

TÜRKİYE TURİZM COĞRAFYASI

Prof. Dr. Suna DOĞANER

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Coğrafya Bölümü

ÇANTAY KİTABEVİ

İstanbul, 2001

ÖNSÖZ

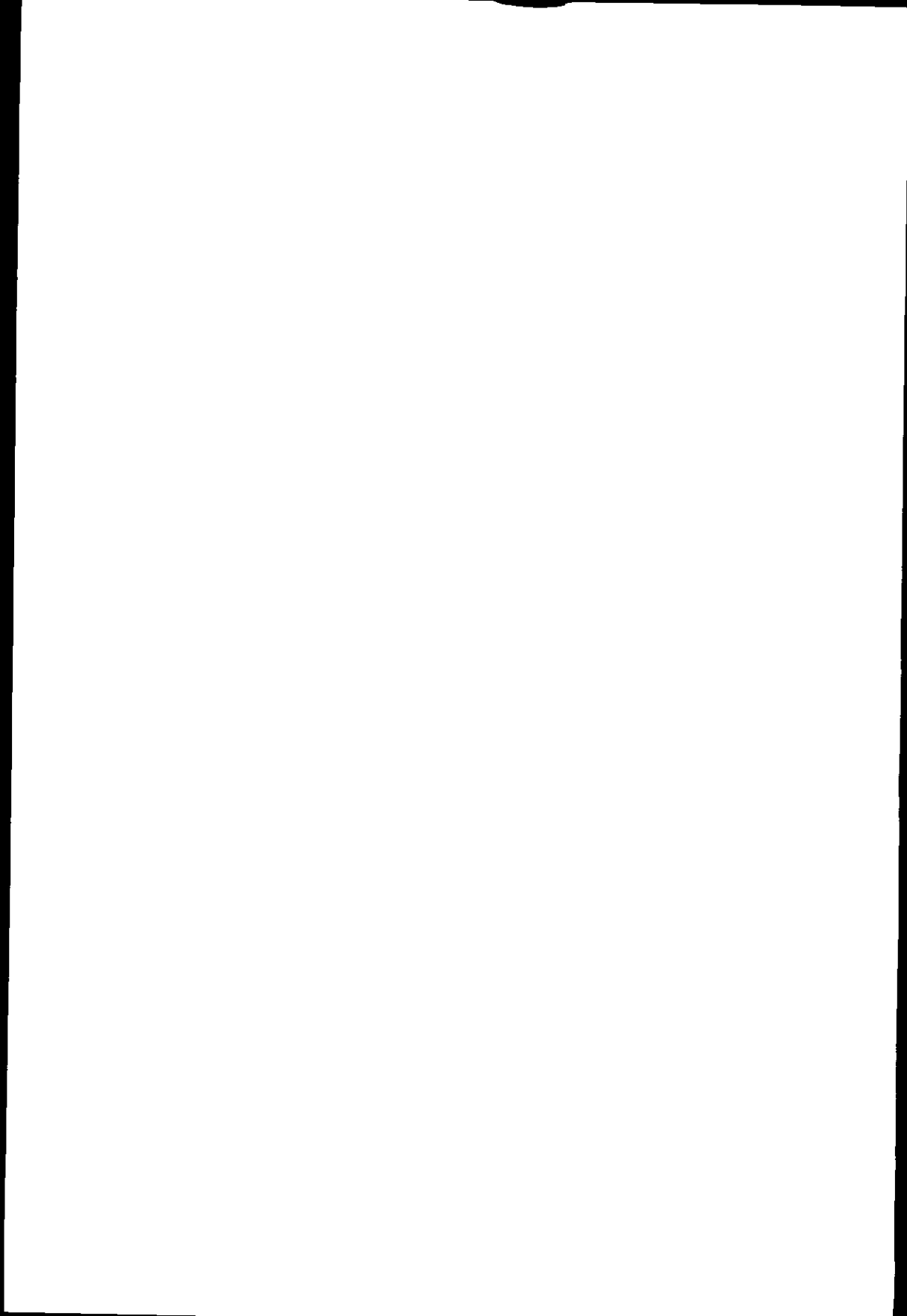
Bu kitap yer şekilleri ve su kaynaklarının turizmde sürdürülebilir kullanımı amacıyla yapılan araştırmaların ürünüdür. Kitapta öncelikle turizmin tahribata yol açtığı coğrafi mekânlar incelenmiş, bunun nedenleri üzerinde durulmuş ve çözüm önerileri getirilmiştir.

Kitap bütün olarak incelendiği zaman bütün turizm çeşitlerinin ortaya çıkışında coğrafi etmenlerin başlıca rolü oynadığı görülmektedir. Coğrafyanın turizm üzerindeki önemine karşın, turizmin doğal kaynakları tüketmesine son vermek için turizmle ilgili bütün kurum, kişiler ve bu yörelerin gerçek sahipleri yerli halkın bunun önemini kavramış olması gerekmektedir. Kitabın ilgili kurum ve kişileri bu konuda aydınlatacağını umuyorum.

Bu kitaptaki bilgiler 1979-2000 yılları arasında yaptığım arazi çalışmalarımın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çok arzu ettiğim turizm coğrafyası konusunda çalışmaya başlamamı sağlayan ve destekleyen hocam Prof. Dr. Metin Tuncel olmuştur. Bütün Türkiye Coğrafyasını öğrenmem de onun araştırma gezileri sayesinde. Kendisine bana sağladığı olanaklar ve yardımları için teşekkür borçluyum.

Uzun yıllar süren bu gezilerin ilk başlangıcı Türkiye Mağara Araştırma Tanıtma ve Turizm Derneği sayesinde olmuştur. Türkiye'nin turizmde gelişmiş yörelerinin ilk durumlarını görmemi, karşılaştırmamı ve Türkiye'nin dağlık alanlarında coğrafyayı incelememi sağlayan bu geziler için Dr. Temuçin Aygen ve mağaracı dostlarıma, araştırma gezilerime katılan meslektaşlarıma, öğrencilerime, arkadaşlarıma ve aileme, bilgilerinden faydalandığım kamu ve özel kuruluşlara ve Bodrum'lu sevgili dostlarıma Aysun Ülkü, Esin Şakar ve ailelerine kitabıma katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Prof. Dr. Suna Doğaner

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
GİRİŞ	ix

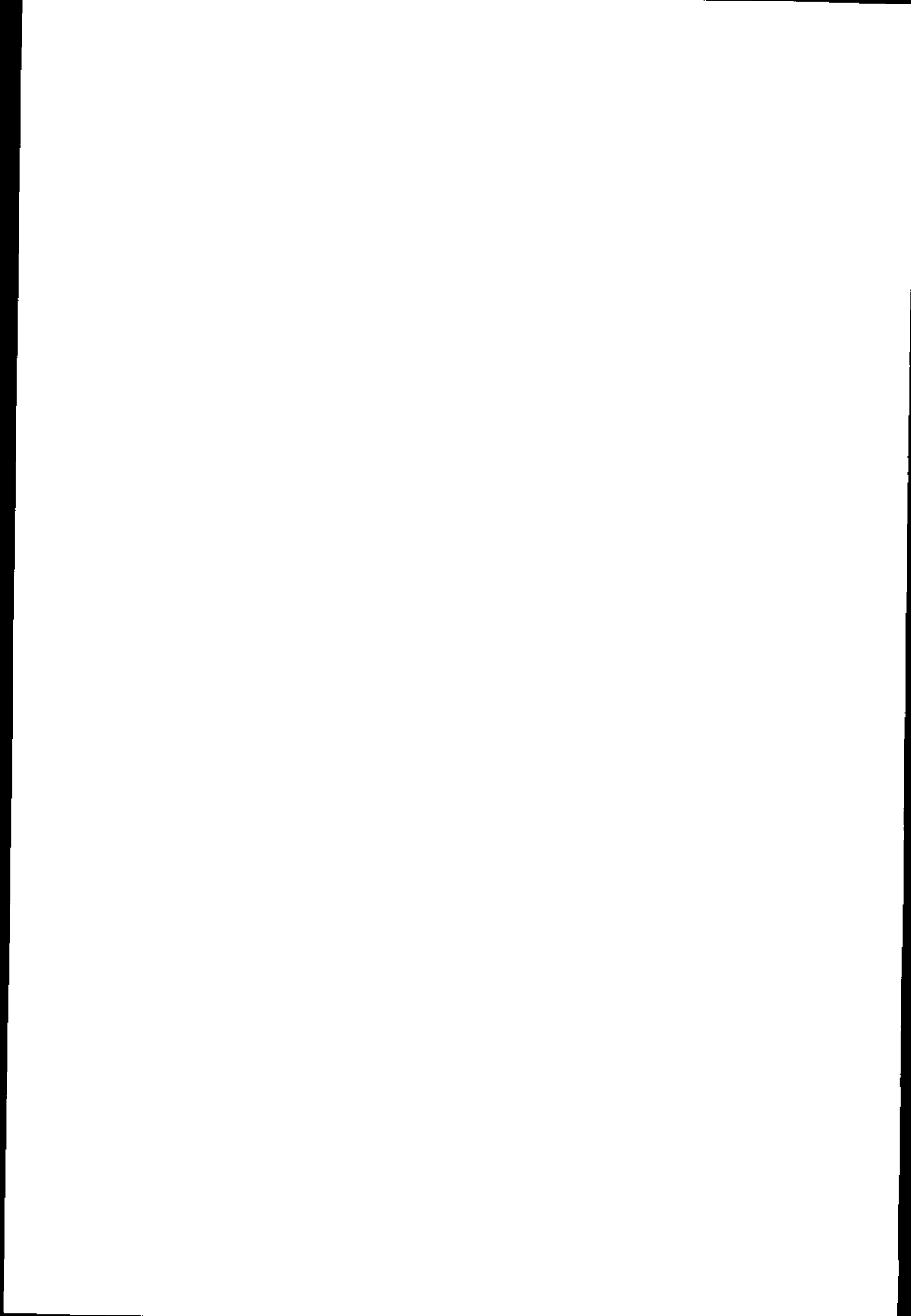
A - TURİZMDE SU KAYNAKLARI

I-DENİZ TURİZMİ	1
1-Kıyı Turizmi	1
1.a.Kıyı Turizmini Etkileyen Coğrafi Etmenler	2
İklim 2; Kıyı Jeomorfolojisi 6; Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler 14.	
1.b.Türkiye’de Kıyı Turizminin Gelişimi	15
1.c.Kıyı Turizminin Mekânsal Etkileri	25
1.d.Turizm Gelişim Sürecinde Sorunlar ve Çözümler	33
2-Yat Turizmi	38
2.a.Türkiye Kıyılarının Yat Turizm Olanakları	39
Coğrafi Konum 39; Kıyı Jeomorfolojisi 40; İklim 56.	
2.b.Türkiye’de Yat Turizminin Gelişimi.....	58
2.c.Yat Limanları.....	63
2.d.Yat Turizminde Sorunlar ve Çözüm Önerileri.....	69
II-KAPLICA TURİZMİ	74
1-Türkiye’de Kaplıca Turizminin Gelişimi.....	75
2-Türkiye’de Kaplıcaların Dağılımı.....	77
III-GÖL TURİZMİ	81
1-Göl Turizmini Etkileyen Başlıca Coğrafi Etmenler.....	81
2-Göl Turizminin Gelişimi ve Sorunları	88
IV-AKARSU TURİZMİ.....	94
1-Rafting Açısından Türkiye Akarsuları	95
2-Türkiye’de Çağlayanlar	98

B-TURİZMDE YER ŞEKİLLERİ

I-PERİBACALARI.....	107
1-Peribacalarının Yer Şekli Olarak Turizmde Önemi	107
2-Peribacalarının Kültür Turizmindeki Yeri.....	117
3-Ürgüp-Göreme Yöresinde Turizmin Gelişimi	119
II-PAMUKKALE TRAVERTENLERİ	127
1-Pamukkale Travertenlerinin Yer Şekli Olarak Turizmde Önemi	129
2-Pamukkale Çevresinde Kaplıca Turizmi.....	134
3-Pamukkale Çevresinde Kültür Turizmi	138
4-Traverten Alanında Doğa ve İnsan Etkileşimi.....	143
4.a.Turizmin Başlangıcı ve Etkileri	144
4.b.Turizmin Plânlı Gelişme Dönemi.....	147
5-Geçmişten Geleceğe Bakış	155
III-KANYONLAR VE VOLKANİK YER ŞEKİLLERİ	158
IV-MAĞARA TURİZMİ	163
1-Mağaraların Yer Şekli Olarak Turizmde Önemi	164
2-Sağlık Turizmi Açısından Mağaralar	170
3-Kültür Turizmi Açısından Mağaralar.....	171
4-Türkiye’de Mağara Turizminin Gelişimi, Sorunlar ve Öneriler ..	173
V-DAĞ TURİZMİ.....	176
1-Kış Turizmi	178
1.a.Kış Turizm Alanlarının Yer Seçimi	178
İklim 178; Yüzey Şekilleri 179.	
1.b.Türkiye’nin Kış Turizm Olanakları	181
1.c.Kış Turizminin Yayılış Alanları	184
1.d.Kış Turizminin Gelişimi ve Sorunları.....	186
2-Alpinizm	191
2.a.Türkiye’de Alpinizm.....	192
2.b.Alpinizmi Etkileyen Coğrafi Etmenler	192
Yapısal Özellikler 192; İklim, Hidroğrafya ve Bitki Örtüsü	199
2.c.Ulaşım, Konaklama ve Verilen Hizmetler	200
2.d.Türkiye’de Alpinizmin Gelişimi ve Sorunlar	201

3-Yayla Turizmi	203
3.a.Türkiye'nin Dağlık Alanlarının Yayla Turizm Potansiyeli	204
3.b.Türkiye'de Yayla Turizminin Gelişimi ve Sorunları	208
4-Türkiye'nin Dağ Turizm Merkezi :Uludağ.....	212
KAYNAKÇA	219

Giriş

Doğal ve kültürel kaynaklar açısından zengin olan Türkiye'nin henüz dünya turizm gelirinden önemli pay almadan, dünya ölçüsünde değerli birkaç turizm kaynağının turizmden zarar görmesi bu kitabın yazılmasının ana nedenini oluşturmuştur.

Türkiye'de turizm mekânları turizmin farklı gelişim dönemlerini yaşamaktadır. Yer şekilleri ve su kaynaklarının büyük bir kısmı(mağara, kanyon vadi,yayla,çağlayan ve bazı kıyı kesimleri) **turizmin gelişmediği dönemi** yaşamaktadır. Bunlar çok sayıda olmasına rağmen yöresel olarak da turizme açılmamış olup turizmde ancak illerin turizm envanterlerinde yer almaktadırlar. Bir kısmı ise **turizmin gelişme dönemi** içindedir. Ulaşım olanağı sağlanan, turizm hizmetleri çeşitlenen bu turizm alanlarında devamlı yeni konaklama tesisleri, ikincil konutlar inşa halindedir. Bir kısmı ise **turizmin tahribat dönemi** içindedir. Bu alanlar turizm gelişme dönemini işletme politikalarına bağlı olarak yatırımların fazla, plânlamanın olmaması veya yanlış olması nedeniyle yer şekilleri ve su kaynakları üzerinde tahribatla geçirmiştir. Bunlardan pamukkale travertenleri karayolu yapımıyla doğrudan tahrip edilmiştir. Karayolu kaldırılarak yapılan sunî havuzlar yer şekillerine verilen zararın insan tarafından düzeltilemeyeceğinin kanıtı olarak durmaktadır. Turizmin tahribat dönemini yaşayan yerlerde bir diğer etkisi de yer şekilleri ve su kaynakları çevresinde **görsel kirlilik** yaratmasıdır. Bu kirlilik inşa alanları (otel, ikincil konut, ağırlama, alışveriş üniteleri, karayolu, rıhtım ve mekanik kirlilik (otomobil, telesiyej vb.) biçimindedir. Turizmde fotojenik alanları kaydetme talebinin arttığı dönemde görsel kirlilik bu çekiciliği yok etmekte, turist görsel kirliliğin olmadığı yerlerin arayışı içine girmektedir. Türkiye'de turizmden önce görsel çekiciliğe sahip olup turizm açısından görsel olarak tüketilmiş mekânlar mevcuttur (Cennet obruğu girişi, Damlataş ve İnsuyu mağaraları girişi, Pamukkale travertenleri, Marmaris kıyıları, Peribacaları çevresinde çok katlı oteller yapılan kırsal alan gibi). Turizmin tahrip ettiği bazı alanlarda yeniden kazanmak için yapılaşma dondurulmuş, yapılaşmayı çeken turizm merkezleri iptal edilmiş, bazı oteller yıkılmıştır.

Türkiye turizminde son 20 yılda (1980-2000) turizmin en fazla gelişme gösterdiği alanlar Ege Denizi güneyi ve Batı Akdeniz kıyıları,

Pamukkale traverten alanı ve Peribacaları yöresi olmuştur. Turizmin 3 dönemini de yaşayan bu alanlarla Türkiye turizmde yanlış kullanımların sonuçlarını görmüştür. Buna rağmen yanlış işletme politikaları turizmin gelişme dönemini yaşayan yerlerde devam etmektedir. Bu kitapta bu yerlere öncelikle dikkat çekmek istenmiştir.

Türkiye'nin turizm coğrafyasıyla ilgili ilk yayınlar 1970 li yılların başından itibaren başlamış olmasına rağmen 1970- 1980 yılları arasında çok az sayıdadır. 1982 yılından itibaren turizm coğrafyası coğrafyada lisans eğitimine ders olarak konmakla beraber, Türkiye'de turizmin gelişmediği bu yıllarda konuyla uğraşan akademisyen de az sayıda olduğundan fazla yayın yapılmamıştır. Turizm coğrafyasıyla ilgili yayınlarda 1990 yılından sonra artış görülmüştür. Bu dönem Türkiye'nin iç ve dış turizmde de gelişmeye başladığı dönemdir. Turizmin kıyı alanlarında gelişmeye başlaması ve mekânsal etkileri, yeni yasal düzenlemelerle ilgili tartışmaların başlaması coğrafyacıları da bu alana çekmiştir. Coğrafyacılar araştırmalarında turizmin mekânsal etkilerine ve önerilere yer vermekle beraber bu önerilerini imar planları, turizm planları çalışmalarında, kanun ve yönetmeliklerin hazırlanmasında uygulama olanağı bulamamışlardır. Bu durum turizmin coğrafi mekân üzerindeki olumsuz etkilerini artırmıştır. Türkiye'de öncelikle turizm coğrafyası uzmanlık alanında çalışan akademisyen sayısının artması gerekirken diğer taraftan fiziki ve beşeri coğrafyacıların işbirliğine giderek turizmin mekânsal etkilerini (yer şekilleri, yerleşme, nüfus ve ekonomik faaliyetler üzerine) ortaya koymaları gerekmektedir.

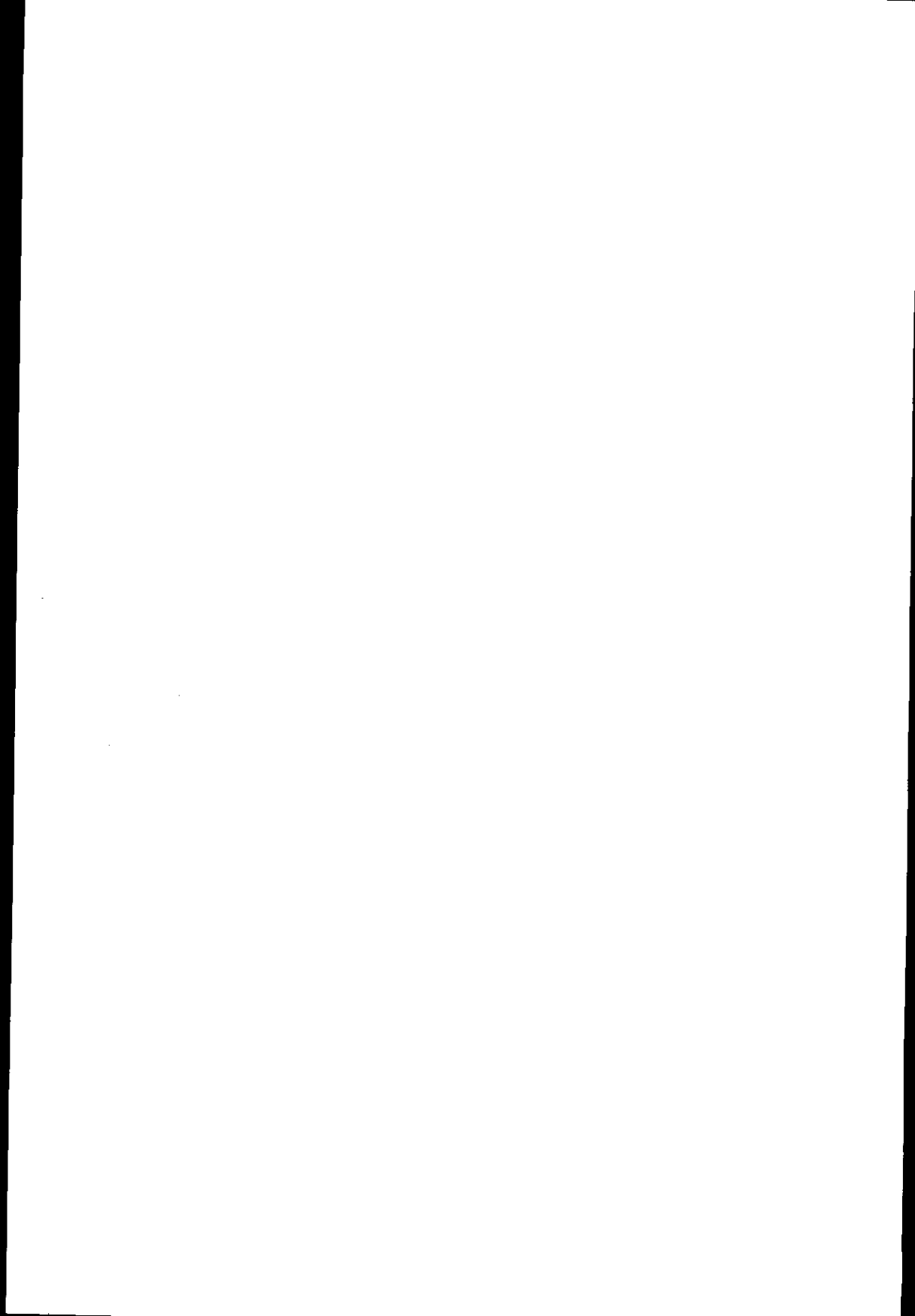
Türkiye Turizm Coğrafyası bütün başlıklarıyla bir kitabın kapsamını aştığından bu kitap sadece yer şekilleri ve su kaynaklarına ayrılmıştır. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. 1. Bölüm, Türkiye'de Turizmde Su Kaynakları'na, 2.Bölüm Türkiye Turizmde Yer Şekilleri'ne ayrılmıştır. 1. Bölümde su kaynaklarının oluşturduğu turizm çeşitleri deniz turizmi(kıyı ve yat turizmi), kaplıca turizmi, göl turizmi ve akarsu turizmi başlıkları altında incelenmiştir. 2. Bölümde yer şekilleri, peribacaları, pamukkale travertenleri, kanyonlar, volkanik şekiller, mağaralar, dağlık alanlar olarak ayrılmıştır. Her iki bölümde de bu turizm çeşitlerini etkileyen coğrafi etmenler, turizmin gelişimi, sorunlar, çözüm önerileri ve sonuç bölümlerine yer verilmiştir. Araştırma 1979- 2000 yılları arasında yapılan arazi çalışmalarının sonuçlarıdır. Turizm gelişiminin her üç safhasını da kapsayan bu sürede turizm alanlarında bu süreçlerin sonuçları incelenmiştir. Daha önce makale olarak yayınlanan başlıklar(pamukkale, peribacaları, kış

turizmi ve kıyı turizmi) yayın tarihinden sonraki değişiklikler eklenerek yenilenmiştir. Kitapta turistik çekicilik, turizmin mekânsal etkileri fotoğraflarla belgelenmiştir.

Kitabın amacı, Türkiye’de sürdürülebilir turizmin gelişmesinin sağlanmasıdır. Sürdürülebilir turizm ancak ekoturizm ilkeleriyle mümkündür. Fakat Türkiye’de turizm alanları bu ilkelere göre plânlanmamıştır. Türkiye’de turizmin doğal kaynaklara yönelmesi, doğal kaynakların hemen hemen tümünün kırsal alanlarda yer alması, kırsal alanlarda arazi kullanımını değiştirmektedir(tarım alanlarına otoyollar, havaalanları, ikincil konut, turistik tesis yapımı, yerleşim dokusunun bozulması gibi). Kırsal alanların çekiciliğini kaybetmemesi için kırsal turizm öğeleri içeren ekoturizme dönmek gerekir.

Yer kabuğunun jeolojik geçmişinin kanıtları olan yer şekilleri ve su kaynakları turizmin çekici unsurlarının başında gelmektedir. Yer kürenin bu kaynakları kendi parçası olarak taşıma hakkı olduğu gibi gelecek nesillerin de bunları tanıma hakkı bulunmaktadır. **Dünya Mirası** kavramında **Doğal Miras** olarak yer alan bu kaynaklardan coğrafyanın ilgi alanı içine girenler tanımlanmalı ve çeşitlenmelidir. Yer şekilleri geniş anlamda **Jeomorfolojik Miras** tanımlanırken bu kavram içinde **Volkanik Miras** (kaldera, maar, koni vb.), **Karstik Miras** (obruk, mağara, traverten vb.), **Kıyı Mirası** (kıyı oku, tombolo, falez, plaj, kumul, delta vb.) gibi yeni alt kavramlar ayrılmalıdır. Aynı şekilde kültür turizmine konu olan **Kültürel Miras** da coğrafya açısından önemlidir. Deltalar ve traverten alanlarında antik kent kalıntıları gibi doğal ve kültürel mirasın iç içe geçtiği alanlar bulunmaktadır. Pamukkale traverten alanında Hierapolis kenti, B.Menderes deltasında Milet ve Priene, K.Menderes deltasında Efes, Peribacaları içinde mağara evler, kiliseler gibi. Bunlar da **Coğrafi Miras** olarak tanımlanmalıdır. Türkiye’nin coğrafi mirası tek tek belirlenerek Dünya Doğal ve Kültürel Miras listesine alınmalıdır. Coğrafyacıların bilimsel araştırmalarının konusu olan bu kaynakların aslı şekilleri gelecekte de coğrafyacılar bilimsel araştırmalarında kanıt olarak gereklidir.

Sürdürülebilir turizm ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve yönetimi konusunda söz hakkı coğrafyacılar aittir.

A- TURİZMDE SU KAYNAKLARI

I- DENİZ TURİZMİ

Deniz, turizmde doğal çekici kaynakların başında gelmektedir. Turizmde denizin büyük oranda turist çekmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunların başında denizin doğal güzelliği gelmektedir. Deniz, kıyıları ve kumsalları, iç içe açılan koylarıyla çekici manzaralar sunarken, diğer taraftan deniz,suyla ilgili çok çeşitli rekreasyonel faaliyetlere (yüzme, sutopu, yelken, su kayağı, su paraşütü, windsurf, optimist, kürek çekmek vb.) olanak sağlar. Turizmde denize artan ilgi, ulaşım, konaklama, ağırlama tesisleri yapımını gerektirmiş, böylece kıyılarda yerleşim birimleri turizm merkezleri olarak gelişme gösterirken, tesisler yapılaşmanın olmadığı kıyılara doğru ilerleyerek boş kıyıları yapılaşmaya açmıştır. Deniz turizmi, kıyıya bağlı olarak yapılan kıyı turizmi ve kıyıya sadece yat limanlarıyla bağlı, ulaşım, konaklama, ağırlama hizmetlerini yat içinde sağlayan yat turizmi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1. Kıyı Turizmi

Kıyı turizmi denizden çok çeşitli rekreasyonel faaliyetlerle büyük ölçüde faydalanan ve konaklama, ağırlama gibi hizmetleri kıyıya bağlı olarak sağlayan bir turizm çeşididir. Kıyı turizminin gelişimi üzerinde kıyı jeomorfolojisi, iklim, bitki örtüsü gibi fizikî coğrafi özelliklerle birlikte yerleşmenin de etkisi bulunmaktadır. Kıyı turizmi öncelikle doğal güzelliği olan, ılıman iklime sahip, doğal bitki örtüsünün kıyıya kadar indiği, seyrek nüfuslu kıyıları seçmektedir. Çünkü bu turizm çeşidi öncelikle büyük şehirlerin beton yığınlarından, sanayi tesislerinden, gürültüsünden, hava kirliliğinden kaçan insanların dinlenmek amacıyla kıyılara yönelmesiyle ortaya çıkmıştır. Kıyı turizminde iklim en önemli etken olduğundan, Bu turizm çeşidinde hareket, soğuk ve nemli iklimlerden, sıcak ve ılıman iklimlere doğru olmaktadır. Kıyı turizminin Avrupa ve Türkiye'de Akdeniz kıyılarında gelişmesinin nedeni de budur.

Dünyada kıyı turizmini geliştirmiş olduğu kıyılar İtalyanca kıyı anlamına gelen "riviera" olarak adlandırılır. Örneğin Fransız rivierası

"Côte d'Azur" ılık iklimiyle kuzey Avrupa'dan büyük ilgi çekmektedir. Bu kıyı St.Tropez, Cannes, Antibes, Nice, Menton gibi tanınmış turizm merkezlerini içine almaktadır. Fransız Rivierasının doğuya doğru devamında İtalya Rivierası "Riviera di Ponente" ve "Riviera di Levante" yer alır (San Remo, Alassio, Rapallo). İspanya'da kıyı turizmi büyük gelişme göstermiştir. Akdeniz'le olan kıyısında Costa Brava, Costa de Azahar, Costa Blanca, Costa del Sol, Costa de la Luz yer almaktadır. Türkiye'de Antalya-Alanya arasındaki kıyı ise Türkiye Rivierası olarak kabul edilmektedir.

8.333 km'lik kıyı uzunluğuna sahip ve kıyılarının büyük bir bölümü Akdeniz iklimi etkisi altında bulunan Türkiye'nin büyük ölçüde kıyı turizminden faydalanması gerekir. Fakat Türkiye kıyılarının bazı kesimlerinde turizmde yoğunlaşmalar görülürken, bazı kesimleri turizme yeni açılmakta veya açılmamıştır.

1.a. Kıyı Turizmini Etkileyen Coğrafi Etmenler

Kıyı turizminin gelişimi üzerinde iklim, kıyı jeomorfolojisi, bitki örtüsü, fizikî coğrafya etmenleri olarak yer alırken, nüfus, yerleşme, ekonomik faaliyetler ise beşeri coğrafya etmenleri olarak yer almaktadır.

İklim : Kıyı turizmi, iklime bağlı olarak yaz mevsiminde yoğunlaşmaktadır. Kıyı turizm mevsiminin süresini de hava sıcaklıklarıyla beraber deniz suyu sıcaklıkları belirlemektedir. Sıcaklığın yıl içindeki dağılımında, aylık ortalama sıcaklığın 20°C'nin üzerinde olduğu aylar sayısı Karadeniz'den Marmara, Ege ve Akdeniz'e doğru artarak ilerler. Bu süre Karadeniz kıyılarında 2 ay (temmuz, ağustos) Marmara Denizi kıyılarında 3 ay (haziran, temmuz, ağustos), Ege Denizi kıyılarında 5 ay (mayıs-eylül), Akdeniz kıyılarında 6 ay (mayıs-ekim) dır (Çizelge 1). Kuzey Avrupa ülkelerinde ise yılın hiçbir ayında ortalama sıcaklık 20°C'yi bulmaz. Bu bakımdan en yüksek değerler 17-18°C ile temmuz ayındadır (Oslo, Kopenhag, Münih). Avrupa'nın Akdeniz kıyılarında (Cenova, Valencia) aylık ortalama sıcaklık 4 ay 20°C'nin üzerindedir. Bu bakımdan Türkiye'nin Akdeniz kıyıları Kuzey Avrupa ülkelerinden çok sayıda turist çekebilir. Ancak günlük maksimum sıcaklıklar Akdeniz kıyılarında temmuz ve ağustos aylarında 35°C'nin üzerine çıkarak bunaltıcı olabilmektedir.

Çizelge 1. Türkiye Kıyılarında Seçilmiş İstasyonlarda Aylık Ortalama Sıcaklıklar (°C)

AYLAR/ İSTASYONLAR	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Rize	7.6	6.7	7.8	11.1	15.8	19.7	22.2	22.6	19.9	16.1	12.6	9.1
Zonguldak	6.0	6.3	7.2	10.8	15.2	19.3	21.6	21.6	18.4	15.0	12.0	8.8
Florya	5.1	5.5	6.7	10.9	15.8	20.6	23.2	23.3	19.7	15.5	11.9	8.0
Yalova	6.1	6.8	7.8	11.7	16.4	20.5	22.9	22.8	19.3	15.9	12.3	8.9
Tekirdağ	4.3	5.2	6.7	11.5	16.6	20.9	23.4	23.5	19.7	15.3	11.4	7.3
Ayvalık	8.0	9.2	10.4	14.9	20.0	24.3	26.2	25.8	22.5	17.5	13.9	10.5
Bodrum	11.3	11.6	12.8	16.4	20.8	25.3	28.0	27.8	24.4	19.9	16.4	13.2
Marmaris	10.6	11.4	12.6	16.0	20.0	25.1	27.7	27.7	24.2	19.3	15.5	12.7
Fethiye	10.6	11.4	13.2	16.6	20.9	25.2	27.9	27.9	24.5	19.6	15.3	12.2
Kaş	12.6	13.1	14.6	17.6	21.2	25.0	27.5	28.3	25.9	21.7	18.0	14.3
Antalya	10.1	10.7	12.8	16.4	20.5	25.0	28.2	28.1	24.9	20.3	15.6	11.9
Anamur	11.7	11.9	13.7	17.1	21.0	25.3	28.2	28.4	25.5	21.4	17.0	13.4
Mersin	9.5	10.5	12.8	17.0	21.0	25.0	27.5	27.9	24.8	20.0	15.4	11.2

Kaynak : Ortalama ve Ekstrem Kıymetler Meteoroloji Bülteni (1974)
Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

İnsan sağlığı % 70 üzerindeki bağıl nem oranından rahatsız olmaktadır. Yaz mevsiminde Türkiye kıyıları bu açıdan incelenirse bağıl nem oranı Karadeniz kıyılarında % 70'in üzerine (Samsun % 72, Akçakoca % 80) çıkmaktadır. Marmara Denizi kıyılarında % 60-70 (Florya % 69, Yalova % 72, Erdek % 59), Ege Denizi kıyılarında % 50-65 oranındadır (Ayvalık % 61, Kuşadası % 65, Bodrum % 53, Marmaris % 52). Akdeniz kıyılarında ise bu oran batıdan doğuya doğru yükselmektedir (Fethiye % 57, Antalya % 58, Alanya % 70, Anamur % 62, Silifke % 68, İskenderun % 68). Bağıl nem oranları açısından insan sağlığına en uygun yerler güneybatı Anadolu kıyılarıdır.

Kıyı turizminde yağış, yaz mevsiminde, kısa süreli tatilleri bozan bir etmendir. Bu bakımdan yaz mevsiminde iklimin yağış şartları kıyı turizminde önemlidir. Karadeniz ikliminin her mevsim yağışlı özelliği kıyı turizmi için olumsuz bir etmendir. Yaz mevsiminde Doğu Karadeniz kıyıları ayda ortalama 8-10 gün, Orta Karadeniz 5-6 gün, Batı Karadeniz 1-2 gün yağışlı geçmektedir. Marmara Denizi kıyılarında bu süre 1-3 gün arasındadır (Florya 1-2 gün, Yalova 3 gün). Akdeniz ikliminin görüldüğü Ege ve Akdeniz kıyıları, bu iklimde yazların kurak geçmesi özelliği nedeniyle en uygun şartlara sahiptir. Akdeniz ikliminde yazın yağışlar ancak sağanak şeklinde 1-2 günü kapsamaktadır. Bu nedenle seyahat acenteleri Akdeniz ikliminin görüldüğü yerlere olan turlarda yaz mevsiminde içinde yağışsız bir devreyi garanti edebilmektedir.

Kıyı turizminde rüzgâr hızı günlük rekreasyonel faaliyetleri etkilemesi bakımından önemlidir. Bunun için rüzgâr hızının 7 m/sn'den fazla olmaması gerekir. Bu açıdan Türkiye kıyıları incelenirse yaz mevsiminde ortalama rüzgâr hızı Karadeniz kıyılarında Trabzon 1-2 m/sn, Sinop 4 m/sn, Akçakoca 1,5-2 m/sn, Marmara Denizi kıyılarında Florya 3 m/sn, Yalova 1 m/sn, Ege Denizi kıyılarında Ayvalık 3-3,5 m/sn, Çeşme 3-3,5 m/sn, Bodrum 2-2,5 m/sn, Marmaris 3 m/sn, Akdeniz kıyılarında Fethiye 1-1,2 m/sn, Alanya 1-1,5 m/sn, İskenderun 1-2 m/sn'dir. Deniz üzerinde esen hafif şiddette rüzgâr denizle ilgili rekreasyonel faaliyetler (yelken, windsurf vb.) için uygundur. Kıyı turizminde hafif şiddette rüzgâr deri üzerinde nemi buharlaştırarak, sıcağa dayanabilmeyi kolaylaştırır. Tatil yerlerinde, turistlerin günlük turları seçmesinin nedeni, yazın bunaltıcı sıcağında deniz üzerinde esen rüzgârların ferahlatıcı etkisidir. Şiddetli bir rüzgâr ise denizle ilgili rekreasyonel faaliyetlerin yapılmasını önler. Ege Denizinde durgun bir sabahdan sonra, öğleden sonra şiddetlenip

günbatımına doğru hafifleyen, geceleri ise karadan denize doğru esen rüzgârlar, kara-deniz meltemi şeklinde etkisini gösterir. Kıyı turizminde teknelerle yapılan günlük turların dönüş saatleri bu rüzgâra göre ayarlanır. Örneğin Gökova'da saat 15.00'den itibaren şiddetlenen rüzgâr günlük turların dönüş saatini belirler.

Tatillerin kısa süreye sığdırılması, tatilciyi tatilin her dakikasını değerlendirmeye yöneltir. Özellikle yaz mevsiminde yoğunlaşan kıyı turizminde havanın açık olması aranır. Havanın açık olması güneşlenmeye ve diğer rekreasyonel faaliyetlere olanak tanır. Bu nedenle iklimde açık günler sayısı önemlidir. Türkiye kıyılarında açık günler sayısı kuzeyden güneye doğru artmaktadır. Karadeniz kıyılarında açık günler sayısı Şile ve Trabzon 51 gün, Marmara kıyılarında Yalova 81 gün, Ege kıyılarında Ayvalık 109 gün, Çeşme 183 gün, Bodrum 173 gün, Marmaris 176 gün, Akdeniz kıyılarında Alanya 139 gün, Silifke 141 gün, İskenderun 88 gündür. Açık günler sayısının yıl içinde aylara göre dağılımında en fazla gün yaz aylarındadır(özellikle temmuz ve ağustos). Bu süre Trabzon'da Temmuz ve Ağustos aylarında ayda 5-6 gün, Sinop'ta 10, Akçakoca'da 15-16, Florya'da 16, Yalova'da 14, Ayvalık'ta 22, Çeşme'de 29-30, Bodrum'da 25, Marmaris'te 29-30, Antalya'da 22-23, Silifke'de 21-22 gündür. Türkiye'de açık günler sayısı bakımından en uygun yerler güneybatı kıyılarıdır.

Kıyı turizminde güneşlenme süresinin uzunluğu, güneşten uzun süre faydalanma sağladığı için önemlidir. Günlük güneşlenme süresi Karadeniz kıyılarında 9-11 saat, Marmara kıyılarında 10-11 saat, Ege kıyılarında 11-12 saat, Akdeniz bölgesinde 12 saattir. Yıllık güneşlenme süresi Karadeniz kıyılarında 2000 saat (İnebolu 2040 saat), Marmara Denizi kıyılarında 2300 saat (Florya 2368 saat), Ege Denizi kıyılarında kuzeyde 2500 saati aşar (Ayvalık 2766 saat, Kuşadası 2770 saat), güneyde 3000 saate yaklaşır (Bodrum 2900 saat), Fransa'nın Côte d'Azur kıyısında Antibes'te bu süre 2579 saattir. Bu bakımdan Türkiye'nin Akdeniz kıyıları Güney Avrupa'nın Akdeniz kıyılarından daha uygun koşullara sahiptir.

Kıyı turizminde iklime bağlı olarak deniz suyu sıcaklıkları da önemlidir. Deniz suyu sıcaklığının 18°C'nin üzerinde olduğu aylar sayısı Karadeniz kıyılarında 4 ay (haziran-eylül), Marmara kıyılarında 4 ay (haziran-eylül), Ege Denizi kuzey kıyılarında Ayvalık 5 ay (mayıs-eylül), Dikili 6 ay (mayıs-ekim), güney Ege kıyılarında Kuşadası 7 ay

(mayıs-kasım), Bodrum 7 ay (mayıs-kasım), Marmaris 7 ay (mayıs-kasım), Akdeniz'de 8 ay (Alanya mayıs- aralık, Anamur mayıs-aralık) veya 9 ay (Antalya ve İskenderun'da nisan-aralık)

Sonuç olarak Türkiye kıyılarında kıyı turizminin süresini iklim belirlemektedir. Bu süre Karadeniz ve Marmara kıyılarında 3 ay, Ege Denizi kuzey kıyılarında 5 ay, güney kıyılarında 6 ay, güneybatı kıyılarında 7 ay, Akdeniz kıyılarında 8 ay olmaktadır. Akdeniz kıyılarında temmuz ve ağustos aylarında sıcaklık bunaltıcı değerlere ulaşmakla beraber, kıyı turizmi daha erken başlamakta daha geç sona ermektedir.

Kıyı Jeomorfolojisi : Kıyı turizminin en fazla gelişme gösterdiği kıyılar, uzun ve geniş plajların bulunduğu alçak kıyılardır. Alçak kıyılarda turizmde "kumsal" olarak tanınan plajlar, kıyı ovaları önünde geniş ve uzun şeritler halinde uzanırlar. Kıyı turizminde başlıca rekreasyonel faaliyet olan "güneşlenmek" ve diğer rekreasyonel faaliyetler için olanak sağlayan kumsallar, kumlarının inceliği oranında kıyı turizminde önem taşırlar. Çünkü kıyı turizminde dinlenmek yanında, sağlıklı kalmak için yapılan kum kürü, güneşlenmekle birlikte en çok ilgiyi çeken faaliyettir. Özellikle çok ince kumlu (çapı 0.16-0.8 mm) ve ince kumlu (çapı 0.8-0.4 mm) kumsallar en çok tercih edilirler.

Alçak kıyılar, turistik tesis yapımı için kıyı boyunca ve iç kısımlara doğru geniş alan sağladıkları gibi ulaşım açısından güçlük çıkarmazlar. Fakat alçak kıyılarda akarsu ve dere ağızları sığ ve bataklık bir kıyı oluşturarak çevresiyle birlikte kıyı turizmine uygun değildir. Dalgaların ve akarsuların getirdiği malzemenin kıyıda sığ olan koy ağızlarında birikmesiyle oluşan kıyı oku ve kıyı kordonlarının denize ve koya bakan kısımları kıyı turizminde kumsal olarak kullanılır. Kıyıda oluşan birikim şekillerinden adaları birbirine veya kıyıya bağlayan tomboloların her iki kıyısı da kıyı turizminde kumsal olarak kullanılmaktadır.

Dar ve uzun körfezler, birbirinden burunlarla ayrılan koylardan oluşmuş girintili ve çıkıntılı yapılarıyla son derece çekici görünümler sunan yüksek kıyılar, aynı zamanda kıyı turizminde rekreasyonel faaliyetler için derin, açık deniz rüzgârlarına kapalı koyalara sahiptir. Fakat yüksek kıyılarda, kıyı gerisinde turistik tesis yapımı için geniş alanlar bulunmaz, kıyıda dere ve akarsuların getirdiği malzemenin

yığılıp, deniz tarafından aşındırılmasıyla küçük bir plaj (kumsal) oluşmuştur. Ayrıca yüksek kıyılarda yüzey şekilleri, karayoluyla kıyının her parçasına ulaşım olanağı vermez ve iç kısımlarla bağlantı ancak vadiler yoluyla sağlanabilir. Fay dikliğinin kıyı çizgisinin önünde olduğu dik kıyılar, kıyı turizmi için uygun değildir. Falezler önünde aşınma sonucu dar bir plaj (kumsal) oluşabilir. Falezli kıyılar dünyada doğanın milyonlarca yılda oluşturduğu doğa anıtları olarak korunmaya alındığı halde, kıyı turizmine uygun olmamasına rağmen Türkiye'de falezlerin üst kısmı turistik tesis kuruluş yeri, falez önündeki dar plaj da güneşlenme ve diğer rekreasyonel faaliyetler için kullanılmaktadır (Foto 1). Özellikle yüksek kıyılar önüne serpilmiş olan adalar, kıyı turizminde en çok ilgi gören yerlerdir. Adaların karayla karayolu bağlantısının bulunmaması nedeniyle insanlar üzerinde daha sakin, temiz bir ortam olduğu şeklinde ilgi çekici bir özelliği bulunmaktadır. Adalardaki koylar deniz ve kıyı kirliliğinin anakaraya göre daha az görüldüğü yerlerdir. Kıyıdan günlük gidiş gelişlerle ilgi çekmeye başlayan kıyıya yakın adalarda, yapılan tesislerle kıyı turizmi gelişme göstermektedir.

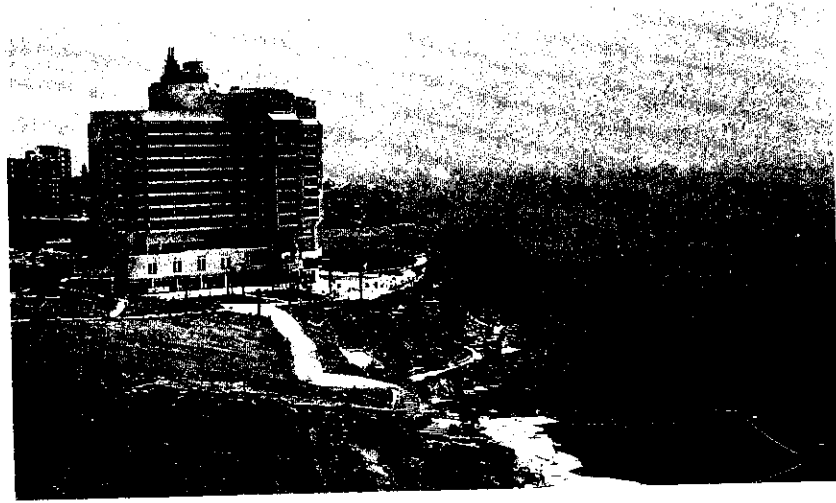

Foto 1. Antalya Falezleri Üzerinde Kurulmuş 5 Yıldızlı Otel

Karadeniz kıyılarının jeomorfolojik özelliği olarak derin şekilde içeriye sokulan koyların ve alçak kıyıların azlığı, denizin kısa mesafede derinleşmesi gibi etmenler kıyı turizminin gelişimini sınırlamaktadır.

Uzunluğu 1695 km (177 km Trakya, 1518 km Anadolu kıyısı) olan Karadeniz kıyıları, yüzey şekillerinin kıyıya paralel ve yakın uzanmasının etkisiyle genel olarak boyuna yapılı (Pasifik tipi) kıyı özelliği gösterir. Kıyıları az girintili-çıkıntılı, dalgaların aşındırıcı etkisiyle çoğu yerde falezli yüksek kıyılar şeklindedir. Birbiri ardına sıralanan falezli kıyılar önünde çeşitli genişlikte plajlar, dere ağızlarında küçük deltalar, büyük deltaların bulunduğu yerlerde ise alçak kıyılar yer almaktadır. Karadeniz kıyıları doğuda Ünye-Sarp arasında genel olarak yüksektir, falezler geniş yer tutmaktadır. Hopa-Sarp arası yüksek falezlidir. Kıyı turizminde Trabzon ve Ordu (Efirli, Turnasuyu, Uzunkum) plajları kullanılmaktadır. Karadeniz kıyılarının kuzeye doğru geniş bir girinti yaptığı orta kesimde, Terme-Sinop arasında özellikle deltalar boyunca (Kızılırmak ve Yeşilirmak) alçak kıyılar ve plajlar yer almaktadır. Kıyı turizminde Samsun, Sinop, Ayancık plajları kullanılmaktadır. Sinop'tan batıya doğru tekrar yüksek kıyılar başlar. Ancak derelerin döküldüğü koylarda küçük ve dar plajlar yer almaktadır. Kastamonu ilinin Çatalzeytin, Abana, Bozkurt, İnebolu, Cide plajları, Zonguldak ilinin Amasra (Çakraz, Göçkün), Bartın (İnkum), Ereğli plajları kıyı turizminde kullanılmaktadır (Foto 2). Ereğli batısında alçak kıyılar Akçakoca ilçesinde (Bolu) geniş yer kaplar ve kıyı turizmine açılmıştır. Sakarya nehri deltasının oluşturduğu alçak kıyıda, Sakarya ilinin Karasu ilçesinin Caferiye, Karasu, Kocaali plajları bulunmaktadır. Buradan itibaren İstanbul Boğazı doğusuna kadar yüksek ve falezli kıyılar önünde Kocaali ilinde Kerpe, İstanbul ilinde Ağva (Yeşilçay), Şile plajları ilgi görmektedir. Karadeniz'in Trakya kıyıları, kıyıya paralel Istranca dağları nedeniyle yüksek kıyı özelliği gösterir. Kıyı turizmi açısından Kilyos, Yalıköy, Kastro ve Çilingöz(Kasatura) koyları önemlidir.

Karadeniz kıyılarının jeomorfolojik özelliklerinden içeriye sokulan koyların ve alçak kıyıların azlığı, denizin kısa mesafede derinleşmesi gibi etmenler kıyı turizminin gelişimini sınırlamaktadır.

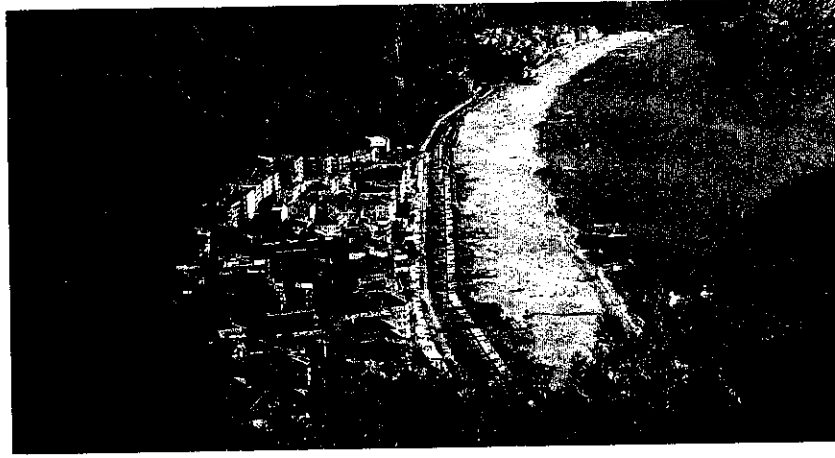

Foto 2. Bartın'ın Kıyı Turizmine Açılarak Bütünüyle Yapılaşan İnkum Plajı

Marmara Denizi'nin kıyıları Anadolu tarafında 663 km, Trakya tarafında 764km olmak üzere toplam 927 km'dir. Marmara Denizi'nin doğuda birbirinden Armutlu yarımadasıyla ayrılan kuzeyde İzmit Körfezi, güneyde Gemlik Körfezi olmak üzere iki körfezi bulunmaktadır. Güneyde birbirinden Kapıdağ yarımadasıyla ayrılan Bandırma ve Erdek Körfezleri yer alır. Bu körfezlerin kıyı kullanımında turizm ve sanayi gelişme halindedir. Sanayi ve turizm bu körfezlerin kıyılarında bitişik yer aldığı gibi aynı körfezin karşılıklı kıyısında birbirine hâkimiyet gösterir. İzmit Körfezi kuzey kıyısında sanayi, güney kıyısında turizm, Gemlik Körfezinin ise güney kıyılarında sanayi kuzey kıyısında turizm yoğunlaşmıştır. İzmit Körfezinin kuzey kıyılarında Gebze (Darıca, Değirmendere), Körfez ilçeleri kıyılarında kıyı turizmine uygun plajlar bulunmaktadır. Güneyde Yalova-Çınarcık arası ikincil konutlarla yoğun şekilde kullanılmaktadır. Gemlik Körfezi kuzey koyları (B.Kumla, K.Kumla, Karacaali, Narlı, Kapaklı, Fıstıklı, Armutlu) ikincil konutlarla yapılaşmaya açılmıştır. Körfezin güneyinde Gemlik kentinden batıya doğru sanayi tesisleri yer almaktadır, Mudanya kıyıları ikincil konutlarla kullanılmaktadır. Kapıdağ yarımadasında Erdek'te kıyı turizmi gelişmiştir. Gönen ovası kıyısı da kıyı turizmine uygun olmakla beraber gelişme gösterememiştir.

Marmara Denizinin Trakya kıyılarında Kumburgaz (İstanbul ili, B.Çekmece ilçesi), Silivri (İstanbul), Gümüşyaka, Celaliye (Silivri), Tekirdağ'ın Barbaros, Kumbağ (merkez), Sultanköy (M.Ereğlisi), Şarköy kıyıları daha çok ikincil konutlarla kullanılmaktadır.

Marmara Denizi adalar bakımından zengindir. Çeşitli büyüklükte 23 adet adanın toplam kıyı uzunluğu 252 km'dir. Bunlardan 10 tanesinin yüzölçümü 1 km² den fazladır. Marmara Denizinde adalar iki büyük gurup oluşturur. İstanbul açıklarında kıyıya çok yakın adalar topluluğu "Adalar" adı altında İstanbul ilinin bir ilçesini oluşturur. Bunlardan en büyükleri Büyükada (5 km²), Heybeliada (2 km²), Burgaz (1 km²), Kınalıada (1 km²) kentin daimî yerleşim alanı olarak kullanıldığı gibi yazlık konutlar ve konaklama tesisleriyle kıyı turizmine hizmet ederler. İkinci adalar topluluğu Balıkesir ilinin Erdek ilçesine bağlı Marmara adalarıdır. En büyükleri Marmara Adası (117 km²), Paşalimanı (21 km², Avşa (20 km²) adaları olmak üzere diğer üç küçük adadan (Ekinlik, Koyun, Mamaliada) oluşur. Marmara adaları koyları (özellikle Avşa ve Marmara adası) kıyı turizminde ilgi çekmektedir.

Marmara Denizi'nin Karadeniz'le bağlantısını sağlayan İstanbul Boğazı kıyıları kentin daimî yerleşim alanı olduğundan, kıyı turizminde vaktiyle ilgi gören koylarıyla değil, doğal güzelliğiyle ilgi çekmektedir. Çanakkale Boğazı ise Çanakkale şehri güneyinde Güzelyalı kıyısı tatil konutları ve konaklama tesisleriyle kıyı turizminde kullanılmaktadır.

Ege Denizi kıyıları, genel olarak yüzey şekilleri kıyıya dik olduğundan "enine yapılı" veya "Atlantik yapılı" kıyı tipindedir. Kıyı çizgisinin ana hatları yakın bir devrede geçirmiş olduğu tektonizmayla ilgilidir. Bu olaylar neticesinde Egeit kıtasının çökmesiyle, Anadolu kıyıları yakınında irili ufaklı adalar oluşmuş, Anadolu'nun yükselmesiyle ve denizin bu araziye istila etmesiyle, büyük akarsu vadilerinin aşağı kısımları geniş körfezlere, küçük vadiler de girintili-çukuntılı dar ve küçük körfez ve koylara çevrilmiştir. Akarsularla derin bir şekilde yarılmış yüksek bir sahada akarsu ağzlarının deniz istilâsına uğramasıyla oluşan, iç kısımlara bir vadi şebekesi gibi sokulmuş koylara "ria" denir. Güneybatı Anadolu 'da çok rastlanan, içeriye doğru büküm yapan, kıyıda dar bir plajın ve kıyıya kadar inen ormanın yer aldığı bu koylara yerli halk tarafından "bük" olarak adlandırılır (Kumlubük, Boynuz bükü, Küçükgünnük bükü, Akbük, Kargibük gibi). Ege kıyılarının girintili çukuntılı olması kullanım açısından kıyı uzunluğunun çok fazla olmasına olanak tanır. Düz bir

çizgiyle fazla uzunluk göstermeyen kıyı girinti ve çıkıntılar hesaplanırsa 2805 km uzunluğundadır. (Meriç nehri ağzı - Dalaman nehri arası).

Ege Denizi kıyılarında kuzeyden itibaren Edirne ilinin Enez ve Keşan ilçesine ait Saros Körfezi kıyıları kamu dinlenme tesisleri ve yazlık konutlarla kıyı turizminde kullanılmaktadır. Gelibolu Yarımadası Ulusal Parkının Ege Denizine bakan koyları (Kum liman, Kabatepe limanı) kıyı turizminde kamping şeklinde tesislerle kullanılmaktadır. Çanakkale ilinin Ezine ilçesinin Geyikli kıyıları tatil konutlarıyla dolmaktadır. Edremit Körfezinin kuzey kıyısında Behramkale köyü-Assos (Çanakkale ili, Ayvacık ilçesi) kıyısı doğuya ve batıya doğru turizmde gelişme göstermektedir. Doğuda Altınoluk (Balıkesir- Edremit ilçesi) ve Akçay (Edremit'in bir mahallesi), Ören (Burhaniye) ve Ayvalık kıyıları tatil konutlarıyla yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Dikili-Selçuk ilçeleri arasında uzun bir kıyı şeridine sahip olan İzmir ilinde kuzeyden itibaren Dikili, Çandarlı, Foça, Karaburun yarımadasında Mordoğan, Çeşme, Sığacık, Gümüldür kıyı turizminde gelişme gösterir. Bunlardan Çeşme bir kıyı turizm merkezi olarak gelişme göstermektedir. Kuşadası Körfezi ve Akbük liman arasında uzanan Aydın ilinin kıyılarında Kuşadası, Türkiye kıyı turizminde en büyük merkezlerden birisidir. Dilek yarımadası Ulusal Parkı koyları günlük gidiş gelişlerle kıyı turizminde kullanılmaktadır. Yenihisar-Didim (Söke) kıyı turizminde gelişme göstermektedir. Muğla ili kıyıları kıyı turizmine uygun doğal şartlarıyla, kıyı turizminin en fazla gelişme gösterdiği kıyılardır. Güllük körfezinde turizm Güllük'te yeni gelişmeye başlarken, Bodrum Türkiye'de kıyı turizmine ilk açılan yerlerden birisidir. Bir koyun kuzey kıyısında kurulmuş olan Bodrum Türkiye'nin en gelişmiş birkaç kıyı turizm merkezinden birisi sayılırken, turizm tatil konutları ve konaklama tesisleriyle koylarına (Torba, Türkbükü, Gündoğan, Yalıkavak, Akyarlar, Karaincir, Ortakent) yayılmaktadır. Gökova Körfezinin bük adı verilen çok sayıda koyu öncelikle yat turizmi için kullanılırken son yıllarda tatil konutları yapımına açılmıştır. Datça yarımadasının güney kıyısında Datça'da başlayan kıyı turizmi yarımadanın diğer koylarına tatil konutları ve konaklama tesisleriyle yayılmaktadır. Bir koyun kuzey kıyısına kurulmuş olan Marmaris Kuşadası ve Bodrumla birlikte Türkiye'nin en gelişmiş kıyı turizm merkezidir. Güneybatı koyları (Turunç, İçmeler, Çiftlik vb.) kıyı turizminde gelişme gösterirken, Bozburun yarımadası koyları özellikle Hisarönü Körfezi koyları yat turizminde ilgi çekmektedir. Köyceğiz gölünü denize bağlayan Dalyan Boğazı kıyısındaki kıyı oku (İztuzu) kıyı turizminde kumsal olarak kullanılmaktadır. Sazlarla kaplı Dalyan

Boğazı denizi göle bağlayarak kıyı turizminde çeşitlilik gösterir (Foto 3).

Foto 3. Kıyı Turizminde Kumsal Olarak Kullanılan İztuzu Kıyı Oku

Ege Denizi'nde adaların 679 km uzunluğu bulunmaktadır. Bunun büyük bir kısmı iki büyük adaya Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada'ya aittir. Bu iki ada da sakin ve temiz koylarıyla ilgi çekmektedir. Ayvalık'ın Alibey adası daha çok tatil konutlarıyla doludur. Bodrum açıklarında Karaada ise günlük turlarda ilgi görür.

1577 km uzunluğundaki **Akdeniz** kıyıları (Dalaman nehri-Suriye sınırı), Antalya Körfezi ve İskenderun Körfezinde iki büyük girinti oluşturur. Bu iki körfez arasında uzanan Taşeli yarımadasının kıyıları yüzey şekillerinin kıyıya paralel uzanmasıyla ilgili olarak boyuna yapılı ve yüksek kıyı özelliği gösterir. Silifke-Mersin arasında kalkerlerin aşınmasıyla oluşan girintilerin sular altında kalmasıyla dar ve içeriye doğru girinti yapan "kalank" adı verilen koylar oluşmuştur. Antalya Körfezinin batısında Teke yarımadasında ise dağlar kıyıya dik olarak uzandığı için enine yapılı girintili- çıkıntılı kıyılar görülür. Bu kıyılar Fethiye kıyılarında "ria" adı verilen bükler şeklindedir. Kaş kıyılarında kısa bir mesafede yarımadaların, adaların kıyıya paralel

olarak uzandığı Dalmaçya tipi kıyı görülür. Fethiye bir kıyı turizm merkezi olarak gelişme gösterir, Fethiye Körfezi koyları yat turizminde ilgi çekerken, Göcek'de kıyı turizmi gelişmektedir. Kıyı okuyla (Kumburnu) denizden ayrılan küçük bir koy olan Ölüdeniz çevresi (Belceğiz kumsalı) kıyı turizminin en çok ilgi gören yeridir. Fethiye-Kaş arasında Eşen çayı ağzında Patara kumsalı 12km uzunluğuyla Türkiye'nin en uzun kumsalları arasındadır. En dar yeri 250 m olan bu kumsal içeriye doğru 3,5 km kadar sokulmaktadır. Fakat kıyı turizminde bu kumsalın az bir kesiminden faydalanılmaktadır. Kalkan ve Kaş konaklama tesisleri ve tatil konutlarıyla kıyı turizm merkezleri olarak gelişirken Kapıdaş kumsalı, Kale, Üçağz köyleri ve Kekova adası günlük turlarla ilgi çekmektedir. Antalya Körfezinin batı kıyılarında Kemer kıyının turizm merkezi olmuştur. Körfezin kuzeyinde yüksek falezler ve Konyaaltı, Lara gibi plajlar yer alır. Antalya Körfezi doğusunda Antalya-Alanya arası Türkiye'nin Rivierası olarak tanınır. Bu kıyıda Side ve Alanya başlıca merkezler olarak gelişirken yapılaşma Gazipaşa'ya doğru yayılmaktadır. Kıyı turizmi İçel'in Anamur, Silifke, Erdemli, Mezitli kıyılarında gelişme göstermektedir. Adana ilinde Çukurova kıyısında Karataş kumsalı ve Ceyhan ilçesi kıyılarında kıyı turizmi görülmektedir. İskenderun Körfezinin doğusunda Suriye sınırına kadar Akdeniz kıyıları Amanos dağları önünde yüksek kıyı şeklinde uzanır. İskenderun (Arsuz, Gülcihan) ve Samandağ kıyılarındaki plajlar kıyı turizminde kullanılmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye kıyılarının jeomorfolojisi görsel açıdan çok sayıda koylarla, alçak ve yüksek kıyılarla turizm için çekicilikler sunarken, güneşlenme olanağı sağlayan kumsalları bulunmaktadır. Yapılaşmaya öncelikle alçak kıyılar açılmaktadır. Bir yerleşim merkezi içinde veya yakınında olan kumsallar güneşlenme için yoğun olarak kullanılırken, çevrede olan koyların plajları günlük turlarla merkeze yakınlığı oranında yoğun olarak kullanılmaktadır.

Kıyı jeomorfolojisinin turizmde ilgi çeken bir özelliği de deniz mağaralarıdır. Deniz mağaraları turizmde günlük turlarla ilgi görmektedir. İçlerine sandalla veya yüzülerek girilebilen bu mağaraların özelliği, mağara içinde deniz altından yansıyarak giren güneş ışınlarının meydana getirdiği fosforlu renktir. Bu nedenle mavi mağara, fosforlu mağara gibi isimler alırlar. Bunların en tanınmış Kaş-Kalkan arasında Kapıdaş kumsalı yanındaki "Mavi Mağara" dır. 35 m uzunluğunda 30 m genişliğindedir. Turizmde ilgi gören diğer deniz mağaraları, Mavi Mağara (Marmaris Adaağzında), Korsanini ve

Fosforlu Mağara (Alanya), Akşam Güneşi (Şile) mağaralarıdır. Ege ve Akdeniz mağaraları aynı zamanda sayıları çok az kalan Akdeniz fokunun yaşam ortamı olduğundan bu canlıların yaşam ortamı turizmden zarar görmektedir.

Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler : Türkiye'de turizmin en fazla geliştiği İzmir-Antalya arasındaki kıyı ekonomik faaliyetler ve nüfus açısından da turizme uygunluk göstermektedir. Kıvrımlarıyla bu uzun kıyı şeridinde sadece iki büyük yerleşim birimi (İzmir, Antalya) yer almaktadır. Kıyıda yer alan diğer yerleşim birimlerinin gelişimi turizmle ilgili olmuştur. Turizmin bu kıyılardaki başlangıç yıllarında kıyıda başlıca yerleşim birimleri seyrek nüfusludur (Kuşadası 10 269, Bodrum 7858, Marmaris 5596, Fethiye 12 700, Kaş 2493, Alanya 18 520, 1975 yılı sayımı).

Bu kıyılarda yerleşim birimlerinin genel olarak ortak bir özelliği, köylerin kıyıdan içeride fakat kıyıya yakın dağınık mahalleler şeklinde olmasıdır. Başlıca ekonomik faaliyetin tarım ve hayvancılık olmasıyla ilgili olan bu yer seçiminde yerel adlarıyla yalı (dar ve uzun kıyı), bük (kıvrımlı yapıdaki kıyılarda koylar) ve liman (doğal korunmalı koy) adı verilen koylarda bir iskeleyle, köyün ortak olarak kullandığı kıyı şeridinin boş olması, turizm tesislerine kuruluş yeri sağlamıştır. Turizm kıyı boyunca ve içeriye doğru, mahalleler ise kıyıya doğru gelişerek birleşme eğilimindedirler. Bük ve liman adı verilen koyların yapılaşmadan uzak kalması ise yat turizmi için uygun ortam sağlamıştır.

Turizmin gelişmiş olduğu kıyılarda antik kent kalıntıları ve turizm karşılıklı ilişkiler içindedir. Antik kentlerin kültür turizmi açısından ilgi görmesi (Efes, Milet, Priene, Aspendos, Knidos, Kaunos, Perge vb.) kıyıda turizmi çeşitlendirmektedir. Sit alanları olarak korunmaya alınan bu alanlar kıyıyı yapılaşmadan koruyarak turizme katkı sağlarken, yerel yönetimlerin sit alanlarının sınırlarını daraltarak yapılaşmaya açması bu alanlara geri dönülmeyecek zararlar vermiştir (Pisilis antik kenti gibi). Dönemlerinin önemli kentleri kitle turizmine hizmet ederken, kıyıda çok az kalan kalıntılar yat turizminde Türkiye kıyılarının en ayırıcı özelliğidir (Loryma, Amos, Keramos, Kedrai vb.).

Kıyı ve yat turizmi, ekonomik faaliyetleri tarım, hayvancılık veya balıkçılık olan kırsal alanları seçmektedir. Daha önceden sanayi faaliyetleri için seçilmiş kıyılar turizm için uygun değildir. Bu nedenle

Türkiye kıyılarında İzmit körfezi kuzey kıyıları, Gemlik körfezi güney kıyıları, Bandırma körfezi, Aliağa ve Nemrut koyları, İzmir körfezi, İskenderun körfezi turizmden bütünüyle uzak kalmak zorundadır. Kıyı kullanımında turizm/enerji çekişmesine, 1985 yılında inşasına başlanıp 1994 yılında deneme üretimine başlayan Kemerköy (Gökova) Termik Santrali en olumsuz örnek olarak verilebilir. Türkiye'de kıyı ve yat turizminin gelişme gösterdiği kıyıda tek enerji tesisi olarak yer almaktadır. Fakat halkın bilinçlenmesi ve gönüllü çevre dernekleri Aliağa Termik Santralinin yapımını durdurabilmiştir. Sanayi turizm çekişmesinde en ilginç örnek Pendik-Tuzla arasında gemi inşa sanayi ve turizmin bitişik yer almasıdır. Aydınli koyunda Balık gölünü denizden ayıran kıyı oku ve çevresinde geniş bir alan doldurularak gölün denizle bağlantısı kesilmiş, dolgu alana gemi inşa tesisleri kurulmuş, kıyı varlıkları olarak korunması gereken kıyı oku üzerinden karayolu geçirilmiştir.¹ Koya bitişik Mercan koyu ise yazlık konutlarla rekreasyon alanı olarak kullanılmaktadır.

1.b. Türkiye'de Kıyı Turizminin Gelişimi

Avrupa'nın Akdeniz kıyıları turizme açılırken, turizm plânlaması yapılmamış ve altyapısı hazır olmayan Türkiye kıyılarında turizm, Akdeniz kıyılarında küçük yerleşim birimlerinde (Kuşadası, Bodrum, Marmaris, Alanya) aile işletmeciliği (pansiyon evler) ve kamu dinlenme tesisleriyle başlamıştır. İklim ve jeomorfolojik koşulları uygun, sanayi ve yoğun nüfustan uzak, zengin arkeolojik kalıntılara sahip olan kıyılarda turizm, yasal düzenlemelerin etkisi altında kalmıştır. Türkiye kıyılarında yapılaşmanın kıyı çizgisine yaklaşması, bazı kıyı kesimlerinde yoğunlaşması, orman ve tarım alanlarına ilerlemesi vb. sonuçlar yasal düzenleme ve değişikliklerin sonucudur.

1950-1960 döneminde kıyıların korunması, yönetimi ve kullanımı 1953 tarihli Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu (6086 sayılı) ve 1956 tarihli İmar Kanununa (6785 sayılı) göre yapılmaktaydı. Turistik kıyı bölgelerinin saptanması ve plânlamasının yapılması için ilk çalışmalar 1958 yılında İmar ve İskan Bakanlığının kurulmasıyla başlamış turistik imar bölgelerinin saptanması görevi bu bakanlığa

¹ S.DOĞANER, "İstanbul'da Gemi İnşa Sanayi" Türk Coğrafya Dergisi, sayı:28, s.85.

verilmiştir. Bu dönemde diğer bir gelişme ilk turizm yatırımlarına kredi verilmesi konusunda çalışmaların yapılmasıdır. 1953 tarihli Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu'nun 30. maddesine göre turistik tesislerin krediyle desteklenmesi için bir fon kurulmuş, bu fonun idaresi İller Bankasına verilmiştir. Fakat bu fonun yetersizliği üzerine bir banka kurulmasına karar verilmiştir. Kurucuları arasında bankalar, müesseseler ve şahısların bulunduğu Türkiye Turizm Bankası 1955 yılında kurulmuştur. İç ve dış turizmi geliştirmek amacıyla gereken tanıtımı yapmak, seyahat acenteleri kurmak, seyahatler düzenlemek, turistik tesisler kurmak ve işletmek konusunda çalışan ve çalışacak olan kurumları özendirme ve Bankalar Kanunu hükümlerine göre para desteği sağlamak amacıyla kurulan Türkiye Turizm Bankası işletme ve inşaat yapmış fakat kredi faaliyetlerine geçememiştir. Turizm Bankasının ilk tesisi, Kilyos'da satın aldığı arazi üzerinde 1956 yılında plaj ve restoran olarak, 1958 yılında 94 odalı otel ilave edilerek, işletmeye açılmıştır.

1960-1970 döneminden önemli gelişme, 1957 yılında kurulan Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığına 1960 yılında T.C. Turizm Bankası A.Ş. adıyla bir banka kurmak yetkisinin tanınmasıdır. Turizm sektörünün gelişmesi için yatırım ve işletmecilik yapmak ve girişimleri krediyle desteklemek amacıyla 1962 yılında kurulan T.C. Turizm Bankası A.Ş., 1968 yılında 72.000 m² lik alanda 316 yatak kapasitesiyle Akçay Tatil Köyünü hizmete açmıştır. I. Beş Yıllık Kalkınma Plânının (1963-1967) kıyılarda tatil köylerinin kurulmasını öngörmesi doğrultusunda yabancı sermayeli ve uzun yıllar Türkiye kıyılarının en tanınmış tatil köylerinden Fransız tatil köylerinin (Club Méditerranée) ilk kuruluşu da bu dönemde olmuştur (Foça- Fransız Tatil Köyü 1967).

Bu dönemde diğer gelişmeler 1963 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığının kurulması ve 1969 yılında Balıkesir-Antalya kıyı bandında 3 km derinliğindeki kıyı şeridinin, turistik gelişme bölgesi ilân edilmesidir. Turizm ve Tanıtma Bakanlığının 1969 yılında düzenlediği Uluslararası Side Turizm Plânlama yarışması, Antalya kıyılarının kitle turizmine açılması yönünde tasarlanmıştır.

1970-1980 döneminde Turizm Bankası yeni tesisleri hizmete sokmuştur. 1965 yılında yapımına Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından başlanan Marmaris Tatil Köyü, Turizm Bankası tarafından tamamlanarak 1971 yılında hizmete girmiştir. Bunu 1972 yılında

Çeşme Ilıca mevkiinde Çeşme otelinin açılışı izlemiştir. Fransız tatil köylerinden Kemer tatil köyü (1972), Kuşadası tatil köyü (1973) bu dönemde kurulmuştur.

II. Beş Yıllık Kalkınma Plânının (1968-1972) turistik bölgelerin turizm yönünden fizikî plânlarının yapılmasını öngörmesi üzerine, ilk turizm fizikî plânlama çalışmaları bu dönemde İmar ve İskân Bakanlığı tarafından yapılmıştır. Fakat önemli altyapı yatırımlarını gerçekleştirecek olan çevre düzeni plânlarını, turizmi geliştirecek her türlü araştırma ve plânların yapılması görevleri arasında bulunan Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, Fiziksel Plânlama Gurubu hazırlamıştır. İki Bakanlığın da plânlama çalışmaları 1/25 000 ölçeği ile sınırlı kalmış, alt ölçeklerde plânlamalar yapılmamıştır.

Bu dönemin bir diğer gelişmesi, turizmin öncelikli alanlarda toplu olarak yönlendirilmesi ve desteklenmesi amacıyla altyapı yatırımlarını devletin üstlendiği "Turizm Gelişme Projeleri"nin hazırlanmasıdır. Öncelikle kıyılar için hazırlanan bu projelerin en önemlisi Bakanlığın hazırladığı "Güney Antalya Gelişim Projesi"dir. Antalya Körfezinin batısında 80 km uzunluğunda 3-10 km derinliğinde bir alan kapsayarak, yeni Antalya limanından Gelidonya Burnu'na kadar uzanmaktadır. Bu kıyıyla ilgili plânlama çalışmaları 1974 yılında başlamış, proje alanında arazi kullanımını gösteren 1/25 000 ölçekli Çevre Düzeni Plânı 1977 yılında İmar ve İskân Bakanlığı tarafından onaylanmıştır. Bu alanda Beldibi, Tekerlektepe, Kızıltepe, Kemer, Çamyuva ve Tekirova Organize Turizm Gelişim Alanları olarak belirlenmiştir. Projenin amacı yatak kapasitesini artırarak, kıyıyı öncelikle dış turizmde kitle turizmine açarak döviz girdisi sağlanmasıdır. 1976 yılında Dünya Bankasıyla yapılan anlaşma gereği sağlanan kredi 1978-1980 arasında çok az miktarda kullanılabilmıştır.

Bakanlığın 1977 yılında hazırladığı Köyceğiz ve Dalyan'ı içine alan Köyceğiz Turizm Projesinde, İztuzu kumsalı doğusu, Dalyanağzı, Ekincik ve Maden iskelesi koyları, Sultaniye, K. Karaağaç, Köyceğiz ve Dalyan'da 126 tesiste 9700 yatak öngörülmüştür. Altyapının kamu sektörüne ait olduğu projede Bakanlığın yatırımlara kredi vermesi kararlaştırılmıştır. Bu dönemde III. Beş Yıllık Kalkınma Plânının öngördüğü doğrultuda altyapı yatırımları turizmde öncelikli bölgelerde yapılmıştır.

1980-1990 dönemi kıyı turizminde yapılaşmanın artış dönemidir. Daha önceki dönemlerde turizm gelişim potansiyeli olan kıyılarda fizikî plânlama ve altyapı çalışmaları yapılmasına, teşvik kredileri sağlanmasına rağmen, kıyı turizminde yatak kapasitesi çok düşük kalmıştır. Bu konuda imkânlar 1982 tarihli Turizm Teşvik Kanunu ile sağlanmıştır (16.3.1982 gün RG/17635). Turizm Teşvik Kanunu'nun turizm bölge, alan ve merkezlerinin ilânı ve bu yerlerde kamuya ait arazi ve ormanların ilgili kuruluşlarca Bakanlığa tahsisini öngörmesi üzerine, 1982 yılından başlayarak turizm alan ve merkezleri tespit ve ilân edilmeye başlamıştır. 1983 yılında çıkan yönetmelikle turizm alan ve merkezleri içindeki alanların yerli ve yabancı turizm yatırımcılarına tahsisi veya 49 yıllığına kiralanması yatırımcılara büyük bir olanak sağlamıştır (28.4.1983 gün RG/18681, 1.3.1985 ve 2.7.1989 değişiklik). Turizm Bankasının kredi ilkelerinde, turizm alan ve merkezlerinin, kredilendirilecek öncelikli yöreler arasında 1.derece öncelikli olarak belirlenmesi yatırımcılara sağlanan diğer bir olanak olmuştur. 1982 yılından başlayarak ilân edilen turizm merkezlerinin çoğunluğunun kıyılarda ve özellikle Muğla ve Antalya ili koylarında yer alması,ilgiyi bu yerlere çekmiştir. 1982 yılında ilk ilân edilen turizm alan ve merkezlerinin Güney Antalya Gelişim projesi dahilinde Antalya ili batı kıyılarında ve Side, Köyceğiz-Sarıgerme, İzmir-Alaçatı'da yer alması buralarda teşvik kredileriyle konaklama tesisleri yapımını hızlandırmıştır. Antalya-Lara falezleri üzerinde Fethiye-Belceğiz ve Kızılkaya, Çeşme-Altınkum, Selçuk-Pamucak, Fethiye körfezi batı kıyısı, Serik-Manavgat kıyı kesimi, Alanya-İncekum, Marmaris-Pamucak, Kumlubük kıyı kesimi, Alanya-Alara çayı güneyi, Bodrum-Türkbükü, Yalığiftlik, Yalıkavak koyları, Marmaris-Bencik liman doğusu, Milas-Güvercinlik, Kuşadası-Davutlar, Kalkan,Kaş kıyılarında turistik tesis yapımı, bu yerlerin 1982-1990 yılları arasında turizm alan ve merkezi ilân edilmesiyle mümkün olmuştur. Arazi tahsisi, kiralanması ve teşvik kredileri seçkin turizme yönelik 5 yıldızlı otellerin ve tatil köyleri'nin yapımına olanak sağlamıştır. Özellikle Alanya'nın Obaköy, Konaklı, Mahmutlar, Kargıcak, Okurcalar, Çamyolu, Aysallar, Serik'in Belek, Akınlar, Manavgat'ın Side, Çolaklı, Kumköy, Kızılağaç, Selimiye, Titreyengöl, Kemer'in Göynük, Tekirova, Çamyuva, Kuşadası'nın Kadınlar Denizi, Ilica, Güzelçamlı,Akyar mevkiilerine 4-5 yıldızlı, 400-600 yatak kapasiteli oteller yapılmıştır (Foto 4).

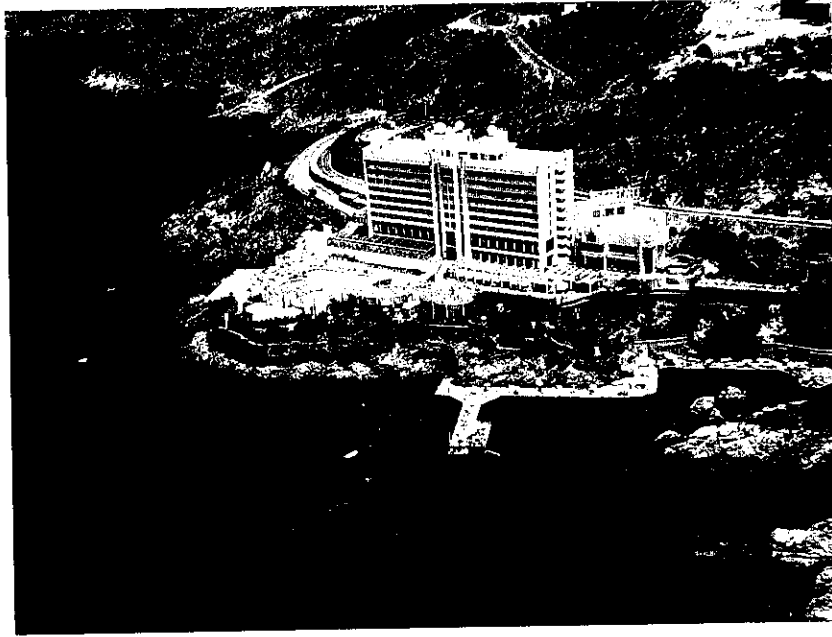

Foto 4. Kuşadası Akyaar Mevkiinde 5 Yıldızlı Otel

1985 yılına kadar Türkiye kıyılarında tatil köyleri Club Mediterranée ve Turban'ın tatil köyleriyle (Marmaris, Akçay, Ören, Çeşme) sınırlı kalırken, sağlanan olanaklarla Antalya ili kıyılarına 1985 yılından başlayarak Çamyuva (1985, Kemer), Club Salima (Kemer-Kızıltepe, 1985), Club Aldiana (Sorgun-Titreyengöl, 1986), Turtel (Side-Selimiye, 1986) Bayındır (Kemer-Beldibi, 1987), Club Pamfilya (Side, 1987), Altinyunus (Marmaris, 1988) vb. tatil köyleri yapılmıştır. Tatil köyleri yüksek yatak kapasiteleri, konaklama, eğlence, sportif faaliyet ünitelerini otellere göre daha geniş bir alanda doğayla bütünlük içinde sunmaktadırlar. Bu nedenle kıyı turizminde en çok tercih edilen konaklama tesisleridir (Foto 5).

Foto 5. Side Titreyengöl' Mevkiinde Tatil Köyü

Antalya ilinin batı kıyılarındaki altyapı ve yatırımlar açısından görülen bu gelişme Güney Antalya Gelişim Projesi dahilinde Dünya Bankasının kredilerinin de devamını sağlamıştır. Antalya ili doğu kıyılarında, para desteği yetersizliği nedeniyle uygulanamayan Side Turizm Gelişim projesi alanında da bu olanaklarla büyük gelişme görülmüş, bu tesisler Antalya kıyılarını kitle turizmine açmıştır. Antalya'da Turizm Bankası tarafından 1984 yılında açılan Beldibi kamping ve Serik ilçesi Belek mevkiinde 1985 yılında açılan 500 obada 1650 yataklı Belek kampingle orta gelirli ailelere tatil olanağı sağlayan sosyal turizme açılan ilk il olmuştur.

Köyceğiz Gelişim Projesi dahilinde, Köyceğiz çevresinde altyapı, karayolu yapımıyla başlamış, bu çevrenin turizm alanı ilân edilmesiyle özellikle Dalyan'da yapılaşma artmıştır. 1993 yılında Dalyan 3500 yatak kapasitesiyle Köyceğiz'i gerilerde bırakmıştır. İztuzu kumsalının deniz kaplumbağalarının (caretta caretta) üreme kumsalı olması çevrecilerin tepkisini çektiğinden Köyceğiz Özel Çevre Koruma Bölgesinin ilânıyla (1988) Köyceğiz Gelişim Projesinin İztuzu kumsalı doğusu (3500 yatak) ve Dalyan ağzına (900 yatak) öngördüğü yatırımlar iptal edilmiştir.

Çeşme-Alanya arasındaki kıyı şeridinde yatak kapasitesi artarken, diğer kıyılarda da turizmi teşvik etmek için Turizm Bankası kredilendirilecek öncelikli yörelere, Balıkesir-Antalya illeri arasındaki kıyı şeridini birinci derece, İçel-Hatay illeri arasını ikinci derece, Samsun-Trabzon illeri arasını üçüncü derece öncelikli yöre olarak belirlemiş, 1987 yılında üçüncü derece öncelikli yörelere Marmara Denizi ve Karadeniz kıyıları ilave edilmiştir.

Kıyılarda turizm yapılaşmasını etkileyen en önemli etmen kıyı kanunu olmuştur. Kıyı kanunu çıkıncaya kadar 1933 tarihli Yapı ve Yollar Kanununa göre kıyidan 10 m içeriye kadar olan alan, kıyı şeridi sayılıyor ve korunuyordu. 1956 tarihli İmar Yasasının uygulanmasına yönelik çıkan İmar Tüzüğü (1957) bu şeridi 30 m'ye çıkarmıştır. 1972 yılında İmar Kanununa eklenen maddelere ilişkin yönetmelikle (18.1.1975 gün RG/15122) kıyıda imar plânı olan yerlerde 10 m, köy yerleşim alanlarında 30 m, iskân dışı alanlarda 100 m'den az mesafede yapı yasağı getirilmiştir. Kıyı kullanımıyla ilgili kanun çıkıncaya kadar kıyılar İmar Yasasına bağlı olarak yönetilmiştir. 1984 tarihli (3086 sayılı) Kıyı Kanunu kıyı şeridini imar plânı olan yerlerde 10m, diğer yerlerde 30m olarak tespit etmiştir (1.12.1984 gün RG/8592) İmar Kanunu'nda iskân dışı alanlarda kıyı şeridinin 100 m olmasına ilişkin hükmün kalkmış olmasıyla, yapılaşma kıyılarda 30 m'ye kadar yaklaşmıştır. Bu kanun kıyıların yapılaşmadan korunmasında yeterli olmadığı gerekçesiyle 1986 yılında iptal edilerek, kıyılarda yapılaşma, Bayındırlık ve İskan Bakanlığının 1987 yılında yayımladığı Genelge (110 sayılı) ile yönetilmiştir. Bu genelgeye göre kıyı şeridi imar plânı olan yerlerde 10 m, imar plânı olmayan köy yerleşik alanlarında 30 m, plânı olmayan yerlerde tekrar 100 m olarak belirlenmiştir. Bu Genelge 1989 yılında iptal edilerek yeni bir düzenleme yapılmıştır. İlk Kıyı Kanunu'nda (3086 sayılı) düzenleme yapılarak 1990 yılında çıkan ikinci Kıyı Kanunu (3621 sayılı) kıyı şeridini uygulama imar plânı yapılacak alanlarda 20 m, uygulama imar plânı bulunmayan yerleşik alanlarda 50 m, iskân dışı alanlarda 100 m olarak belirlemiştir. Fakat bu kanuna göre 50 m'lik kıyı şeridi köy yerleşik alanlarında 10 m'ye düşürülebilmektedir. (17.4.1990 RG/20495). 1992 yılında Kıyı Kanunu'nda yapılan değişikliklerle (3830 sayılı kanun) kıyı şeridi uygulama imar plânı ilk olarak yapılacak alanlarda, köy yerleşik alanlarında ve iskân dışı alanlarda 100 m olarak belirlenmiştir (11.7.1992 RG/ 21281). Kıyı şeridinin 50 m genişliğinde birinci bölümü yaya yolu, gezinti, dinlenme, rekreatif yeşil alan, çocuk bahçesi, gezinti alanları kullanmak üzere düzenlenebilir.

Birinci bölümden sonra 50 m genişliğinde ikinci bölümde, toplumun yararlanmasına açık günlük turizm yapı ve tesisleri, taşıt yolları ve arıtma tesisleri yapılabilir. 1992 ve 1994 yıllarında Kıyı Kanununun uygulanmasına dair yönetmeliğin bazı maddeleri değiştirilmiştir. 1992 yılında (13.10.1992gün RG/21374) bazı tanımlar değiştirilmiş ve yeni tanımlar eklenmiştir. 1994 yılında yapılan bir değişiklikle (30.3.1994 gün RG/21890) imar plânı ilk olarak yapılacak yerlerde kıyı şeridi 100 m olarak kalmakla beraber 1992'den önce onaylanmış imar plânı bulunan yerlerde, onaylı imar plânındaki kıyı şeridi geçerli sayılarak 100 m içinde inşaatı başlayan yapılaşmaya kolaylık getirilmiştir. 1996 yılında (27.7.1996 gün RG/22709) yönetmelikte tekrar değişiklik yapılmıştır.

Kıyı turizminin fazla gelişme göstermediği yıllarda (1933-1957) Yapı ve Yollar Kanunu'na, 1957-1984 yılları arasında İmar Kanunu'na göre yönetilen kıyılar, Turizm Teşvik Kanunu'nun çıkıp kredi ve arazi tahsisleriyle konaklama tesislerinin yapımının hızla arttığı 1984-1994 yılları arasında Kıyı Kanunu, Bayındırlık Bakanlığı Genelgesi, İkinci Kıyı Kanunu, bu kanunda yapılan değişiklikler ve uygulamayla ilgili yönetmeliklerdeki değişikliklerle yönetilmiştir. Bütün bu yasal değişiklikler kıyı turizmini konaklama tesisleri kuruluş yerleri seçimi konusunda etkilemiş ve bazı koylarda tesislerin toplanması, bazı kıyılarda bağımsız,büyük yatak kapasiteli tesislerin yer alması, bazı yerlerde kıyı çizgisine yaklaşarak kıyı gerisinin deniz manzarasının kapanması gibi etkileri olmuştur.

Yasaların uygulamada yapılaşmayı artırması değişikliklerle giderilmeye çalışılırken korumaya yönelik yeni düzenlemelere de gidilmiştir. Kıyılarda ilân edilen turizm merkezleri yapılaşmayı artırdığından 1985'de Antalya-Lara, 1989'da Milas-Akbük turizm merkezleri iptal edilmiştir. Turizmi kıyılardan uzaklaştırmak için yaylalar ve kaplıcalar turizm merkezleri ilân edilmeye başlamış, kıyılarda kamu arazilerinin turizme tahsisi azaltılmış, sektöre sağlanan teşvik ve krediler en az seviyeye indirilmiştir. 1990 yılında ilân edilen turizm merkezleri sadece Antalya kıyılarında yer almaktadır (Belek, Kalkan, Kaş, Kaş-Kalkan kıyı bandı), 1991 de Antalya-Arapsuyu, 1991'de Adana-Yumurtalık, Aydın-Akbük, Hatay-İskenderun kıyı bandı, İzmir-İnciraltı, Çanakkale-Behramkale-Kadırga koyu, Geyikli, Küçükkuşu, Sakarya-Karasu, Kocaeli-Büyükmelen kıyı kesimi turizm merkezi ilân edilerek Karadeniz ve Kuzey Ege kıyılarında kıyı turizmi yayılmak istenmiştir. 1993 yılında ise Aydın, İçel, İzmir, Sakarya, Sinop, Hatay'da ilân edilen turizm merkezleri iptal edilmiştir. Fakat

turizmde yatak kapasitesini artırmak gerekçe gösterilerek 1997 yılından itibaren kıyılarda yeniden turizm merkezleri ilân edilmeye başlanmıştır. 1997 yılında Antalya-Demre (Kale) kıyı bandı, İçel-Tarsus kıyı kesimi, İzmir-Özdere (Kesre), Milas-Çökertme (7.10.1997 gün RG/23133), 1988 de Adana-Karataş kıyı bandı, Antalya-Aşağıoba, Alanya-Kargıcak, Hatay-İskenderun kıyı bandı, İçel-Anamur Mamure kalesi, İçel-Kaladıran kıyıları turizm merkezi ilân edilmiştir (11.1.1998).

Turizm yatırımlarında arazi sorununu çözmek ve yatırım maliyetini düşürmek için çıkarılan kamu arazilerinin turizm yatırımlarına tahsis edilmesiyle ilgili sağlanan bürokratik kolaylıklar çok sayıda yerli ve yabancı turizm yatırımcısının talebine neden olmuştur. Kamu arazileri büyük turizm yatırımlarından çok küçük işletmeler arasında bölünmüştür. Orman Kanunu'nda 1988 yılında yapılan değişiklikle turizm alan ve merkezleri dışında kalan devlet ormanları, milli park ve tabiat alanı içinde en az 100 yataklı turizm tesisi, 25 yatın yanaşmasını sağlayacak yat liman ve yat çekek yeri,turizmin gelişmesi için alışveriş merkezi, lokanta, akaryakıt istasyonu gibi tesis kurmak isteyen yatırımcılara açılmıştır (7.2.1988 gün RG/19718). Bu yönetmelikle orman alanlarının turizm yatırımlarına tahsis süresi 49 yıl olup 99 yıla kadar uzatılabilmektedir. Bu yönetmelik 1988 yılından itibaren özellikle Fethiye Körfezi çevresinde ve Antalya Körfezi batısındaki ormanlık alanları turizm yatırımlarına açmıştır (Foto 6 ve 7). 1995 yılında yeniden düzenlenen yönetmelikle (9.4.1995 gün RG/ 22249) Orman Bakanlığı'nın her yıl ilân ettiği orman alanları sadece konaklama tesisi,yat limanı ve yat çekek yeri için yatırımcılara açılmış, yatırımcılardan istenen belgeler arasına ÇED olumlu belgesi eklenmiştir.

1989 yılında çıkan yönetmelikle (11.3.1989 gün RG/20105) I. ve II. sınıf tarım arazileri dışında kalan VII. ve VIII. sınıf araziler turizm amaçlı tesis yapımına açılmıştır. Turizm, Türkiye kıyılarında doğal ve kültürel çevreyi tahrip etmesi yanında, korunmaya alınmasını da sağlamıştır. Türkiye'de ilk doğa koruma şekillerinden olarak milli parklar 1958 yılından itibaren (1956 Milli Parklar Kanunu'na göre) kurulmasına rağmen 1994 yılına kadar kıyılarda sadece üç milli park kurulmuştur (Dilek Yarımadası 1966, Olimpos-Beydağları 1972, Gelibolu Yarımadası 1973). Kıyı turizminin gelişme gösterdiği Kuşadası ve Söke ilçeleri sınırları içine giren Dilek yarımadası milli parkının kurulması Akdeniz bitki örtüsü türlerini içeren ormanın korunmasını sağlamıştır (1994 yılında alanı genişletilerek B.Menderes deltası dahil

edilmiştir). Gelibolu yarımadası milli parkının kuruluş amacı tarihi savaş alanının korunması olmakla beraber yarımadanın kıyılarının yapılaşmadan korunmasını sağlamış fakat 1994 yılında çıkan yangında bitki örtüsü büyük ölçüde tahrip olmuştur. Olimpos-Beydağları milli parkı kıyı turizmi potansiyeli yüksek bir kıyıda doğal ve kültürel varlıklar bakımından zengin bir alanın korunmasını sağlamıştır. 1983 yılında çıkan (11.8.1983 gün RG/18132) Milli Parklar Kanunu 4. madde "milli park alanlarındaki turizm bölge, alan ve merkezlerinde turizm yatırımlarına ilişkin plân kararları Tarım ve Orman Bakanlığının görüşü alınarak sonuçlandırılır" hükmünü getirmiştir. 8. madde ise "turizm bölge, alan ve merkezleri dışında kalan milli parklarda turistik amaçlı bina ve tesisler yapmak için 49 yıl veya uzatılarak 99 yıl arazi kiralanabilir" hükmü getirmiştir. Böylece Antalya Gelişim Projesiyle aynı alanı içine alan Olimpos-Beydağları milli parkında kıyı turizmiyle ilgili tesisler yapımı mümkün olmuştur. Kıyılarda kurulan dördüncü milli park 1994 yılında Marmaris'te kurulmuştur (7.3.1996 gün RG/22573). Fakat yüksek binaların kıyıyı kapladığı, yapılaşmanın doyum noktasına geldiği bu kıyıyı korumak için geç kalınmıştır. Yeni kurulan Troya Tarihi Milli Parkı kısmen Çanakkale Boğazı kıyılarını da kapsamaktadır (7.11.1996 gün RG/22810).

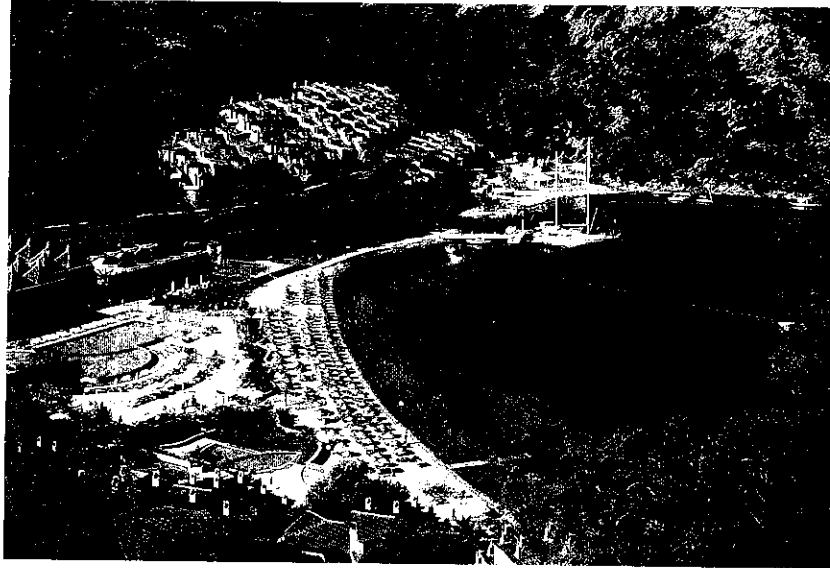

Foto 6. Fethiye Körfezi Kalemeye Koyunda Çam ormanı İçinde Kurulan Turistik Tesis

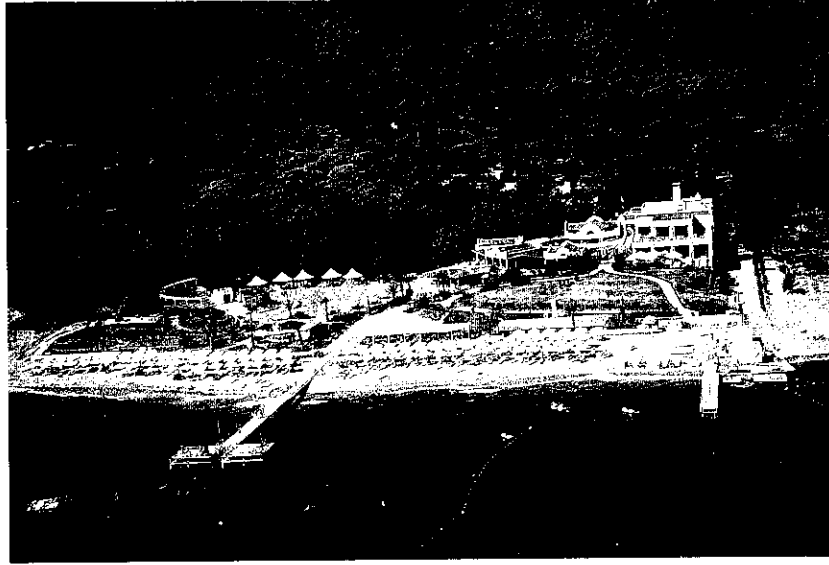

Foto 7. Kemer'e 15 km Uzaklıkta Çam Ormanı İçinde Kurulan Tatil Köyü

1.c . Kıyı Turizminin Mekânsal Etkileri

Turizm seyrek nüfuslu köyler ve köylerin dağınık mahallelerinin yer aldığı, özellikle Ege Denizi güneyi ve Batı Akdeniz kıyılarınday, yerleşim birimlerinde, vadi tabanları, kıyı ovaları, yamaçlar, tarım ve orman alanlarında konaklama tesisleri (otel, motel, pansiyon, ikincil konut), diğer hizmet üniteleri (ağırlama, eğlence) ve ulaştırma tesisleri (karayolu, liman, yat limanı, yat yanaşma yeri, havaalanı) yapımıyla mekânsal değişime neden olmuştur. Bu değişim, kırsal bir mekânın kendi doğal gelişme sürecinden farklı olarak, sivil mimari örnekleri dışında yapılan konut ve tesislerle artık tarihsel kimlik taşımayan yerleşim birimleri, yoğun turizm sezonuna göre plânlanan karayollarıyla, bulunduğu ortama yapay mekânlar ortaya çıkarmıştır.

Turizm öncelikle kıyıda idari merkez olan, kırsal yapısını koruyan yerleşim birimlerinde, kentsel gelişmelere neden olmaktadır. Kuşadası, Bodrum, Marmaris, Fethiye, Side, Alanya, kıyı turizmine ilk açılan yerleşim birimleri olarak kentsel gelişme göstermiştir (Foto 8). Turizmde gelişme safhaları birbirinden farklı olarak Çeşme, Datça, Kalkan, Kaş, Kemer, Foça, Akçay, Erdek, Mudanya, Amasra, Akçakoca da turizmle ilgili kentsel gelişme yolundadır (Foto 9). Turizmin kırsal

yerleşim birimlerinde neden olduğu ortak değişimler, yerleşim birimlerinde turizmde talep arttıkça merkezden itibaren ve kıyı boyunca konaklama, ağırlama, eğlence ünitelerinin yapımı, zamanla eski konutların yerlerini yenilerine bırakması, çarşının halı, mücevher, kürk, antika gibi çeşitli hediyelik eşyanın bir arada satıldığı turistik tüketime yönelik canlı bir alışveriş merkezine dönüşmesi (rekreasyonel iş alanı), kıyıda rıhtım ve gerisinde yaya yollarının kıyı boyunca uzatılması, yeni parklar, meydanlar yapımı, balıkçı barınaklarının yat yanaşma yerine dönüşmesi, yat limanı yapımı, limanın genişletilmesi, yerleşim biriminde kıyı boyunca uzanan anayol arkasındaki ara yolların ikinci, üçüncü derecede gelişme göstermeleridir. Bu yerleşim birimleri kıyıda çizgisel ve merkezde içeriye doğru gelişme gösterir. Bu yönlerdeki yapılaşmayı kıyıda burunlar, iç kısımda yüzey şekilleri sınırlamaktadır. Turizm plânlı bir yapılaşma göstermezse, kıyı boyunca uzanan anayol yüksek yapılarla kaplanarak, kıyı gerisinin deniz manzarası kapanmaktadır. Marmaris'te kıyı boyunca uzanan çok katlı konaklama tesisleri, arkada kalan yerleşim alanını bütünüyle kapatmış, burada yer alan iki katlı konutlar yerlerini yeni konutlara bırakmış, tarihi yerleşim alanı Marmaris Kalesi çevresinde küçük bir alanda korunabilmiştir. Yapılaşma iç kısımda Marmaris ovasını bütünüyle kaplamış, kıyıda çizgisel uzanışla İçmeler ile birleşmiştir.

Foto 8. Turizmle İlgili Olarak Kentsel Gelişme Gösteren Fethiye

Foto 9: Turizmle İlgili Olarak Gelişmekte Olan Kaş.

Bodrum'da plânlı bir gelişme ile sivil mimari örnekleri korunmuş, kat sınırlaması getirilmiş, böylece kıyının yüksek yapılarla kaplanması önlenmiştir. Bodrum'da yapılaşma kıyı boyunca burunlarla sınırlanmış, iç kısımda ise yamaçları kaplamaya başlamıştır. Her iki yerleşim biriminde de iç limanın rıhtımı uzatılarak kıyının aslî şekli kaybolmuş, iç limanın bir bölümüne yat limanı yapılmış, çarşı turizm mevsimi dışında büyük bir bölümü kapanan rekreasyonel iş alanına dönüşmüştür.

Turizmin yerleşim birimleri üzerine bir diğer etkisi bazı köyleri, eski konutların yerine konaklama, ağırlama, eğlence tesisleri, yazlık konutların yapıldığı, eski köyün birkaç konutla temsil edildiği "turizm köyü"ne dönüştürmesidir. Marmaris'in İçmeler, Turunç köyleri, Fethiye Ovacık, Antalya Kemer köyleri bu şekilde yapılaşma göstermiştir (Foto 10 ve 11). Bir diğer değişim kıyıda kurulan köylerin kıyıda yer alan mahallelerinin kıyıda başlayan turistik yapılaşma sonucu kıyıyla birleşmeleridir. Gökova Körfezi kuzey kıyısında kıyıda 2 km içeride kurulan Akyaka köyü kıyıda ki İskele mahallesiyse, kıyıda 3 km içeride kurulan Ören, yalıyla birleşmiştir.

Turizmin kıyılarda oluşturduğu bir diğer mekânsal değişim kıyıda ki boş koyları yapılaşmaya açmasıdır. Özellikle enine yapı

gösteren Türkiye'nin güneybatı kıyılarında çok sayıda yapılaşmanın olmadığı koy yer almaktadır. Bir vadi tabanı veya küçük bir kıyı ovasının yer aldığı bu koyların yapılaşmaya açılması, tatil merkezine yakın koyların, temiz bir koydan denize girmek ve değişiklik gibi nedenlerle başlangıçta balıkçı tekneleriyle yapılan "günlük tur" adı verilen organize gezilerle olmuştur. İç kısımlardaki köylerin sadece bir işkeyleyle ortak olarak kullandığı bu koyları turizm yapılaşma için boş bulmuştur. Günlük tur teknelerine hizmet veren bir lokanta ile başlayan yapılaşma başlangıçta birkaç pansiyon, motel, yazlık konutla

Foto 10. Marmaris Gölence Köyü Kıyısında Gelişen İçmeler Beldesi

sınırlı kalmıştır. Bodrum'un Torba, Yalıkavak, Türkbükü, Gündoğan, Ortakent, Karaincir, Marmaris'in Turunç, Çiftlik, Kumlubük Fethiye Belceğiz koylarında yapılaşma bu şekilde başlamış bu koylarda Turizm Teşvik Kanunu'nun sağladığı olanaklarla konaklama tesislerinin sayısı artmıştır. Yapılaşmayı artıran bir diğer neden 1980'li yıllardan itibaren tatil konutlarının iklimin uygunluğu ve rekreasyon olanaklarıyla kıyıları en uygun yerler olarak seçmesidir. Başlangıçta tek katlı veya dublex özel mülkler olarak yapılan bu konutlar, kooperatif konutları şeklinde toplu olarak yapılmaya başlamış, bazı yerlerde apartman şeklinde siteler inşa edilmiştir. Genelde konaklama tesislerinin yoğun olmadığı koyları seçen tatil konutları başlangıçta seyrek yapılaşma gösterirken

zamanla bütün koyu kaplamaktadır. 1989 yılında tatil konutlarının % 48,1 oranında Ege Bölgesi, % 33,3 oranında Marmara Bölgesinde olduğu belirlenmiştir. Tatil konutları kıyılarda en fazla Muğla (% 19,68), Aydın (% 16,95), İçel (% 12,24), İzmir (% 11,51) illerindedir.² Didim Altinkum, Akbük, Kovala limanı (Mavişehir), Turnalı koyu, B.Turnalı koyu, Çukurcuk koyu, Kuşadası, Seferihisar kıyıları, Bodrum Torba, Gündoğan, Yalıkavak, Akyarlar koyları, Alanya kıyıları, Gemlik körfezi K.Kumla, B.Kumla, Mudanya, Yalova kıyıları ikinci konutların yoğun olduğu kıyılardır.

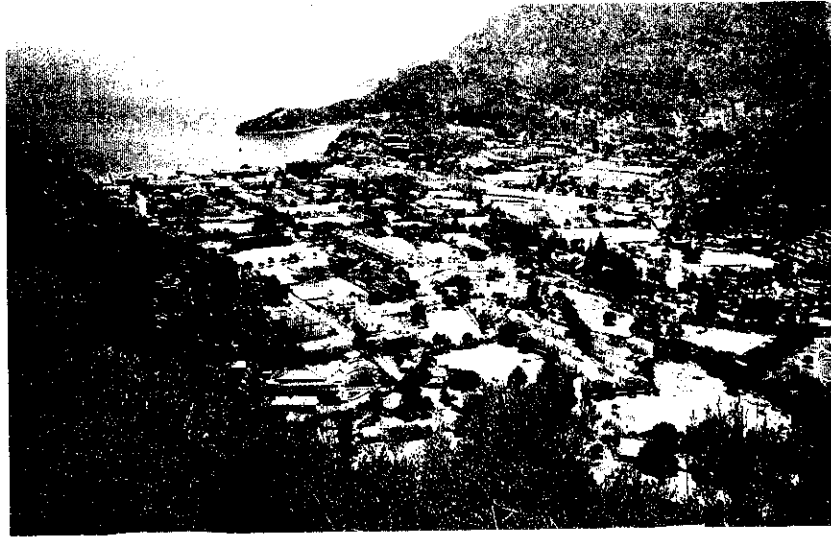

Foto 11. Turizm Fonksiyonunun Birinci Sıraya Yerleştiği Turunç Köyü

Turizm plânlamalarında altyapıya ağırlık verilmesi de kıyılarda ikincil konut yapımını artırmıştır. Rekreasyon amacıyla yapılan bu konutların yoğunluğu turizmi olumsuz olarak etkilemektedir. Turistik tesisler tatil konutlarının kapladığı kıyılardan uzaklaşmaktadır. Yılın büyük bir bölümünde boş duran tatil konutları, aynı yerde tatil yapmanın tekdüzeliği nedeniyle sahipleri tarafından her yıl kullanılmayan konutlar durumuna düşmüştür. IV. Beş Yıllık Kalkınma Plânında ikincil konut yapımını önlemek amacıyla yasal düzenlemelere ilişkin çalışmaların sonuçlandırılması öngörülmesine rağmen çalışmalar

² Kaynak: Turizm Bakanlığı, İkincil Konut Envanteri, 1989.

sonuçlandırılmadığından tatil konutları kıyıları kaplamaya devam etmektedir. İkincil konutların turizm amaçlı işletilmesi plânlamasıyla kullanım sürelerini uzatmak, ekonomik nedenlerle durgunluk içinde olan iç turizmi canlandırmak, self servis isteyen yabancı turistleri çekmek amaçlanmıştır. Turizm Bakanlığı tarafından bu konuyla ilgili olarak 1992 yılında geceleme sayısının yüksek olduğu Aydın, Balıkesir, Muğla, Antalya illerini kapsayan ikincil konutlarda işletme modeli araştırması yapılmıştır.³ Fakat ikincil konutların bu şekilde işletilmesinin mevcut yatak arzının doluluk oranını düşürebileceği nedeniyle seyahat acenteleri ve konaklama tesisleri işletmecileri öneriye olumsuz baktığından, işletme modeli amaçlarına ulaşamamıştır. VII. Beş Yıllık Kalkınma Plânında tekrar ikincil konutların pazarlanmasına yönelik organizasyonların geliştirilmesi öngörülmüştür.

Kıyılarda yapılaşmayı artıran bir diğer etmen "devre mülk" ve "devre tatil" adı altında yapılan tatil konutlarıdır. Turistik tesislerde sunulan hizmetlerin ve tatil alanlarında ikincil konutların orta gelir sınıfına göre pahalı olması "devre mülk" ve "devre tatil" sistemine olan ilgiyi artırmıştır. İlk olarak 1978 yılında Bodrum Turgut Reis'de başlayan devre mülk sistemi 1985 yılında hukukta da yerini almıştır.⁴ Devre mülkte (timesharing ownership - zaman paylaşımli mülk) her bağımsız yapının veya bölümün birden fazla sahibi bulunmakta ve bu sahipler zamanla sınırlı olarak yapı veya bağımsız bölümünü kullanmaktadır. Devre mülklerde uluslararası tatil değişimine katılma seçeneğinin olması, konut sahiplerini aynı yöreye defalarca gitmek tekdüzeliğinden kurtarmış ve ilgi daha da artmıştır. Devre mülkler Bodrum'un Turgut Reis, Torba, Gündoğan, Akyarlar koyları Side, Didim vb. tatil yerlerinde yoğunlaşmıştır. Devre tatil sisteminde ise devrenin kullanıldığı konut bir işletmenin mülkiyetindedir. Devre tatil sisteminde de uluslararası düzeyde devre değişim programları bulunmaktadır. Alçak kıyıları ve koyları konaklama tesisleri ve ikincil konutlarla kaplayan yapılaşma, yüksek kıyılarda % 50'nin üzerinde eğimi olan yamaçlara yükselerek, denizle ancak asansörle bağlantı kurabilen konaklama tesisleri ve devre mülkler yapılmaya başlanmıştır. Konaklama tesisleri, ikincil konutlar, devre-mülk, devre tatil siteleri vb. tesislerle kıyıda yer alan yapılaşma, kıyı boyunca doğal faktörlerin sınırlayıcılığına bağlı olarak süreklilik göstermemekte ancak

³ Kaynak: Turizm Bakanlığı, İkincil Konutların Turizm Amaçlı İşletme Modelinin Tespiti Araştırması, 1992, Ankara.

⁴ Devre Mülk Kanunu, 25.6.1985 gün RG/ 18792.

doğal faktörlerin uygun ortam sunduğu koylarda kendi içinde mekânsal bütünleşmeyi yansıtacak biçimde yer almaktadır.

Turizmde yapılaşma tatil alanlarının birbirinden ayırıcı özelliklerini ortadan kaldırarak birbirine benzeşmeye yol açmaktadır. Tatil merkezlerine dönüşen yerleşim birimleri, denize cepheli bir anayol boyunca sıralanan konaklama tesisleri, kıyının doğal kıvrımları yok edilerek yapılan beton rıhtım ve gerisinde yaya yolları, çay bahçeleri, yöresel el sanatlarından çok mücevher, deri vb. eşyanın satıldığı rekreasyonel iş alanı, turizmde hizmetler ve konaklama tesisleri bakımından gelişmemiş kıyı gerisiyle, birbiriyle benzeşmiş durumdadır. Bodrum, Marmaris ve Fethiye'de artık turistin kendisini farklı bir mekânda hissetmesine imkân yoktur. Koylarda kooperatiflerin benzer mimari örneklerle inşa ettiği tatil konutlarıyla turistin aynı Akdeniz iklimi altında tatilini geçirdiği koyun Bodrum, Datça, Bozburun yarımadasında olduğunu ayırt etmesi artık mümkün görünmemektedir.

Turizmin toprak değerlendirmesinde yarattığı enflasyon, kırsal ekonomik yapıyı bozarak, tarla sahiplerinin kısa sürede yüksek gelir elde etmek için tarlalarını satmasına böylece tarım alanlarının kooperatif arsasına ve sonra da toplu tatil konut alanlarına dönüşmesine neden olmaktadır. Silivri, Erdemli, Silifke, Kuşadası, Alanya'da tarım alanları turizm amaçlı yapılaşmadan zarar görmüştür. Bunun en olumsuz etkisi özel ürün alanlarının (muz, narenciye, zeytin) yapılaşmaya açılmasıdır. Turizm amaçlı yapılan Dalaman havaalanı da verimli tarım alanı toprakları üzerinde inşa edilmiştir. Turizm kırsal alanların görünümünü ekili alanlar arasında geniş karayolları, yüksek konaklama tesisleri, yöresel mimariye uymayan tatil konutlarıyla bozmaktadır.

Orman Bakanlığı'nın denetiminde olan orman alanları kıyıya kadar indiği yerlerde turizmi bu kıyılara çeken en önemli etmen olurken, yasal bir değişiklik ile orman alanlarının turizme açılması mümkün olmuştur. Orman Kanunu'nda yapılan değişiklik ile turizm alan ve merkezleri dışında kalan devlet ormanlarının kamu yararına olan her türlü tesisin yapımı için 49 yıl veya 99 yıl kiralınması orman alanlarını yapılaşmaya açmıştır. Fethiye Körfezi'nde ve Gökova Körfezi'nde orman alanında bu şekilde tesisler yapılabilmektedir. Bu yapılaşma yöre ormanlarında başta gelen ekonomik faaliyet olan arıcılığı da olumsuz etkilemektedir. Bazı yerel idareler turizm

tesislerinin olduğu alanlarda çevreye arı kovanlarının konulmasını yasaklamaktadır.

Turizm ulaşım sistemlerini geliştirerek önemli bölgesel ve yöresel gelişime neden olurken mekânsal değişimlere yol açmaktadır. Türkiye'de turizm amaçlı ulaşım sistemleri Ege Denizi güneyi ve Batı Akdeniz kıyılarında yoğunlaşmıştır. Tamamen turizmle ilgili yoğun turizm mevsimine göre plânlanmış karayolları, tarım alanları, köyler, yaban hayatı, bitki örtüsüyle bütünlük içinde olan turizm yörelerinde yeni yol yarmalarıyla bitki örtüsünün tahrip ederek, verimli tarım alanlarına yapılaşmayı çekerek kaybına neden olmaktadır. Karayollarında orman ve deniz manzarasına sahip kıvrımlar mesafeyi kısaltmak için iptal edilerek yeni yollar yapılmaktadır. Kıyılarda yat turizmi için kısa mesafede yapılan beton rıhtım ve iskeleler kıyının doğal kıvrımlarının kaybolmasına neden olmaktadır. Kıyı Kanunu'na 1994 yılında ilave edilen bir madde deniz kıyılarından doldurma ve kurutma yoluyla kara, deniz ve hava ulaşımına yönelik altyapı için arazi kazanmaya imkân vermiş bu da özellikle sulak alanları tehdit etmiştir. Fakat 1997 ÇED yönetmeliğinin ulaşım tesisleri için denizden alan kazanılması durumunda ÇED ön raporunu şart koşması bunu kontrol altına almıştır.

1982 de tamamlanan Fethiye- Kaş karayolu kıyı kenar çizgisini takiben yüksek kıyı üzerinden geçirilmiştir. Sağanak yağışlarla yer yer çöken bu karayolu kıyıda doğal tahribe de neden olmaktadır. Köyceğiz-Fethiye arasında ve Datça yarımadasında orman ve deniz manzarasına sahip kıvrımlar, mesafeyi kısaltmak için orman tahrip edilerek düzeltilmiştir. Urla yarımadasındaki otoyol, yarımadaı daha fazla yapılaşmaya açarak kıyı ve yat turizmini olumsuz etkilemektedir. Doğal anıtlar olarak korunması gereken Antalya-Lara falezleri üst kısmından karayolu geçirilerek yapılaşmaya açılmıştır.

Tarım alanı üzerine inşa edilen Dalaman havaalanı Köyceğiz-Dalyan sulak alanına yakın olması nedeniyle uluslararası kuş göç yollarına da zarar vermektedir. Adnan Menderes havaalanının yer seçimine de Güllük Dalyanına zarar vereceği için çevreciler tepki göstermişlerdir. Ula Kızılyaka köyünde yapılmak istenen havaalanı yapımına tarım ve mera alanlarına zarar vereceği için Çevre Bakanlığı tarafından izin verilmemiştir.

Turizm mevcut limanların gelişimini sağlarken yat limanları tamamen turizm amaçlı inşa edilmişlerdir. Beton rıhtım ve iskeleler kıyının doğal kıvrımlarını bozduğundan öncelikle balıkçı barınaklarının

gerekli hizmetlerle donatılarak yat turizmine açılması uygun olacaktır. Göcek yat yanaşma yeri için yat turizminin en fazla geliştiği Fethiye körfezinde kıyı doldurularak rıhtım yapılmıştır. Ataköy marina için Bakırköy'ün aslı kıyı şekli bütünüyle kaybolmuştur.

1.d. Turizm Gelişim Sürecinde Sorunlar ve Çözümler

Türkiye'nin özellikle Ege Denizi güneyi ve Batı Akdeniz kıyılarında turizm, plânsız gelişme ve yasal düzenlemelerle kırsal yerleşim birimlerinde kentleşmeye, orman ve tarım alanlarında yapılaşmaya, doğa anıtı sayılması gereken kıyı jeomorfolojisine ait aşınım ve birikim şekillerinin tahribine neden olmaktadır. Turizmin en fazla geliştiği Ege Denizi güneyi ve batı Akdeniz kıyılarının girinti ve çıkıntılarıyla uzun bir kıyı şeridine sahip olması ve genellikle yüksek kıyıların yer alması nedeniyle henüz yoğun yapılaşmaya açılmamış çok sayıda koy bulunmaktadır. Bu nedenle yasal düzenlemelerin yeniden incelenerek yapılaşmanın denetlenmesi gerekir.

Kıyılarının turizm amaçlı kullanımda en önemli mekânsal sorun yapılaşmanın yer seçimidir. Kıyı Kanunu'nda son şekliyle yapılaşma için kıyıya yaklaşma sınırı 100 m olarak belirlenmiştir. Yasanın aslında kıyıya yaklaşmayı sağladığı bu olanakla, kıyılara yönelme gelecekte kıyılarda nüfus baskısı oluşturacaktır. Bu nedenle kıyıda yer alacak toprak kullanımı faaliyetlerinin kıyıdan daha fazla içeriye (yaklaşık 300 m) çekilmesi gerekmektedir.

Kıyıda yat limanları dışında yapılaşma gerektirmeyen yat turizmi, yatların rüzgârdan korunması için enine yüksek kıyıları seçerek, kıyı kenar çizgisine bağımlı olurken, kıyı turizminde yapılaşma sadece estetik amaçla kıyı çizgisini izlemektedir. Kıyı turizminde "yüzmek" ve "güneşlenmek"de yoğunlaşan rekreasyonel faaliyetler deniz kirliliği ve güneşin deri üzerindeki zararlı etkisiyle önemini kaybetmiş yerini çeşitli sportif faaliyetler almıştır (yamaç paraşütü, rafting, binicilik, yürüyüş, jogging, tenis, golf vb.). Turizmde artık önemli olan kıyıya yaklaşmak değil, kıyıyla bağlantı kurabilmek olmalıdır. Bu nedenle kıyı turizminde yapılaşma her kıyı kesimi için belirlenecek **"kıyı etkileşim kuşağı"**na çekilmelidir. Kıyı etkileşim kuşağının genişliği, iç kısımda yüzey şekilleri, sanayi faaliyetleri ve nüfus ile sınırlanmalıdır. Dağlık alanlar, yoğun sanayi faaliyetleri ve kentleşme bu bölgeyi daraltırken, genişliği sınırlayan ikinci etmen iklim açısından denizin yatay ve dikey yönde etkilediği alandır. Turizmin

kıyıyla bağlantı kurabilen iç kısımlara çekilmesi, Bodrum yarımadasında başlamış, yarımadanın iç kısımlarında tesisler ve tatil konutları yapılmaya başlanmıştır. Edremit Körfezi kuzey kıyılarında Altınoluk ve Akçay'da tatil konutlarının kıyıyı kaplaması nedeniyle kıyidan 2 km içeride konaklama tesisleri yapılmıştır. Fethiye'de kıyidan 5 km içeride Ovacık köyü bütünüyle "turizm köyü" olmuştur.

Kıyı etkileşim kuşaklarını belirlemek için bölgesel ve yöresel coğrafya analizleri yapılmalı (jeomorfoloji, yerleşme, nüfus, sanayi vb.) ve uygulama imar plânları bu sonuçlara göre yeniden düzenlenmelidir. İkincil konutların yapımıyla ilgili yasal düzenlemeler sonuçlandırılmamıştır. İkincil konutlar yapım süreleri de uzayan kooperatifler sonucu bitmemiş yapılar topluluğu halinde kıyıları kaplamaktadır. Bunların bütün kıyılarda konaklama tesisi olarak işletilmesi de mümkün değildir. Günümüzde tatilden çok yatırım amacıyla kıyıları kaplayan bu konutlar gelecekte kıyıda yaşamak arzusunda olan nüfusla birlikte kentsel yaşam alanına dönüşecektir. Bu nedenle yasal düzenlemeyeyle ikincil konutların kıyı etkileşim kuşağına çekilmesi, günümüzdeki durumuyla uygulama imar plânları yeniden düzenlenerek yaklaşık km²'de 5 konut olması, I. ve II. sınıf tarım arazilerine, sit alanları çevresine ikincil konut yapılmaması, en az % 20 eğimli arazilerin seçilmesi gibi kriterler göz önüne alınarak yasayla düzenlenmesi gerekir.

Turizm kıyılarda kıyı jeomorfolojisine ait aşınım ve birikim şekillerine (tombolo, kıyı oku, kıyı kumulu, falez, kıyı kordonu mağara, plaj vb.) geri kazanılması olanaksız zarar vermektedir. İnsan yapımı mümkün olmayan bu şekiller turizmin doğal kaynakları ve yöresel ayırıcı özellikleridir. Antalya Lara falezleri, Dalyan kıyı oku (İztuzu), Ölüdeniz kıyı oku (Kumburnu), Kızkumu kıyı oku (Keçibük, Hisarönü Körfezi) bulundukları yerin en önemli turistik çekiciliği olmuştur. Tabii sit kavramı ilk olarak 1973 yılında "Gayrimenkul Eski Eserler Mevzuatı"nda yer almış fakat bu kaynaklar bütünüyle belirlenmemiştir. 1983 yılında çıkan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası (21.7.1983 gün RG/18113) tabiat varlıkları içine tarihi mağaralar, kaya sığınakları, özellik gösteren ağaç ve ağaç topluluklarını almıştır. 1987 yılında bu kanunda yapılan değişiklikle (17.6.1987) kültür varlıkları çok çeşitli örneklendirilirken tabiat varlıkları örneklendirilmemiştir. Kıyıda turizmi çeşitlendiren ve kültür turizmi açısından ilgi gören antik kentler bu yasayla kültür varlıkları olarak korunurken imar plânlarındaki değişikliklerle çevresi imara açılarak zarar görmektedirler.

Kıyılarda oluşan falez, mağara, kıyı kordonu, kıyı oku, tombolo, delta, plaj, kıyı kumulu gibi aşınım ve birikim şekilleri insan eliyle oluşumu mümkün olmayan doğa anıtları olarak korunmalıdır. Bunlar turizmin doğal kaynakları ve yöresel ayırıcı özellikleridir. Bu nedenle Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yasasına kıyı jeomorfolojisine ait aşınım ve birikim şekillerinin doğal sit alanı olarak korunmaya alınması eklenmelidir. Kıyıların en çekici doğal özelliği kıvrımlarıdır. Gökova Körfezi ve Fethiye Körfezi'nde yarım daire şekilli ria'lar yapılaşmadan mutlaka korunmalıdır. Yapılaşma, dalga, orman ve kıvrımlarla hareketlilik içindeki kıyıları, adeta beton duvarlara çevirmektedir.

Türkiye'nin kıyıların korunmasıyla ilgili sözleşmelere de taraf olması kıyıları korumaya almaktadır. Türkiye 1982 yılında taraf olduğu Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşmesi (Barcelona Sözleşmesi) ne göre hazırlanan protokolleri de onaylamıştır. 1987 de onaylanan "Akdeniz'in Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunması" protokolü, turizme bağlı mevsimlik kıyasal nüfus artışlarını da gözönüne almıştır. 1988 de onaylanan "Akdeniz'de Özel Koruma Alanlarına İlişkin Protokol"ün 3. maddesinin özel çevre koruma alanlarının kurulmasını öngörmesi üzerine Özel Çevre Koruma Bölgeleri tespit ve ilân edilmeye başlanmıştır. Özel Çevre Koruma Bölgelerinin çoğunluğu kıyılarda yer almaktadır. Köyceğiz-Dalyan (1988), Fethiye-Göcek (1988), Gökova (1988), Patara (1990), Foça (1990), Belek (1990), Datça-Bozburun (1990), Gökso Deltası (1990), Kekova (1990) kıyılarda kurulan özel çevre koruma bölgeleridir. Özel Çevre Koruma Bölgesine İlişkin Esasların (16.9.1988 tarih ve 19931 sayılı Resmi Gazete) 6. maddesine göre özel çevre koruma bölgelerinde yapılacak her türlü yapı ve tesis Çevre Koruma Kurulu tarafından belirlenecek esaslara bağlıdır. Bu bölge içinde kat sınırlaması konulabilmesi, inşaatların deniz cephesini en az işgal edecek şekilde plânlanması, altyapının denizi kirlletmeyecek şekilde düzenlenmesi, uluslararası koruma sözleşmeleri ve çevre mevzuatı dahilinde yeni uygulama imar plânları yapılıncaya kadar mevcut uygulama imar plânlarının incelenmesi ve uygun görülenlerin inşaatının devamına izin verilmesi bu alanlarda yapılaşmayı kontrol altına almaktadır.

1992 yılında Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin imzaladığı, Türkiye'nin 1994 de onayladığı (6.3.1994 gün RG/21869) "Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi) Karadeniz'in deniz ortamını ve kıyasal alanlarını korumaya alması bakımından kıyı turizmini olumlu olarak etkileyecektir. Bu

sözleşmeyle bölgesel işbirliğinin temeli atılmış, Karadeniz Çevre Plânı dahilinde çalışmalar devam etmektedir.

Türkiye'nin 1994 yılında (17.5.1994 gün RG/21937) taraf olduğu "Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öne Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme'nin (Ramsar Sözleşmesi) sulak alanları korumaya alması kıyılarda yer alan sulak alanları yapılaşmadan korumuş ve bu alanları ekoturizme açmıştır. Özellikle kıyılarda yer alan sulak alanlardan Köyceğiz gölü ve Dalyan Boğazı çevresi kıyı turizminin geliştiği bir kıyıda yapılaşmadan korunmaya alınmıştır.

Kıyı kullanımında diğer bir gelişme 1993 yılında kıyı alanlarının dengeli, uzun verimli, etkin bir biçimde ve kaynağı yok etmeyen düzeyde kullanılmasını sağlamak ve bu konuda çalışma yapan kuruluşlar arasında iletişim ve işbirliğini güçlendirmek için "Kıyı Alanları Yönetimi Türk Milli Komitesi"nin kurulmasıdır (18.1.1993 gün RG/21469). Komitenin amaçları arasında, bu konudaki bilimsel araştırma projelerine, yayınlara katılmak, desteklemek, yayın yapmak, bilgi ve verilerin toplandığı bir merkez oluşturmak, mevcut ve ileride oluşacak sorunları tanımlamak, incelemek, izlemek ve bu sorunların çözümü için çalışmalar yürütmek, benzer uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmak bu konuda eğitim programlarının geliştirilmesine katkıda bulunmak ve kamuoyunu bilinçlendirmek yer almaktadır. Türkiye'nin Çevre Bakanlığı ve Dünya Bankası tarafından ortaklaşa yürüttüğü Metap Kıyı Bölgeleri Yönetim çalışmaları projesi kapsamında, turizmin gelişme gösterdiği güneybatı kıyılarda çevresel korumayı amaçlayarak çalışmalar yapmaktadırlar. Sonuçta turizm yatırımlarında çevre koruma tedbirlerine daha fazla yer verilmesi sağlanmıştır.

Turizm Bakanlığı'nın Dünya Bankası'ndan sağlanan kredilerle yürüttüğü Ege ve Akdeniz kıyılarında çevrenin ve deniz ortamının kirlenmesine neden olan altyapı yetersizliklerini tespit ve yapımı için "Akdeniz-Ege Turizm Altyapı Kıyı Yönetimi (ATAK) Projesi" uygulamaları öncelikle Balıkesir, İzmir, Aydın, Muğla, Antalya havzalarında devam etmektedir.

1983 tarihli Çevre Kanunu'nun 10. maddesi çevre sorunlarına yol açabilecek kurum, kuruluş ve işletmelerin çevresel etki değerlendirilmesi raporu hazırlamasını öngörmesine rağmen Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği 10 yıl gecikerek 1993 yılında

çıkabilmiştir. Eleştiriler nedeniyle iptal edilerek 1997 yılında yeni bir yönetmelik yayınlanmıştır (23.6.1997 gün RG/23028). Bu yönetmelikle çevre üzerinde etkisi olan turizm faaliyetleriyle ilgili karayolları, liman, yat limanı, iskele, rıhtım ve turizm konaklama tesislerinden (200 oda ve üzeri) Çevresel Etki Değerlendirme raporu, 50 odadan 200 odaya kadar olan tesislerden ön araştırma raporu istenmektedir.

Kıyıları turizmde yapılaşmadan korumak için turizmin her geçidinde kitle turizminden uzaklaşmak, dünyada da yeni bir akım olarak ekoturizme yönelmek gerekmektedir. Bu şekilde apart oteller, moteller, çiftlik evleri, pansiyonlarla kırsal turizm gelişme gösterecek, kıyılara nüfus baskısı azalacaktır. Ekoturizm kırsal yerleşim birimlerinin tarihsel kimliklerinin korunmasını sağlayarak, yerleşim birimlerinin birbirine benzeşmesini önleyecek, farklılıklar turizmde çekiciliğini devam ettirecektir.

Türkiye kıyılarından Karadeniz kıyıları iklim (açık günler sayısı, deniz suyu sıcaklıkları vb.) açısından kıyı turizmine, kıyı jeomorfolojisi açısından yat turizmine uygun görünmemektedir. Marmara Denizi kıyıları yerleşme, sanayi tesisleri ve deniz ulaştırmasından kaynaklanan kirlilik nedeniyle gelecekte kıyı ve yat turizminden uzaklaşacaktır. Ege Denizi kuzey kıyıları gelecekte güneye göre daha ılıman iklimiyle kıyı ve yat turizminde gelişme gösterecektir. Doğu Akdeniz kıyıları ise yüksek maksimum sıcaklıklar nedeniyle kıyı turizmine uygun görülmemektedir. Bu nedenlerle kıyı ve yat turizmi günümüzde olduğu gibi gelecekte de Ege Denizi güneyi ve Batı Akdeniz kıyılarında yer alacaktır. Bu nedenle Türkiye'nin bu kıyı kesiminin sanayi ve kentleşmeden korunarak turizme ayrılması gerekmektedir.

İnsan ve kıyı kullanımı arasındaki ilişkiyi tarihsel süreç içinde doğa koşulları etkileyerek, akarsu deltalarında kurulan yerleşim birimlerini terk etmeye zorlamıştır. Anadolu'da Türkler döneminde tarım, hayvancılık yapmak ve nemden korunmak gibi nedenlerle yerleşim birimleri kıyıdan birkaç kilometre içeride kurulmuştur. Kıyılara başta turizm olmak üzere, sanayi, yerleşme vb. nedenlerle tekrar yönelmenin kıyılarda yarattığı mekânsal sorunlar, insan faaliyetlerini kıyıdan tekrar iç kısımlara çekmeye zorlamaktadır. Gelecekte insanlık kıyılara en fazla rekreasyonel ihtiyaç duyacaktır.

2. Yat Turizmi

Yat turizmi, yat adı verilen deniz aracıyla, spor ve gezi amaçlı olarak koy, körfez, barınaklar ve yat limanları arasında yapılan, konaklama ve ağırlama hizmetlerini ulaşım aracı olan yat içinde sunan bir turizm çeşididir. Yük ve yolcu gemisi niteliğinde olmayan spor ve gezi amaçlı 150 gros tondan az, 33 m'den kısa ve yolcu sayısı 12'yi aşmayan deniz araçları yat olarak tanımlanmakla beraber, yat turizminde 17-19 m'lik orta boy yatlarla (median yatlar) birlikte, isteğe göre 55 m'lik mega yatların (lüks yatlar) hizmete girmesiyle, yat tanımında tonaj ve boydan çok spor ve gezi amaçlı deniz araçları esas alınmaktadır. Yatların boyutları ve yolcu kapasiteleri artsa da, yat turizmi, daha küçük guruplara yapılması, gezi amacı dışında spor amaçlı da olması ve koy ve körfezlerde yapılmasıyla, düzenli olarak iki veya daha fazla liman arasında büyük kapasiteli yolcu gemileriyle yapılan gemi turizminden farklıdır.

Yat turizmi, rekreasyonel bir faaliyet olan yatçılıkla başlamış, bir turizm şekline dönüşmesi ve gelişmesi yatlarla ve yatçılara birtakım hizmetlerin verilmesiyle olmuştur. Yat turizminde ilk hizmetler, kıyılardaki mevcut limanlardan verilmeye başlanmış (akaryakıt, su, elektrik), gezi sırasında demirlemek için balıkçı barınakları kullanılmış, ilk yat yanaşma yerleri de balıkçı barınaklarına ilâvelerle yapılmıştır. Fakat yat turizminin gelişimi, en önemli altyapı hizmeti olan yat limanlarının yapımıyla mümkün olmuştur.

Yatçılık kendisi bir rekreasyonel faaliyet olmakla beraber, yat turizmi diğer pek çok rekreasyonel faaliyete olanak tanır (güneşlenme, yüzme, amatör balıkçılık, dalma, windsurf vb.). Şiddetli atmosfer olaylarından etkilenen yatların kısa mesafede demirlemesi ve yatçıların denizin rekreasyonel olanaklarından faydalanabilmesi için, bir burun, yarımada veya adayla açık deniz rüzgârlarına karşı korunmalı, kısa mesafede yön değiştiren girintili-çıkıntılı kıyıların varlığı aranır. Yat turizmine en uygun kıyılar, geniş körfezler içinde yaklaşık daire şekilli koylara sahiptir. İklim, rekreasyonel faaliyetlere uygunluğu açısından, hava sıcaklıkları, açık günler sayısı, günlük güneşlenme süresi, rüzgâr durumu gibi özellikleriyle yat turizmi mevsimini belirler. Yat turizminin sürekliliği ise kıyının fizikî coğrafyasıyla birlikte yerleşme ve sanayi gibi beşeri coğrafya özelliklerine de bağlıdır.

Yat turizminin gelişme gösterdiği kıyılar, yatların demirlemesine ve rekreasyonel faaliyetlere uygun koyları olan kıyılarda sıcaklık, yağış

vb. şartları uygun, yerleşme ve sanayileşmeden uzak, kıyı turizminin gelişmemiş olduğu, arkeolojik ve tarihi kalıntılara sahip, altyapı (yat limanı, yat yanaşma yerleri vb.) ve üstyapı (ağırlama, alışveriş, yat işletmeleri vb.) hizmetleri gelişmiş, uluslararası yat turizm hatlarına yakın kıyılardır.

2.a. Türkiye Kıyılarının Yat Turizmi Olanakları

Coğrafi Konum : Dünyada yat turizminin en çok gelişmiş olduğu denizler, birbirine yakın mesafede adaların bulunduğu, matematik konumu bakımından iklimin bütün yıl yatçılığa uygun olduğu, kuzey ve güney yarımkürede 10-20° enlemleri arasında yer almaktadır. Bu bakımdan dünyada yat turizminin en çok gelişmiş olduğu yerler kuzey yarımkürede Karayip Denzinde Büyük ve Küçük Antiller (özellikle Grenada adası), Amerikan Virjin adaları (başta St.Thomas adası), İngiliz Virgin adaları, Bahama adaları, Güneydoğu Asya'da Güney Tayland'ın Andaman Denizi kıyıları (Puket adası vb.) ve Malezya kıyıları, güney yarımkürede, Güney Pasifik Denzinde Fiji ve Tonga adaları kıyılarıdır. Bu yerlerin Avrupa ülkelerine uzak konumda bulunması Avrupalı yatçıları, bu yerlere göre daha kuzeyde (30-46° enlemleri arası) bulunan bu nedenle yat turizminin yılda yaklaşık 6-7 ay yapıldığı Akdeniz kıyılarına yöneltmiştir.

Akdeniz ülkelerinde yat turizmi altyapı ve üstyapı hizmetleri tamamlandığı oranda gelişme göstermiştir. Bu gelişim batıda Fransa, İspanya, İtalya'dan doğuya Hırvatistan ve Yunanistan kıyılarına doğru olmuştur. Türkiye kıyıları da Akdeniz ülkelerinin sahip olduğu fizikî coğrafi olanaklardan yat turizminde faydalanmaktadır ve Akdeniz'de yat turizmine katılan İngiltere, Federal Almanya vb. kuzey Avrupa ülkelerine havayoluyla yakınlığı nedeniyle, yat turizmi için uygun bir coğrafi konuma sahiptir.

Türkiye'nin Akdeniz kıyıları, Batı Akdeniz'den İspanya, Fransa, İtalya, Hırvatistan üzerinden Yunanistan'a gelen yat güzergâhının devamı üzerindedir. Yunanistan'dan devam eden hat Bodrum veya Marmaris üzerinden Fethiye'ye doğru inmektedir. Türkiye kıyıları Doğu Akdeniz'den Batı Akdeniz'e doğru daha az yoğun olan ikinci bir hattın üzerindedir. Bu hat İsrail'den başlayıp, Kıbrıs üzerinden gelip Türkiye kıyılarını dolaşp Rodos üzerinden geri dönmekte veya Yunanistan üzerinden Batı Akdeniz'e devam etmektedir.

Türkiye uzun bir kıyı şeridine sahip olmakla beraber (8333 km) yat turizminin gelişimi bütün kıyılarda aynı değildir. Bunun kıyı jeomorfolojisi, iklim gibi coğrafi nedenleri bulunsa da, Ege Denizi kuzeyi, Marmara ve Karadeniz kıyılarının Akdeniz'de gelişen uluslararası yat turizm hatlarına uzak kalması da bir diğer etkindir.

Kıyı Jeomorfolojisi : Yat turizminde yatların demirlemesi ve yatçıların denizin rekreasyonel olanaklarından faydalanması için, bir burun, yarımada veya adayla hâkim rüzgâr yönlerine karşı doğal korunmalı koyların varlığı aranır. Bu nedenle kıyı jeomorfolojisi yat turizminde en önemli etmenlerden birisidir. Bu bakımdan yat turizminde en uygun kıyılar yapının denize dik olarak uzandığı yerlerde, denizin akarsu vadilerini doldurarak oluşturduğu enine kıyılardır. Bu kıyılarda dağların denizle birleştiği yerlerde burunlar ve yarımadalar, bunların gerisinde geniş körfezler içinde koylar, kıyı önünde adalar yer almaktadır. Özellikle rialı ve anslı kıyılar yat turizminde kullanılmaktadır. Boyuna yapılı kıyı şekli olan Dalmaçya tipi kıyılarda da kıyıya paralel ada ve yarımadalar koyları rüzgârlara karşı koruduğundan yat turizminde kullanılırlar. Yat turizminde kıyıya ve birbirine yakın adaların bulunması her zaman farklı yönlerde rüzgâra kısmen kapalı bir koy bulma olanağı verir.

Boyuna yapılı kıyılarda kıyı gerisindeki relief vadilerle yarılmamış ise denize dik olarak inen yüksek kıyılar ve reliefın kıyıya paralel olmasından dolayı akarsu vadileri ağzındaki hakim rüzgârlara açık koylar yat turizmi için uygun değildir. Boyuna yapılı yüksek kıyılar bazı yerlerde yatlar için açık deniz karakteri gösterirler. Bu tip kıyılarda doğal demirleme yerleri yetersiz olduğundan yapay korunaklı liman ve balıkçı barınakları kullanılmaktadır. Yüksek falezli kıyılarda kıyı platformu yok veya çok darsa karayolu kıyıyı izleyemediği için kıyıların doğal karakteri bozulmaz ve görsel açıdan yat turizmine uygun ortam oluşturur. Fakat alçak falezlerde karayolu falez üzerinden geçirilmektedir, bu durumda falezler arasındaki koylar, karayolunun yapımıyla kıyı turizmine açılmaktadır ve koyların turistik tesis ve yazlık konutlarla betonlaşmasına neden olmakta ve bu koylar yat turizminden uzaklaşmaktadır.

Deltalar, kıyı kordonları, lagünlerden oluşan alçak kıyılarda derinlik yatların demirlemesine uygun olmadığından yat turizmi için uygun değildir. Bu kıyılar aynı zamanda rüzgârlara karşı korunmasızdır. Fakat lagünler ve sulak alanlar zengin biyolojik ortamlar oluşturduğu için doğayla ilgilenen yatçıları çekmektedir.

Çevre koylarda demirleyen yatçılar bu kıyıları sandal veya balıkçı tekneleriyle gezmektedirler. Alçak kıyılar yerleşme, sanayi tesisi, karayolu, liman, turistik tesis, yazlık konut vb. yapılaşmalar için uygun olduğundan yat turizmi bu kıyılardan uzaklaşmaktadır.

Şelfin dar olduğu yerlerde derinlik fazla olduğundan yatların demirlemesine uygun değildir. Fakat bu kıyılarda yatlar kıyıya yakın seyredip rüzgâr hızının az olduğu havalarda doğal güzellikleri izleyebilirler. Şelfin geniş olduğu yerlerde ise kayalıkların bulunması yatlar için tehlikeli olmakta ve bazı koylarda derinlik demirlemeye olanak vermemektedir.

Kıyı jeomorfolojisinde birikme şekillerinden kıyı okları bazı koyların önünü rüzgâra karşı kapatarak yat turizmi açısından uygun doğal limanlar oluşturmaktadır. Bir diğer birikme şekli tombololar da rüzgâra farklı iki yönden kapalı iki ayrı doğal liman oluşturmaktadır.

Kıyı jeomorfolojisi açısından genç kıyılar, girintiler henüz dolmamış olduğu için yat turizmine, girintileri kısmen dolarak düzeltilmiş olan olgun kıyılara göre daha uygundur.

Kıyı jeomorfolojisi açısından yat turizmine en uygun kıyılar, yüksek enine yapılı kıyılarda rialı ve anslı kıyılar boyuna yapılı kıyılarda ise dalmaçya tipi kıyılardır. Enine yapılı kıyılarda geniş körfezler içinde bir burun, yarımada veya adayla rüzgâra karşı korunmuş koylar yat turizmi için en uygun yerlerdir.

Karadeniz Kıyıları : Karadeniz kıyılarında kıyı gerisindeki dağların kıvrılma yönünün, genel olarak kıyıya paralel olması, fakat dalmaçya tipi kıyıların aksine, reliefte kıyıya ve birbirine paralel vadilerle yarıлма meydana gelmemesi (kütlevî olması) nedeniyle, deniz seviyesinin son yükselmesi sırasında deniz iç kısımlara sokulamamış, geniş körfezler, koylar, yarımadalar, kıyı önünde adalardan oluşan girintili çıkıntılı bir kıyı şekli oluşmamıştır. Karadeniz genel olarak yüksek kayalık falezli kıyıları, vadi ağızlarında şiddetli kuzey rüzgârlarına açık küçük koylarıyla, kıyı jeomorfolojisi açısından Ege Denizi ve Batı Akdeniz kıyıları kadar yat turizmine uygunluk göstermez.

Karadeniz kıyıları genellikle yüksek bir dağ sırası önünde yüksek kıyılardır. Yüksek kıyılarda bazı yerlerde yüksekliği 10 m'den 250 m'ye kadar çıkan falezler bulunmakta, bazı falezlerin önünde ince uzun çakıllı bir plaj yer almaktadır. Yüksek kıyılar küçük akarsu vadileriyle kesintiye uğrar ve bunların ağızlarında küçük koylar ve

çakıllı- kumlu plajlar yer alır. Karadeniz kıyıları, körfezler içinde iç içe açılan koylar şeklinde olmamakla beraber, yüksek falezler, falezlerin önlerinde dar plajlar, birbirinden sarp burunlarla ayrılan küçük koylar, zengin bitki örtüsüyle birlikte yat turizmi için çekici bir doğal görünüm sunar. Şelfin çok dar ve denizin derin olması, bu nedenle sığlık yerlerin ve kayalıkların olmaması rüzgâr hızının az olduğu mevsimlerde yatçılara kıyıya yakın seyredip, doğa güzelliklerini yakından izleme olanağı verir. Fakat denizin derin olması ve dalgaları kıracak adalar olmadığı için kuzey rüzgârlarının da etkisiyle dalgalar büyük bir enerjiyle yüksek kayalara çarparlar. Bu durum rüzgârlı mevsimlerde yatları olumsuz etkilemekte, atmosfer olaylarından çabuk etkilenen yatlar kısa mesafede demirleyecek koylar aramaktadır. Kısa mesafede vadi ağzlarında küçük koylar bulunmakla beraber bunların hakim rüzgâr yönlerine karşı yarımada ve adalarla doğal korumasız oluşu yatların barınmasına olanak vermemektedir. Bu nedenle Karadeniz kıyılarında yat turizminde genel olarak yapay korunaklı (dalgakıran) liman ve balıkçı barınakları kullanılmaktadır.

Batı Karadeniz'de Çatalca ve Kocaeli yarımadalari kıyıları Sakarya nehrinin denize döküldüğü Karasu ve Kocaeli kumsallarına kadar yüksek falezli kıyılardır. İğneada, Kırıkköy, Karaburun, Şile, Ağva şiddetli kuzey rüzgârlarına açık koylar oluştururken Kerpe ve Kefken kuzeydoğu rüzgârlarına kapalıdır. Bu kıyının yat turizmi için en uygun yeri Bebek, İstinye, Tarabya, Kanlıca gibi koylarıyla yatlar için emniyetli bir demirleme yeri olan İstanbul Boğazı'dır. Batı Karadeniz kıyılarında Akçakoca-Sinop arasında genel olarak falezli yüksek kıyılar ve bunlar arasında hakim rüzgâr yönlerine açık küçük koylar bulunmaktadır. Bu kıyının yatlar için doğal korumalı birkaç koyu, Amasra'nın Küçük liman, Sinop'un Akliman, Hamsilos limanı ve iç limandır. Amasra küçük liman, Amasra yarımadasıyla doğu ve kuzey rüzgârlarına karşı korunmuştur, çevredeki küçük koylarda (Bozköy, Çakraz, Deliklişili, Çatalkaya, Cambu) dolaşan yatlar için uygun bir demirleme yeridir. Sinop'un 10 km batısında Akliman birkaç dere ağzının birbirine yaklaştığı çukur alanın bir kesiminin sular altında kalmasıyla oluşmuş bir "ria"dır.⁵ İki küçük adayla (Karaada, Sarıada) doğu rüzgârları hariç diğer yönden esen rüzgârlara karşı kapalıdır. 1,5 km kuzeyinde Hamsilos limanı da küçük bir akarsu vadisinin ağzında 300-400 m girinti yapan bir "ria"dır.⁶ (Foto 12). İçeriye doğru derin bir girinti oluşturması nedeniyle yatlar için emniyetlidir. Sinop

⁵ E.AKKAN, Sinop Yarımadasının Jeomorfolojisi, Ankara, 1975, s.79

⁶ Aynı, s.78

yarımadasıyla doğu rüzgârları hariç diğer rüzgârlara kapalı olan Sinop iç limanı da yatlar için uygun bir demirleme yeri oluşturur. Orta Karadeniz kıyılarında Gerze-Alaçam arasında falezli yüksek kıyılar ve bunlar arasında çakıllı plajların yer aldığı küçük koylar bulunmaktadır.⁷ Alçak kıyıları oluşturan Kızılırmak ve Yeşilirmak deltaları lagün ve kumsallarıyla demirlemeye uygun değildir. Bu kıyıda Perşembe koyu batı ve karayel rüzgârlarına karşı kapalı olduğundan bu rüzgârlar estiği zaman doğal bir liman işlevi görür. Doğu Karadeniz kıyılarında yüksek falezler, birbirinden burunlarla ayrılan çakıllı-kumlu plajlı, hakim rüzgârlara açık koylar yer aldığından yatlar ancak balıkçı barınakları ve limanlarda demirleyebilirler.

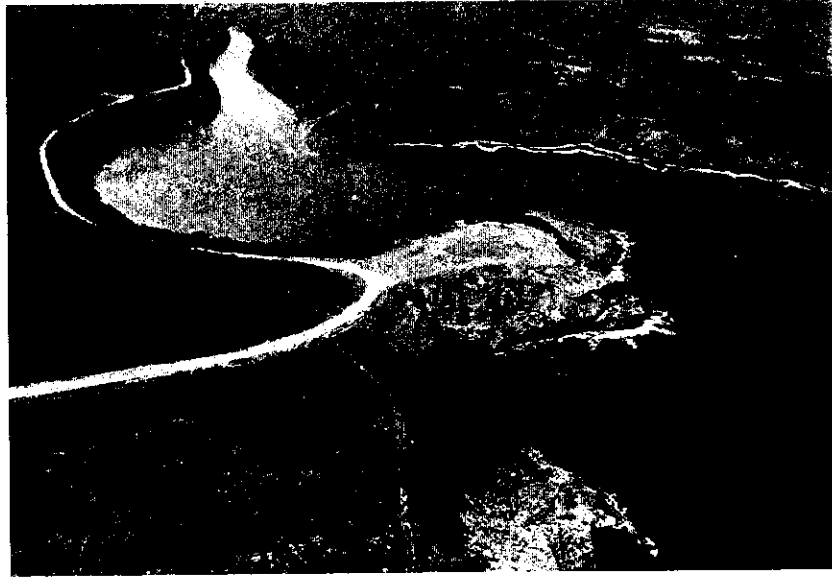

Foto 12. Yat Turizmi İçin Uygun Sinop'un Hamsilos Limanı

Marmara Denizi Kıyıları : Marmara Denizi'nde geniş ve uzun körfezler bulunmakla beraber (Gemlik, İzmit, Erdek ve Bandırma Körfezleri), kıyıları genel olarak Karadeniz kıyıları gibi yüksek ve falezli kıyılardır. Yüksek kıyılarda vadi ağızlarındaki küçük koylar, hakim rüzgârlara karşı korumasızdır. Sınırlı yerlerde kıyı ovaları kenarlarında (Gönen, Karacabey ovası vb.) alçak kıyılar yer alır. Kıyı çizgisi yerleşmenin ve sanayileşmenin yoğun olduğu yerlerde karayolu, liman

⁷ A.UZUN, Gerze- Alaçam Arası Kıyı Bölgesinin Jeomorfolojisi, Konya, 1995, s.68.

vb. tesislerle aslî şeklini kaybetmiştir. Marmara Denizi kıyı jeomorfolojisi bakımından yüksek falezli kıyılarda birbirine yakın mesafede küçük çakıllı-kumlu plajlarıyla yat turizminde ilgi çekici doğal görünüme sahip olmakla beraber, bu koyların rüzgârlara karşı korumasız oluşu nedeniyle yat turizminde demirlemek için yapay korunaklı liman ve balıkçı barınaklarından faydalanılır. Fakat Karadeniz'den farklı olarak Marmara Denizi'nde, yat turizminde önemli olan kıyıya ve birbirine yakın takımadalar bulunmaktadır. İstanbul ve Marmara takımadaları Marmara Denizi'nin yat turizminde en çok ilgi çekici kıyıları oluşturur.

Marmara Denizi kuzey kıyılarında Şarköy-Tekirdağ arasında yüksek ve falezli kıyılarda Barbaros, Kumbağ, Gaziköy, Hoşköy gibi rüzgârlara karşı açık koylar yer almaktadır. Tekirdağ-İstanbul arasında Marmara Ereğlisi batısında Kanlı Liman kuzeydoğu (poyraz) ve doğu rüzgârlarına karşı korunmalıdır. Bu kıyıda yat turizmi kıyı şeklinden çok, kıyı turizminin ikincil konutlar şeklinde gelişmesinden olumsuz etkilenmektedir. Türkiye'nin en büyük yerleşim, ticaret ve sanayii şehri olan İstanbul kıyıları karayolu, liman vb. tesisler yapımıyla aslî şeklini kaybetmiştir. Büyük Çekmece lagünü bir setle baraj yapılmıştır, kıyı kordonu üzerinden karayolu geçmektedir. Küçük Çekmece lagünü denizden ayıran kıyı kordonu üzerinden 3 karayolu geçmektedir ve kıyı okunun doğu ucu bir köprüyle sabitleştirilmiş ve oluşumu durdurulmuştur. İstanbul Boğazi kıyıları Karadeniz'de dolaşan yatlar için olduğu gibi Marmara Denizi'nde dolaşan yatlar için de demirleme olanağı verir.

İzmit Körfezi kuzey kıyıları sanayileşmenin doğal görünümü bozması ve atıklarıyla denizi kirletmesi nedeniyle yat turizminden uzaklaşmıştır. Güney kıyıları da Gölcük'te askeri tersane, Yalova-Çınarcık çevresinde apartman şeklindeki tatil konutları nedeniyle yat turizminden uzaklaşmaktadır. Gemlik Körfezi'nin genel olarak yüksek olan kuzey kıyılarında riaların dolmasıyla kısa mesafede birbirinden burunlarla ayrılan küçük koylar kuzey rüzgârlarına karşı korumalı olmakla beraber, karayolunun kıyı çizgisini izlemesi, koyların kıyı turizmine açılmasıyla, B.Kumla-K.Kumla, Armutlu-Yılandar, Narlı-Karacaali arasında apartman katı şeklindeki tatil konutlarıyla tamamen yat turizminden uzaklaşmıştır.⁸ Gemlik körfezinin güney kıyıları Gemlik

⁸ S.DOĞANER, "Gemlik Körfezi Kuzey Kıyılarının Turizm Coğrafyası", Türk Coğrafya Dergisi, sayı:27, s.82.

körfezinden itibaren sanayi tesisleri, Mudanya çevresinde tatil konutlarının kıyı turizminin yer alması nedeniyle yat turizmine uygun değildir. Mudanya-Bandırma arasında yüksek kıyılar arasında kuzey rüzgârlarına açık küçük koylar yer almaktadır. Bandırma Körfezinde Kum liman, Manastır koyu, Dut liman ve Yenice koyu yat turizminde kullanılmaktadır. Kapıdağ yarımadası kuzeyi yüksek kıyılar şeklindedir ve bu kıyıda genellikle kuzey rüzgârlarına açık koylar yer alır (Doğanlar, Turanköy, Eğil, Şahinburgaz koyları). Bekir koyu doğu ve kuzey rüzgârlarına Kestanelik koyu poyraz ve doğu rüzgârlarına karşı korumalıdır. Erdek-Lapseki arasında Biga çay-Gönençay arası alçak kıyıları oluştururken, genel olarak yüksek olan kıyı yatlar için rüzgârlara karşı korumasızdır.

Marmara Denizi'nin yat turizmine uygun takımadalarından İstanbul adaları kente yakınlığıyla ilgi görmektedir ve yatlar için çeşitli yönlerden esen rüzgârlara karşı korumalı bir koyu bulunabilmektedir. Özellikle Heybeliada kuzeyinde Çam liman rüzgârlara karşı korumalı bir koydur. Marmara adalarında Avşa adası doğusunda Büyük liman, Paşalimanı adasının batısında İç liman yat turizminde demirlemek için uygun koylardır.

Ege Denizi Kıyıları : Ege Denizi kıyıları, yapının denize dik olarak uzandığı yerlerde "enine kıyı"ların (Atlantik tipi) en güzel örneklerini gösterir. Dağların ve tepelerin denizle birleştiği yerler yüksek kıyıları oluştururken, deniz akarsu vadilerini doldurarak dar ve küçük körfezlere ve koylara çevirmiş, kıyı uzun ve girintili çıkıntılı yarımadalarla parçalanmış, kıyı önüne irili ufaklı adalar serpilmiştir. Vadilerin aşağı çığırının sular altında kalmasıyla oluşan koylar iç kısımlara bir vadinin kolları gibi sokulurlar ve birbirlerinden burunlarla ayrılırlar. Alçak kıyılara geniş vadi ağzlarında ve kıyı ovalarının kenarlarında rastlanır.

Kıyı jeomorfolojisinde "ria" adı verilen koyların en güzel örnekleri Ege Denizi körfezlerinde görülür. Geniş körfezler içinde kıyının kısa mesafede yön değiştirmesiyle veya ada ve yarımadalarla hâkim rüzgârlara karşı korumalı koylar, yatçılara demirlemek için emniyetli bir koy bulma olanağı verir. Kıyının son derece girintili çıkıntılı olması kullanım açısından kıyı uzunluğunun fazla olmasını sağlar. Düz bir çizgiyle fazla uzunluk göstermeyen kıyılarda girinti ve çıkıntılar hesaplanırsa büyük ölçülere ulaşılır. Bazı yerlerde sütrüktüre bağlı olarak kireçtaşı içinde açılmış deniz mağaraları da ilgi çekicidir. Tektonik hareketlerle çöken Egeit kıtasının doğu kenarını teşkil eden

Ege Denizi'nin Anadolu kıyılarında çökme hızı daha az olduğu için geniş bir şelf oluşmuştur. Şelf üzerinde çok sayıda ada bulunmaktadır. Birbirine ve kıyıya yakın adalar yat turizmi için uygun koylar oluştururken, şelf üzerinde yer alan kayalıklar yat turizminde yatlar için tehlike oluşturmakta bazı koylarda demirlemeye olanak vermemektedir.

Birikme şekillerinden alçak kıyılarda deltalar, sığ olmaları nedeniyle yat turizmi için uygun bir kıyı şeridi oluşturmazlar. (K.Menderes, B.Menderes deltaları). Fakat tombololar, yat turizmi için rüzgâra farklı yönlerden kapalı iki liman oluştururlar. Kıyı okları da bazı koyları açık denizden ayırarak, demirlemeye uygun koylar haline getirmiştir. Yüksek kıyılar falezli ve faylı özellikleriyle yat turizmi için uygun değildir. Ege Denizi'nde koylar farklı isimler alırlar. Özellikle rüzgârlara karşı korunmalı olanlara "liman", içeride kurulan bir veya birkaç köyün ortak iskele olarak kullandığı dar ve uzun plajlı koylara "yalı", özellikle Muğla ili kıyılarında yarım daire şekilli, ağaçlık ve bir derenin döküldüğü koylara "bük" denilmektedir. Ege Denizi kuzeyinde Saros, Edremit, Dikili ve Çandarlı Körfezlerinde genel olarak hâkim olan yüksek kıyılar ve rüzgârlara açık koylar yat turizmine uygun değildir. Fakat bu körfezlerde az sayıda koy, Kemer koyu (Edremit Körfezi), Bademli liman (Dikili Körfezi), Narlıdere, Karatuzlar(Çandarlı Körfezi), Yeni Foça koyları yat turizmine uygundur. Ege Denizi kıyılarında yat turizmi için en uygun koylar bazı körfez ve yarımadaların kıyılarında toplanmıştır. Bunlar Ildır, Sığacık, Güllük, Gökova, Yeşilova (Sömbeki) körfezleri, Urla ve Dilek yarımadaarı güney kıyıları, Bodrum, Datça ve Bozburun yarımadaarı koylarıdır.

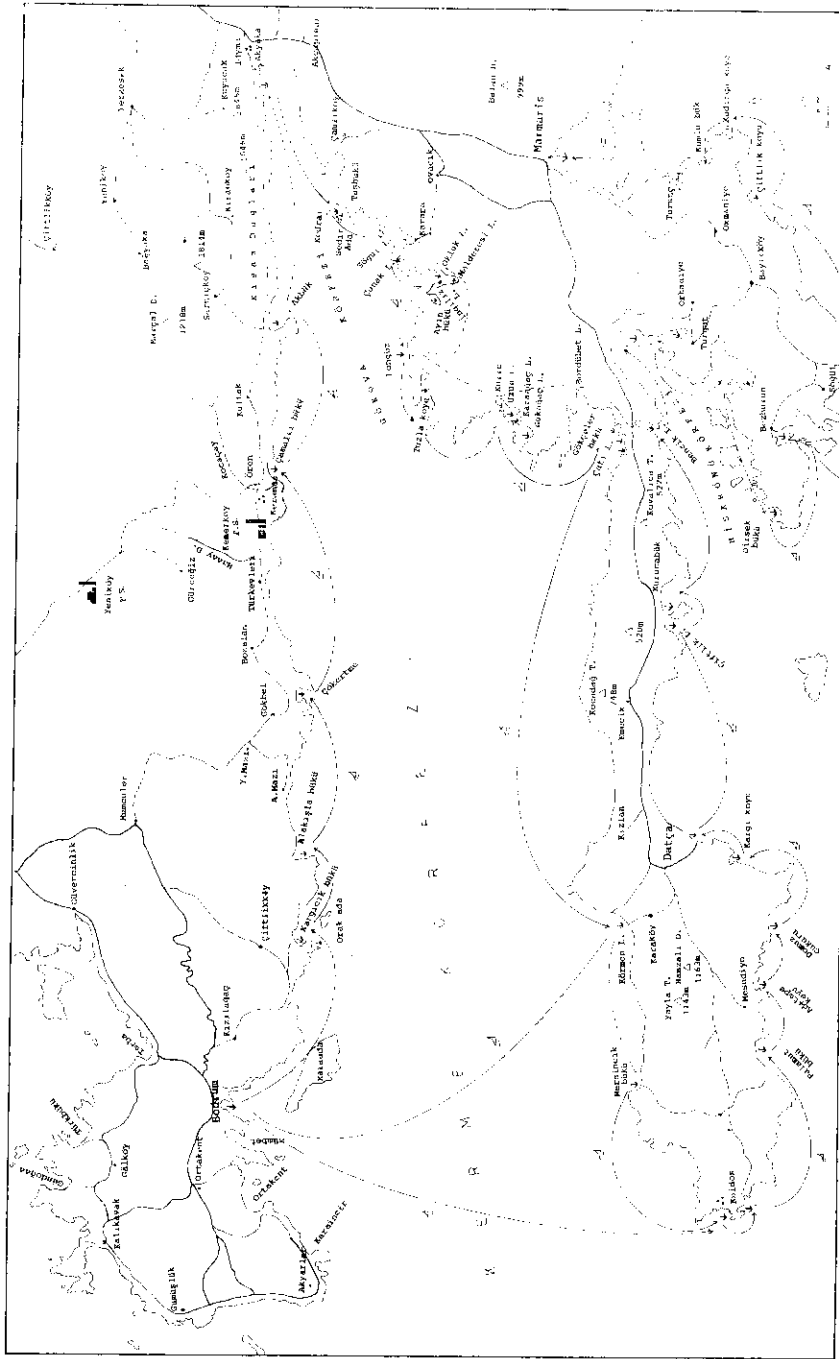
Urla yarımadasının kuzeyini oluşturan Karaburun yarımadasında yüksek kıyılar hâkimdir, yarımadaanın batısında ince uzun bir yarımadaıyla rüzgârlara karşı korunmuş olan Eğri liman yatların demirlemesine uygundur. Karaburun yarımadasıyla Çeşme yarımadası arasında yer alan Ildır körfezinin ada ve yarımadaalarla rüzgârlara karşı korunmalı koyları bulunmaktadır (Gerence, Ildır, Azizler, Dalyanköy koyu). Urla yarımadası güneyinde Alaçatı, Zeytineli, Sarpdere, Nergis, Kırkdilim koyları, Sığacık körfezinde Kokar liman, Demircilik ve Teos koyları yat turizminde demirlemek için kullanılmaktadır. K.Menderes ve B.Menderes nehri deltalarının yer aldığı Sığacık körfezi-Güllük körfezi arasındaki kıyıda yatlar için az sayıda uygun koy bulunmaktadır (Kuşadası körfezinde Çam liman, Dilek yarımadası güneyinde Dipburnu koyu).

Güllük körfezi girintili çıkıntılı kıyıları ve rüzgârlara karşı korunmalı koylarıyla (Çukurcuk, B.Turnalı koyları, Kuruerikbükü, Akbük, Kazıklı liman, Narlibükü, Ülelibük) yat turizminde kullanılmaktadır. Bodrum yarımadası koylarıyla yat turizmine uygun olmakla beraber kıyı turizminin turistik tesisler ve ikincil konutlarla çok gelişmiş olması yat turizmini bu kıyılardan uzaklaştırmaktadır. Buradan itibaren Türkiye'de yat turizmi açısından en çok ilgi çeken Gökova Körfezi kıyıları başlamaktadır. Körfezin kuzey kıyısında yat turizmi için en uygun koylar Kargıcık bükü, Alakışla bükü, Fesleğen bükü ve Akbük'dür. Gökova körfezinin güneydoğusunda geniş koylar içinde yarım daire şekilli çok sayıda koyun yer aldığı yatçıların en çok seçtiği bir kıyı yer almaktadır (Taşbükü, Söğüt liman, Okluk liman, Malderesi liman, Çanak liman, Ayın bükü, Ballısu, Longöz, Tuzla koyu, Küfre, Uzun liman, Karaağaç liman, Gökağaç liman) (Şekil 1).

Datça yarımadası uzun bir kıyı şeridine sahip olmakla beraber yarımadanın kuzey kıyıları genellikle yüksek kıyılardır ve koylar kuzey rüzgârlarına açıktır. Yat turizmine en uygun koyları ana karayla bağlantı kısmındadır (kuzeyde Gökçeler bükü ve Çatı liman güneyde Bencik liman)(Foto 13). Yarımadanın batı ucunda Knidos'un rüzgâra farklı yönlerden kapalı iki koyu bulunmaktadır (K.Liman, B.Liman). Yarımadanın güneyinde Ovabükü (Adatepe koyu), Parmak bükü (Mağara koyu), Kuruca bük yat turizminde kullanılmaktadır.

Foto 13. Datça Yarımadasının Kuzeyinde Yat Turizmine Uygun Koylardan Çatı Liman

Şekil 1. Gökova Körfezi'nde Yat Turizmi

Bozburun yarımadası batısında yer alan Hisarönü ve Yeşilova (Sömbeki) körfezleri girintili çıkıntılı kıyılarıyla yat turizmine uygun koylara sahiptir. Bunlar Hisarönü körfezinde Hisarönü limanı, Keçibükü, Selimiye koyu ve Dirsek büküdür (Foto 14). Kuzeyde Bozburun (Atabol burnu), güneyde Kızılburun arasında Yeşilova (Sömbeki) körfezinin girintili çıkıntılı kuzey kıyıları ve kıyı önündeki adaların yat turizmi için uygun koyları bulunmaktadır (Bozburun koyu, Kızılada, Kiseli ada). Bozburun yarımadasının doğusunda yat turizmi için uygun koyları güneyden kuzeye doğru Bozukkale, Serçe liman, İnceada koyu, Çiftlik liman, Kadirga koyu, Kumlu bük'dür (Foto 15). Marmaris'e yaklaştıkça koylarda yapılaşma (Turunç, İçmeler) yat turizmi için uygun doğal ortamı bozmuştur. Marmaris-Fethiye körfezi arasında yat turizmi için Dalyan Boğazı batısında Ekincik koyu kullanılmaktadır. Derinliğin yeterli olmadığı Dalyan Boğazı'nı yatçılar balıkçı tekneleriyle gezmektedirler.

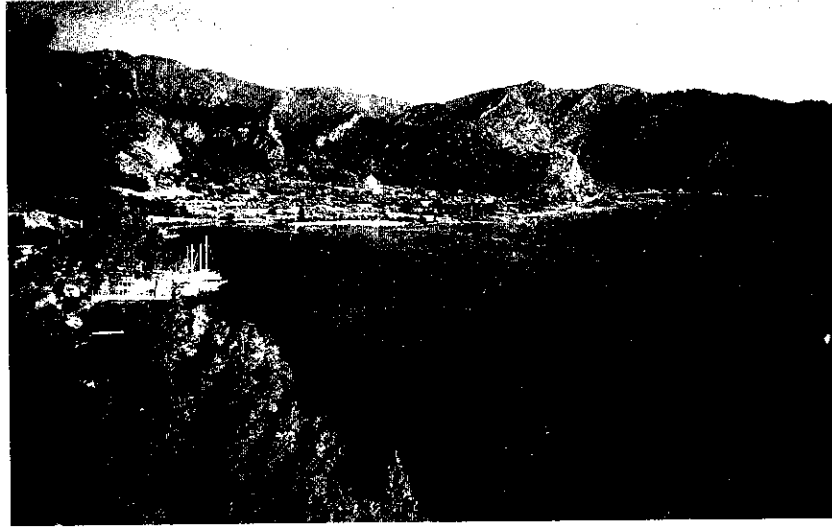
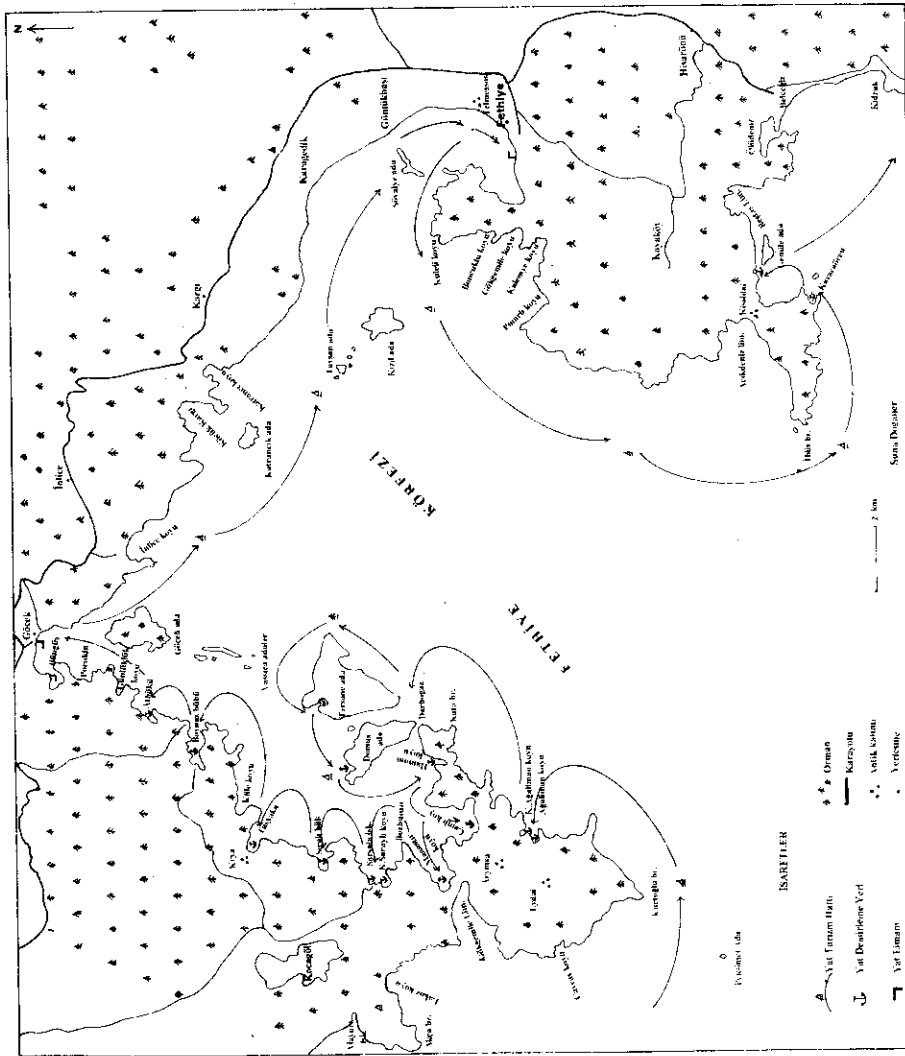

Foto 14. Bozburun Yarımadasının Kuzeybatısında Orhaniye Koyunda Keçibükü

Foto 15. Bozburun Yarımadasının Doğusunda Kumlubük

Akdeniz Kıyıları : Kıyıya paralel olarak uzanan yüksek bir dağ silsilesinin kenarı olan Akdeniz kıyılarında şelf oldukça dardır, yamaçlar dik bir şekilde denize iner, genel olarak falezli yüksek kıyılar görülür. Yüksek kıyılar arasında, küçük delta ovaları kıyısında (Demre çayı, Alakır çayı) küçük kumlu-çakıllı plajlı koylar, geniş kıyı ovaları kenarında kıyı kordonları, lagünlerle kumlu plajlı alçak kıyılar yer almaktadır. Genel olarak boyuna yapılı kıyılar görülmekle beraber batı Akdeniz kıyılarında tektonik hatların kıyıya dik olarak uzandığı yerlerde körfez, koy, yarımada ve adalarla Ege Denizi kıyılarına benzer enine yapılı kıyılar görülür.

Şekil 2. Fethiye Körfezi'nde Yat Turizmi

Akdeniz kıyılarında yat turizmi için en uygun koylar, girintili çıkıntılı kıyılarıyla enine yapılı kıyı özelliği gösteren Fethiye körfezinde ve boyuna yüksek yapılı dalmaçya tipi kıyı özelliği gösteren Kaş çevresinde ve bir yarımadayla hakim rüzgârlara karşı korunmuş yerlerde bulunmaktadır.

Fethiye Körfezi, dağ sıralarına paralel uzanan fay çizgileriyle bu çizgileri enine kesen akarsu vadileri etkisiyle oluşmuştur.⁹ Ege Denizi körfezlerine benzeyen körfezin batısında yarım daire şekilli koylar (Hamam koyu, Çamlı koy, Manastır koyu, Sarsala koyu, Taşyaka koyu, Boynuz bükü), ayrıca Tersane ve Domuz adalarının da yat turizmine uygun koyları bulunmaktadır (Foto 16) (Şekil 2). Körfezin dışında bir kıyı okuyla açık deniz rüzgârlarına karşı tamamen korunmuş olan Ölüdeniz, Akdeniz'in dünya yat turizminde en çok tanınan koyu olmakla beraber, 1984 yılından itibaren kirlilik sorunu nedeniyle yat turizmine kapatılmıştır (Foto 17). Buraya kadar gelen yatlar batıda Karacaören koyu, Gemiler adası ve karşı kıyısında demirlemektedirler. Belceğiz kumsalından itibaren Yedigöllerin yer aldığı yüksek kıyıda yat turizmine uygun koy bulunmaz. Eşen çayın denize döküldüğü Türkiye'nin uzun kumsallarından Patara kumsalı rüzgârlara açık ve sığ olduğundan yatların demirlemesine uygun değildir. Ölüdeniz-Kalkan arasında yat turizmine en uygun koy Kalkan koyunda Yeşilköy limanıdır.

Kaş-Demre arasında yat turizmi için ilginç bir kıyı tipi yer almaktadır. Kıyıya paralel bir adayla (Kekova adası) ayrılan koy (Ölüdeniz), bu kıyıdan içeriye açılan başka bir koy (Üçağz), kıyıya paralel bir yarımada (Sıcak yarımadası), koy önlerine serpilmiş irili ufaklı adalarla bu kıyı, Dalmaçya kıyılarının küçük bir benzeri olarak "dalmaç tipi kıyı"nın Türkiye'de bir örneğidir. Bu eşsiz panoroma Kaleköy'ün tepesindeki Kaie'den seyredilmektedir. Kekova adası kıyının uzanışına paralel olarak güneybatı-kuzeydoğu yönünde dar ve uzun bir ada şeklindedir. Aynı yönde uzanan Sıcak yarımadasından dar bir boğazla ayrılır. Kekova adası, kıyı ile arasındaki denizi rüzgarlardan büyük ölçüde koruyarak dar ve uzun bir kanal halinde Türkiye kıyılarının bir başka Ölüdeniz'ini oluşturmuştur. Buradan kıyı üçüncü bir ağızla içeriye girinti yapar ve tekrar dar ve durgun bir koyu bu

⁹ O.EROL, "Türkiye Kıyılarındaki Terkedilmiş Tarihi Limanlar ve Bir Çevre Sorunu Olarak Kıyı Çizgisi Değişimlerinin Önemi" Bülten, sayı:8, s.28.

kanaldan ayırır. Böylece bu kıyı üç ayrı ağızdan denizle bağlantı kurmaktadır. Buraya "Üçağz"adı verilmesinin nedeni de budur. Antik dönemlerdeki ismi de (Tristomo) aynı anlama gelmektedir. Bu kıyıda yat turizminde demirlemeye uygun Kaş çevresinde Bucak Denizi, Çukurbağ koyu, Bayındır liman, Kale-Üçağz çevresinde Ölüdeniz'de Batı koyu, Kekova adasında Tersane ve Karaloz koyları, Aşırılı ada karşısında Gökkaya Limanı bulunmaktadır(Şekil 3).Kıyının bir başka özelliği antik kent kalıntılarının (Simena, Teimiussa, Aperlai) ve özellikle rıhtım tesislerinin bir kısmının tektonik hareketlerle çökme sonucu su altında kalmış olmasıdır. Yat turizmine katılanlar için su altı dalıcılığı da ilgi çekici bir rekreasyonel faaliyettir.

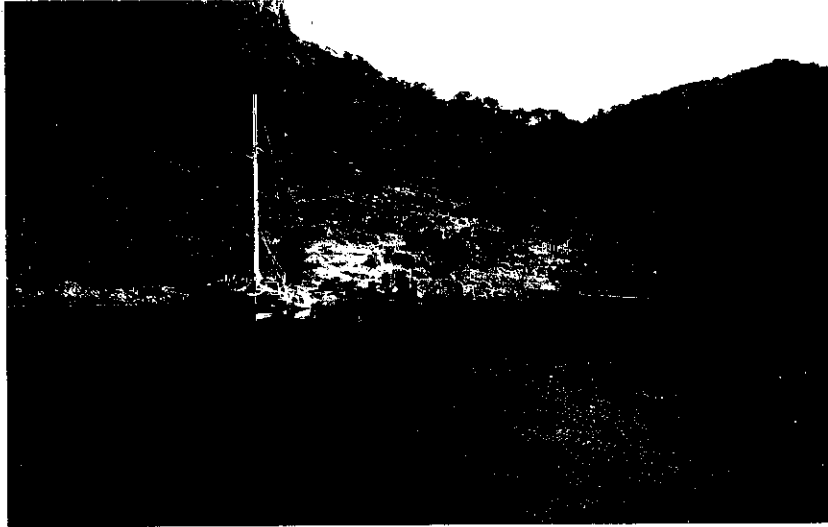
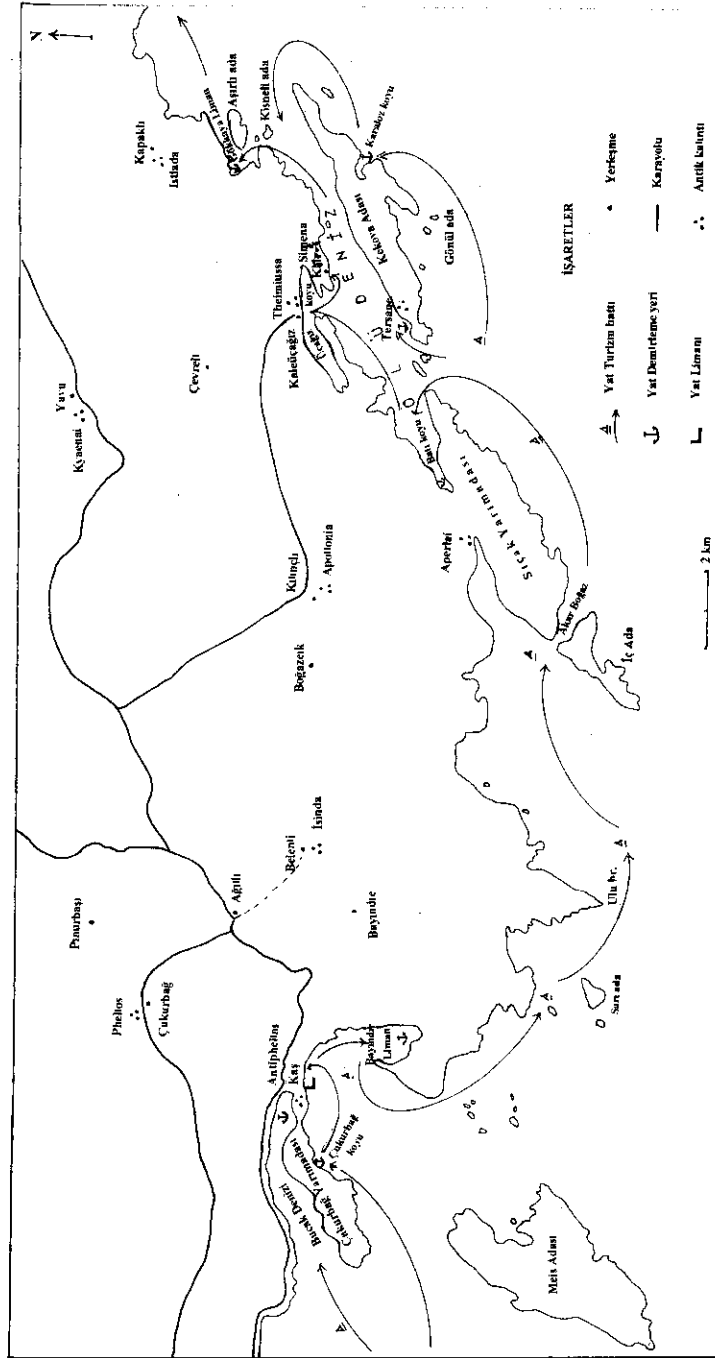

Foto 16. Fethiye Körfezinde Yat Turizminde Kullanılan Hamam Koyu

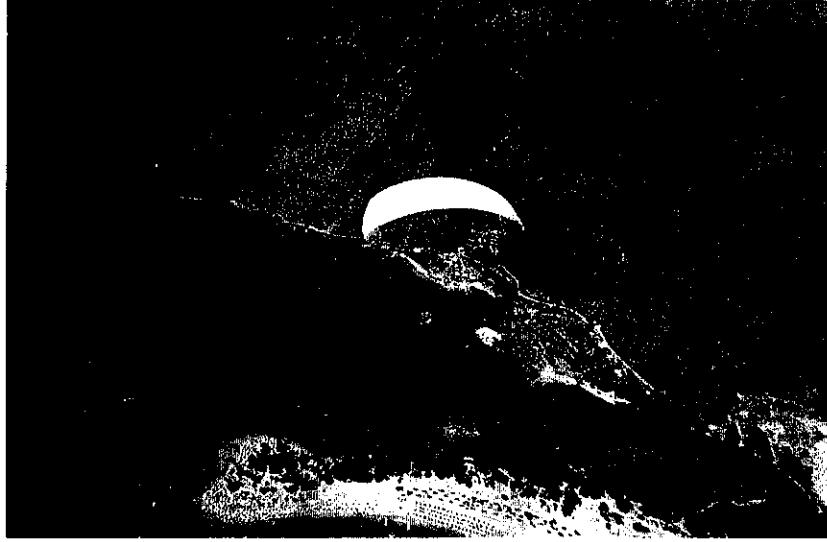

Foto 17 . Kirlilik Nedeniyle Yat Turizmine Kapatılan Olüdeniz Lagünü

Antalya Körfezi'nin batısında kıyıya paralel olarak uzanan dağlık yapının etkisiyle boyuna yapılı ve yüksek kıyılar görülür, yüzey şekillerini dik olarak kesen akarsu ağızlarında dar koylar yer alır. Bunlardan yat turizmi için en uygun olanlar Çavuş koyu (Adrasan liman), bir yarımada ile farklı yönlerden rüzgârlara karşı korunmuş bir yarımadanın güneyinde Sazak liman, kuzeyinde Ceneviz liman, 3 limanlı antik Phaselis şehrinin yer aldığı Tekirova koyu bulunmaktadır. Antalya körfezi doğusunda Antalya-Alanya arasında yat turizmine uygun koylar bir burunla rüzgâra karşı korunmuştur (Karaburun, Maıtaburnu ve Fidanburnu koyları). Alanya-Anamur arasında Aydap koyu (İotape antik şehri), Yakacık koyu (Chardus antik şehri) yat turizminde kullanılmaktadır. Anamur'dan Göksu deltasına kadar Kızıl liman, Soğuksu liman, Kurtinidere koyu, Akkuyu liman, Sulusalma koyu, Bahçedere koyu, Köşrelilik koyu, Taşucu körfezinde Ayalar koyu, Göksu deltasıyla Erdemli arasında Susanoğlu koyu, Akyar burnu koyu, Narlıkuyu koyu, Acısu koyu, Akkum koyu yat turizminde kullanılmaktadır. Akdeniz kıyılarında yat turizmi buradan itibaren Mersin-Erdemli arasında kıyı turizminin yarattığı betonlaşma, İskenderun körfezinde sanayi tesislerinin neden olduğu kirlilik, liman ve iskelelerden kaynaklanan yoğun deniz trafiği gibi nedenlerde olumsuz etkilenmektedir. Yatçılar için uğrak yeri olarak İskenderun

Körfezi batısında Yumurtalık liman, doğusunda Yakacık liman, Doğuda Amanos dağlarına paralel olarak uzanan yüksek kıyıda Uluçınar (Arsuz) koyu kullanılmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'de yat turizminin gelişmesinde kıyı jeomorfolojisi en önemli etmen olmaktadır. Türkiye kıyılarında yat turizmine en uygun kıyılar Ege Denizi güneyi ve Batı Akdeniz kıyılarındaki körfezlerdir. Türkiye'nin en genç kıyı çizgisini oluşturan bu kıyılarda girinti ve çıkıntılar henüz dolmamış, rialı, anslı ve dalmaçya tipi kıyılarda her zaman rüzgârlara karşı korunmalı bir koy bulmak mümkündür.

Ege Denizi güneyindeki körfezler (Ildır, Sığacık, Güllük, Gökova, Hisarönü, Yeşilova) de her zaman demirlemek için uygun bir koy bulunabilir. Ege denizindeki yarımadaların (Urla, Bodrum, Datça) kıyıları girintili çıkıntılı olmakla beraber kıyı turizminin etkisiyle yapılaşmaya açılmış ve yat turizminden uzaklaşmaktadır. Ege ve Batı Akdeniz'de yat turizmine uygun körfezlerde kıyı gerisinde yüksek relief kıyı ile iç kısımlar arasında ulaşımı olumsuz etkilediğinden bu koylar yapılaşmaya açılmamış veya seyrek yapılaşma olduğundan yat turizmi açısından uygundur. Genel olarak boyuna kıyıların görüldüğü Akdeniz kıyıları, Kaş çevresinde dalmaçya tipi kıyılarda ve enine kıyıların görüldüğü Fethiye körfezi yat turizminde ilgi çekmektedir. Karadeniz kıyıları genel olarak falezli yüksek kıyılardır. Küçük akarsu vadileri ağzındaki koylar genel olarak hâkim rüzgârlara açıktır. Yat turizmi için en uygun koylar Amasra ve Sinop çevresinde yer almaktadır. Karadeniz kıyıları bütünüyle doğal bitki örtüsü, henüz sanayiye açılmamış kıyılarıyla görsel olarak yat turizmine uygundur. Bu kıyılardaki limanların ticarî işlevleri (Ereğli ve Zonguldak limanları kömür, İnebolu bakır, Amasra dış liman kömür taşımacılığı) yat turizmi için olumsuz bir etmendir. Karadeniz kıyıları gibi falezli yüksek kıyılara sahip olan Marmara Denizi'nde yat turizmi için uygun takımadalar bulunmaktadır. İstanbul Boğazı, Karadeniz ve Marmara Denizi'nde dolaşan yatlar için en uygun demirleme yeridir. Karadeniz kıyılarından farklı olarak Marmara Denizinde kıyılarındaki sanayileşme, kıyı turizmi, deniz trafiği, deniz kirliliği gibi nedenler yat turizmini olumsuz olarak etkilemektedir.

İklim : Yat turizminde denizle ilgili rekreasyonel faaliyetlerden faydalanmak (güneşlenmek, yüzmek, yelken, windsurf, sualtı araştırmaları, dalma vb.) esas olduğundan yat turizm mevsimi, iklime bağlı olmaktadır. Dünyada yat turizminin en fazla gelişmiş olduğu

yerler, iklimin yılın bütün aylarında yatçılığa uygun olduğu yerlerdir. Günlük sıcaklık değerleri 20-34°C, günlük güneşlenme süresi uzun (11-12 saat/gün), bağıl nem oranı düşük (% 70'in altı) olan kurak iklimler yat turizmi için uygundur. Akdeniz iklimi yıl içinde bu özellikleri gösterdiği yaz mevsiminde, yat turizmine uygunluk göstermektedir. Özellikle yaz mevsiminin kuraklığı ve rüzgâr hızının yelkenle seyre uygun (7 m/sn'nin altında) olması Akdeniz ikliminin yat turizmine en uygun özellikleridir. Akdeniz'de dolaşan yatların % 73'ü yelkenli, % 27'si motorlu yat tipinde olduğundan Ege Denizi güneyi ve Akdeniz'de esen hafif şiddette rüzgârlar yelkencilik için uygundur. Fakat Akdeniz ikliminde sıcaklığın 34°C'nin, bağıl nemin % 70'in üzerine çıktığı günler, insan bünyesi rahatsız olduğundan, kıyı turizminde olduğu gibi yat turizmi için de uygun değildir. Türkiye kıyılarında Ege Denizi ve Akdeniz kıyılarında Akdeniz iklimi yılda 6-7 ay (nisan-kasım) yat turizmine uygunluk göstermektedir.

Karadeniz ikliminin yaz yağışları, hava sıcaklıklarına göre güneşlenme sağlayacak mevsimin yaklaşık 2 ay (temmuz-ağustos) gibi kısa bir mevsim olması ve bu mevsimde bağıl nemin %70'in üzerine çıkabilmesi, yat turizm mevsimini sınırlamaktadır. Karadeniz'de yat turizm mevsimi Akdeniz'e göre kısa bir süreyle sınırlanmasına rağmen (haziran-ağustos) bu mevsimde özellikle temmuz ve ağustos aylarında rüzgâr hızı, yatçılık için Akdeniz iklimine göre daha uygun değerler gösterir. Akdeniz ikliminde yaz mevsiminde (haziran- ağustos) rüzgâr hızı ilkbahar sonu (mayıs) ve sonbahar başına (eylül) göre daha şiddetlidir. Fakat Karadeniz'de yaz mevsiminde rüzgâr hızı Akdeniz'e göre daha düşük olduğundan (Trabzon'da 1-2 m/sn), Bodrum'da 4,8-5,4 m/sn) yelkenle seyre bu mevsimde Akdeniz ikliminden daha uygundur. İklim'e göre Türkiye kıyılarında yat turizm mevsiminin süresi, Karadeniz kıyılarından Marmara Denizine, Ege Denizinde kuzeyden güneye, Akdeniz'de batıdan doğuya doğru artmaktadır. Bu süre Karadeniz 'de 3 ay, Marmara Denizi'nde 4 ay, Ege Denizi kuzey kıyılarında 5 ay, güney Ege ve Akdeniz kıyılarında 6-7 aydır. Yat turizmine en uygun yerler olarak güneybatı kıyılarında yat turizm mevsimi 7 ay (210 gün) olarak belirlenebilir. Ege ve Akdeniz limanlarına yıl içinde giriş yapan yabancı yatların yaklaşık % 95'i nisan-kasım ayları arasında gelmiştir. Bu da bu kıyılarda yat turizm mevsimini belirlemektedir. Akdeniz ikliminin görüldüğü Ege ve Akdeniz kıyılarında kış aylarında (aralık-mart) yoğunluğu azalmakla beraber (% 5), yat turizmi yapılabilmekte fakat Karadeniz ve Marmara Denizinde bu aylarda yat turizmi sona

ermektedir. Ege ve Akdeniz'de nisan- kasım ayları arasındaki yat turizm mevsiminde en yoğun aylar yaz aylarıdır (haziran-ağustos). Nisan-kasım ayları giriş yapan yabancı yatlar Ege'de %57,8, Akdeniz'de %54,5 oranında yaz mevsiminde (haziran-ağustos) giriş yapmıştır.

Türkiye kıyılarında yat turizmi Ege ve Akdeniz kıyılarında yoğunlaşmaktadır. Bunun nedenleri arasında altyapının (yat limanları) bu kıyılarda gelişmiş olması ve Akdeniz'deki ana yat turizm hatlarına yakınlığı bulunmakla beraber, iklimin uygunluğu başta gelmektedir. Türkiye kıyı meteoroloji istasyonları telsizle belirli saatlerde denizciler ve yatçılar için hava tahmini raporlarını Türkçe ve İngilizce olarak yayınlamaktadır.

2.b. Türkiye'de Yat Turizminin Gelişimi

Akdeniz'de yat turizmi, 1940'lı yılların başlarında Kuzey Avrupa'nın soğuk iklimlerinden, Akdeniz kıyılarının sıcak iklimine doğru yapılan turizm hareketi içinde, öncelikle Fransa'nın Akdeniz kıyılarında başlamış, yeni yerler arayışı içinde olan yatçılar için İspanya, İtalya kıyıları da yat turizmine açılmıştır. Batı Akdeniz'de artan deniz kirliliği yatçıları Doğu Akdeniz'e Eski Yugoslavya ve Yunanistan kıyıları ve adalara yöneltmiştir. Türkiye kıyılarına ilk yabancı yatların gelmesi 1960'lı yılların başlarında olmuştur. Yat turizmi için bu dönemde alt yapısı olmayan Türkiye'de yatçılara verilen hizmetler limanların (Bodrum, Kuşadası, Marmaris) verdiği hizmetlerle sınırlı kalmıştır. Yat turizmi iç turizmde ise aynı yıllarda Bodrum ve Marmaris'de birkaç yazarın balıkçı tekneleriyle yaptıkları gezileri yazılarında "Mavi Tur" olarak tanıtmalarıyla tanınmaya başlamıştır. Ege adalarından Kuşadası, Marmaris, Bodrum, Çeşme'ye yoğunlukla günlük olarak gelen yatların uzun süre kalmaya başlamasıyla, yatlara çeşitli hizmetlerin verilebilmesi için yat limanlarının yapımı plânlanmıştır. İlk olarak 1976 yılında Bodrum yat limanı hizmete girmiş, bunu 1977 yılında Kuşadası yat limanının açılışı izlemiştir. Bu iki yat limanının hizmete girmesi Türkiye'de yatçılığın turizme dönüşmesinin başlangıcı sayılabilir. Yat turizminin ticari olarak gelişmesi için yasal düzenlemeler gerektiğinden IV.Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nda (1978-1983) yat turizminin gelişmesini sağlayacak yeni bir kanun tasarısının hazırlanması kararlaştırılmıştır. 1982 yılında çıkan Turizm Teşvik Kanunu'nun (16.3.1982 tarih ve 17635 sayılı Resmi Gazete) Yat Turizmi

bölümünde yatların karasularında seyir esasları, Türkiye'de kalış süreleri ve kabotaj hakları belirlenmiştir. 1983 yılında çıkan (4.8.1983 tarih ve 18125 sayılı Resmi Gazete), 1986 (15.10.1986 tarih ve 19252 sayılı Resmi Gazete) ve 1991 yıllarında (26.6.1991 tarih ve 20914 sayılı Resmi Gazete) değişiklikler yapılan "Yat Turizminin Geliştirilmesi Hakkındaki Yönetmelik"le yatların Türkiye'ye giriş-çıkışlarına ve dolaşmalarına kolaylıklar getirilmiş, yat ithalatı kolaylaştırılmış, yat işletmeciliği ve yat limanları yatırım konularına açıklık getirilmiştir. Bu yönetmeliğin sağladığı olanaklarla Türkiye'de yat işletmeciliği gelişmeye başlamış, yat limanları yapımı özel sektöre de açılmıştır. 1983 yılında çıkan yönetmeliğin sağladığı olanaklarla kurulan yerli ve yabancı yat işletmeleri, yat turizmini özel yat sahiplerinin yaptığı bireysel turizm dışında, organize turlara açarak yayılmasını sağlamıştır. Ticarî yat turizmi Bodrum tipi "gulet" ve "tırhandil" adı verilen ahşap yatlarla "mürettebatlı yat kiralama" (crewed charter) şeklinde yapılırken, dünyada 1970'li yıllarda başlayan "Mürettebatsız yat kiralama" (bareboat charter) sistemi Türkiye'de 1984 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır.

1984-1990 dönemi Türkiye'de yat turizminin en büyük gelişme dönemidir. 1984 yılında 27 olan yat işletme sayısı 6 yılda % 300 artış göstererek sayısı 1990 yılında 108'e ulaşmıştır. Sadece Bodrum ve Kuşadası marinalarıyla hizmet veren yat turizminde yeni marinalar hizmete girmiştir (1985 Kemer, 1986 Antalya-Kaleiçi, 1987 Kalamış, 1989 Marmaris ve Ataköy Marinaları). Ayrıca mevcut balıkçı barınaklarının bir kısmı birtakım ilavelerle yat yanaşma yerlerine dönüşmüştür. (1985 Fethiye ve Finike, 1986 Körmen-Gerince, 1989 Kaş). Özel sektör tarafından 1988 yılında Hisarönü Körfezi Orhaniye koyunda ve 1989 yılında Fethiye Körfezinde Göcek batısında Büngüş koyunda özel yat yanaşma yeri yapılmıştır 1990 yılından itibaren yat işletmeleri sayısında artış yavaşlamıştır. 1990-1994 yılları arasında % 5,5 artış göstererek işletme sayısı 114 olmuş, 1995 yılından itibaren gerileme göstererek 1997 yılında 106 işletmeye düşmüştür (Çizelge 2). Altyapıda yat limanları yapımı da yavaşlamıştır. 1992 yılında İstanbul'da Fenerbahçe marinası hizmete girmiş, Doğu Akdeniz'de yat turizmini geliştirmek için Alanya'da, Mersin limanının 7 km batısında Göçmen köyü mevkiinde (1994'de 500 yatlık) ve Erdemli Kumkuyu koyunda (1996) yat limanı inşaatları devam etmektedir.

Batı Akdeniz'den (İspanya, Fransa, İtalya) Yunanistan'a gelen yatlar, çoğunlukla Marmaris ve Bodrum'dan giriş yaparak güneye

Fethiye'ye inmektedir. Yat trafiğinin en yoğun olduğu kıyı Bodrum-Finike arasındır. Bunun nedenleri kıyı jeomorfolojisi açısından yat turizmine uygun koyların birbirine yakın ve çok sayıda olması, Akdeniz'de yatçılığa en uygun rüzgârların bulunması ve bu kıyının yatçıların en çok geldikleri Kos, Patmos ve Rodos adalarına yakın olmasıdır. Bu yoğun hattın kuzeyinde Bodrum-Kuşadası ve doğusunda Finike-Antalya arası Türkiye'de yatçılığın ikinci derecede yoğun olduğu hattır. Böylece Türkiye'de Kuşadası-Antalya arası yat turizminde tercih edilen kıyılardır. Kuşadası kuzeyinde iklim açısından yat turizm mevsimi kısalmakta ve altyapı eksiklikleri nedeniyle verilen hizmetler yetersiz kalmaktadır. Antalya doğusunda ise iklim uygun olmakla beraber, kıyı şekli yat turizmine uygun olmayan boyuna yapılı kıyılar şeklindedir ve bu kıyılarda yatlara hizmet verebilecek yat limanlarının yapımında geç kalınmıştır.

Çizelge 2. Türkiye’de Yat İşletmeleri, Yat ve Yatak Sayıları

YILLAR	İŞLETME SAYISI			YATAK SAYISI			YAT SAYISI		
	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli	Yabancı	Toplam
1984	15	12	27	112	220	332	966	1480	2446
1985	22	14	36	167	266	433	1457	1755	3212
1986	36	21	57	226	378	604	2402	2515	4917
1987	52	19	71	360	375	735	3360	2769	6129
1988	73	20	93	473	527	1000	4431	3816	8247
1989	83	24	107	544	623	1167	4964	4394	9358
1990	84	24	108	441	583	1024	4365	4102	8467
1991	88	19	107	460	403	863	4559	2846	7405
1992	93	18	111	481	525	1006	4971	3609	8580
1993	95	18	113	474	553	1027	5034	3732	8766
1994	99	15	114	524	498	1022	5401	3243	8644
1995	98	11	109	547	412	959	5567	2616	8183
1996	98	10	108	585	398	983	5905	2542	8447
1997	99	7	106	606	393	999	6071	2479	8550

Kaynak : Yat İstatistikleri Bültenleri, Turizm Bakanlığı

Çizelge 3. Türkiye'ye Giriş Yapan Yabancı Bandıralı Yat Sayısı**AKDENİZ**

YILLAR	1992	1995	1997
MERKEZLER			
FİNİKE	80	76	82
KAŞ	48	125	121
KEMER	123	60	74
MARMARİS	823	903	944
ANTALYA	15	91	107
FETHİYE	182	226	282

EGE DENİZİ

YILLAR	1992	1995	1997
MERKEZLER			
BODRUM	404	403	431
DATÇA	139	168	172
KUŞADASI	324	232	280
ÇEŞME	65	35	53

MARMARA DENİZİ

YILLAR	1992	1995	1997
MERKEZLER			
İSTANBUL	69	72	76
ÇANAKKALE	-	-	30

DİĞER LİMANLAR

YILLAR	1992	1995	1997
MERKEZLER			
DİĞER LİMANLAR	232	189	160
YILLAR	1992	1995	1997
TOPLAM	2504	2580	2812

Kaynak : Yat İstatistikleri Bültenleri, Turizm Bakanlığı

1997 yılında Türkiye'ye 2812 yabancı bandıralı yat giriş yapmıştır (Çizelge 3). Bu yatlar % 33,5 Marmaris, % 15,3 Bodrum, % 10 Fethiye, % 9,9 oranında Kuşadası'ndan giriş yapmıştır. Kuşadası Türkiye'de yoğun yat turizm hattının kuzeyinde yer almakla beraber, Sisam ve Sakız adalarına yakınlığı ve gelişmiş bir marinasının bulunması nedeniyle yatçıların tercih ettikleri bir giriş-çıkış yeri konumundadır.

Türkiye kıyılarında yat turizmine katılan yatlar % 79.3 oranında yabancı yattır (1997 yılı). 1997 yılında yatla giriş yapan yabancılar (13 020 turist) % 17.6 oranında İngiliz, % 15,7 Alman, % 10 Fransız, % 10.6 oranında İtalyan'dır.

2.c. Yat Limanları

Yatçılığın turizm şekline dönüşerek gelişmesi birtakım hizmetlerin verilmesiyle ortaya çıkmakta ve bu hizmetlerin çeşitliliği oranında gelişme göstermektedir. Yat turizminin alt yapı hizmetini yat limanları, üst yapı hizmetlerini yat işletmeleri oluşturmaktadır. Türkiye'de yat turizminin gelişme göstermesi yat limanlarının yapımıyla mümkün olmuştur.

Yat limanı veya Dünya dillerine İtalyanca'dan yerleşmiş bir terim olarak marina, yatların barınması için bir mendirekle korunan veya limanın içinde ayrılan su alanı ve gerisinde yatlara çeşitli hizmetler (akaryakıt, su, elektrik, haberleşme vb.) verebilen tesisler topluluğudur. Yat limanı inşası için en uygun yerler, hakim rüzgârlara karşı doğal olarak bir yarımada veya adayla korunmalı veya kıyının içeriye doğru geniş bir girinti yaptığı, deniz içinde uygun derinliğe (en az 2,5 m) ve şartlara sahip (su alanı içinde ve limana yaklaşırken batık, sığlık, topuk vb. engellerin olmaması), denizdeki su alanı kadar üstyapı tesisleri için kara alanı olan ve yakın bir yerleşim birimiyle karayolu ulaşım olanağına sahip koylardır. Düz bir kıyı şeridinde yat limanı yapımı, dalgaların etkisinden korunmak için, hakim rüzgârlara karşı, kıyı önünde yapılan dalgakıran veya mendirek yapımıyla mümkündür. Yat limanlarında yatların düzenli ve emniyetli bir şekilde yanaşabileceği rıhtım ve iskeleler bulunur.

Yat limanlarının üst yapı hizmetleri (denizde emniyetli bağlama sistemi, yatlara elektrik ve su bağlantısı yapabilecek tesisat, akaryakıt istasyonu, 24 saat gözetim, denizde ve karada yangın söndürme, karada park hizmeti, tekne ve motor bakım-onarımı, vinçler,

haberleşme, kamu otoriteleri, ulaşım, alışveriş, ağırlama, eğlence ve spor üniteleri vb. çok çeşitlidir. Yat limanlarında verilen hizmetler arasında en önemlisi park hizmeti (kışlama) dir. Böylece yat turizm mevsiminde giriş-çıkış yerleri olan yat limanları turizm mevsimi dışında genellikle kapatılan konaklama tesislerinden farklı olarak bütün sene kullanılan bir tesis özelliği kazanır. Uzun süreli (yıllık) bağlamaların yapıldığı yat limanları "terminal marina", kısa süreli konaklamaların yapıldığı yat limanları "transit marina" olarak adlandırılır. Yat limanları, büyük çapta kışlama ve bakım-onarım hizmetleri yanında çok çeşitli hizmetleri verebilirler. Yat yanaşma yerleri ise küçük çapta ve kısa süreli yanaşmalara imkan tanıyan yat limanları olup ilkyardım, yangın söndürme, su, elektrik gibi temel hizmetleri ve olanakları ölçüsünde diğer hizmetleri (bakım-onarım, ikmal, kışlama vb.) verirler. Çekek yerleri ise, deniz üzerinde yapılaşma zorunluluğu olmayan ve yatlara karada park hizmeti (kışlama) ve bakım, küçük onarım hizmetini veren yerlerdir.

Türkiye'de yat limanlarının inşa edilmesi ilk olarak II. Beş Yıllık Kalkınma Plânında (1968- 1972) öngörülmüştür. 1971 yılında Bodrum ve Marmara Adası, 1972 yılında Kuşadası yat limanlarının hizmete girmesi plânlanmıştır.¹⁰ Akdeniz'de ana yat turizm hatlarına uzak olan Marmara Denizine yat limanı yapılmamış Marmara Adasına 1972 yılında yapılan balıkçı barınağı yat yanaşma yeri olarak kullanıma açılmıştır. Bodrum ve Kuşadası yat limanlarının hizmete girişi III. Kalkınma Plânı Döneminde (1973-1977) gerçekleşmiş, Bodrum yat limanı 1976, Kuşadası yat limanı 1977 yılında hizmete açılmıştır. 1977-1985 yılları arasında yeni yat limanı yapılmamış fakat balıkçı barınakları yat yanaşma yerleri olarak hizmete sokulmuştur. 1983'de çıkan "Yat Turizminin Geliştirilmesi Hakkındaki Yönetmelik"le yat limanı yapımı özel sektöre de açılmıştır. Bu yönetmeliğin sağladığı olanaklarla yat işletmeciliği gelişirken yat limanlarına da ihtiyaç artmıştır. Türkiye'nin diğer yat limanları 1985-1992 yılları arasında yapılmıştır (Kemer, Antalya-Kaleiçi, Kalamış, Marmaris, Ataköy, Fenerbahçe, Antalya-Setur yat limanları).¹¹

Yat limanlarının kuruluş yeri olarak 5 tanesi Türkiye'nin önemli iki turizm merkezi olan İstanbul (Ataköy, Kalamış ve Fenerbahçe yat limanları) ve Antalya'dadır (Kaleiçi ve Setur yat limanları) (Foto 18

¹⁰ Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kalkınma Plânları, Yıllık Programlar ve İcra Plânlarında Turizm, Ankara, 1985, s.94.

¹¹ S.DOĞANER, "Türkiye'nin Yat Limanları", Bülten no.9, 1992, s.187.

ve 19). Diğerleri yat turizminin yoğunlaştığı Kuşadası-Kemer arasında gelişmiş bir turizm merkezi içindedirler. Kuşadası marina, Kuşadası'nın 1 km kuzeyinde, batıdan ve güneyden iki mendirekle korunan su alanında kuruludur. Bodrum marina, güney rüzgârlarından iki mendirekle korunan Bodrum iç limanının batısında kent içinde yer almaktadır. Marmaris marina, limanın doğusunda Kaleiçi-Burunucu arasındaki koyda batı ve güneybatı rüzgârlarına karşı iki mendirekle korunmalı olarak inşa edilmiştir (Foto 20) (Şekil 4). Kemer marina, Kemer'de Küçük Burunla doğudan gelen rüzgârlara karşı korunmalı bir koyda kuzeyden gelen rüzgârlara karşı iki mendirekle korunarak yapılmıştır (Foto 21).

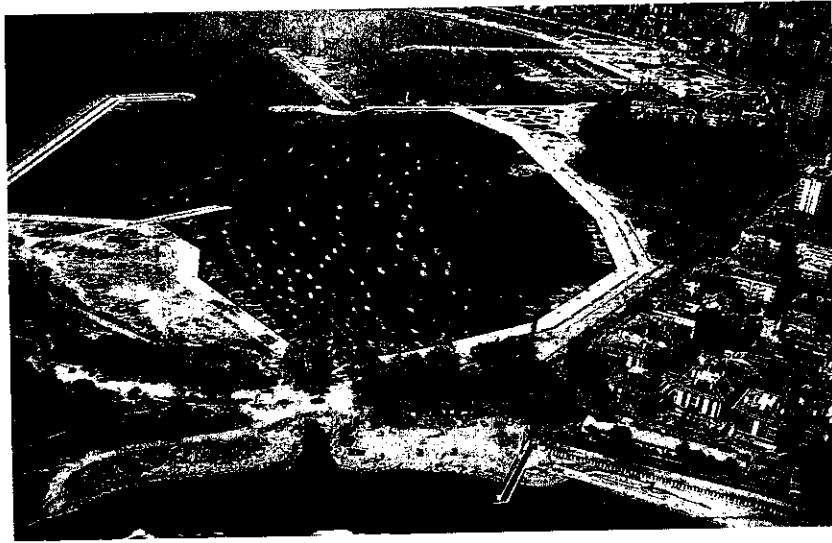
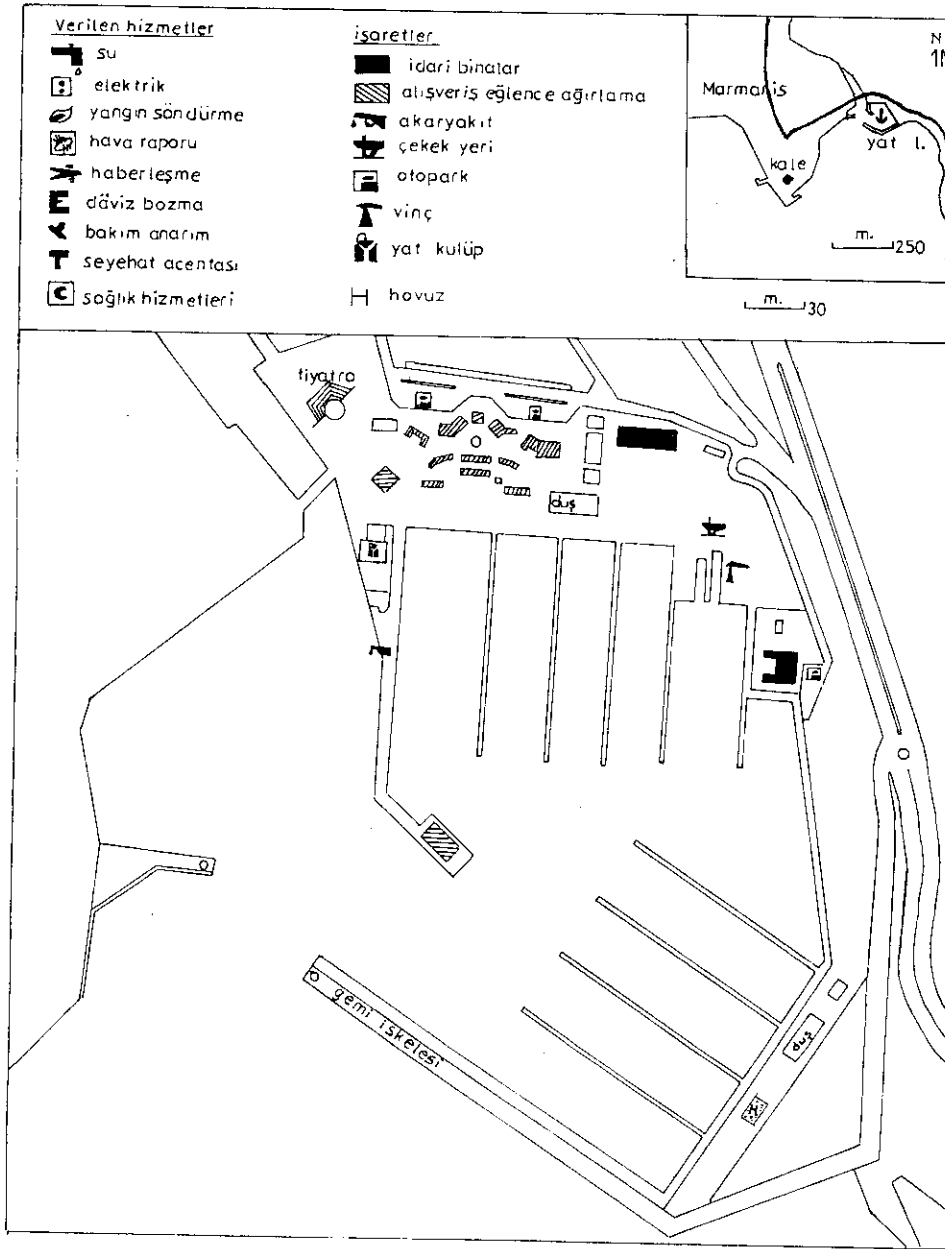

Foto 18. Kalamış - Fenerbahçe Yat Limanları

Yat limanlarının denizde yat bağlama kapasiteleri zamanla artırılarak Fenerbahçe 1250, Marmaris 720, Ataköy 700, Kalamış 540, Kuşadası 454 Bodrum 275, Antalya-Setur 200, Kemer 180, Antalya-Kaleiçi 65 yata (1995 yılı) ulaşmıştır. Yat limanlarının en önemli hizmetlerinden karada park kapasiteleri Setur 300, Kalamış ve Fenerbahçe toplam 200, Kuşadası 175, Marmaris 150, Kemer 120, Ataköy 100 yattır.

Şekil 4. Marmaris Yat Limanı

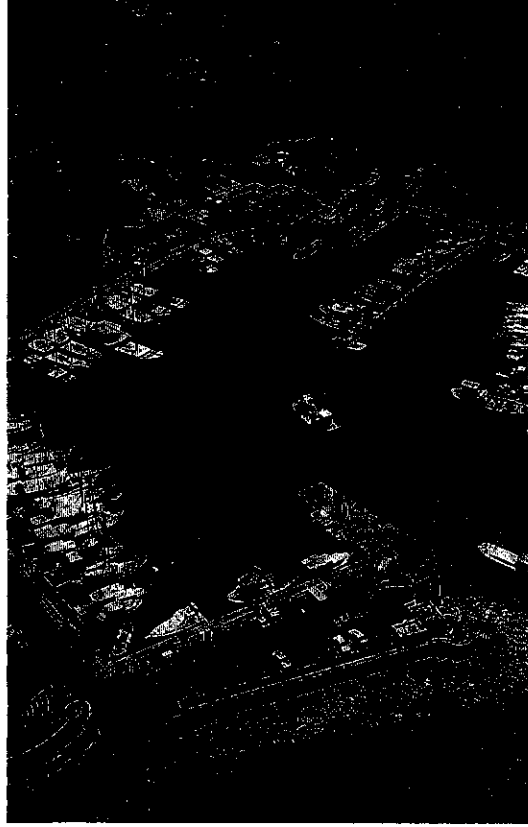

Foto 19. Antalya - Kaleiçi Yat Limanı

Yat yanaşma yerleri, iç limanın bir bölümünde veya eski balıkçı barınakları düzenlenerek yatlara temel hizmetlerin verildiği ve kısa süreli bağlamaların yapıldığı transit marinalardır. İstanbul-İzmir arasındaki yat yanaşma yerleri kuzeyden güneye doğru Bebek (İstanbul), Çanakkale, Ayvalık, Dikili, Foça, İnciraltı (İzmir)'ndadır. İzmir-Antalya arasında Çeşme, Sığacık (Seferihisar), Güllük, Alacatur (Bodrum), Körmen, Orhaniye Koyu (Hisarönü körfezi), Büngüş (Fethiye körfezi-Göcek koyu), Fethiye, Kalkan, Kaş ve Finike yat yanaşma yerleri yatlara çeşitli hizmetler vermektedir. Antalya doğusundan itibaren yatçılar limanların yatlara ayrılan bölümlerinden ve balıkçı barınaklarından faydalanmaktadırlar. Alanya, Anamur, Taşucu iskele ve barınakları-Seka limanı, Mersin limanı, Limonlu

(Erdemli) limanı, İskenderun körfezinde Yumurtalık ve Yakacık iskeleleri, yat turizmine hizmet vermektedir.

Foto 20. Marmaris Yat Limanı

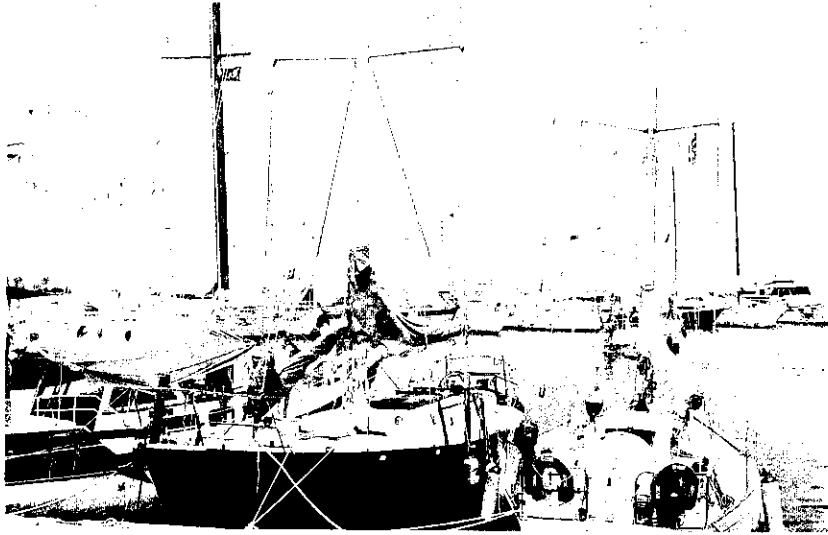

Foto 21. Kemer Yat Limanı

Karadeniz'de yat turizmine katılan az sayıda yatçı bu kıyıdaki Ereğli, Zonguldak, Sinop, Samsun, Giresun, Trabzon, Rize, Hopa limanları ve daha küçük limanlardan (Akçakoca, Amasra, Cide, İnebolu, Fatsa, Görele) ve ayrıca çok sayıdaki balıkçı barınaklarından (Bolayır, Beşikdüzü, İyidere, Ardeşen) faydalanmaktadır. Yat turizminde verilen hizmetler arasında en önemlisi kışlama adı verilen karada veya denizde park hizmetidir. Marinaların bir kısmı kışlama hizmeti vermekle beraber, sadece kışlama hizmeti veren çekek yerleri bulunmaktadır. Bunlar genellikle Marmaris'de yoğunlaşmıştır. Marmaris körfezinin doğusunda Adaköy-Kirlik mevkiinde bir (Albatros), Yalancı Boğazın kuzey kıyısında 4 yat çekek yeri vardır. Bodrum'da İğmeler mevkiinde 500 yatlık çekek yeri hizmet vermektedir. Marmara Denizi'nde Gebze, Tuzla ve Küçüksu'da çekek yerleri bulunmaktadır.

2.d. Yat Turizminde Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Türkiye kıyılarında yat turizmine en uygun yerler kıyı jeomorfolojisi ve iklim açısından Ege Denizi güneyi ve Batı Akdeniz kıyılarıdır. Karadeniz kıyılarında, açık deniz rüzgârlarına karşı korunmalı koyların azlığı ve iklimin yaz yağışları ve güneşlenme sağlayan mevsimin kısıllığı yat turizm mevsimini kısaltmaktadır. Altyapı (yat limanı) ve üst yapı (yat işletmeleri) hizmetleri bakımından da Ege Denizi güneyi ve Batı Akdeniz kıyıları gelişme gösterirken Karadeniz kıyılarında bu hizmetler henüz başlamamıştır. Ayrıca Karadeniz, Akdeniz'deki ana yat turizm hatlarına uzak kalmaktadır.

Akdeniz kıyıları iklim ve kıyı jeomorfolojisi açısından yat turizmine uygundur. Fakat Akdeniz kıyılarında yat turizminin gelişme gösterdiği yerler altyapı ve üstyapı hizmetlerinin öncelikle geliştiği yerler olmuştur. Altyapı hizmetlerini öncelikle Fransa tamamlamış onu İspanya ve İtalya izlemiştir. Eski Yugoslavya ve Yunanistan altyapı hizmetlerini tamamlamada geç kalmakla beraber, kıyılarını yat limanları ve konaklama tesisleriyle betonlaştırmamış, Batı Akdeniz'de artan kirlilik ve yapılaşma yatçıları bu nedenle Doğu Akdeniz kıyılarına çekmiştir. Türkiye'de 1970'li yıllardan itibaren yat turizminin alt yapısına başlamıştır. Fakat yat turizminin 1984 den itibaren hızla gelişimiyle alt yapı hizmetleri üst yapı hizmetlerinin (yat işletmeciliği) gerisinde kalmıştır. 1976-1992 yılları arasında yeni marinalar yapılmasına rağmen, Türkiye'nin yat bağlama kapasitesi yat turizminin geliştiği Akdeniz ülkelerine göre oldukça azdır. Akdeniz'de yat bağlama

kapasitesi % 86,5 oranında İspanya, Fransa ve İtalya kıyılarında yer almaktadır. Türkiye'nin Akdeniz ülkeleri içinde yat bağlama kapasitesi 1990 yılında % 2,5 oranında (4190 yat) yer alırken 1996'da bu kapasite % 6 (10 000 yat) olmuştur. Türkiye yat turizmine oldukça geç başlamıştır. Fransa, İtalya ve İspanya 1940'lı yıllarda, Yunanistan 1960'lı yıllarda, Türkiye ise ancak 1980'li yıllarda yat turizmine başlamıştır. Türkiye'de yat turizminin ilk yat limanının yapımından itibaren 24 yıllık, yat işletmelerinin kuruluşundan itibaren 17 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır.

Yat turizminin gelişme gösterdiği 1980'li yıllar aynı zamanda Kuşadası-Antalya arasında kıyı turizminin de gelişme gösterdiği yıllardır. 1982 yılından itibaren turizm yatırımlarını teşvik etmek için devletin, öncelikle kıyı turizmine uygun yerleri "Turizm Merkezi" ilân etmesiyle Kuşadası- Antalya arasında kıyı turizmine yönelik konaklama tesisleri artmıştır. Kitle turizmine yönelen bu tesislerle birlikte ikincil konut sahipliğinin de yaygınlaşması, kıyılarda yapılaşmanın artmasına neden olmuştur. Şiddetli rüzgarlara kapalı, temiz denizi ve doğa güzelliğiyle yat turizminde ilgi çeken koylara, kıyı turizminin geliştiği merkezlerden "günlük tur" adı altında karayolu ve denizyoluyla turların yapılmasıyla bazı koylar kapasitelerinin üzerinde kullanılmaya başlamıştır (Fethiye körfezinde Hamam yıkığı koyu, Gökova Körfezinde Sedir adası, Köyceğiz kıyılarında Ekincik liman gibi). Oysa yat turizmi kıyı turizminin getirdiği yapılaşma, deniz kirliliği ve duysal kirlilikten uzaklaşır. Yapılaşmanın yoğunlaştığı kıyılarda arıtma tesislerinin olmadığı yerlerde, evsel atıkların denize doğrudan verilmesinin yarattığı deniz kirliliğinden, yat turizmi olumsuz olarak etkilenmektedir. Yat turizmi özelliği bakımından doğa içinde sessiz ortamları tercih eder. Kalabalık kumsallar, karayollarının geçtiği duysal kirlilikten uzaklaşır. Kıyı turizmi, yat turizmine uygun koylara doğru yayılma göstermekte kıyı turizmi geliştikçe kumsallar dolmakta ve koylara karayolu yapımı ilerlemektedir.

Türkiye kıyılarında Kuşadası-Antalya arasında kıyı ve yat turizmi rekabet halindedir. Kıyı turizminin gelişimi yat turizmini olumsuz olarak etkilemektedir. Kıyı turizminde yapılaşma arttığı zaman kendisi de kirlettiği kıyılardan uzaklaşmaktadır. Bu nedenle kıyıların özellikle yat turizmine uygun yerlerinin sadece yat turizmine ayrılması kıyının tamamıyla yapılaşmasını önleyecektir. Özellikle, akarsularla derin bir şekilde yarılmış yüksek bir sahada, akarsu ağzlarının deniz istilasıyla uğramasıyla oluşmuş geniş koylar içinde, birbirinden burunlarla ayrılan, enine kıyıların en güzel örnekleri olan

"ria"lar yat turizmine ayrılmalıdır. Bunların en güzel örneklerinin yer aldığı Gökova Körfezi'nin güneydoğu kıyısı, enine yapılı kıyıların görüldüğü Fethiye Körfezi kıyıları Datça ve Bozburun yarımadasının yapılaşmanın henüz olmadığı koyları yat turizmine ayrılmalıdır.

Kıyı turizmi yılın büyük bir kısmında boş duran tesisleriyle (konaklama, ağırlama, alışveriş üniteleri ve ikincil konutlar) önemli bir ekonomik kayba neden olurken, yat turizmi kıyıda yapılaşma gerektirmediğinden turizm mevsimi dışında kıyıyı doğal haliyle terketmektedir. Yat işletmeciliğinde 8'er yataklı 10 yatlık bir filo, 80 yataklı bir otel yerine kullanılıp kıyının betonlaşması önlenabilir. Ancak yat turizminde, kısa mesafede yapılan beton rıhtım ve iskeleler kıyının doğal kıvrımlarının kaybolmasına neden olduğundan bu şekilde yapılaşmadan sakınmak gerekmektedir. Türkiye kıyılarında çok sayıda balıkçı barınağı gerekli hizmetlerle donatılarak yat turizmine hizmet verebilir. Bu da kıyının yat limanlarıyla betonlaşmasının önüne geçecektir.

Türkiye'de yat turizmini yoğunlaştığı kıyılarda isimleri az bilinen ve çok az kalıntı kalan, doğa içinde adeta gizlenmiş antik şehirler, meraklı ve araştırmacı turistleri yatlarla bu kıyılara çekmektedir. Türkiye kıyılarının bu özelliği de yat turizminin dünyada diğer geliştiği yer olan Karayip Denizi adalarından en önemli farkını oluşturmaktadır. Gökova Körfezi'nde Keramos, Kedrai, Datça yarımadasının batı ucunda Knidos, Köyceğiz kıyılarında Kaunos çok tanınmakla beraber, İdyma, Bargasa, Syangela, Amnintos, Amos gibi daha küçük ve az tanınan antik kalıntılar bulunmaktadır. Bu nedenle yat turizmi "özen turizmi"yle birlikte gelişme gösterebilir.

Türkiye'de yat turizminde kullanılan koyların bir kısmı içeride kurulan bir köyün veya birkaç köyün yalısı olduğundan yatçılar birkaç kilometre içerideki bu köylere yürüyüş yaparak el sanatları (özellikle halı ve kilim) atölyelerini gezmekte ve tarımsal ürünlerinden faydalanmaktadırlar. Bu nedenle yerleşmelerin kırsal yapısı korunarak yat turizminin kırsal turizmle birlikte gelişmesi sağlanmalıdır.

Yat turizmi, turizmin diğer tiplerinde olduğu gibi sanayi tesisleriyle aynı kıyıyı paylaşamaz. Bu nedenle yat turizm potansiyeline sahip kıyılar sanayi tesislerinden uzak tutulmalıdır. 1985 yılında Gökova Körfezi kuzey kıyısında yapımına başlanan termik santral, inşaat süresince yapılan tartışmalara rağmen 1994 yılında deneme üretimine başlamıştır. Türkiye'de yat turizminde en çok ilgi çeken Gökova Körfezi'nde 300 m'lik bacasıyla görsel kirlilik yaratan ve

işletildiğinde bitki örtüsü ve denizdeki doğal yaşamın dengesini de bozacak olan santral,güneybatı kıyılarındaki diğer yat turizm hatlarındaki koyları da rüzgârların etkisiyle olumsuz olarak etkileyecektir.

Akdeniz'de yat turizminde gelişmiş ülkeler altyapı çalışmalarını tamamlamış, fakat deniz ve kıyı kirliliği nedeniyle yat turizmi Batı Akdeniz'den Doğu Akdeniz'e doğru kaymıştır. Türkiye'de altyapı eksiklikleri olmasına rağmen, kirlilik nispeten azdır. Fakat yat turizminin gelişmesi bu çeşit sorunları da beraberinde getirmektedir. Yatlar pissu ve sintine tanklarını temiz koylara boşaltmakta ve katı atıklarını kıyıya bırakmaktadır. Görsel kirlilik yaratan bu atıklar dalga ve akıntılarla denize taşınarak deniz kirliliğine neden olmaktadır. Bu nedenle yatların pissu ve sintine tanklarının, yanık yağlarını boşaltacak merkezler yapılmalıdır. Kıyılarda katı atıkların toplanacağı merkezler hizmete sokulmalıdır. Yerel idareler yatların koylara bıraktığı katı atıkları günlük olarak toplamalıdır. Kıyı turizminin geliştiği yerlerde mutlaka atıksu arıtma tesisleri yapılmalıdır. Akdeniz ve Ege kıyılarında içmesuyu, kanalizasyon, atık su arıtma ve katı atık depolama tesisleri gibi çevre korumaya yönelik altyapıyı içeren Akdeniz Ege Turizm Altyapısı Kıyı Yönetimi (ATAK) Projesi uygulama çalışmaları devam etmektedir.

1982 Turizm Teşvik Kanunu'nun 37. maddesinin öngörmesi üzerine ilân edilen Turizm Merkezleri, yat turizminin geliştiği kıyıları kıyı turizmine açarak betonlaştırmıştır. Özellikle yat turizmine çok uygun olan koylardan Fethiye Körfezi batı kıyısı ve Kalemye koyu, Kargı ve Katrancık koyları, Datça yarımadasının güneyinde Balıkaşiran koyu ve Bencik limanı doğusunun Turizm Merkezi ilân edilmesiyle yapılan kitle turizmine yönelik konaklama tesisleri yat turizmini olumsuz olarak etkilemektedir. Buna karşılık bir olumlu gelişme 1983 yılında çıkarılan Çevre Kanunu'nun 9. Maddesinin öngörmesiyle ilân edilen "Özel Çevre Koruma Bölgeleri" arasında Ege ve Akdeniz kıyılarında bazı yerlerin bulunmasıdır. 1988'de Köyceğiz-Dalyan, Fethiye-Göcek ve Gökova, 1990'da Patara, Kekova, Foça, Belek ve Datça-Bozburun Özel Çevre Koruma Bölgeleri'nin ilânı, yat turizminde ilgi çeken bu kıyılarda daha önceden yapılan plânları ve verilen izinleri Özel Çevre Koruma Kurumu'nun onayına sunduğundan bu kıyılarda yapılaşmayı kontrol altına almıştır. 1984 yılında çıkarılan Kıyı Kanunu'nun imar plânı olan yerlerde yapıların 10 m'ye, diğer yerlerde 30 m kadar kıyı kenar çizgisine sokulmasını sağlaması kıyının yapılaşmasını artırmıştır. 1986 yılında iptâl edilen bu kanun yerine

1990'da yeni bir kıyı kanunu çıkarılmış 1992 ve 1994 yıllarında değişiklik yapılmıştır. 1992 yılında kıyı şeridinin genişliği iskân dışı alanlarda 100 m olarak belirlenmiştir. Kıyı kanununun iskân dışındaki kıyıları bu şekilde korumaya alınması henüz yapılaşmaya açılmamış yat turizmine uygun koyları, kıyı turizmine karşı korumaya almıştır. 1994 yılında tekrar yapılan bir değişiklikle imar plânı ilk olarak yapılacak yerlerde kıyı şeridi 100 m olarak kalmakla beraber 1992'den önce onaylanmış imar plânı bulunan yerlerde, onaylı imar plânındaki sahil şeridi geçerli sayılarak kıyılarda bu yasak tekrar hafifletilmiştir. Böylece yat turizmine uygun bazı koylarda yapılaşma devam etmiştir.

Türkiye Ege Denizi kuzeyi, Marmara ve Karadeniz kıyılarını da yat turizmine açmalıdır. İstanbul dünyanın önemli turizm merkezlerinden birisi olmasına rağmen yat turizminde altyapı tesislerine çok geç başlamıştır. 1987 yılında Kalamış (600 yat), 1989 yılında Ataköy (700 yat), 1992 yılında Fenerbahçe (750 yat) marinaları hizmete girmiştir. İstanbul 2000 yatlık yat bağlama kapasitesiyle modern marinalara sahip olmasına rağmen yat turizminde yeterli ölçüde tanınmamaktadır. Çeşme kuzeyinden itibaren Ege Denizi, Marmara Denizi ve Karadeniz kıyılarında yat turizmine hizmet verecek İstanbul marinaları dışında başka marina bulunmamakla beraber İstanbul marinaları % 90 yerli yatlılara hizmet vermektedir. Ren-Tuna kanalının açılmasıyla Orta Avrupa'dan Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına yönelecek yeni bir yat turizm hattı oluşacaktır. Bu nedenle Türkiye, Karadeniz kıyılarında yat turizminin alt yapısına başlamalıdır. Karadeniz'de çok sayıda balıkçı barınağı bulunmaktadır. Bunların alt yapı hizmetlerinde başlangıç olarak yat yanaşma yeri olarak hizmet vermesi sağlanabilir. Balıkçı barınakları arasındaki mesafeler uzak olduğundan, günlük yat seyir uzaklığında yatların bağlama yapabilmesi için yat yanaşma yerleri düzenlenmelidir.

Yat turizmi, turistlerin ulaşım, ağırlama, eğlence, alışveriş harcamaları, yat limanlarının geliriyle (yat bakım onarım, kışlama, bağlama, çeşitli hizmet) Türkiye turizm gelirinin % 25'ini sağlamaktadır. Türkiye turizmden 1994 yılında 4.3 milyar dolar gelir sağlamış bunun 1 milyar 300 milyon doları yat turizminden sağlanmıştır. Yat turizmi ayrıca yat yapımı, yat limanları inşası, yat işletmesi, yat limanı işletmesi, ağırlama, alışveriş üniteleri geniş ölçüde istihdam yaratan bir iş koludur.

Yat turizminin gelişimi Türkiye'de yat inşa sanayiini de desteklemektedir. Türkiye'de yat turizmi Bodrum tipi denilen (gulet,

tırhandil) ahşap yatlarla başlamıştır. Dünyada yat turizminde sac ve fiberglass gibi daha modern malzemeler kullanılmakla beraber, Türkiye'de turistlerin yüzyıllardır Akdeniz kıyılarında yapılan ahşap yatları tercih etmesi Türkiye'nin bu konuda farklı bir çekiciliğini oluşturmaktadır. Yat inşaatı en çok Ege ve Akdeniz'de Bodrum, Marmaris-Yalancıboğaz, Bozburun ve Antalya'da, İstanbul-Tuzla'da, Karadeniz'de Bartın-Kurucaşile'nin Kapisuyu ve Ovatekkeönü köylerinde yoğunlaşmıştır. Karadeniz, Ege ve Akdeniz tekne yapım atölyelerinde daha çok ticari amaçlı (charter) ahşap yatlar yapılmaktadır. Tuzla tersanelerinde ise daha modern teknik ve malzemeyle (sac ve fiberglass) özel yat yapımı ağırlıklıdır.

Türkiye'de yat turizminin gelişimi tanıtımla da ilgilidir. Türkiye kıyılarının yat turizminde tanıtımı için, demirlemeye uygun koyları gösteren ve Türkiye kıyılarının coğrafi (kıyı şekilleri, iklim, bitki örtüsü, deniz derinlikleri, deniz suyu sıcaklıkları, yerleşme, ekonomik faaliyetler vb.) ve arkeolojik bilgilerini kapsayan haritalı kataloglar hazırlanmalıdır. Yat turizmi karayla bağlantılı iç kısımlara (yayla, köy, göl, şelale vb.) yapılacak günlük gezilerle daha da çekici duruma gelebilir. Karadeniz kıyılarında yayla turizmi, Akdeniz kıyılarında ören turizmi yat turizmine katılanları kendisine çekebilir.

II- KAPLICA TURİZMİ

Sağlık turizminin bir kolu olan termalizm, soğuk ve sıcak mineralli suların sağlık amacıyla içme ve dış tatbiklerle kullanımı için turistlerin ulaşım, konaklama, ağırlama gereksinimlerinin karşılanmasını kapsayan bir turizm çeşididir. Halk arasında "şifalı sular" olarak tanımlanan bu kaynaklardan içilenler içme ve içmece, dış tatbiklerle kullanılanlar ise ılıca, girme, çermik, hamam, kaynarca, ılısu gibi isimler alırlar. Turizmde ise "kaplıca merkezi" veya "termal merkez" olarak adlandırılırlar.

1. Türkiye'de Kaplıca Turizminin Gelişimi

Anadolu'da şifalı sulardan Hititler döneminden itibaren faydalandığı bilinmektedir.¹² Mineral sular genellikle fay hatlarına bağlı olarak çıktığından depremlerden çok fazla hasar gören fakat yerini değiştirmeyen kaplıca kalıntılarından günümüze en eski Roma ve Bizans Dönemine ait olanlardan bir kısmı kalmıştır. Hierapolis (Pamukkale) ve Alexandria Troas (Kestanol) hamam kalıntıları Roma, Yalova-Kurşunlu hamamı Bizans Dönemine aittir. Bu dönemlerde tedavi ve spor amacıyla çevre ve diğer şehirlerden yoğun bir kullanımı olmalarından dolayı kaplıca turizmi Anadolu'da en eski turizm çeşidi olarak kabul edilebilir. Şifalı sular Ortaçağ'da din ve siyasetin etkisi altında kalmış ve gelişme gösterememiştir. Kaplıca suları Selçuklular ve Osmanlılar tarafından da kullanılmıştır. Örneğin Yoncalı (Kütahya) ve Karakurt (Kırşehir) kaplıcalarında Selçuklu, Çekirge (Bursa) kaplıcasında Osmanlı dönemine ait hamam bulunmaktadır.

Cumhuriyet döneminde kaplıcaların gelişimi için su analizlerinin yapılması, su (balneoterapi) ve çamur tedavisinin (peloidoterapi) sağlık açısından iyileştirici özelliklerinin deneylerle saptanması, hidrojeolojik etüdlerinin yapılması gerekmiştir. Kaplıca turizminin başlangıcında Atatürk'ün girişimlerinin büyük rolü olmuştur. Atatürk Çekirge(Bursa) kaplıcasından tıbbi açıdan yararlanılması için 1928 yılında Bursa Kaplıcaları Anonim Şirketi'nin kurulmasını istemiş ve şirket kurulmuştur.¹³ Atatürk Yalova'nın örnek bir su şehri durumuna getirilmesini istemiş 1936 yılında bu doğrultuda Termal Otel'in inşasına başlanmıştır.¹⁴ 19. yüzyılda bataklık haline gelen Tuzla içmeleri (İstanbul) Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün isteğiyle otel, park ve bahçelere kavuşmuştur.¹⁵ Atatürk'ün isteğiyle 1938 yılında İstanbul Tıp Fakültesi'nde kurulan "Hidro-Klimatoloji Kürsüsü" (1975'de Tıbbi Ekoloji ve Hidro-Klimatoloji adını almıştır) kaplıca hekimliğinin Türkiye'deki temelini oluşturmuştur.¹⁶

¹² K.ERGUVANLI vd., "Türkiye Kaplıcalarında Yapılan Bazı Çalışmalar ve Eski Yayınlar" Tıbbi Ekoloji ve Hidro-Klimatoloji Dergisi, sayı:2-3, s.179.

¹³ S.ÇORUH, "Şifalı Sularımız ve Tıbbi Turizm Sorunumuz", Turizm Yıllığı 1986, s.55.

¹⁴ N.ÖZER, Yalova Kaplıcalarının Tarihsel Gelişimi, Doğal Özellikler, Tıbbi Değerlendirilmesi, İstanbul, 1981, s.4.

¹⁵ H.GÜRDAL vd. "Tuzla İçmelerinin Bugünkü Durumu" II. Ulusal Balneoloji ve Tıbbi Biyometeoroloji Kongresi, Özel Sayısı, İstanbul, 1991, s.126.

¹⁶ N.ÖZER, "Kaplıca Tedavisinin Dünyadaki ve Ülkemizdeki Gelişimi", Tıbbi Ekoloji ve Hidro-Klimatoloji Dergisi, sayı:2-3, 1984, s.7.

1960'lı yıllarda Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü hidrojeolojik etütlerle Türkiye'de 615 kaynak sahası tespit etmiş, önemli olanların kaynak etütlerini yapmıştır.¹⁷ Bu etütler Turizm ve Tanıtma Bakanlığının termalizm plânlamalarında temel olarak alınmıştır. 1973 yılında Bakanlığın Gönen kaplıcası için hazırlattığı planlama çalışması çağdaş kaplıca anlayışının Türkiye'deki ilk uygulamasıdır.¹⁸ Bunu Yalova, Terme, Sıcakçermik gibi diğer kaplıca planlamaları izlemiştir. İstanbul Tıp Fakültesi, Turizm ve Tanıtma Bakanlığının desteğiyle 1972-1976 yılları arasında maden sularının fiziksel ve kimyasal analizlerini yapmış, sağlık açısından önemi, ulaşım, konaklama olanaklarını etüt etmiş ve 4 cilt halinde yayınlamıştır (Türkiye Maden Suları, Marmara, Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgesi).

1982 yılında çıkan Turizm Teşvik Kanunundan sonra ilân edilen turizm merkezleri arasına kaplıcalarda alınmış, ilk olarak 1985 yılında Küçük Kaplıca (Bursa) ve Doğanbey Kaplıcası (İzmir) turizm merkezi ilân edilmiştir. 1985- 1993 yılları arasında 31 kaplıca turizm merkezi ilân edilmiştir. Kaplıcaların turizm merkezi ilânından sonra 1982 Turizm Teşvik Kanununa 1988 yılında ek bir madde eklenmiştir (5.11.1988 tarih ve 19880 sayılı Resmi Gazete). Bu madde turizm alan ve merkezleri içinde yer alan şifalı sıcak ve soğuk maden suyu kaynaklarını turizm yatırımcılarına tesislerinde kullanma hakkı vermiştir. Turizm Bakanlığı turizm merkezi olan kaplıcaların imar planlarını hazırlamakta, özel sektörün projelerini krediyle desteklemektedir. 1991'de çıkan (21 Kasım 1991) Turizm Yatırım ve İşletmeleri Yönetmeliği'nde kaplıca tesislerine de yer verilmiştir. Bu yönetmeliğe göre termal suların kaplıcalarda kullanımı için kaynakta öncelikle MTA'nın onaylı hidrojeoloji raporu ve Sağlık Bakanlığının termal suyun fiziksel ve kimyasal analizini yaparak, insan sağlığı için tedavi edici özelliğinin belirlenmiş olması gerekmektedir. Ayrıca bu yönetmelikle termal suların kullanımının projelendirilmesi, kaplıca tedavi merkezlerinde alınacak tedbirler belirlenmiştir.

¹⁷ Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü. MTA 1935-1973, Ankara, s.39.

¹⁸ N.ÇEKİRGE, "Kaplıca Mimarisi ve Kaplıcaların Planlama- Tasarlama Sorunları", Tıbbi Ekoloji ve Hidro-Klimatoloji Dergisi, sayı:2-3, s.210.

2. Türkiye’de Kaplıcaların Dağılımı

Türkiye, çeşitli kayalardan oluşan jeolojik yapısı, genç tektonik hareketlerin etkisiyle derin kırık ve fayların ve aktif deprem kuşaklarının varlığı ve volkanik alanların geniş yer tutması gibi nedenlere bağlı olarak termal sular bakımından oldukça zengindir. Türkiye’de 1500’den fazla termal kaynak bulunmaktadır fakat konaklama tesisleriyle yaklaşık 200 kaplıca işletmesi bulunmaktadır.¹⁹ 371 termo mineral su kaynağı üzerine yapılan bir araştırmada yüzdelere göre % 33.5 Ege Bölgesi, % 28 İç Anadolu, % 20 Marmara Bölgesi, % 9.9 Doğu ve Güneydoğu, % 4.6 Akdeniz, % 3.5 Karadeniz Bölgesine dağılmıştır.²⁰

Tektonik hareketlerin devam ettiği Ege Bölgesinde aktif faylar üzerinde çok sayıda termal kaynak bulunmaktadır. Termalizm açısından konaklama tesisleriyle kullanılanlar, İzmir-Doğanbey, Balçova, Çeşme-İlica, Pamukkale, Afyon ilinde Gazlıgöl, Hüdai (Sandıklı), Ömer, Gecek, Heybeli, Kütahya ili Ilica (Harlek), Yoncalı, Murat Dağı, Eynal, Manisa-Kurşunlu kaplıcalarıdır. İç Anadolu Bölgesinde, Haymana kaplıcası, Sivas-Balıklı ve Yılanlı çermik, Kırşehir-Terme, Ankara-Ayaş, Konya-İlgın, Kırşehir-Karakurt, Nevşehir-Kozaklı, Niğde-Çiftahan, Yozgat-Sarıkaya, Kayseri-Bayramhacı kaplıcaları genellikle bölgesel olarak kullanılmaktadır. Marmara Bölgesi’nde kaplıca turizminde en fazla gelişmiş olanlar Yalova, Oylat (İnegöl), Gönen, Çekirge (Bursa) kaplıcalarıdır (Foto 22). Yatak sayısı az olmakla beraber Çanakkale ilinde Kestanbol, Tuzla, Gemlik-Armutlu, Edremit-Güre, Akyazı- Kuzuluk kaplıcaları da ilgi görmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi’nde Bingöl-Kös, Erzurum-Pasinler, Ilica, Ağrı-Diyadin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Siirt-Bılloris, Diyarbakır-Çermik, Karadeniz Bölgesi’nde Bolu-Büyük ve Küçük Kaplıca, Kızılcahamam, Amasya-Terziköy, Samsun-Havza, Rize-Ayder, Akdeniz Bölgesi’nde Adana-Haruniye kaplıcaları ilgi görmektedir. Anadolu’da termal sular sadece tedavi amacıyla değil, çevre halkın rekreasyon alanı olarak da kullanılmasına rağmen, çoğunluğu hamam ve pansiyon odalarıyla yöresel ve bölgesel olarak iç turizme hizmet ederler. Turizmde gelişmiş olanların (Bolu, Bursa, İzmir, Yalova, Gönen, Pamukkale, Kızılcahamam, Afyon, Kütahya

¹⁹ N.ÖZER, “Türkiye’de Balneolojinin Durumu”, III. Ulusal Balneoloji Kongresi, Kongreler Kitabı, 1995, s.84.

²⁰ E.BAŞAK-Z.KARAGÜLLE “Maden Suları ve Termal Suların Sınıflandırılması” II. Ulusal Balneoloji ve Tıbbi Biyometeoroloji Kongresi, 1991, s.30.

kaplıcaları) Anadolu'nun Batı yarısında toplanmasının nedenleri arasında turizmin diğer çeşitlerinin gelişmiş olduğu merkezlere, ulaşım hatlarına ve büyük şehirlere yakın olmaları sayılabilir. Dış turizmde en fazla tanınan Pamukkale ise ününü daha çok doğa anıtı olarak kabul edilen traverten teraslarının doğal güzelliğine borçludur. 1988 yılında "Dünya Doğal ve Kültürel Miras" listesine dahil edilmiş 1990 yılında Özel Çevre Koruma Bölgesi" ilân edilmiştir.²¹

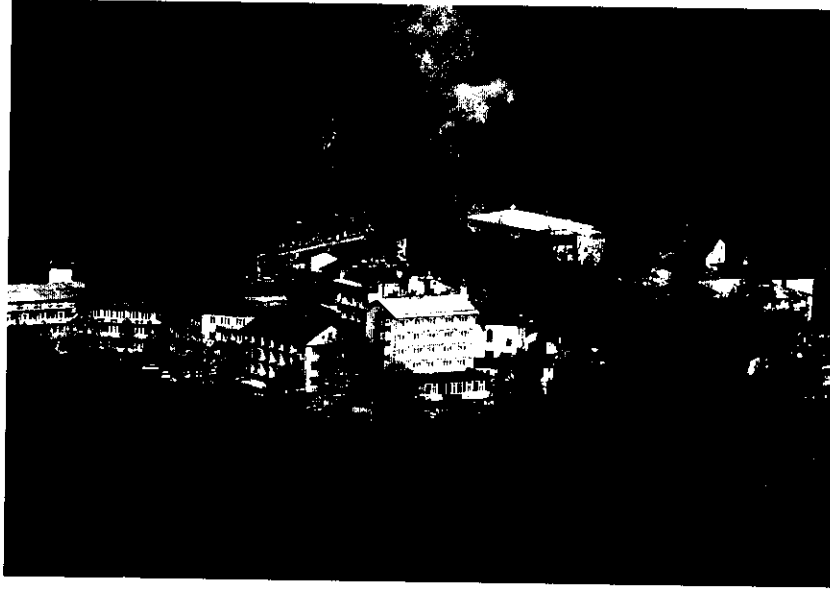

Foto 22. İnegöl'e 22 Km Uzaklıkta Oylat Kaplıcası

Kaplıcalar Türkiye'de genel olarak termal turizm amacıyla kullanılmaktadır. Fakat orman içinde (Oylat, Kızılcahamam, Yalova gibi) ve orta yükseklikteki dağlık alanlarda yer alan (Murat dağı ve Ayder) kaplıcalar klimatizm (iklim tedavisi) açısından da uygundur. Murat dağı ve Ayder kaplıcaları aynı zamanda yayla turizm alanıdır. Bazı kaplıcaların ayırıcı özellikleri bulunmaktadır. Hüdai (Afyon-Sandıklı) kaplıcası peloidoterapi (çamur tedavisi) açısından ünlüdür. Kaplıca civarından getirilen toprak (peloid), banyo uygulamaları için

²¹ S.DÖĞANER, "Anadolu'nun Coğrafi Mirası Pamukkale" Türk Coğrafya Dergisi, sayı.31, 1996, s.25.

hazırlanan küvetlerde kaplıca suyu ile karıştırılarak "çamur banyosu" ortamı elde edilmektedir.²² Biyolojik ortamı ilginç olan ve içinde 2-8 cm büyüklüğünde balıkların yaşadığı Sivas-Balıkli çermik yurdumuza özgü termo mineral sudur.²³ Kıyı turizminin geliştiği yerlerdeki kaplıcalar daha çok ilgi görmektedir (Çeşme-Ilıca). Köyceğiz gölü kıyısında olan Sultaniye kaplıcası deniz turizmine katılanlar tarafından günlük olarak kullanılmaktadır.

1989 yılında yapılan bir bilimsel araştırmayla 151 kaplıcada yaklaşık 35.000 yatak sayısı tespit edilmiştir.²⁴ Pansiyon, otel ve hastane yataklarını kapsayan bu kapasite turizm merkezlerinin ilanından sonra dış turizme de hizmet verebilecek 4 yıldızlı otellerin yapımıyla nicelik ve nitelik açısından artmıştır. (Balçova Thermal Princess 600 yatak, Çekirge-Kervansaray 435, Çelik Palas 359 yatak, Afyon-Ömer kaplıcası Oruçoğlu otel 428 yatak, Karahayıt Colossea otel 460, Richmond Thermal otel 614 yatak). Kaplıcalarda verilen en önemli hizmet fizik ve termal tedavi üniteleridir. Bu hizmetlerin bir kısmı otellerde (Bursa Kervansaray, Afyon Oruçoğlu tesisleri) verilmektedir. Ayrıca Haymana ve Kızılcahamam ve Ayaş kaplıcalarında Fizik Tedavi Enstitüsü, Bolu kaplıcalarında Fizik Tedavi Rehabilitasyon hastanesi, Kütahya Yoncalı'da Hidroterapi ve Fizik Tedavi Hastanesi, Bursa'da Atatürk Hidroterapi ve Rehabilitasyon Merkezi bulunmaktadır.

Türkiye'de kaplıca turizmine katılan turist sayısı 1981 yılında 63 998 iken 1990 lı yıllarda 300 000 rakamını aşmıştır (Çizelge 4). 1999 yılındaki düşüş aynı yıl yaşanan Marmara depreminin Türkiye turizminde yarattığı durgunlukla ilgilidir. Türkiye'de kaplıca turizmine katılımda bölgeler arası eşitsizlik bulunmaktadır. 1999 yılında kaplıca turizmine katılım oranı Marmara Bölgesinde % 43.8, Ege Bölgesinde % 26.6, İç Anadolu Bölgesinde % 16.9, Karadeniz Bölgesinde % 12.6 oranında olmuştur. Tesislerde ortalama kalış süresinin 2.5 gün olması da kaplıca turizminin kür şeklindeki kullanımdan uzak olduğunu göstermektedir. Sıcaksu tedavisinde 3 haftalık süre öngörüldüğünden kaplıcalarda tedavi üniteleri hizmete girdiğinde geceleme süresi daha uzun olacaktır. Termalizm bütün yıl (12 ay) hizmet verebilecek turizm

²² MZ.KARAGÜLLE vd., "Afyon-Sandıklı Peloidi Fiziko-Kimyasal Özellikleri" II.Ulusal Su Simpozyumu, 1995, Kongreler Kitabı, s.93.

²³ E.BAŞAK-Z.KARAGÜLLE, Ön. ver., s.31.

²⁴ N.YÜZBAŞIOĞLU vd., "Türkiye'de Kaplıca Kullanımının Bugünkü Durumu" II. Ulusal Balneoloji ve Tıbbi Biyometeoroloji Kongresi, 1991, s.102.

geşididir. Jeotermal kaynakların tesislerin ısıtılmasında da kullanılması (Afyon-Gecek) da değerlendirilmelidir.

Çizelge 4. Turizm İşletme Belgeli Tesislerde Kaplıca Turizmine Katılan Turist Sayısı

YIL	YERLİ	YABANCI	TOPLAM
1981	54 472	9526	63 998
1992	247 104	526	247 630
1994	95 148	9692	104 840
1995	212 704	108 053	320 757
1996	276 063	110 799	386 862
1997	274 867	111 214	386 081
1998	249 337	126 269	375 606
1999	133 615	20 072	153 687

Kaynak : Konaklama İstatistikleri Bültenleri, Turizm Bakanlığı

Türkiye’de kaplıca kaynaklarının mevcut potansiyeline rağmen kaplıca turizmi 1980 li yıllara kadar yöresel olarak kalmış kaplıcaların bölgeler arası turizme ve dış turizme açılması için modern konaklama tesisleri yapımı gerekmiştir. Turizm Bakanlığının 1982 yılından itibaren kaplıca alanlarını da turizm merkezi ilân ederek yatırımcılara arsa tahsis etmesi konaklama tesisleri yapımını sağlamıştır. 1984 yılında kaplıcalarda turizm işletme belgeli 1 tesisi bulunurken 1990 dan sonra tesisi sayısı 61 olmuştur.1993 yılında çıkarılan turizm alan ve merkezlerinde yer alan termal suları kullanma hakkı ve işletilme usul ve esasları hakkındaki yönetmelik kaplıca tesisleri ve su kullanımıyla ilgili usuller getirmiş ve geleneksel kaplıca tesislerinin yerini modern tesisler almaya başlamıştır.

Kaplıcalar sağlık açısından önemli olduğundan en önemli sorunları kaynak alanlarının korunması, hava, su, gürültü kirliliğidir. Sıcak suların fay hatlarına bağlı olarak çıkması nedeniyle de aktif deprem hatları üzerinde bulunduğundan tesislerin depreme dayanıklı olması gerekmektedir.

III- GÖL TURİZMİ

İnsanların turizmde su kaynaklarına ilgisi sadece denizle sınırlı kalmamış, iç kısımlarda yer alan çeşitli büyüklükte bütün göller ilgi alanı olmuştur. Göller de denizler gibi suya dayalı rekreasyonel faaliyetlere (yüzmek, sportif balıkçılık, su kayağı, yelken açma, kürek çekme, surf, kano vb.) olanak tanırırlar. Göller denizden uzak yerlerin bu gereksinimini karşılaması yanında, deniz kıyılarından farklı olarak sessiz ve sakin ortam sunması, kitle turizmine açılan deniz kıyısından kaçanlara ekoturizm olanağı sunmaktadır. Genellikle yerleşim birimlerinin göl kıyısında yer almaması ve çevrelerinin de seyrek nüfuslu olmasıyla kırsal turizme uygundur. Göller suya dayalı rekreasyonel faaliyetlerden çok çevrelerinin sağladığı rekreasyonel faaliyetlerle ilgi çekmektedir (yürüyüş, bisiklete binmek, fotoğraf çekmek, piknik, kamping, manzara seyretmek, avcılık vb.). Bu özellikleri göl çevrelerini ulaşım, konaklama, ağırlama tesisleriyle turizme açmıştır.

Göllerin de denizler gibi turizmde başlıca çekici kaynağı su olmakla beraber deniz turizmi ve göl turizmi farklılık gösterir. Deniz kıyılarında kitle turizmi yoğunluk kazanırken, göl kıyıları kişisel veya guruplar tarafından seçilmektedir. Deniz turizminde başlıca rekreasyonel faaliyetler suyla ilgili olmakla beraber göl kıyılarında doğaya dayalı rekreasyonel faaliyetler hakimdir. Deniz kıyıları, yoğun yapılaşma ve turizmin diğer ekonomik faaliyetleri (tarım, arıcılık, hayvancılık, balıkçılık) geriletmesiyle kırsal turizmden uzaklaşırken, göl kıyılarında kırsal turizm hakimdir.

1-Göl Turizmini Etkileyen Coğrafi Etmenler

Türkiye’de göller, bir kentin çekim alanında bulunmak, turizm yörelerine ve deniz kıyısına yakın olmak, orman içinde, dağlık alanlarda yer almak gibi coğrafi konumlarına göre turizme açılmışlardır.

Öncelikle turizme açılan göller yakınındaki bir kentin çekim alanına girenlerdir. Günlük rekreasyon tesisleriyle (çay bahçesi, lokanta vb.) rekreasyona açılan bu göller, konaklama tesisi yapılarak turizme açılmaktadır. Hazar gölü Elazığ’ın, Borabay gölü Amasya’nın

çekim alanına girerken, İznik ve Sapanca gölleri İstanbul ve Ankara kentlerinin çekim alanına girerek turizme açılmışlardır. Bu göller daha çok çekim alanı içine girdiği kentlerden turist çekmektedir.

Deniz turizminin geliştiği yörelere yakın göller iç turizmde diğer bölgelerden ve dış turizmde ilgi çekmektedir. Çamiçi (Bafa) gölü ve Köyceğiz gölünün iç ve dış turizme açılmasının nedeni, deniz turizminin geliştiği yörelerde yer almasıdır. Kıyı oku veya kıyı kordonuyla denizden ayrılan lagünlerin deniz turizmine de olanak sunması nedeniyle turizmde çekiciliği daha da artırmaktadır.

İç ve dış turizmde Türkiye'nin en tanınmış lagünü Kumburnu kıyı okuyla denizden ayrılan Ölüdeniz lagünüdür. Enine yapılı yüksek bir kıyıda, Belceğiz plajının devamında görsel olarak eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Öncelikle yat turizmine açılmış, kıyısına bir motel yapımıyla kıyı turizmine açılmıştır. Belceğiz ovası bütünüyle turistik tesislerle dolmuş olmakla beraber, lagün çevresinde yapılaşma ve 1984 yılından itibaren yatların girişi yasaklanmıştır.²⁵ Böylece kıyı turizmi ve yat turizmine kapanan lagün, göl turizmine hizmet etmektedir. Türkiye'nin iç ve dış turizmde en tanınmış diğer lagün ortamı Köyceğiz gölü ve deniz arasında yer almaktadır (Sülüngür gölü, Alagöl ve İztuzu gölü). Çevreyi diğer yerlerden ayıran özellik Köyceğiz gölünü denize bağlayan Dalyan suyunun Alagöl ve Sülüngür gölünü denize bağlayan kanallarla birleşerek çok sayıda sazdan küçük adanın arasından ve kenarları 2-3m yükseklikte kamışlarla sınırlanan kanallardan geçerek denize ulaşmasıdır. Bu kanallar Köyceğiz, Dalyan, Ekincik koyu ve Delikada'dan yapılan tekne turlarıyla günde ortalama 6500 kişi tarafından gezilmektedir.

Lagünler, su kuşlarının beslenmeleri ve yuva yapmaları için uygun ortamlar olduğundan "kuş gözlemciliği" açısından ornito-turizme açılmaktadır. Gediz, B.Menderes, Kızılırmak, Yeşilirmak, Seyhan, Ceyhan, Göksu, Meriç deltalarında lagün gölleri önemli kuş alanlarıdır. Sulak alan olarak kabul edilen, derin olmayan göller arasında başta Kuş gölü, Sultan sazlığı, Seyfe gölü sayılabilir.

Ornito-turizm açısından en önemli sulak alan Kuş gölü ve Sultan sazlığıdır. Kuş gölü (Manyas gölü) nün ornitolojik önemi dünyada tanınmıştır. Özellikle kuzeyden dökülen Eski Sığirci Deresi ağzındaki söğütlük ve sazlık alan çok çeşitli su kuşunun yuvalama

²⁵ S.DOĞANER, "Kıyı Oklarının Doğal Varlıklar Olarak Korunması", İ.Ü. Coğrafya Dergisi, sayı:8, s.19.

alanı olarak 1959 yılında Milli Park olmuştur. Türkiye'nin kuş gözlemciliğinde en tanınmış gölüdür. Sultan Sazlığı, Develi ovasının orta bölümünde Yay gölü (30-35 km²) ve diğer sulak alanları içine almaktadır. 600.000 su kuşu bir arada görülebilmektedir.²⁶ (yılda 40.000 flamingo). Kuş gözlemciliğinde Ürgüp-Göreme yöresine yakınlığı nedeniyle tur programlarına alınmıştır. Ovaçiftlik köyünde pansiyon bulunmaktadır.

Su ve ormanı bir arada barındıran yerlerin turizmde en yüksek çekim gücüne sahip olması deniz kıyıları olduğu kadar gölleri de ilgilendirmektedir. Kentlerin beton görünümünden kaçan turistler için orman içindeki göller daha çok tercih edilmektedir. Yedigöller, Abant, Borabay gölü ve Ölüdeniz lagünü bütünüyle ormanla çevrili olmalarından dolayı en uygun ortamlara sahiptir.

Dağlık alanlarda yer alan göller ulaşım güçlüğü nedeniyle turizme açılmamaktadır. Fakat ulaşımı olan yaylalarda yer alan göllerin turizme açılması daha kolay olmaktadır. Doğu Karadeniz'de Uzungöl ve Ege Bölgesi'nde Gölcük (Bozdağlar) altyapısı gelişmiş bir yaylada bulundukları için turizme açılmışlardır (Foto 23). Ulaşımı güç olan özellikle buzul gölleri alpinizme katılan turistler tarafından doğa yürüyüşleri içinde ve kamp alanı olarak kullanılırlar (Aladağlar Yedigöller gurubunda Büyük göl, Kaçkar Dağları'nda Karagöl, Kara Deniz gölü, Büyük Deniz gölü gibi).

Göller oluşum şekline göre de turizmin ilgi alanı içine girmektedir. Bu bakımdan turizmde en çok ilgi çekenler volkanik, obruk, buzul ve heyelan gölleridir. Bunlar turizm yörelerinin tur programlarını zenginleştiren yöresel, bölgesel ve ülkesel çekiciliklerdir.

Volkanik göller gurubunda en önemlisi Nemrut Dağı kalderası içinde yer alan göllerdir (Nemrut gölü, Iliğ göl, Yeşil göl, Minik göl). Nemrut gölü büyüklüğü (12 km²) ve derinliği ile (150 m) ilgi çekerken, Iliğ gölün tabanından çıkan sıcak su kaynakları gölün suyunu ısıtmaktadır. Henüz tam sönmemiş bir yanardağ kraterinde ılık bir göl içinde yüzmek turistler için ender çekiciliktir. Tatvan'dan kalderaya ulaşım olanağı olması, turizme açılmasını kolaylaştırmıştır.

²⁶ U.ÖZESMİ, M.SOMUNCU, H.TUNCEL, "Sultan Sazlığı Ekosistemi", Türkiye Coğrafyası Dergisi, A.Ü. Araştırma ve Uygulama Merkezi, no.2, s.282, Ankara.

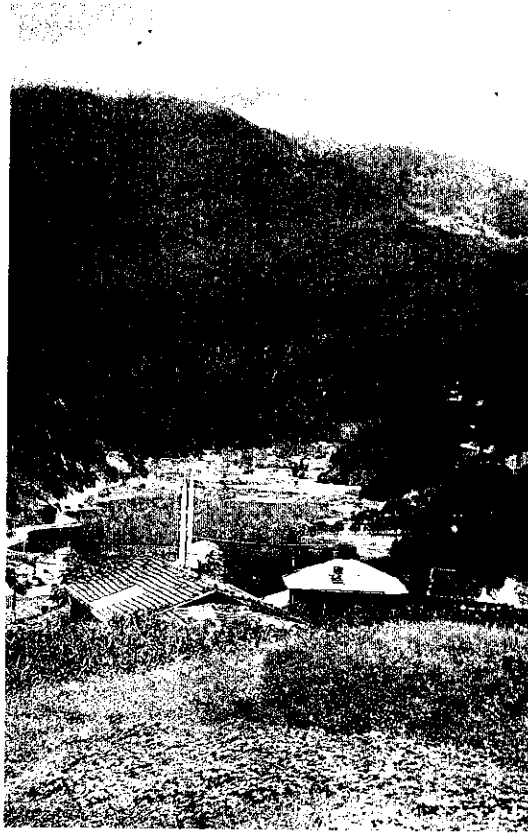

Foto 23 .Doğu Karadeniz Bölümünde Uzungöl

Ender bir yer şekli olarak turizmde önemli olan bir diğer göl Karapınar'ın 2 km güneydoğusunda Meke Gölü'dür. Bir patlama krateri (maar) nin oluşumuyla daire şekilli (500 m²) göl oluşmuş, bu oluşumu izleyen diğer bir safhada da gölün ortasında bir koni oluşmuştur. Bu koni üzerinde de yağışlı mevsimde içinde su bulunduran krater bulunmaktadır (Foto 24).

Türkiye turizminde değerlendirilmesi gereken bir göl gurubu obruk gölleridir. Konya Havzası ve Tuz gölü havzası arasında Obruk platosunda bir gurup oluşturan küçük, daire şekilli, derin, mavi suları ile obruk gölleri İç Anadolu Bölgesi'nin bozkır görünümüne renk ve hareketlilik katar. En güzel örneği Konya şehrinin kuzeydoğusunda Kızören'in 4 km kuzeyindeki obruk gölüdür. Diğer obruklar Kızören'in

25 km güneydoğu-kuzeybatı yönünde sıralanan S.Erinç'in "sıra obruklar", O.Erol'un "genç obruklar dizisi" adını verdiği Kuru obruk, Meyil obruğu, Dikmen obruk, Karain obruk, Çıralı obruktur.²⁷ Konya-Karaman arasında Gökhöyük (Timraş) obruğu da turizm açısından ilgi çekicidir (Foto25).

Göller en çok "göller gurubu" olarak ilgi çekmektedir. Bu açıdan Türkiye'de heyelan gölleri gurubuna giren 2 göl gurubu bulunmaktadır. Bunlardan aynı özelliklere sahip olmakla beraber büyük kentlere yakın olması ve ulaşım kolaylığı açısından Türkiye'nin en tanınmış göl gurubu Yedigöller'dir (Bolu). İsminden de anlaşıldığı gibi 7 küçük gölden oluşmaktadır (Sazlıgöl, İncegöl, Nazlı göl, Derin göl, Büyük göl, Serin göl, Kuru göl). Orman içinde yer almaları nedeniyle doğal güzellikleri 4 mevsim doğa turizminde değerlendirilir. En az bunlar kadar güzel bir göl gurubu da, oluşumu bakımından heyelan gölleri gurubuna giren bir gurup göl ve birkaç şelalenin birarada bulunduğu Tortum gölü ve çevresidir. Tortum gölü Türkiye'de heyelan gölleri içinde en büyüklerinden birisidir. Tortum şelaleleri de 48 m yükseklikten dökülmektedir. Çevrede diğer küçük 4 göl ve şelalelerle manzara güzelliği eşsizdir. Bu oluşumlar yer şekli olarak da ilgi çekicidir. Tortum gölü bir heyelanın Tortum çayının önünü tıkaması sonucu oluşmuş, kendine yeni bir yol arayan Tortum çayı, eski kolu Tevs çayı vadisini şelalelerle aşmıştır. Heyelan setinden sızan göl suları da diğer küçük 4 gölü oluşturmuştur.²⁸ (İncegöl, Karagöl, Efendigilin gölü, Nazlıgilin gölü).

²⁷ S.ERİNÇ, "Konya Bölümünde ve İç Toros Sıralarında Karst Şekilleri Üzerinde Müşahadeler" Türk Coğrafya Dergisi, 1960, sayı:20, s.90.

O.EROL, "Konya-Karapınar Kuzeybatısındaki Obrukların Jeomorfolojik Gelişimi ile Konya ve Tuzgölü Pleyistosen Pluvial Gölleri Arasındaki İlişkiler", Bülten, 1990, sayı:7, s.12.

²⁸ E.LAHN, "Tortum Gölü ve Tortum Şelalesi", Türk Coğrafya Dergisi, 1944, sayı:5-6, s.140.

Foto 24. Ender Bir Yer şekli Olarak Oluşmuş Meke Gölü

Oluşumu açısından ender yer şekilleri doğal anıt olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de bu açıdan Otlukbeli bucak merkezinin (Erzincan) “Otlukbeli Komları” yöresinde yer alan Otlukbeli gölü, Türkiye’de başka bir örneği bulunmayan ve dünya literatüründe rastlanmayan “traverten seddi” gölü olarak doğal anıt kabul edilmelidir.²⁹

²⁹ E.AKKAN-MTUNCEL, “Bilinmeyen Bir Doğal Anıt: Otlukbeli Gölü”, Coğrafya Araştırmaları Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1990, no.2, s.101.

Foto 25. İç Anadolu'nun Bozkır Görünümüne Renk katan Bir Obruk: Gökhöyük Obruğu (Foto. Temuçin Aygen)

2-Göl Turizminin Gelişimi ve Sorunları

Türkiye’de büyüklüğü bakımından önemli olmayan fakat turizmin ilgi alanına giren çok sayıda göl bulunmasına rağmen birkaç göl dışında, göller turizmden uzak çevre halkın rekreasyon alanı olarak kalmıştır. Türkiye’de göl kıyıları deniz kıyıları gibi yoğun nüfuslanmış değildir. Göl kıyısı yerleşim birimleri az sayıdadır (Köyceğiz, İznik, Beyşehir, Sapanca, İznik, Eğirdir gibi). Sığ göllerin yağışlı mevsimlerinde alanlarının genişleyerek çevrelerinde sazlık ve bataklık alanlar oluşturması köylerin göl kıyılarından uzakta kurulmasına neden olmuştur. Göllerin bir kısmının orman içinde yer alması da çevrelerini yerleşimden korumuştur. Bu durum göl çevrelerinde rekreasyon ve turizm için uygun ortam sağlamıştır. Buna rağmen Türkiye’de göl turizmi gelişmemiştir. Bunun başlıca nedeni Türkiye’nin üç tarafının denizle çevrili olması nedeniyle kıyı bölgelerinden ve iç bölgelerden kıyılara olan ilginin fazla olması ve öncelikle deniz turizminin gelişmesidir. Göllerin kıyısına ilk konaklama tesisleri kamu dinlenme tesisleri olarak yapılmıştır (Hazar gölü, Van gölü, Borabay gölü). Çevrelerinde konaklama tesisi (otel, motel, pansiyon) olan göller az sayıdadır (Uzungöl, Salda gölü, Terkos gölü, Çamiçi gölü, Gölcük, Sapanca gölü, Yedigöller, Eğirdir gölü).

Türkiye turizminde yatak kapasitesini artırmak için 1982 yılından başlayarak ilân edilen turizm bölge ve merkezleri arasında göl çevreleri de bulunmaktadır. Uzungöl (1990), Akgöl (Ayancık-1991), Borabay (1992), Gölcük (Isparta-1998) gölleri ve çevreleri turizm merkezi olarak ilân edilmişlerdir. Bu yerlerin yatırımcılara 49 yıllığına kiralanması, Turizm Bankası tarafından kredilendirilecek yöreler arasında 1. derece öncelikli olmasına rağmen, deniz kıyıları yatırımcıları çekerken göl kıyıları aynı ilgiyi görmemiştir. 1985 yılında Turizm Bölgesi ilân edilen Gölbaşı Turizm Merkezi’nde yapılaşma Moğan gölüne zarar verdiğinden iptal edilmiştir. Göl kıyılarında yapılaşma deniz kıyılarında olduğu gibi Kıyı Kanunu’yla kontrol edilmektedir. 1984 yılında çıkan Kıyı Kanunu’yla iskân dışı alanlarda göl kıyılarında yapılaşma 30 m’ye kadar yaklaşabilmektedir.³⁰ 1990 yılında düzenlenerek yeniden çıkan Kıyı Kanunu iskân dışı alanlarda da 100 m’ye kadar yapılaşma yasağı getirmiştir.³¹ Böylece iskân dışı alanlardaki göl kıyıları yapılaşmadan korunmuştur. Kanunda 1992

³⁰ Kıyı Kanunu, 1.12.1984 gün Resmi Gazete/8592.

³¹ Kıyı Kanunu, 17.4.1990 gün Resmi Gazete/20495.

yılında yapılan değişiklikle bu yasak iskân dışı alanlarla birlikte uygulama plânı ilk olarak yapılacak alanlarla, köy yerleşik alanlarını da içine almıştır.³² Buna göre bütün göl kıyılarında kıyı şeridinin 50 m genişliğinde birinci bölümü yaya yolu, gezinti, dinlenme, rekreatif yeşil alan, çocuk bahçesi, gezinti alanları olmak üzere düzenlenebilir. Birinci bölümden sonra 50 m genişliğinde ikinci bölümde toplumun yararlanmasına açık günlük turizm yapı ve tesisleri, taşıt yolları ve arıtma tesisleri yapılabilir.

Göl kıyılarında konaklama tesisleri birkaç tesisle sınırlı kalmış olmasına rağmen, Türkiye kıyılarında yoğunlaşan ikincil konutlar göl çevrelerinde de yayılmaya başlanmıştır (Sapanca ve İznik gölü güneyi, Beyşehir gölü güneyi, Kızılırmak deltası doğusu, Seyhan deltasında Tuzla gölü kumsalı). Bazı göl çevreleri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununa göre doğal sit ilân edilerek yapılaşmaya kontrol getirilmiştir. 1. derece doğal sit alanları hiçbir yapılaşmaya izin verilmeyen doğal sit alanları olmakla beraber, 2. derece sit alanlarında sadece turizme yönelik yapılaşmaya izin verilmektedir. 3. derece sit alanlarında gereken durumlarda konut yapılabilir. Bu nedenle sit alanlarının koruma derecesi önem taşımaktadır. Koruma derecelerinin baskılarla düşürülmesi de bir diğer sorunu oluşturmaktadır. Çevre sorununa neden olacak faaliyetler için 1993 ve en son 1997 de çıkan ÇED Yönetmeliği Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu istemektedir. Özellikle koruma alanları ve sulak alan çevrelerine uygulanacak alt yapı faaliyetleri (havaalanı, iskele, karayolu) ve turistik tesisler ÇED yönetmeliğine göre denetlenecektir.

³² Kıyı Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmeliğin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Yönetmelik, 13.101992 gün Resmi Gazete/21374.

Çizelge 5. Doğal Sit Alanı Olan Göller

GÖLÜN ADI	KORUMA ALANINA ALINMA TARİHİ
Ağlatan Gölü	1997
Akyatan gölü	1997
Tuzla gölü	1997
Yumurtalık lagünü	1993
İznik gölü	1990
Hoyrat gölü (Biga)	1995
Kuş gölü	1981
Gölbaşı (Balıklı) gölü-Kırıkhan	1992
Yenişehir gölü (Reyhanlı)	1996
Göksu Deltası	1996
Gebekilise gölü (Selçuk)	1987
Çakal Gölü (Selçuk)	1987
Dalyan gölü (Çandarlı)	1993
Erikli gölü (Demirköy-Kırklareli)	1991
Mert gölü (Demirköy-Kırklareli)	1994
Saka Gölü bataklığı (Demirköy)	1991
Ölüdeniz	1978-1982-1987
Karaot (Akgöl) gölü (Fethiye)	1991
Bafa gölü	1989
Denizcik Gölü (Milas-Beçin Köyü)	1994
Kızılırmak Deltası	1994
Sarıkum gölü (Sinop)	1991
Sapanca gölü	1991-1994
Poyrazlar gölü (Adapazarı)	1993
Acarlar gölü (Karasu)	1998

Göl ve çevrelerinin yaban hayatı kaynakları, kuş faunası, su ürünleri ve bitki örtüsü bakımından zengin olması bunların korunmaya alınmasını gerektirmiştir. Göllerin yasayla ilk olarak korunması 1959 yılında Manyas gölü kuzeyinde 64 hektar alanın Milli Park olarak ilân edilmesiyle gerçekleşmiştir. 1970 yılına kadar gölleri de içine alan Uludağ (buzul gölleri dahil, 1961) Yedigöller (1965), Kızıldağ (Beyşehir gölü kuzeyi-1969), Kovada gölü (1970) Milli Park olarak ilân edilmiş ve ilân edildikleri göl kıyılarını korumaya almıştır. Bu yıldan sonra gölleri içine alan Milli Park ilânı 13 yıl gecikerek 1993'de Beyşehir gölü, 1994'de B.Menderes deltası (Dilek yarımadası Milli Parkı'na dahil edildi). 1994 yılında Kaçkar Dağları (buzul gölleri dahil) ve Karagöl-Sahara, 1995 yılında Aladağlar (Yedigöller) Milli Park olmuştur.

1983 yılında çıkan Milli Parklar Kanunu'nda yer alan yeni koruma statülerine göre bazı göller Tabiatı Koruma Alanı ilân edilmiştir (Çizelge 6). Tabiatı Koruma Alanları sadece bilim ve eğitim amacıyla korunan alanlar olduğu için en uygun koruma statüsüdür.

Çizelge 6. Tabiatı Koruma Alanı Olan Göller

GÖLÜN ADI	TABİATİ KORUMA ALANINA ALINMA TARİHİ
Sarıkum gölü	1987
Sülüklügöl (Mudurnu-Bolu)	1988
Sultansazlığı	1988
Sakagölü (Demirköy)	1988
Seyfe gölü	1988
Gala gölü	1991
Yumurtalık lagünü	1994
Kartal gölü (Denizli-Beyağzı)	1994
Akgöl (Ereğli sazlığı)	1995

Milli Park uygulamalarının alt ölçeği olarak planlanan Tabiat Parkları arasında göl çevreleri de bulunmaktadır. Abant gölü (1988), Uzungöl (1989), Gölcük-Isparta (1991), Bafa gölü (1994) Tabiat Parkı olmuştur. Türkiye’de 1988 yılından itibaren kurulmaya başlayan Özel Çevre Koruma Bölgeleri’nden Köyceğiz-Dalyan Özel Çevre Koruma Bölgesi (1988) gölün kısmen doğu kıyılarını içine almaktadır. Gölbaşı Özel Çevre Koruma Bölgesi (1990) Moğan gölü çevresini, Göksu deltası Özel Çevre Koruma Bölgesi (1990) Paradeniz ve Akgöl lagünlerinin çevresinde yapılaşmayı Özel Çevre Koruma Kurulu’nun esaslarına bağlanmıştır.

Türkiye’nin de taraf olduğu uluslar arası sözleşmeler göllerin doğal ortamını korumayı yükümlü kılmaktadır.³³ Sığ göllerin kuşların yaşam ortamı olması, lagünleri denizden ayıran kıyı oklarının (İztuzu, Akyatan) deniz kaplumbağalarının yuvalama alanı olması, göl çevrelerinin yaban hayatı kaynakları bakımından zengin olması bu sözleşmeler gereği göl çevrelerinin korunmasını gerektirmektedir. Özellikle Sultan Sazlığı, Kuş gölü, Seyfe gölü, Burdur gölü ve Göksu deltası Ramsar sözleşmesine dahil edilmiştir. Türkiye’de yaban hayatını doğal ortamında korumak, çeşitliliğini devam ettirmek, sayı bakımından optimum düzeyde tutmak için ayrılan av koruma ve üretme sahalarının çoğunluğu sulak alan olarak kabul edilen sığ göllerin çevreleridir (Çizelge 7).

³³ Kuşların Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (1976). Avrupa’nın Yaban Hayatı ve Doğal Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi (Bern Sözleşmesi, 1984). Nesli Tehlikede Olan Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin sözleşme (1994). Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (Ramsar Sözleşmesi, 1994).

Çizelge7.Sulak Alanları İçine Alan Av Koruma ve Üretme Sahaları

İsmi	Kuruluş yılı	Genişliği(ha)	KorunanTür
Sultansazlığı	1971	14000	Su Kuşları
Akyatan gölü	1987	7500	Su Kuşları
Acarlar gölü	1977	1576,6	Sülün
Kızılırmak deltası	1979	13125	Su Kuşları
Simenlik gölü	1975	16043	Su Kuşları
Efteni gölü	1992	580	Su Kuşları
Kuş gölü	1977	25000	Su Kuşları
Çaltıgölü(Denizli-Çardak)	1981	1100	Su Kuşları
Kuyucakgölü(Arpaçay-Kars)	1980	219,8	Su Kuşları
Burdur gölü	1993	38125	Su Kuşları
Gebekirseğölü(Bayındır-İzmir)	1984	1000	Su Kuşları
Akgöl-Paradeniz (Silifke)	1989	4350	Su Kuşları
Yedigöller (Bolu)	1972	4300	Geyik -Karaca

Göllerin turizm açısından en büyük zenginliği bitki örtüsü ve faunayı su ortamıyla birlikte sunmasıdır. Fakat göller ve çevreleri turizm açısından değil çevre halk tarafından tarım, hasırcılık, tuzlacılık, taşımacılık, balıkçılık, hayvancılık ve içme-kullanma suyu olarak kullanılmaktadır. Akarsular ve yüzey akışlarıyla göle gelen evsel ve endüstriyel atık sular, tarımsal drenaj suları göl kirliliğine neden olmaktadır. Bunun sonucunda gölde bulanıklık, doğal yaşam dengesinin bozulması ve çökelpmenin hızlanması sonucu bataklıklar meydana gelmektedir. Göl kirliliği rekreasyon ve turizm için önemli bir sorun olmakla beraber turistik tesislerin atıkları da gölü kirliletmektedir. Göl çevrelerinin yazlık konut yapımı için ilgi çekmesi bunların ekoturizm değerini azalttığından yapılaşmaya kısıtlamalar getirilmelidir. Göl çevrelerinde yapılaşma, koruma statüleriyle engellenmiş olmasına rağmen 1988 yılında Orman Kanunu'nda yapılan değişiklikle turizm alan ve merkezleri dışında kalan devlet ormanları,

milli park ve tabiat alanları içinde en az 100 yataklı turizm tesisi kurmak için bu alanlar 49 - 99 yıl süreyle yatırımcılara kiraya açılmıştır. Bu olanağın mutlaka denetlenmesi gerekir. Ancak büyük göller çevrelerinde bir veya birkaç tesisi orman içinde ağaç boyutunu aşmayacak şekilde bulundurulabilirler. Göl kıyıları daha çok rekreasyon tesislerine ayrılmalıdır. Kuş gözlemciliği için ayrılan göl çevrelerine kuş gözlem evi yapımı da yapılaşmayı (ulaşım vb.) çekebilmektedir. Göl turizminde konaklama için çevredeki köylerde pansiyon şeklinde konaklama tesisi yapımı veya köy evlerinin pansiyon olarak kullanımı kırsal turizme de hizmet edecektir.

IV- AKARSU TURİZMİ

Akarsuların da denizler ve göller gibi turizmde başlıca çekici kaynağı suyun yarattığı estetikdir. Yer şekilleri (kanyon vb.), bitki örtüsü ve çağlayanlarla artan bu çekicilik doğa turizmine konu olurken, insanın akarsu kıyılarında yarattığı kültürlerin kalıntıları kültür turizminin ilgi alanı içine girmektedir. Akarsuların içinden aktığı derin kanyonlar (Büyük Kanyon gibi), yoğun bitki örtüsü (Amazon ormanları) ve şelaleler (Niagara şelalesi gibi) doğa turizmi içinde ilgi çekerken, eski kültürlerin nehirler boyunca yarattıkları kültür kalıntıları (Nil nehri kıyısı) ve kentlerin tarihi yapıları (Budapeşte, Paris, St.Petersburg), akarsular boyunca kültür turizmine konu olmaktadır.

Akarsular turizmde aynı zamanda su yolu olarak ulaşım olanağı sağlar. Dünyanın önemli kültür merkezlerinden geçen akarsularda (Sen, Tuna, Nil vb.) kültür turizmi, ulaşım araçlarına bağlı turizm çeşidi olarak aynı zamanda "gemi turizmi"dir. Fakat bu turizm çeşidi, gemi ulaşımına uygun akarsularda yapılabilir. Derinliğin ve akışın gemi ulaşımına uygun olmadığı akarsuların ilk turizme açılması, bilinmeyen akarsu yatakları boyunca yapılan keşif gezileriyle olmuştur. Doğal engellerle dolu eğimli akarsu yataklarını geçmek ancak botla mümkün olduğundan bilinmeyen keşif rafting adı verilen bir sporu da geliştirmiştir. Zorlu nehirlerin keşif ve ulaşım aracı olan raft adı verilen botların spor amaçlı kullanılmasıyla kurulan raft kulüplerinin düzenlediği akarsu keşif gezileri macera sever turistlerin bu spora ilgisini artırmıştır. Nehir sporu olarak rafting, özel bilgi ve beceri istediği için alternatif turizm çeşidi olarak doğa turizmine yönelik seyahat acentelerinin ilgi alanına girmiştir. Bu turizm çeşidinde rafting

yapılacak akarsu parkurları ve zorluk dereceleri önceden belirlenmektedir. Akarsu yataklarındaki engeller (eğim, kaya parçası, ağaç gövdesi) suyun akış hızını ve yönünü etkiler. En zor geçilen yerler uluslararası literatürde rapid (şarлак) adı verilen suyun önüne engel çıktığı zaman oluşan akışın aniden hızlandığı ve burgaçların olduğu yerler olmaktadır. Akarsuların rafting parkurları suyun akış hızı ve hacmi, nehir yatağının genişliği, suyun bazı kısımlarda yaptığı düşüş yükseklikleri ve rapidlerin uzunluklarına göre "kolay", "zor", "geçilemez" olarak kendi içinde 6 zorluk derecesine ayrılır. Nehir sporları sadece raftingle sınırlı olmayıp kano ve nehir kayağı da turistlerin ilgisini çekmektedir.

Türkiye'de akarsu yataklarında doğa turizmine konu olacak yerşekilleri (kanyon vadi vb.) çevrelerinde bitki örtüsü kaynakları olmakla beraber bunlara ulaşım güç olduğundan turizmde tanınmamaktadır. Kültür turizmi açısından tarihi kentlerin içinden geçen akarsular gemi ulaşımına uygun olmadığı gibi nehir yatağının düzenlenmesi ve kirlilik kent için akan nehirleri turizmden uzaklaştırmıştır. Bu açıdan içinden geçtiği kentin turizmine doğal özelliğini koruyarak katkı sağlayan Yeşilırmak (Amasya) ve Seyhan (Adana) nehirleri sayılabilir. Nehirlerin kültür turizminde bir başka önemi tarihi köprüleridir. Diyarbakır-Tatvan arasında Batman çayı üzerinde Malabadi köprüsü (Artuklu) Erzurum-Sarıkamış arasında Aras nehri üzerinde Çobandede (İlhanlı) köprüsü gibi Türkiye akarsularının tarihi köprüleri değerlendirilebilir. Fakat Türkiye'de akarsu turizmi rafting sporu üzerinde yoğunlaşmıştır.

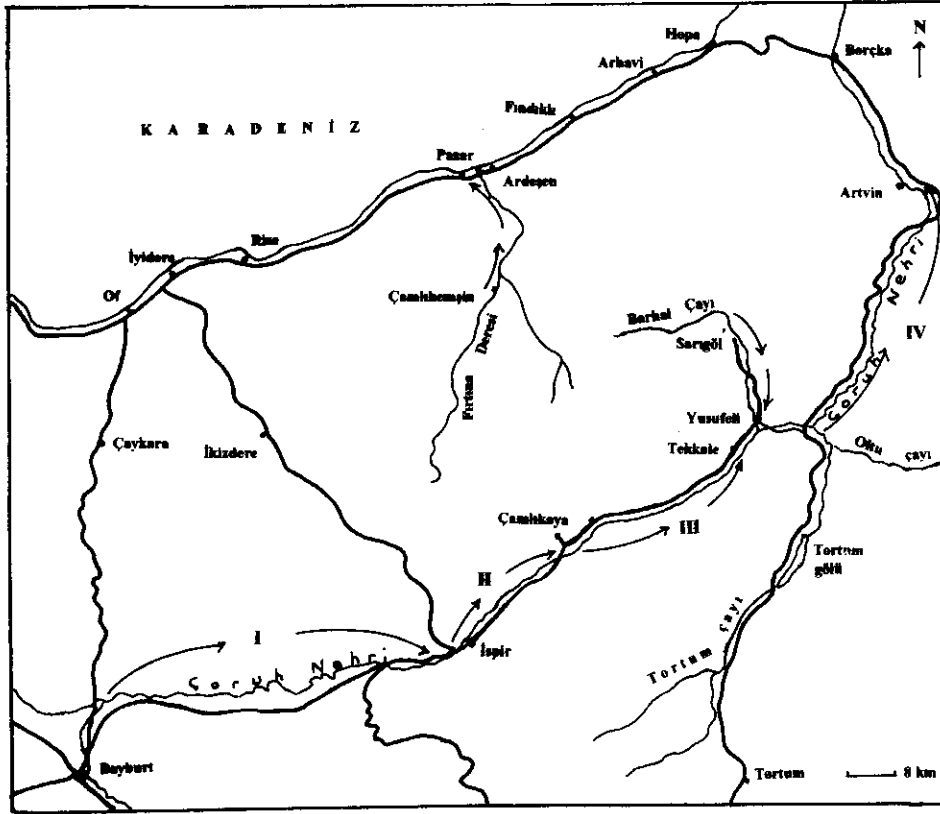
1. Rafting Açısından Türkiye Akarsuları

Türkiye'de spor amaçlı akarsu turizmi 1985 yılından itibaren öncelikle akarsular üzerinde rafting parkurları araştırılmasıyla başlamış, Doğu Karadeniz Bölümü, Doğu Anadolu ve Akdeniz Bölgesi akarsularında rafting parkurları belirlenmiştir. Yerli ve yabancı seyahat acentelerinin rafting turlarıyla 15 yılda akarsu turizmi büyük bir gelişim göstermiştir.

Rafting yapılan Akdeniz Bölgesi akarsuları batıdan doğuya doğru Dalaman çay, Köprüçay, Manavgat çayı, Alara çayı, Dimçay, Anamur çayı ve Göksu nehridir. Bu akarsuların rafting parkurları ve zorluk dereceleri belirlenmiştir. Üzerinde baraj olmayan Türkiye'nin birkaç akarsuyundan birisi Dalaman çayı rafting açısından uluslararası

üne sahiptir. Rafting için Akköprü köyü merkez olarak kullanılmaktadır. Akköprü'ye göre üst parkur (12 km) ve alt parkur (12 km) olmak üzere iki parkurda yapılmaktadır. Planlanan Akköprü barajı, suyun akışını etkileyeceğinden büyük tepki almaktadır. Köprüçay kanyonları, bitki örtüsü ve antik köprüleriyle deniz turizminin de geliştiği Antalya bölümünde rafting açısından iç ve dış turizmde oldukça ilgi görmektedir. Nehrin Kasımlar köyü civarında 20 km uzunluğunda en uzun kanyonu bulunmakla beraber beslenmenin az olduğu bu kesimde debisi düşüktür. Bu akarsuda rafting, MS. 2.yy.a ait Oluk köprü'den önce başlayıp 10 km aşağıda Beşkonak'ta Beton Köprü'de sona ermektedir. Tecrübeliler için parkur buradan sonra da zor kanyonlarla devam etmektedir. Rafting için zorlu bir akarsu olan ve yabancı turistlerin tercih ettiği Manavgat çayında rafting parkuru Akseki-İbradı karayolu üzerinde Şahap köprüsünden başlayıp 3 kanyondan geçerek 19 km güneyde Sevinç köyünde sona ermektedir.

Doğu Karadeniz Bölümü'nde Çoruh nehrinin Bayburt-Artvin arasında 260 kmlik rafting parkurunda Bayburt-İspir (106 km), İspir-Çamlıkaya (28 km), Çamlıkaya-Tekkale (83 km), Tekkale-Artvin (43 km) olmak üzere 4 rota bulunmaktadır. Çoruh nehrinin Barhal çayı (Altıparmak) ve Oltu çayını aldıktan sonra debisinin arttığı kesim uluslararası öneme sahiptir. Çoruh'un kolu Barhal çayında Sarıgöl'ün Deftise mahallesi-Yusufeli arasında 22 kmlik rafting parkuru bulunmaktadır (Şekil 5). Kaçkar Dağları'nın kuzey eteklerinden doğan 57 km uzunluğundaki Fırtına Dere'sinin, Çamlıhemşin'in 1 km güneyinden başlayan rafting parkuru Karadeniz'de sona erer. Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise Erzincan çevresinde Fırat nehri rafting için uygundur. Ayrıca Seyhan'ın kolu Zamantı Çayı'nda Yahyalı-Karaköy yoluyla ulaşılan 12 kmlik parkurda rafting yapılmaktadır (Foto 26).

Şekil 5. Çoruh Nehri ve Fırtına Deresi'nde Rafting Parkurları

Akarsu turizmi için de birtakım hizmetlerin verilmesi için rafting tesisleri gerekmektedir. Rafting parkurlarının başlangıç noktaları zamanla tesislerin yer alacağı alanları oluşturmaktadır. En yakın yerleşim birimi de rafting merkezi olarak gelişme göstermektedir (Dalaman çayı için Akköprü, Köprüçay için Başkonak).

Akarsu turizminin başlıca sorunu akarsu üzerinde inşa edilen barajların su seviyesini değiştirmesidir. Barajlardan sonraki akarsu yatağında rafting yapmak için akarsu seviyesinde yükselme ve alçalmaların seyahat acenteleri tarafından izlenmesi gerekmektedir. Çoruh, Köprüçay ve Dalaman çayı üzerinde baraj olmaması bu akarsuların rafting açısından en uygun akarsular durumuna getirmiştir. Fakat her üç akarsu da baraj yapımının tehdidi altındadır.

Foto 26. Zamantı Çayı'nda Rafting

2. Türkiye'de Çağlayanlar

Oluşum, yükseklik, su miktarının farklılığı nedeniyle birbirinden farklı görseelliğe sahip olan çağlayanlar, bulunduğu yerin turizm çekiciliği olarak doğa turizminin konusu içine girerler. Farklı yükseklikten su düşüşleri olarak tanınan çağlayanların oluşumları birbirinden farklı olabilmektedir. Bazıları birçok özel koşulun bir araya gelmesiyle oluşmuş ender bir yer şeklidir. Bunların görseelliği yanında ender yer şekli olmasıyla turizmde ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan Yerköprü çağlayanı Göksu nehrinin geçtiği doğal bir köprünün üzerinden akmaktadır. Göksu'ya ait yeraltı yatağının aktığı doğal tünelin, yatağın bazı kısımlarında tavan çökmesi sonucu

kısalmasıyla 500 m uzunluğunda doğal bir köprü oluşmuştur.³⁴ Bu mevkiide Göksu'ya karışan karstik Karasu kaynaklarının suları bu doğal köprünün her iki tarafından 20 m yükseklikten çağlayan halinde Göksu nehrine karışmaktadır. Kaynak sularının içeriğindeki kalsiyum karbonatın doğal köprünün üzerinden döküldüğü yerleri traverten ile kaplayıp sarkıtlar oluşturmaları da çağlayanın görselliğini artırmaktadır (Foto 27). Göksu'nun içinden aktığı kireçtaşıdan oluşan doğal köprünün içinde sarkıtlarla süslü Yerköprü mağarası bulunmaktadır. Burası doğal köprü, çağlayan ve bir mağaranın aynı yerde birleşmesi açısından ender bir yer şeklindedir.

Çağlayanların oluşumları genelde, farklı aşınım basamaklarından su düşüşleridir. Türkiye'nin en yüksek çağlayanlarından Tortum çağlayanı da (48 m) bu guruba girmekle beraber oluşumunun başlangıcının nedeni heyelandır. Bir heyelan kütlesiyle önü kesilen Tortum çayı, Tortum gölünden çıktıktan sonra yüksek olan yıkıntı kütlesini aşamayarak eski kolu Tevs suyu vadisine yönelmiş, eski yatağına kavuşmadan bu vadideki yükseklik farkını Tortum çağlayanı ve küçük çağlayanlarla aşmıştır.³⁵ Kışın donarak ayrı bir görselliğe sahip olan Tortum çağlayanı çevresi, Tortum gölü, diğer küçük göller ve çağlayanlarla turizmde ilgi çekicidir.

Çağlayanların diğer bir gurubunu traverten basamakları üzerinden akanlar oluşturur. Bunlar arasında en önemlisi kapladığı alan, biçim, renk ve traverten şekilleri açısından dünyada ender olan fakat coğrafyaya "Pamukkale Travertenleri" olarak yerleşen "Pamukkale Çağlayanı"dır. Kaynak sularının içerdiği kalsiyum karbonatın traverten basamakları üzerinden dökülmesi sonucu oluşan traverten teraslarının (doğal havuzlar) yüzeyi sarkıt, dikit ve sütunlarla süslüdür. 1848 yılında bu çevreyi gezen P. de Tchihatchef, travertenleri donmuş çağlayan, kaynak sularını muhteşem bir çağlayan olarak adlandırmıştır.³⁶ Traverten şekillerini çağlayan olarak akan kaynak suları oluşturmalarına rağmen şekillerin güzelliği, suyun önüne geçmiş ismi çağlayan olarak değil "Pamukkale Travertenleri" olarak yerleşmiştir. Bunun diğer bir nedeni de suyun turizm tesislerine

³⁴ C.A.ALAGÖZ, Türkiye Karst Olayları, Ankara,1944, s.28.

S.ERİNÇ, Jeomorfoloji II, İstanbul, 1971, s.143.

³⁵ E.LAHN, Tortum gölü ve Tortum Şelalesi, Türk Coğ. Der., no:5-6, Ankara,1944, s.140.

³⁶ P.de TCHIHATCHEF, Le Bosphore et Constantinople avec Perspectives des Pays Limitrophes 1864 (İstanbul ve Boğaziçi, çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yay., 2000, s.206.

alınarak travertenler üzerinden çağlayan olarak devamlı su akıtılmamasıdır.

Foto 27. Ender Bir Yer Şekli Olarak Doğal Köprünün Üzerinden Akan Yerköprü Çağlayanı

Oluşumu bir dizi doğal sürece bağlı çağlayan gurubu Düdenbaşı ve Düden çağlayanlarıdır. Antalya traverten taraçaları üzerinde Düdenbatığında yeryüzüne çıktıktan sonra tekrar kaybolan Düdensuyu Düdenbaşında bir daha kaybolmamak üzere yeryüzüne çıkmaktadır.³⁷ Burada bir çağlayan (Düdenbaşı çağlayanı) oluşturarak akan sular Düdensuyu olarak aktıktan sonra bir başka yerçekli olan Antalya

³⁷ S.ERİNÇ, "Aksu Batısındaki Antalya Traverten Taraçaları", Coğ.Ens.Der.,no.2,s.59.

falezleri üzerinden 40m yükseklikten çağlayan olarak denize dökülmektedir. Düdenbaşı çağlayanının doğal durumu bozulmuş olmasına rağmen Düden çağlayanı falez üzerinden denize dökülen çağlayan olarak önemini korumaktadır. Fakat çağlayanın aktığı falez gerisinden karayolu geçirilmiş ve yapılaşmaya açılmıştır (Foto 28).

Foto 28. Kentleşmenin Doğal Görünümü Olumsuz Etkilediği Düden Çağlayanı

Traverten basamakları üzerinde oluşan bir diğer çağlayan, Gürlevik çağlayanıdır.³⁸ Çağlayanı oluşturan Kalecik köyü güneyindeki, kaynaklardan çıkan suların eriyik halindeki kalsiyum karbonatı çökertmesiyle oluşan traverten basamakları üzerinden dökülen sular Akdere yoluyla Karasu'ya karışmaktadır. Basamakların toplam 50 m yüksekliğiyle Türkiye'nin yüksek çağlayanları arasındadır.³⁹ Çok soğuk geçen kışlarda donan bu çağlayan Türkiye'de "donmuş çağlayan tırmanışı" yapılan ilk çağlayandır.

³⁸ E.AKKAN,Erzincan Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fak.Yay.no.153, s.61.

³⁹ H.DOĞANAY, "Turistik Potansiyeli Yönünden Gürlevik Çağlayanı", Turizm Yıllığı 1991, s.58.

Foto 29. Gürlevik 'te Donmuş Çağlayan Tırmanışı

Türkiye'de çağlayanların büyük bir kısmı turizme açılmamıştır ve yerel önemi bulunmaktadır. Bunlara Derebağ (Yahyalı-Kayseri), Defne (Harbiye-Antalya), Gürlevik (Erzincan), Güney (Güney-Denizli), Tomara (Şiran-Gümüşhane), Tekke (Tekke-Gümüşhane), Kırkmerdiven (Ovacık-Tunceli), Suuçtu (Mustafa Kemal Paşa), Samandere (Kaynaşlı-Düzce), Susuz (Susuz-Kars), Kapuzbaşı (Yahyalı-Kayseri), Sütven (Akçay), Uçarsu (Gümbe-Kaş), Bendimahi (Muradiye-Van), Göksu (Gemerek-Sivas), Sudüşen (Üvezpınar-Yalova), Sarıkayalar (Bayburt), Yerköprü (Konya-Aladağ), Tortum (Tortum) çağlayanları örnek olarak verilebilir. Türkiye'nin dağlık bir ülke olması nedeniyle dağlık ve ormanlık alanlarda literatüre geçmemiş çok sayıda çağlayan bulunmaktadır (Foto 30).

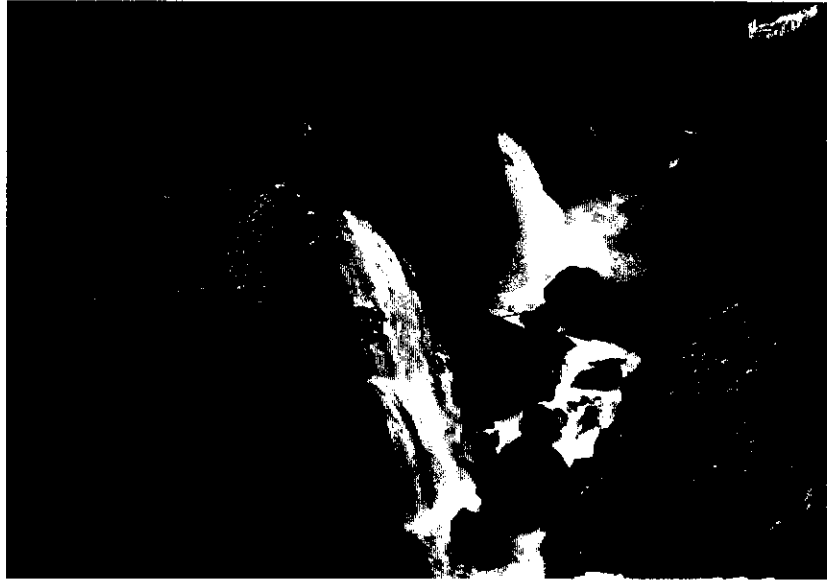

Foto 30. Aladağlar'da Kaynağında Oluşan Çağlayanlara Örnek: Kapuzbaşı Çağlayanları (Foto: Emrullah Güney)

Türkiye'nin iç ve dış turizminde en tanınmış çağlayanı yüksekliği açısından değil turizmin en çok geliştiği bir yörede bulunması bakımından Manavgat çağlayanıdır (Foto 31). Karstik kaynaklarla beslendiği için Akdeniz Bölgesi'nde bulunmasına rağmen yazın bol su bulunduran Manavgat çayı üzerinde bulunduğu için turizm mevsiminde yerli ve yabancı Antalya yöresine gelen turistler tarafından görülmektedir. Çevresi rekreasyon alanı olarak düzenlenmiştir. 18 m yükseklikten dökülen Kurşunlu Çağlayanı çevresi de orman içinde rekreasyon alanı olarak düzenlenmiş ve Antalya yöresinde yer alması bakımından turizme açılmıştır (Foto 32). Tarsus çayı üzerinde küçük bir çağlayan olan Tarsus çağlayanının turizmde ilgi görmesinin nedeni Silifke çevresinde yapılan turlara dahil edilmesidir.

Foto 31. Akarsu Yatağında Farklı Aşınım Sonucu Oluşan Manavgat Çeşmesi

Çeşmelerin ilgi çekici yanı yoğun ve devamlı su düşüşleri olmalarıdır. Suyun akım miktarının yağış azlığından etkilenmesi ve özellikle bunun turizmin yoğun olduğu yaz mevsiminde yoğunlaşması çeşmelerin turizmde kullanımını etkilemektedir. Akımın yoğun olduğu aylarda ise bazı çeşmelerin ulaşım gücü bulunmaktadır. Akımı etkileyen bir diğer etmen insan müdahalesidir. Elektrik enerjisi sağlamak için hidroelektrik santral yapımı Tortum, Göksu, Gürlevik, Düdenbaşı ve Düden çeşmelerini etkilemiştir. Santrallerin akımı azaltması dışında bir diğer etki Düdenbaşı çeşmesinin doğal oluşumuna olmuştur. Kırgöz kaynaklarının suları Kepez hidroelektrik santraline alınıp Düdenbaşı'nda bu santralden gelen sularla sunî bir çeşme yapılmıştır. Akışa bir diğer engel Pamukkale çeşmesinin kaynak sularının öncelikle turizm tesislerine alınıp, suyun kesilmesidir. 1990'lı yıllara kadar devam eden bu durum travertenlerin de kararmasına neden olmuştur. Çeşmeler turizme açılmakla beraber turizmden zarar görmektedir. Çevrelerinin rekreasyon alanı olarak düzenlenmesiyle yapılan beton duvar, demir parlaklık v.b. yapılaşma çeşmelerin doğal güzelliğini bozmaktadır. Bu nedenle ağırlama (lokanta) ve alışveriş (hediye eşya) ünitelerinin çeşmelerden uzakta düzenlenmeleri gerekmektedir.

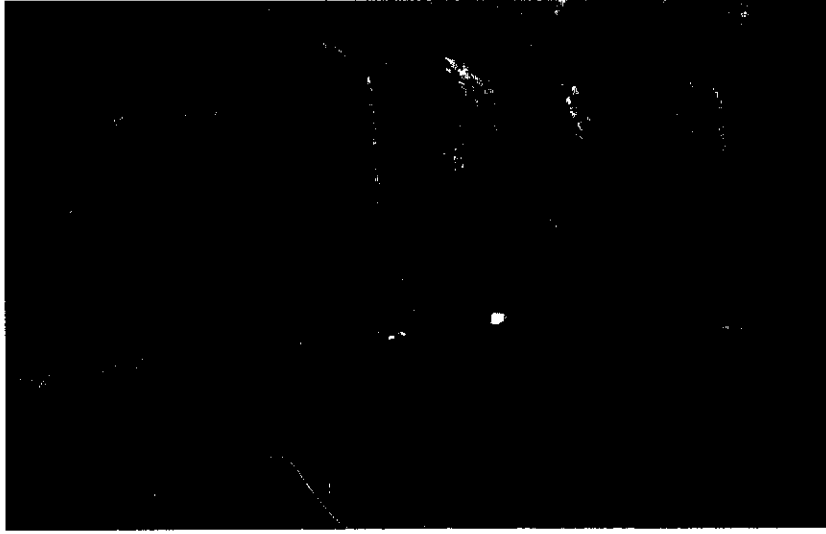
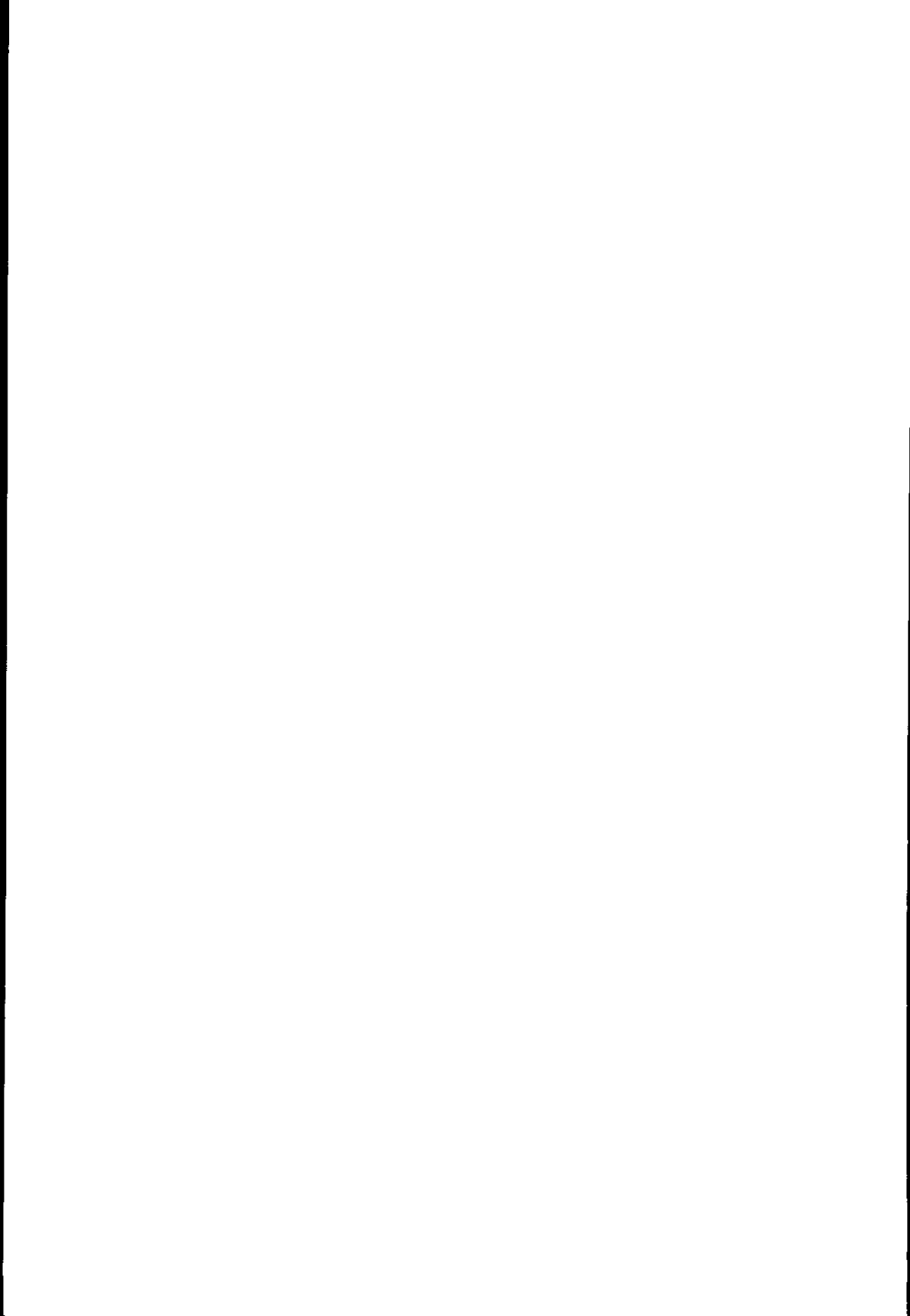

Foto 32. Antalya'da Çevresi Rekreasyon Alanı Olarak Düzenlenen Kurşunlu Çağlayanı.

B – TURİZMDE YER ŞEKİLLERİ

Turizm alanlarının yer seçiminde coğrafi görünüm büyük önem taşımaktadır. Coğrafi görünümün başlıca çekici unsurları yer şekilleri (peribacası, traverten, mağara, krater, kanyon vadi, falez), su kaynakları (deniz, göl, akarsu) ve bitki örtüsüdür. Bunlar arasında turizmi çeken başlıca unsur deniz olmakla beraber, deniz kıyılarında turizmin yığılması, yapılaşmanın artması, kıyılarının birbiriyle benzeşmesi, turizmi, doğal özelliğini kaybetmemiş farklı coğrafi mekânlar aramaya yöneltmiştir. Doğa anıtları veya doğal harikalar olarak adlandırılan yer şekilleri, turizm için zengin kaynak alanlar oluşturmaktadır. Peribacaları, travertenler, falezler, kanyon vadiler, kraterler, mağaralar gibi yer şekilleri bulundukları yörede diğerlerinden farklılık yaratır. Her yer şekli renk, şekil, boyut, kapladığı alan bakımından diğerinden farklı olduğundan eşsizdir. Yer şekilleri ve kültür ilişkisi mekânın turizmde çekim gücünü artırmaktadır. Bu özelliği yanında, oluşumun doğal olması ve milyonlarca yıl sürmesi, dünyanın oluşumunun kanıtları olması da varlığını önemli kılmaktadır.

Yer şekilleri birden fazla turizm çeşidine konu olabilmektedir. Görsel güzellikleri yanında mağaralar, içinde yerleşim kalıntılarıyla kültür turizmine, havasıyla sağlık turizmine açılabilir. Türkiye'nin eşsiz 2 doğal harikası olan peribacaları, başlıca çekiciliğini yer şeklinden almakla beraber insan etkisinin doğaya eklenmesiyle kültür turizmine de hizmet etmektedir. Diğer Pamukkale traverten alanı, eşsiz bir yer şekli olmakla beraber, Hieropolis antik kentiyle kültür turizmini, sıcaksu kaynaklarıyla kaplıca turizmi de içermektedir. Dağlık alanlarda ise yüzey şekillerinin uygun olduğu yerler kış turizmi ve yayla turizmine, doruklar alpinizme açılmaktadır.

I – PERİBACALARI

1. Peribacalarının Yer Şekli Olarak Turizmde Önemi

Turizmde görsel kaynak olarak kullanılan ve "doğa anıtları" olarak kabul edilen yer şekillerinin başlıca çekim gücü oluşturduğu yerler arasında, Ürgüp-Göreme yöresinin önemli bir yeri

bulunmaktadır. Bu yöre birkaç yönden turizmin ilgi alanı içine girmektedir. Jeomorfolojide "peribacası" adı verilen volkanik aşınım şekilleri "doğa turizmi"nin konusu içine girerken, yörede yamaçların, yeraltının ve peribacalarının içlerinin oyularak yerleşim yeri olarak kullanılması "kültür turizmi"nin, aynı şekilde yumuşak tüfler oyularak yapılan kilise ve manastırlar "inanç turizmi"nin konusu olmaktadır.

Peribacaları, volkanizma sonucu (Erciyes Dağı, Hasan Dağı vb.) çıkan küllerin oluşturduğu tuf örtüsü ve bunları örten veya ara tabakalı olan lav (andezit, bazalt vb.) ve ignimbritlerin oluşturduğu topoğrafyada, volkanik faaliyetin sona ermesinden sonra devamlı yağışlarla birlikte, geniş ölçüde aşınım sonucu oluşmuş ve gelişmişlerdir.⁴⁰ Turizmde başta gelen önemi, dünyada bu kadar geniş alana yayılmış, ender bir yer şekli olmasıdır. Oluşumlarını hazırlayan jeolojik, jeomorfolojik ve paleoklimatolojik koşulların bu çevrede bir araya gelmesi, bu yer şekillerini oluşturarak, Ürgüp-Göreme yöresinin dünya çapında önemli bir turizm alanı olmasını sağlamıştır.

Turizmde görsel açıdan değerlendirilen yer şekilleri, Ürgüp-Göreme yöresinde biçim, renk, yoğunluk ve boyutları açısından yüksek değere sahip bir çekim gücü oluşturur. Doğal görünüm içinde peribacalarının gösterdiği biçimsel farklılıklar görsel önem taşımaktadır. Gövdeleri geometrik olarak koni veya silindirik biçimde, simetrik veya asimetrik, tek veya ikili üçlü birleşik gövdeli, başlıklı veya başlıksız, ikili üçlü başlıklı gibi farklı biçimlerde olabilirler (Foto 33). Birbirine benzer peribacaları, aynı yerde toplanırken, farklı yerlerde koşullar değiştiğinden biçimler de değişmektedir (Foto 34). Peribacalarının gösterdiği biçimsel farklılıklar, gövdeyi oluşturan kayaç türüyle açıklanmaktadır. Gövdeyi oluşturan kesim tek bir kayaç türünden oluşuyorsa, gövde koni biçiminde olmaktadır.⁴¹ Yatay konumlu tabakaların bulunduğu alanlarda peribacaları, düzgün silindirik gövdeye sahiptir. Tabaka eğimiyle yamaç eğimi arasında belirli bir açı varsa asimetrik gövdeli peribacaları gelişmektedir.⁴² Tüfleri örten lav akıntılarının (bazalt, andezit), bulunduğu yerlerde, aşınıma dirençli bu sert tabakanın çatlaklar boyunca incilmesi, ana tabakadan kopması sonucu, başlıklı peribacaları oluşmuştur. Bağlıdere

⁴⁰ Ö.SÜR, Türkiye'nin Özellikle İç Anadolu'nun Genç Volkanik Alanlarının Jeomorfolojisi, Ankara 1972, s.52.

⁴¹ Ö.EMRE-Y.GÜNER, "Ürgüp Yöresi Peribacalarının Morfojenezi", Jeomorfoloji Dergisi, no.16, s.27.

⁴² A.ARIK, "Avanos (Nevşehir) Yöresinin Jeomorfolojisi" Jeomorfoloji Dergisi, no.10, s.141.

ve Görk n deresi vadilerinde silindir gövdeli ve başlıklı, Alibağı mevkiinde asimetrik koni gövdeli, Paşabağı mevkiinde Keşişler vadisinde koni şekilli, bitişik gövdeli ikili üçlü başlıklı,  atalkaya mevkiinde ikisi bitişik üç adet koni biçimli ve başlıklı peribacaları ilgi çekicidir (Foto 35 ve 36). Peribacaları arasında, doğanın heykeltıraş olarak yonttuğu,   km ř deve, fok balığı veya çeşitli hayvanlara benzetilen şekiller insanların hayal gücünü çalıştırmaktadır. Devrent vadisi bu türlü garip şekiller bakımından oldukça zengindir.

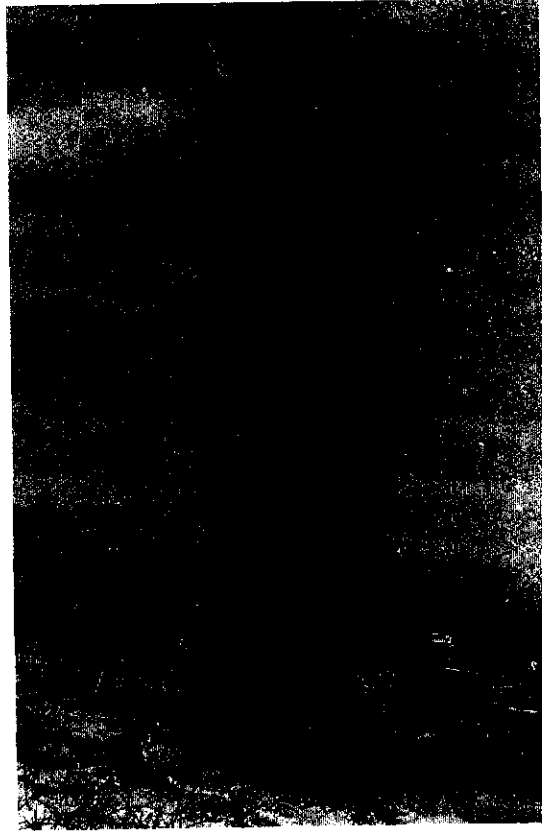

Foto 33. Başlıklı Peribacalarına Bir  rnek

Foto 34. Yörede Ender Rastlanan Mantar Şekilli Bir Peribacası

Turizm açısından diğer bir çekici özellik, çevrede ve vadilerde, beyaz, sarı, pembe, gri, siyah gibi renklerin açık ve koyu tonlarının yarattığı renk çeşitliliğidir. Kayaçların kimyasal bileşimiyle ilgili olan bu renkler, tek başına geniş alanlar kapladığı gibi, bazı yerlerde bir arada görülürler. Ürgüp formasyonunda tespit edilen beyaz, kırmızı ve ayrılmış riyolitik tüfler ve Avanos çevresinde kızıl kumtaşı- killi seri, çevrenin renklerini vermektedir.⁴³ Beyaz riyolitik tüflerin yayılış alanlarında, yüzeyde dirençli tabakaların olmadığı alanlarda, geniş anlamda badlands topoğrafyası (kırğıbayır) denilebilecek keskin veya yuvarlak sırtlı şekiller geniş alanlarda bembeyaz dalgalar halinde uzanırlar. Sarımsı-beyaz renkli peribacaları ayrılmış riyolitik tüflerin, kırmızı ve pembe renkli olanlar ise kırmızı riyolitik tüflerin yayılış alanlarında görülür. Devrent vadisinde pembe renkli peribacaları bu vadiye "pembe vadi" denilmesine neden olmuştur. Kızıl vadi (veya Kızıl Çukur) de ismini, peribacalarının kırmızımsı renginden almaktadır. Başlıklarda hakim olan siyah renk lavların (bazalt) rengi

⁴³ A.ARIK, "Avanos (Nevşehir) Yöresinin Jeomorfolojisi", Jeomorfoloji Dergisi, no.10, s.141.

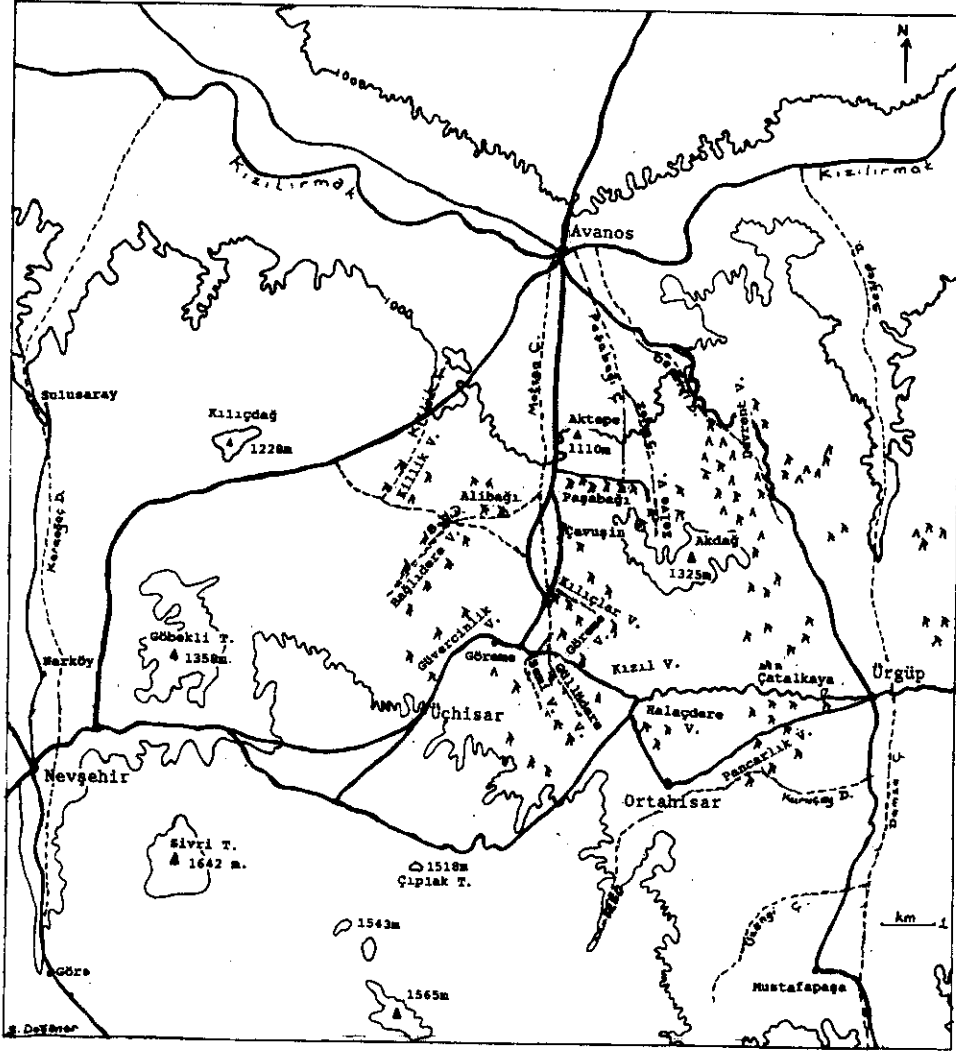
olarak dikkat çeker. Bu görünümüyle yöre toprağın bütün renklerinin yer aldığı bir tablo gibidir.

Foto 35. Gökün Deresi Vadisinde Silindir Gövdeli Peribacaları

Yörenin bir diğer özelliği de peribacalarının Avanos-Nevşehir-Ürgüp çevresinde geniş bir alana yayılmış olmasıdır. Peribacalarının yayılış alanı batıda Ihlara Vadisi'ne, güneyde ise Soğanlı Vadisi'ne kadar genişletilebilir. Peribacalarının bu kadar geniş bir alana yayılmasının nedeni, Miyosen'den Kuvaterner sonlarına kadar devam eden volkanizmanın geniş bir alanı etkilemesidir. Batıda Ihlara Vadisi çevresinde Hasan Dağı, Ürgüp çevresinde Erciyes Dağı volkanizması etken olmuştur. Uygun koşulların bir araya geldiği yerlerde peribacaları yoğunlaşır, bu bakımdan Göreme-Ürgüp-Avanos üçgeni ve çevresinde peribacalarının yoğunlaştığı görülür. Peribacalarının yoğunlaştığı yerler ismini bulundukları vadideki bir dereden, en yakın yerleşmeden veya belirgin bir özelliğinden almaktadır. Turizmde peribacalarıyla en çok ilgi çeken vadiler, Göreme-Ürgüp-Avanos arasında ve yakın çevresinde yer alan Göreme, Zelve, Kızıl, Devrent (Pembe vadi), Kılıçlar, Güllüdere, Bağlıdere, Killik (veya Kaya Harmanı), Güvercinlik, Gökün dere, Zemi dere, Pancarlık ve Halaç dere vadileridir. (Şekil 6). Bu üçgenin dışında diğer vadiler

güneybatıda Ihlara, kuzeybatıda Açksaray (Çat), güneydoğuda Yeşilöz, Soğanlı ve Güzelöz vadileridir (Şekil 7). Yörede peribacaları

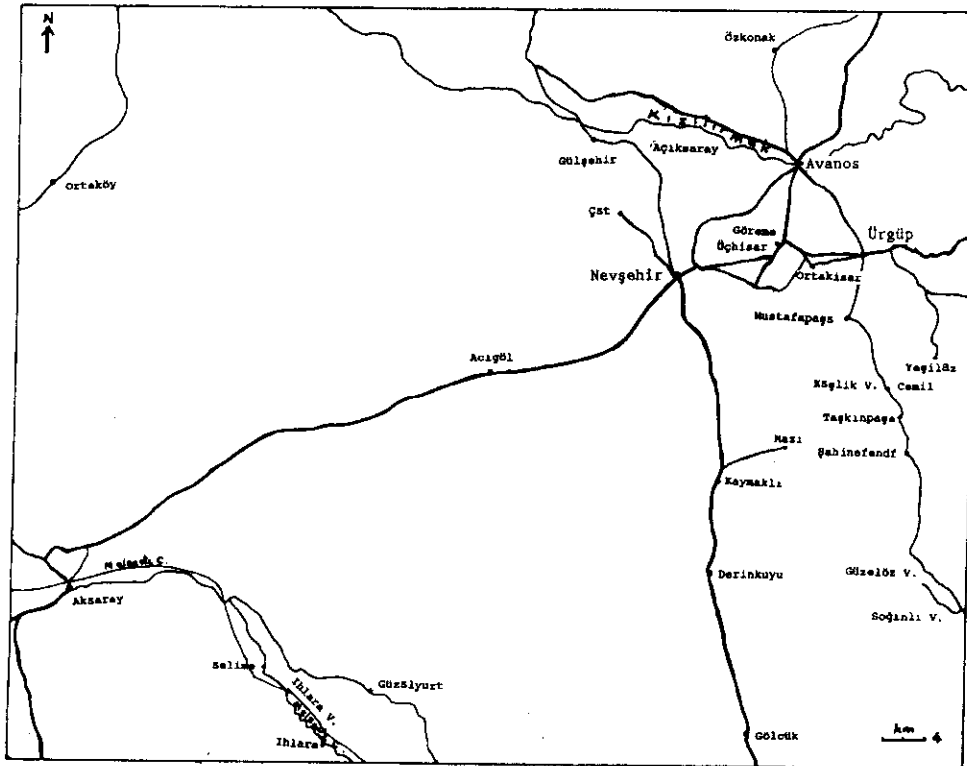
Şekil 6. Ürgüp-Nevşehir-Avanos Arasında Peribacalarının Oluştığı Vadiler

Foto 36. Çatalkaya Mevkiinde Koni Gövdeli Peribacaları

boyutları (yükseklik ve çapları) bakımından da birbirinden farklıdır. Yükseklikleri 25-30 m'ye kadar olabildiği gibi, çaplarının da fazla olması içlerinin konut olarak kullanılmasını sağlamıştır. Boyutlarının birbirinden çok farklı olmasında, kayaç topluluğundaki çatlak sistemi, peribacasının yamaç profilindeki konumu, başlık oluşturacak sert kayaç tabakasının varlığı ve kayaç bileşimi gibi etmenler rol oynamaktadır. Tüfler, volkanizmadan önceki vadileri doldurarak yüzlerce metre kalınlığında kalın bir örtü meydana getirmişlerdir. Bu durum tüf tabakasının aşınıp gitmesini önlemiş ve yüksek peribacalarının oluşumunu sağlamıştır. Tüfün içinde kil, marn, pomza taşı gibi aşınma dirençli kayaçların bulunması, peribacalarının oluşumunu yavaşlatmaktadır. Aşınma olayı çatlaklar boyunca başladığından, çatlak sisteminin sık olduğu alanlarda küçük

peribacaları oluşmuştur. En geniş çaplı ve yüksek peribacaları, oluşumun gençlik döneminin görüldüğü orta yamaç zonunun alt ucunda bulunmaktadır. Üst yamaç zonu başlangıç safhasını gösterirken, alt yamaç zonu bozulma ve yıkılmaların görüldüğü ihtiyarlık dönemini gösterir.⁴⁴ Başlıklı peribacalarında başlık altındaki tuf aşınım ile incelendiği zaman, başlık düşebilmektedir. Yörede bu şekilde başlıksız peribacaları bulunmaktadır (Foto 37). Başlıkların düşmesiyle peribacalarında aşınım devam ederek bozulma ve yıkılma görülecektir. Başlıkların boyutları da geliştiği lav tabakasının çatlak sistemi ve kalınlığına bağlıdır. Boyutları bakımında Zelve yolu üzerinde Paşabağ mevkiinde, Bağlıdere ve Gökün deresi vadisinde yüksek ve büyük başlıklı peribacaları görülmektedir.

Şekil 7. Peribacalarının Geniş Yayılış Alanı

⁴⁴ Ö.EMRE-Y.GÜNER, Ön.ver., s.29.

Foto 37. Çat Vadisinde Başlıksız Koni Şekilli Peribacaları

Yörede peribacaları kadar ilgi çeken bir başka yer şeklini geniş anlamda badlands (kırğıbayır) topoğrafyası oluşturur. Avanos kuzeyinde kil ve marnların üzerinde çizgisel aşındırma ile beliren bu şekiller, üzerinde koruyucu tabakanın bulunmadığı tüfler üzerinde, az eğimli yamaçlarda, yüzey aşındırmasının oluşturduğu, yuvarlak, yassı veya keskin kenarlı, oyuntu şekilleridir. Görsel olarak beyaz dalgalar şeklinde geniş alanlar kaplamaktadır (Foto 38). En güzel örnekleri Güvercinlik ve Kılıçlar vadisinde görülmektedir. Turizmde önemli bir kaynak olan doğa manzaralarının, izlenen yere göre farklı çekim gücü bulunmaktadır. Bu manzaraların çekim gücü en yüksek noktalarında ilginin yoğunlaşması, bu yerleri "manzara seyir yerleri" konumuna getirmektedir. Turizmde doğal güzellikler, ulaşılabilir ölçüde değer kazandığından, manzara seyir yerleri de ulaşım hatlarına bağlı kalmaktadır. Ürgüp-Göreme yöresinde de ilginin yoğunlaştığı vadiler, karayolu üzerinde veya yakınında bulunmaktadır. Biçim, renk, boyut açısından farklı özellikte peribacalarının bulunduğu vadilerin görsel olarak çekim gücü bulunduğu gibi, sadece ilginç birkaç peribacası da yoğun ilgi noktası olabilmektedir. Devrent vadisi pembe rengin hakim olduğu hayvan şekillerine benzeyen, Kızıl vadi kırmızımsı renkli, Bağlıdere vadisi sütun şekilli yüksek peribacalarıyla ünlüdür. Beyazımsı kırğıbayırlar Kılıçlar vadisinde ilgi çekmektedir. Karayoluna

göre iç kısımlarda kalan vadiler daha az tanınmaktadır. Karayolu hattı üzerinde bulunan vadiler (Devrent, Kılıçlar, Kızıl, Güvercinlik vadileri gibi) daha çok gezilmektedir. Manzara seyir noktaları da ana karayolu üzerindedir. İki bitişik, üçlü bir peribacası gurubunun yer aldığı Ürgüp batısında Çatalkaya, ilginç bir peribacası gurubunun bulunduğu Çavuşin-Avanos arasında Alibağı, yüksek peribacalarının yer aldığı Göreme-Zelve arasında Paşabağı (Keşişler vadisi) mevkiileri, ilgi gören manzara seyir noktaları olmuştur .

Foto 38. Beyaz Dalgalar Şeklinde Geniş Alanlar Kaplayan Badlands Topoğrafyası

Yer şekillerinin manzara seyri olarak çekim gücü, değişik noktalardan olduğu kadar, günün farklı zaman birimlerine göre de değişir. Kızıl vadiye güneş batarken renklerin oluşturduğu manzara, buraya gün batarken ilgi çekmektedir. Peribacaları görsel olarak mevsimlere göre de farklılık gösteren çekim gücüne sahiptir. Bu özelliğiyle yöre bütün yıl boyunca turist çekmektedir.

Araç yolunun belirli kesimlere kadar sokulabildiği vadilere "atlı geziler" düzenlenmektedir. Eski çağlarda atçılığı ile ünlü Kapadokya'nın Pers kaynaklarında Katbatuka şeklinde geçen isminin

"Güzel Atlar Ülkesi" anlamına geldiği belirtilmektedir.⁴⁵ Bu durum atlı gezileri daha da ilgi çekici duruma getirmektedir. Bu açıdan Kızıl Vadi ve Güllüdere Vadisi ünlüdür.

Doğal görünümün toplu olarak en iyi izlendiği yüksek yerlerden en çok ilgi çekenler, kale adı verilen, aşınım sonucu ortaya çıkan ignimbirit'den oluşmuş yaklaşık 50 m yüksekliğinde, Ürgüp-Göreme arasında Ortahisar, Nevşehir-Göreme arasında Uçhisar tanık tepeleridir. Karayolu üzerinde olduğu için daha çok kullanılan bu iki yer dışında, daha az bilinen Zelve-Ürgüp-Göreme arasında Kızılçukur, Güllüdere, Çavuşin, Zelve, Devrent vadilerine hâkim, üzeri düz "mesa" özelliğinde bir taniktepe olan Aktepe (1110 m), günün farklı zaman kesitlerinde, güneşin vadilerdeki ışık oyunlarını seyretmek için gidilen bir manzara seyir yeridir. Fakat manzara seyri açısından havadan toplu görünüm, uçak, balon turları veya yamaç paraşütü (parapent) ile daha ilgi çekicidir. Bir Fransız şirket 4-8 kişilik guruplarla 2-2,5 saat süren balon turları düzenlemektedir. Günümüzde ilgi çekmekte olan doğa sporlarından yamaç paraşütüyle, tepelerden uçarak peribacalarıyla süslü olağanüstü güzellikte jeomorfolojik yapı seyredebilir.

2. Peribacalarının Kültür Turizmindeki Yeri

Ürgüp-Göreme yöresinde hâkim kayaların, yumuşak kolay oyulabilir özellikte volkanik tüflerden oluşması nedeniyle, yamaçlar, peribacaları ve yeraltı oyularak yerleşim amacıyla kullanılmıştır. Doğa ve insanın birlikte oluşturduğu bu görünüm yöreyi daha da ilginç duruma getirmektedir. Bu nedenle yörede vadi ve peribacalarını insan eliyle oyulmuş olanlar ve oyulmamış olanlar olarak iki grupta incelemek mümkündür. İnsan eliyle oyulmamış olanlar, doğa turizminin konusu içine girerken, insan eliyle oyulmuş olanlar, yerleşim tarihinin izlerini taşıması açısından kültür turizminin, kilise ve manastırlar inanç turizminin konusu içine girmektedir.

Yumuşak kayalar mağara şeklinde oyularak yerleşim amacıyla kullanılmış, güvenliğin olmadığı dönemlerde yeraltı kat kat oyularak yeraltı şehirleri (oda, mahzen, mezar, depo, havalandırma delikleri) yapılmıştır. Yörenin toprak altı, birbiriyle bağlantılı olduğu zannedilen yer altı kentleriyle kaplıdır. Yer altı kentlerinin bazıları üst katları

⁴⁵ N.BAYDUR, Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul, 1970, s.115.

aydınlatılarak turizme açılmıştır. Bunlardan en çok gezilenler Derinkuyu, Kaymaklı, Mazıköy, Tatların (Acıgöl), Özkonak (Avanos) yeraltı kentleridir. Ortahisar ve Uçhisar kaleleri de güvenlik amacıyla oyularak yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Her iki kale de artık kullanılmayan odalar ve sarnıçlarla tamamen oyukludur. Yörede 15-20 m yüksekliğindeki peribacalarının içleri, yüksekliğine göre 6-7 kat oyularak ev, barınak, depo vb. amaçlarla kullanılmıştır. Açıksaray, Soğanlıdere, Göreme vadilerinde ve Uçhisar'da bu şekilde kullanılan peribacaları çoğunluktadır.

Yörede ilk hristiyanlar başlangıçta dinî özgürlük olmadığı için saklanmak, hristiyanlığın kabulünden sonra dinî yaymak için toplanmış, inzivaya çekilerek dinî bir hayat yaşamışlardır. Dinî yerleşme yerleri köylerin dışında ve yakınındaki vadilerde kayalara oyulan manastır, kilise, şapel ve ihtiyaçları olan kiler, mutfak, yemekhane, keşiş evleri gibi bölümlerden oluşmuştur. MS. 8. yy.'da hristiyanlıkta dinî tasvir ve resimlerin yasaklandığı dönemde bu yasağa uymayanların toplanma yeri olarak vadilerin nüfusu artmıştır. Manastır hayatının toplu olarak kalıntılarının görüldüğü vadilerden en çok ilgiyi Göreme ve Zelve vadileri çekmektedir. Tamamen dinî bir yerleşim yeri olan Göreme vadisinde fresklerle süslü kiliseler (Elmalı, Karanlık, Çarıklı ve diğer kiliseler), Kızlar ve Erkekler manastırı, mezar odaları, mahzenler, keşiş yemekhaneleri, kiler, mutfak gibi bölümler bulunmaktadır. Manastırların ne zaman boşaltıldığı hakkında kesin bir delil bulunmamaktadır. 11. yüzyıla ait fresklerden, bu yüzyılda kullanıldığı anlaşıyor. Bu vadi 18. ve 19. yüzyıllarda Rum toplumları tarafından hac yeri olarak kullanılmıştır. Göreme vadisi 1950 yılında Açık Hava Müzesi olarak ziyarete açılmıştır.

Manastır hayatının toplu olarak yaşandığı diğer bir vadi Zelve vadisidir. Çatal şeklinde yan yana üç vadiden ikisi birbirine insan eliyle açılmış bir tünelle bağlanmıştır. Vadi 9-13. yüzyıllar arasında hristiyanların önemli dinî yerleşim yeri olmuştur. Yamaçlara oyulmuş kilise (Üzümlü, Geyikli kilise) ve şapeller bulunmaktadır. Hristiyanların göçünden sonra müslümanlar tarafından da yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Bu döneme ait küçük kule şekilli minaresi olan bir mescit bulunmaktadır. Zelve vadisinde 1952 yılına kadar yerleşme olduğu, bu tarihten sonra katlarda çökme tehlikesi nedeniyle boşaltıldığı bilinmektedir. Günümüzde açık hava müzesi olarak gezilmektedir. Göreme ve Zelve vadileri 6 aralık 1985'de Birleşmiş Milletler-Kültür ve Bilim Teşkilatı (UNESCO) tarafından dünyanın olağanüstü güzellikte doğal ve kültürel yerlerinden biri olarak tanınmış

ve Dünya Kültür Mirası'na dahil edilmiştir. Çevrede 9572 hektarlık alan 24.11.1986 tarihinde Ulusal Park olarak korunmaya alınmıştır.

Dinî yaşam kalıntıları yerleşmelerin çevresinde ve vadilerde tek veya toplu halde kilise, manastır, keşiş evleri vb. şekilde görülmektedir. Güllüdere, Halaçdere, Kızılcukur, Soğanlı, Güzelöz vadilerinde kiliseler, Açıksaray vadisinde keşiş hücreleri, yemekhane ve şapeller, Çavuşin köyü güneyinde Paşabağ mevkiinde Keşişler vadisinde keşiş hücreleri, Kılıçlar vadisinde Kılıçlar kilisesi gibi din tarihi açısından önemli yerler, inanç turizmine konu olmaktadır.

Yörede günümüzün yerleşim özelliklerinin de turizm açısından önemi bulunmaktadır. Yerleşmelerde özellikle peribacalarıyla iç içe ve litolojik yapının sağladığı yumuşak kayalar kullanılarak, kısmen yamaçlara oyularak yerleştirilen evlerin mimarî yapısı yüzey şekilleriyle uyum içindedir (Göreme köyü). Yapı taşı olarak homojen ve kompakt yapıda tüfler, sarı ve pembe damarlı ignimbritler, temel taşı olarak bazalt ve andezitler kullanılmaktadır. Kullanılan kayacın rengi, kent dokusunun da rengini belirlemektedir. Ürgüp'de yapılarda bir renge de adını veren (Ürgüp beyazı) hâkimken, Nevşehir'de sarımsı renk hakimdir. Mustafa Paşa köyünde Rum ev mimarisi örneklerinin de kültür turizmi açısından önemi bulunmaktadır.

Hammaddesi yöreden elde edilen hediyelik eşyalardan, Avanos'ta çanak çömlek yapımı, Hititlerden itibaren çarklı tezgahlarda devam etmektedir. Ürgüp'te süngertaşından peribacası, güvercinlik şekilleri ve tarihi yapıların minyatürleri yapılmaktadır. Hediyelik eşyada oniks olarak tanıtılan mermer, Nevşehir dışındaki illerden getirilmektedir. Bu iller arasında Çankırı, Bilecik, Eskişehir bulunmaktadır.⁴⁶

3. Ürgüp-Göreme Yöresinde Turizmin Gelişimi

İnsanların inziva yeri olarak seçtikleri doğanın gizlenmeye uygun bu köşesinin, Avrupalılar tarafından keşfi, gezginlerin kitapları sayesinde olmuş, ilk gezginlere çok ilginç ve tuhaf gelen bu yer şekillerinin bilimsel açıklaması daha sonraki dönemlerde bilim adamlarının araştırmalarıyla gerçekleşmiştir. 18.yüzyılda doğu ülkelerini inceleme gezisine çıkan Fransız Paul Lucas, döndükten sonra

⁴⁶ E.GÜNEY, "Nevşehir ve Ürgüp Yöresinde Turizm Sunusu Olarak El Sanatları", Türkiyeimiz, Sayı:48, 1986, s.24.

yazdığı iki eserinde yöredeki koni şekillerden ve bunların içinde yaşayan insanlardan bahsetmiş ve yöreye ait gravürler çizmiştir.⁴⁷ W.J.Hamilton da yöreye hayranlık duyarak ve bunu eserinde anlatarak tanınmasını sağlamıştır.⁴⁸ W.F.Ainsworth, Hamilton'dan okumuş olduğu bu ilginç yer şekillerini görmek için yöreyi dolaşmış ve eserinde anlatmıştır.⁴⁹ Charles Texier 1833 ve 1837 de gezdiği yöreden çok etkilenmiş ve eserinde geniş yer vermiştir.⁵⁰ Yörenin kaya kiliselerinin geniş ölçüde tanınmasını sağlayan, 1907-1912 yılları arasında yörede çalışarak kiliseleri,manastır vb. sanat eserlerini tespit edip, sınıflayan Gilluame de Jerphanion'dur. Yörenin geniş ölçüde tanıtımı onun eserleri sayesinde olmuştur.⁵¹ Başlangıçta dinî özelliği nedeniyle ilgi çeken yörenin jeolog ve jeomorfologlar tarafından incelenmesi, mitolojik olarak peribacası denilen yer şekillerinin, aşınım tuf kaya konileri olduğunu ortaya koymuştur. Yörede dinî yapıların gizlenmiş olması ve araştırmalarla yakın yıllara kadar her defasında yenilerinin keşfedilmesi, yöreyi gezgin ve araştırmacılar için daha da ilginç duruma getirmiş, yeraltı yerleşmelerinin keşfi günümüzde de tamamlanamamıştır. Bu açıdan yöre gizemlerle dolu olarak ilgiyi devam ettirmektedir.

Yörenin din adamları ve araştırmacılar dışında kültüre meraklı turistleri çekmesi ve ilginin her yıl artmasıyla turizmde birtakım hizmetlerin verilmesi zorunlu olmuştur. 1950 yılında Göreme vadisi, açık hava müzesi şeklinde, 1965 yılında Derinkuyu yeraltı şehri, üst katları temizlenerek müze halinde ziyarete açılmıştır. İlk olarak ulaşım ve konaklama tesisleri yapımına önem verilmiş ve 1970 yılından itibaren Nevşehir'e turistik konaklama tesisleri yapılmaya başlanmıştır. Nevşehir-Kayseri karayolu üzerinde bulunması, ilk zamanlar Ürgüp'ün yörenin turizm merkezi olmasını sağladıysa da 1977 yılında Nevşehir'i Ankara-Kayseri bağlayan karayolunun Avanos'dan geçmesi, Kızılirmağın iki kıyısında kurulu olan Avanos'un turizmde gelişmesini

⁴⁷ PAUL LUCAS, 1712, Voyages du Sieur Paul Lucas fait par ordre du Roy, Dans la Grece, L'Asie Mineure, la Macedonie et l'Afrique, Paris.

⁴⁸ W.J.HAMILTON,1840, On the Geology Part of Asia Minor Between Salt Lake of Kodj-Hisar and Caesarea Cappadocia, Transaction Geological Society (2),5,583-597,London.

⁴⁹ William Francis AINSWORTH,1842 Travels and Researces Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia (1 cilt,Londra).

⁵⁰ CHARLES TEXIER, 1882, Asie Mineure, Description, Géographique, Historique et Archeologique. Livre VII,Cappadoce,500-577,Paris.

⁵¹ G.D.JERPHANION.1936,Une Nouvelle Province de l'Art Byzantine,Les Eglies Rupestres de Cappadoce,Paris.

sağlamıştır. Avanos'ta çarşı kısmen turistik eşyaların satıldığı (halı, kilim, mermer, çömlek) rekreasyonel iş alanına dönüşmektedir.

Turizm hizmetlerinde en önemli gelişme motel, pansiyon, kamping şeklinde konaklama tesislerinin artmasıdır. Konaklama tesisleri tarihi evler (Mustafa Paşa'da Rum konağı) ve yapılar (Güzelyurt'da Rum Kızlar Okulu) restore edilerek yapıldığı gibi 1980'li yılların sonundan itibaren karayolları üzerinde büyük yatak kapasiteli 4-5 yıldızlı oteller yapılmıştır. Ürgüp'te bu şekilde lüks oteller Nevşehir ve Kayseri karayoluna, Avanos'ta Nevşehir ve Ürgüp karayoluna doğru ve Kızılırmak kıyısında, Nevşehir'de daha çok doğuya Ürgüp ve Uçhisar karayoluna doğru yapılmaktadır. Uçhisar'da tamamen kayaya oyulmuş bir otel bulunmaktadır. Eğlence ve ağırlama tesislerinin yumuşak tüfler oyularak yeraltına yapılması değişik bir turizm hizmeti oluşturmaktadır.

Yöre ulaşımda batıda Ankara-Adana karayolundan Aksaray'da ayrılan ve buradan itibaren üzerinde han kalıntılarının (Alayhan, Ağzıkarahan, Tepesidelik Han) bulunduğu eski kervan yolunu izleyen Aksaray-Nevşehir hattından faydalanır. Bu karayolu Nevşehir'den itibaren Gülşehir ve Avanos üzerinden iki yolla Ankara-Kayseri karayoluna bağlanır. Nevşehir ayrıca Ürgüp üzerinden de Kayseri'ye bağlanmaktadır. Yöre içinde Avanos-Nevşehir-Ürgüp üçgeni içinde ilgi çekici vadilere kadar ve bu üçgenin dışında ilgi çeken Derinkuyu, Kaymaklı yeraltı şehirleri ve Soğanlı vadilerine kadar karayolu ulaşımı bulunmaktadır.

Yöre dış turizmde oldukça ilgi çekmektedir. 1999 yılında Kayseri, Niğde, Nevşehir, Aksaray'da turizm belgeli tesislerde 443 386 turist (% 51.7 yerli, %48.3 yabancı), belediye belgeli tesislerde 266 919 turist (%27.3 yabancı, % 72.7 yerli) konaklamıştır (ortalama kalış süresi 2 gün).

1995 yılında 1 585 221 turist (738 835 yerli, 864 386 yabancı) Nevşehir ili müzelerini (Göreme Açık Hava Müzesi, Zelve Ören yeri, Çavuşin Kilisesi, Özkonak, Derinkuyu ve Kaymaklı yeraltı şehirleri) gezmiştir.

Peribacalarının geniş bir alana yayıldığı Ürgüp-Göreme yöresi Türkiye'de 1960'lı yılların başında dış turizme açılan ilk yerlerinden birisidir. Yöre dış ülkelerde 18. yüzyıldan itibaren dinî yerleşim yeri olarak tanınmaya başlamıştır. Peribacalarının jeolojik dönemlerin izlerini göstermesi bilim adamlarını buraya çekmiş ve yapılan araştırmalar yörenin tanınmasını sağlamıştır. Peribacaları doğa

turizminin çekim gücü çok yüksek yer şekilleridir. Yörede peribacaları biçim, renk ve yoğunluk açısından doğanın hazırladığı nadir, muhteşem bir tablo görünümündedir.

Volkanik tüfün yumuşak özelliği yörede geniş ve yüksek peribacalarının içlerinin ve yamaçlarının oyularak kilise, manastır gibi dinsel yapılar yapılmasına olanak tanımış halk da keşişlerle birlikte volkanik tüfler içinde ev, meyve deposu ve güvercinlik oymuştur. Yumuşak tüflerin bu şekilde çeşitli amaçlarla oyulması yöreyi görünüm açısından ilginç duruma getirmiştir. Bu şekilde oluşturulan dinî yapılar, evler, yeraltı şehirleri kültür turizmi bakımından yöreye ilgi çekmektedir.

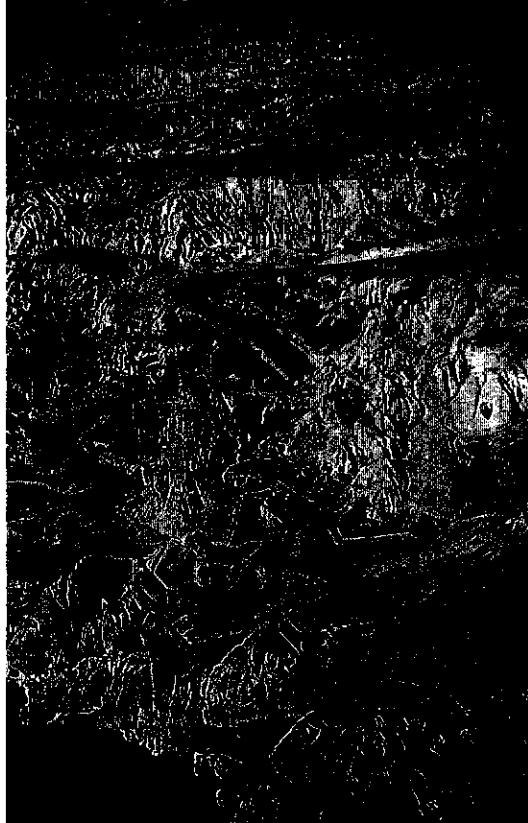

Foto 39. Peribacaları Arasından Geçerek Manzarayı Olumsuz Etkileyen Karayolu

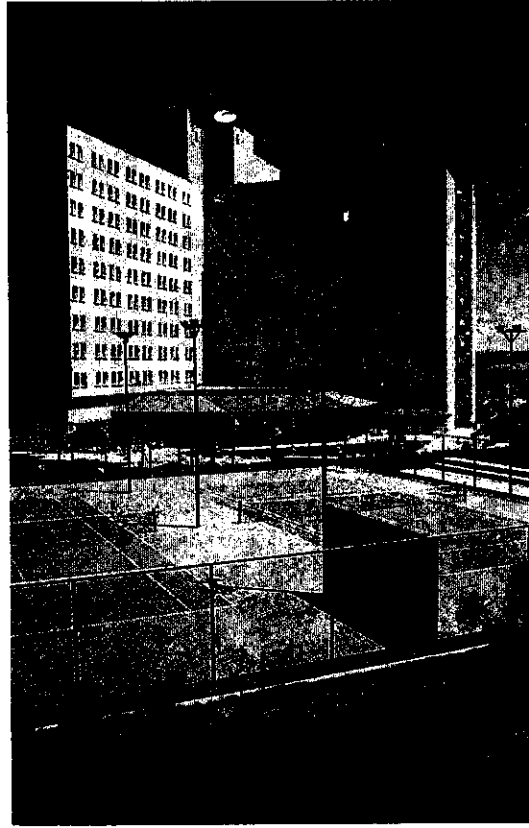

Foto 40. Nevşehir- Ürgüp Arasında Yöre Mimarisine Uymayan Bir Otel

Doğa ve kültür (tarih ve din) ilişkisini bir arada sunan peribacalarının kırsal ortamlarla bütünlük içinde olması da ilgi çekici bir etmendir. Peribacaları az nüfuslu yerleşmeler (Ürgüp 13 321, Avanos 14 483, Göreme 2632 Uçhisar 3658, Çavuşin 600, Ortahisar 3356 nüfus, 1997 yılı sayımı) çevresinde yer alması kırsal yaşamı izleme olanağı da vermektedir. Bu nedenle yöre kırsal turizm açısından da ilgi çekmektedir. El sanatları olarak çömlek, halı ve mermer hediyelik eşya yapımı atölyelerde turiste gösteri şeklinde izah edilmektedir. Bu kırsal turizm öğeleri taşıyan hizmet, kırsal hayatı tanımak isteyen turistler tarafından ilgiyle izlenmektedir.

Turizmin gelişimi birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bunların başında turizmin ana kaynağı olan peribacalarının korunması gelmektedir. Peribacalarının bir kısmı, üzerinde oluşan kabukla doğal olarak korunmaktadır. Tüffitik kayalardan oluşan peribacalarında 0-3 cm kalınlığında koruyucu bir tabaka oluşmakla beraber bu tabakanın çatlaklar boyunca düştüğü görülmektedir. Volkan külü, kil ve marn gibi kayaç türlerini içeren peribacalarında bu çeşit bir kabuk görülmez. Peribacaları doğal aşınım ile yıkıma uğradığı gibi içleri oyularak turistik ağırlama ünitesi (cafe, diskotek vb.) yapılan peribacalarının yıkımı daha kolay olmaktadır.

Turizmin verilen hizmetler bakımından gelişimi yöreyi büyük ölçüde turizme açmıştır. Fakat karayollarının doğanın milyonlarca yılda oluşturduğu vadilerin içinden geçmesi, peribacalarına büyük ölçüde zarar vermiştir (Kılıçlar vadisi, Pembe vadi). Kırsal turizmle daha çok ilgi çekecek olan yörede karayollarının vadi içlerine sokulması önlenmeli, vadi içlerini belirli hatlardan gezecek patikalar yapılmalıdır (Foto 39). Böylece aynı zamanda tarım alanlarıyla iç içe bulunan peribacaları gezilirken ekili alanların zarar görmesi önlenecektir. Turizmde ilgi çeken manzara seyir yerleri ve vadilerde çevre, hediyelik eşya satan tezgahlarla dolmakta ve bunlar vadi içlerine doğru yayılmaktadır. Paşabağı mevkiinde yol kenarında başlayan bu çeşit satış yerleri vadi içinde peribacalarının çevresine yayılmıştır. Bunların Göreme ve Zelve olduğu gibi vadi dışında giriş yerlerinde (otopark, büfe, hediyelik eşya, kitap satışı vb.) toplanması gerekir.

Son yıllarda turistik konaklama tesisleri büyük kapasiteli oteller şeklindedir. Kent dışına ve ana karayolları üzerine yapılan bu oteller, aşınım sonucu çevrenin yüksek yerleri olarak ortaya çıkmış olan peribacalarının doğal görünümünü bozmakta ve kırsal turizmle uyum göstermemektedir (Foto 40). Yörede doğal görünümü ve sivil mimari yapıyı korumak için bu tesislerin motel şeklinde yapılması ve köylerde pansiyonculuğun geliştirilmesi gerekmektedir (Foto 41 ve 42).

Turizmde tarihi yapılar kadar doğa anıtlarının da gece ışıklandırılması ilgi çekmektedir. Bu bakımdan yörede karayollarına yakın vadilerde peribacalarının gece ışıklandırılması ayrı bir çekicilik yaratacaktır.

Foto 41. Ürgüp Girişinde Mimarisi Yöreye Uygun Yamaç Boyutunu Aşmayan Bir Otel

Ürgüp-Göreme yöresinde turizm belirli vadilerde (Göreme, Zelve) ve yeraltı şehirlerinde (Derinkuyu, Kaymaklı) yoğunlaşmıştır. Fakat yöre, geniş bir alana yayılan vadileri, kiliseleri, yeraltı şehirleri ve tarihi yapılarıyla (hanlar vb.) çok daha büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Ortalama 2 güne sığdırılan gezi programı dışında yöre, doğa ve kültür tarihi ile ilgilenen meraklı turistleri yıllarca tekrar tekrar çekecek özelliklere sahiptir.

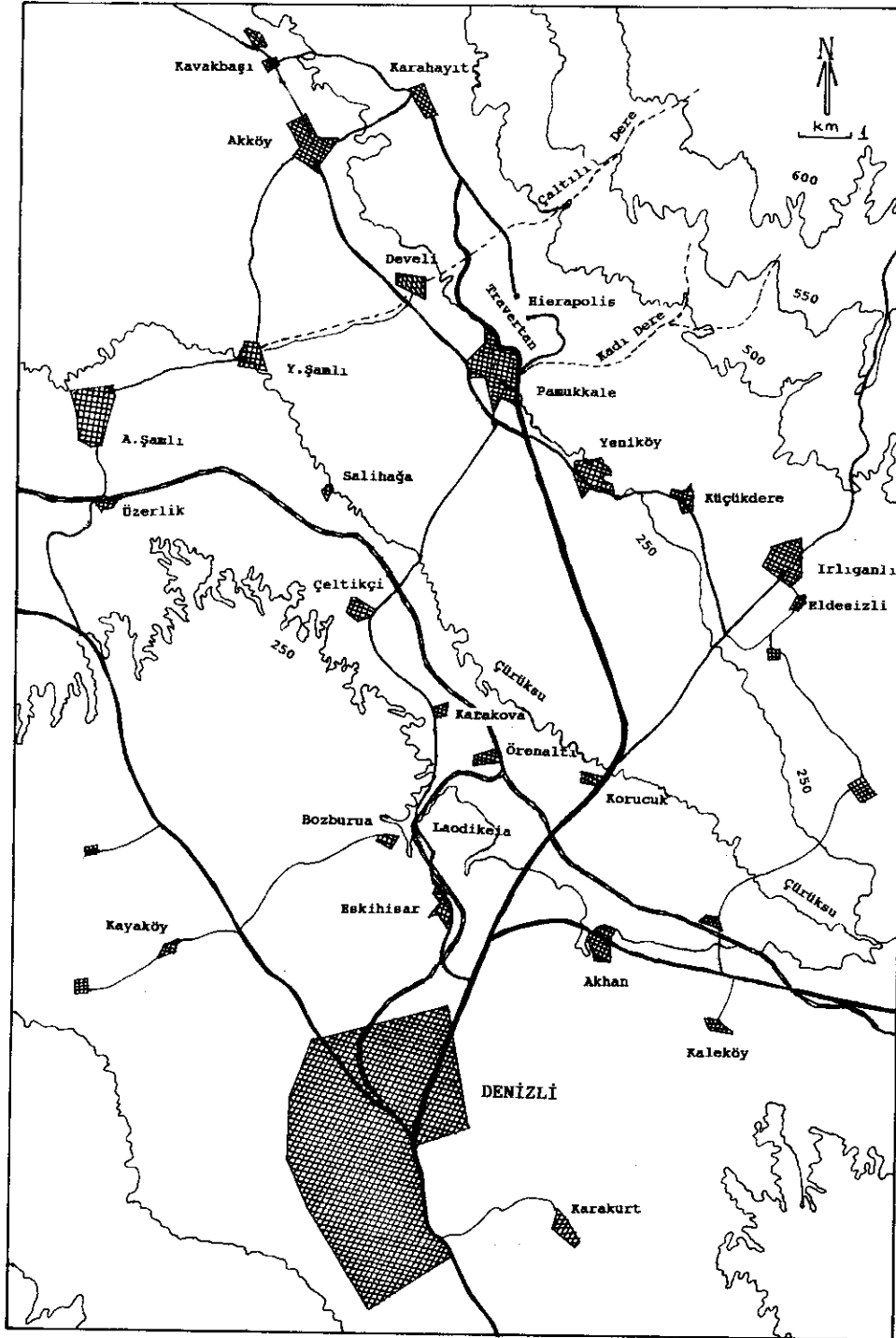

Foto 42 . Ürgüp'te Otel Konumuna Getirilen Mağara Evleri

II- PAMUKKALE TRAVERTENLERİ

Dünyanın değerli doğal ve kültürel kaynaklarından birisi, Anadolu topraklarına jeolojik dönemlerden ve antik çağlardan miras kalmıştır. Bu miras antik dönemlerin Frigya ve Likya bölgeleri arasında Lycos vadisinde, günümüzde B.Menderes vadisinin yukarı kesiminde Çürüksu vadisinin kuzeydoğusunda yer alan Pamukkale travertenleri ve Hierapolis kentidir (Şekil 8). Milattan önceki yıllardan insanlığa bir doğa harikası olarak miras kalmış olan bu güzelliğe, insanlık, Hierapolis kentiyle kültürel bir miras ekleyerek bırakmıştır. Bizim de bu mirası gelecek nesillere bozmadan, mevcut tahripleri onararak ve koruma tedbirlerini alarak bırakmamız gerekmektedir. Arkeoloji, tarih, hidrojeoloji, turizm, medikal ve terapötik ekoloji gibi çeşitli bilimler açısından, bilimsel önemi bulunan bu alan, traverten teraslarını oluşturan ve bir kent kurulmasını ve gelişmesini sağlayan coğrafi koşullarla büyük ölçüde coğrafyanın ilgi alanı içine girmektedir. Bu nedenle Pamukkale'yi Anadolu'nun coğrafi mirası olarak kabul etmek gerekir.

Pamukkale'de yerleşime açıldığı zamandan itibaren insan, doğa, su ilişkisi söz konusudur. Termal suların, sulama suyu olarak tarımda, kaplıca suyu olarak turizmde kullanımı açısından insanla, travertenleri oluşturmaları ve devamlılığı açısından ise doğayla ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkide termal suların çeşitli dönemlerde doğa, tarım veya turizmde kullanımı ön plâna geçmiştir. Bu durumun, antik dönemlerde sıcaksu tedavisinin, yerleşmenin sona erdiği Bizans döneminden sonra doğanın, Türkler döneminde ovada yerleşme geliştikçe tarımın lehine olduğunu söylenebilir. Günümüzde ise son 30-40 yıldan itibaren bu kullanım olanakları iç içe geçmiş, sular kaynaktan itibaren turizmde, yamaçlarda traverten oluşturmada, ovada tarımda kullanılmaktadır. Her üç kullanım olanağından da gittikçe artan ihtiyaç ve aralarındaki rekabet nedeniyle verim alınamamaktadır. Son çalışmalar, öncelikli kullanımın asıl çekici unsur olan ve turizme konu olan traverten oluşumunda kullanılması üzerinedir.

Şekil 8. Pamukkale Traverten Alanının Lokasyonu

Pamukkale, ilk olarak insanların ilgisini, yeraltından gelen ve beyaz çökeltiiler üzerinden akan termal sular ve bir mağaradan çıkan zehirli gaz (CO_2) nedeniyle, yeraltı tanrısıyla bağlantı kurularak dinî açıdan ilgi çekmiştir. Burada kurulan kente, termal suların şifalı etkisiyle, çevreden ve imparatorluğun diğer kentlerinden ziyaretçiler gelmiştir. Böylece Pamukkale'de günümüzde kaplıca turizmi olarak tanımlanan hareketin, antik dönemlerde başladığı söylenebilir. Kaynak sularının taşlaşması şeklinde görülen travertenlerin de görsel olarak ilgi çektiği, Hierapolis'le ilgili yazılan eserlerden anlaşılmaktadır. Pamukkale her dönemde sıcak suları ve travertenleriyle ilgi çekmiştir. Anadolu'nun bu eski kaplıcası günümüzde de aynı ilgiyi devam ettirmektedir. Turizm açısından travertenler, dünyanın ilgisini üzerine çekmektedir. Termal suların tedavi edici özelliğinin bilimsel olarak da kanıtlanması, kaplıca turizmine olan ilgiyi artırmıştır. Antik dönemlerin kaplıca merkezi olan Hierapolis ise günümüzde kültür turizmine hizmet etmektedir.

1. Pamukkale Travertenlerinin Yer Şekli Olarak Turizmde Önemi

Pamukkale traverten alanının turizmde ilgi çekici özelliği, traverten şekilleridir (basamak, havuz, saçak, kanal vb.). Pamukkale travertenleri jeolojik, jeomorfolojik, hidrojeolojik özel şartların, aynı yerde biraraya gelmesiyle oluşmuş doğa anıtlarıdır. Doğu-batı uzanımlı B.Menderes grabeni ve kuzeybatı-güneydoğu uzanımlı Gediz grabenlerinin birleştiği yerde, kireçtaşından oluşan anakayacın varlığı ve değişik yönlerdeki çatlak ağının burada birleşerek suyun yüzeye çıkmasını sağlaması önem taşımaktadır.⁵² Travertenlerin oluşumunda kaynakların konumu, debisi, yamacın şekli, suyun bileşimi, hava şartları, ısı kaybı, akışın yayılımı ve süresi vb. koşullar da etkindir. Sıcaklığı 35°C olan suların bileşiminde çökmeyi yaratan ana özellikler, bikarbonat (1200 mg/lt), kalsiyum (576 mg/lt) ve CO_2 oranlarının (725 mg/lt) yüksek oluşudur. Yüzeye çıktıktan sonra üzerinden basınç kalkan CO_2 ağığa çıkmakta, suda fazla miktarda bulunan kalsiyumkarbonat çökmektedir.

⁵² E.ALTUNEL - P.L.HANCOCK, "Active Fissuring and Faulting in Quaternary Travertines at Pamukkale, Western Turkey" Zeitschrift für Geomorphologie Supplemantary Volume, s.286.

Dünyada ve Türkiye’de kaynak suları ve çevresinde traverten şekilleri görülmesine rağmen, Pamukkale travertenleri kapladığı alan, biçim, renk gibi özellikleriyle dünyada eşsizdir. Turizmde başta gelen önemi de, aynı görseelliğe sahip bir eşinin olmamasıdır. Turizm alanları, aralarındaki ulusal ve uluslararası rekabet dolayısıyla, ayırıcı özelliklerini vurgulayarak turist çekmektedir. Pamukkale travertenleri bu bakımdan eşsiz bir doğa anıtidir. Dünyada en çok tanınan traverten örnekleri, İtalya’da Roma’nın 20 km doğusunda Tivoli travertenleri ve A.B.D.’de Yellowstone Milli Parkı’nda “Mammoth Springs” traverten alanıdır. Türkiye’de benzer bir şekil Bolu’da Akkaya maden suyunun yamaçta oluşturduğu traverten alanıdır. Fakat Pamukkale travertenlerinin biçim ve renkleriyle yarattığı görsel üstünlük eşsizdir.

Pamukkale travertenleri, beyaz traverten alanları ve bunların aşağı seviyelerinde beyazlatılacak traverten alanlarıyla birlikte, güneyde Kadı deresi yakınında Domuzlar çukuru mevkiinden kuzeyde Çaltılı deresine kadar, kuzey-güney doğrultusunda 2600 m uzunluğunda, en geniş kısımları güneyde olmak üzere 250-600 m genişliğinde alan kaplamaktadır. Burada yeraltı sularının farklı kaynaklardan çıkmaları dik ve basamaklı bir yamaçtan akması sonucunda, travertenlerin geniş bir alana yayılmış olmaları, görsel olarak çekim gücünü daha da artırmaktadır.

En alçak yeri deniz seviyesinden 150 m yükseklikte olan Çürüksu ovasının kuzeydoğusunda, 300-350 m yükseltiler arasında yer alan travertenlerin kapladığı yamacın eğimi, üst kısımlarda fazla, ovaya doğru azalarak devam etmektedir. Hafif eğimli bir plato üzerinden çıkan kaynakların, bu yamaç boyunca akması sonucunda, suyun akış hızına, kaynaktan uzaklığa, yamacın şekline, eğime ve rüzgâra bağlı olarak çeşitli şekiller oluşmuştur. Bu şekillerin en çok ilgi çekenleri jeomorfolojide traverten terasları veya teras tipi travertenler adı verilen, kalker tüfünden oluşmuş basamaklar üzerinde yamacın dik olduğu yerlerde, çapları birkaç metreye derinliği 30 cm’ye ulaşabilen yarım daire şekilli doğal havuzlardır. Bu havuzların dünyaya Pamukkale’yi tanıtan ve fotoğraflarda en fazla yer verilen kısmı, traverten alanının Pamukkale köyüne bakan güney kısmında 800 m’lik uzunluğunda bir alanda yan yana ve alt alta dizilmişlerdir (Foto 43).

Foto 43. Traverten Terasları Üzerinde Doğal Havuzlar

Suyun yamaçta dağılımı sırasında olan serbest dalgalanmaların profili bu havuzların ilk şeklini sınırlar. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan yamaçta batı sektörlü rüzgârların itici etkisiyle de havuzların kenarları şekillenmektedir. Kalsiyumkarbonat çökelişi su seviyesinin en aza indiği yerde başlar ve zamanla havuzun dış kenarları yükselerek havuzlar derinleşir. Traverten alanında yamaçın dik olduğu üst seviyelerde, su miktarının fazlalığına da bağlı olarak oluşumunun ileri safhasında havuzlar bulunduğu gibi, eğimin daha az olduğu yerlerde oluşumun başlangıç safhasında olanlar görülmektedir. Aralarında yükseklik farkları 6 m'ye kadar değişebilen havuzların dış yüzeyleri, suyun aşağı düşüşüyle oluşmuş, sarkıt, dikit ve sütunlarla süslüdür. Havuzlu teraslara bitişik, yükseklikleri 1,5 m'ye varan yüksek traverten basamakları yer almaktadır. Traverten alanlarında yamaçların alt seviyelerinde minyatür şekiller (havuz, saçak, basamak vb.) yer almaktadır. İlgi çekici bir başka traverten şekli, dünyada daha önce tespit edilmemiş kendiliğinden oluşmuş kanal tipi travertenlerdir.⁵³ Suyun doğal olarak oluşturduğu veya insan yapımı sulama kanallarının tabanlarında biriken traverten, kanalın yükselmesine neden olmaktadır. Traverten alanının kuzey ve

⁵³ E.ALTUNEL - P.L.HANCOCK, "Morphology and Structural Setting of Quaternary Travertines at Pamukkale", *Jeological Journal*, vol.28, s.337.

güneyinde genişliği birkaç santimetreden 1 m'ye kadar değişen yüksekliği 15 m'ye ulaşan duvar şeklinde aktif olmayan kanal tipi travertenler bulunmaktadır (Foto 44). Ayrıca traverten alanında daha yakın dönemlerde suyun kanallara alınmasıyla, aktif olarak oluşumu devam eden kanal tipi travertenler bulunmaktadır (Foto 45).

Foto 44. Aktif Olmayan Kanal Tipi Travertenler

Traverten teraslarının ilgi çekici bir diğer özelliği, beyazlığıdır. Bu beyazlığın nedeni ana kayacın kireçtaşı olması sonucu, sudaki kalsiyum oranının yüksek olmasıdır. Beyaz traverten alanları, pembe zakkum çiçekleriyle görsel bir ahenk oluşturmaktadır. Traverten alanında termal suyun mikroflorasına bağlı olarak zeminde ve su kanallarının alt ve su kanallarının alt ve yan yüzeylerinde koyu mavi-yeşil renk, suyun yayıldığı yerlerde sarı-yeşil, bazı yerlerde zeminde kahverengi renk görülmektedir. Bu renk termal suyun kendine özgü mikroflorasından, zemin kireçtaşı olduğu için kalsifil (kalsiyum seven) bitkiler (Cynophyceae, Diatomeae, Chlorophyceae) nedeniyle oluşmaktadır.⁵⁴ Fakat günümüzde turizmde kullanımı arttıkça turistik tesislerin atık suları ve katı atıkların çürümesinden oluşan yosunlaşma,

⁵⁴ H.GÜNER, Pamukkale Termal Suyunun Mikroflorası, Ege Üniversitesi Fen Fak., 1966, s.7.

kirlilik ve suyun tesislerde kullanımı sonucu, üzerinden su akmayan travertenlerde kararırma görölmektedir.

Foto 45. Aktif Kanal Tipi Travertenler

Pamukkale kaynaklarına 5 km uzaklıktaki Karahayıt köyünde Kırmızısu kaynağı, içindeki demir iyonuna bağılı olarak kırmızımsı renkli traverten oluşturmuştur. 500 m² lik bir alanda iki basamak şeklindeki bu traverten, suyun akış yönünde sarı, kahverengi tonlarda donmuş bir şelale görünümündedir.

Turizmde doğa anıtlarının görsel olarak değerlendirilmesi, düzenlenmiş patikalarda gezilmesi ve manzara seyir yerlerinden seyredilmesi şeklinde olmaktadır. Bu yerler öncelikle çekim gücünün

yoğunlaştığı noktalarda, kendiliğinden oluşur. Uygun görülen yerlere seyir terasları düzenlenir. Pamukkale traverten alanının doğa turizminde kullanımı, manzara çekim güzünün yüksek olduğu yerlerde kendiliğinden oluşan manzara seyir yerlerinden seyretmek, fotoğraf çekmekle birlikte insanların travertenler üzerinde yürümesi ve traverten havuzlarında yüzmesi gibi insanın traverten ve suyla teması şeklindedir. Pamukkale köyünün Denizli-Karahayit karayolu çıkışında travertenlerin bütün olarak algılandığı yer, araçların durarak Pamukkale'yi seyrettikleri bir manzara seyir yeri olmuştur. Traverten platosu üzerinde, kuzey ve güney kapılarından girişten sonra öncelikle, geniş alana yayılan nekropolü, tiyatro ve hamam kalıntılarıyla antik şehir algılanır. Şehrin ve traverten alanının batısında tarım alanları ve köyleriyle (Akköy, Develi, Şamlı, Pamukkale) Çürüksu ovasının kırsal görünümü ve ovayı sınırlayan Honaz dağı (2528 m) ve Babadağ (Akdağ 2300 m) arasındaki dağ silsilesinin yer aldığı manzara görülmektedir. Travertenle kaplı yamaçta üst noktalardan aşağılara doğru travertenler, her noktada insanda hayranlık uyandıracak görseelliktedir. İnsanların görselikle birlikte traverten ve suyla teması şüphesiz daha da ilgi çekicidir. Fakat travertenlerin bu şekilde kullanımı, turizmde kendisini çeken kaynağın oluşumunu engellemektedir. Turistleri çeken bu şekiller, doğal ortam koşullarında oluşmuşlar ve oluşum devam etmektedir. Havuzlarda ve basamaklarda kil boyutundaki kalsiyumkarbonat kristalleri, zamanla katılarak traverten oluşmaktadır. Turistlerin bu havuzlar içinde gezmesi ve yüzmesiyle traverten oluşum süreci bozulmaktadır.

Turizmde doğal güzellikler, günün farklı dilimlerinde güneş ışınlarının renkleriyle farklı görüntüler sunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan traverten taraçaları, güneşin doğuşunda ve batışında aldığı kızıl tonlarla başka bir güzelliğe bürünmektedir. İlginin özellikle fotoğraf çekme açısından en fazla yoğunlaştığı saatler günbatımıdır.

2. Pamukkale Çevresinde Kaplıca Turizmi

Pamukkale'de yerleşmenin ilk çekirdeğini dinsel bir yapı (Plutonium) oluşturmaya rağmen, kentin gelişmesinde ve tanınmasında termal suların şifalı özelliğinin önemli etkisi olduğu, Romalılar dönemine ait hamam kalıntılarından anlaşılmaktadır.

Günümüzde bir kısmı müze olarak düzenlenen Büyük Hamam (M.S. 2. yy.), Roma hamamlarının ortak özellikleri olan sıcak (caldarium), ılık (tepidarium), soğuk (frigidarium) bölümlere sahip, havuzlu odaları, atletizm ve jimnastik için geniş bir salonu bulunan büyük bir yapıdır. Kentin kuzey kapısı dışında Romalılar Dönemi'ne ait (M.S. 3. yy.) kentin dinsel işlevinin daha baskın olduğu Erken Hristiyanlık Dönemi'nde (M.S. 5-6. yy.) tekrar kiliseye dönüştürülen, bir hamam bulunmaktadır. Şifalı sularıyla bu hamamlar kent halkının ve ülkenin diğer yerlerinden gelenlerin genel yıkanma yerleriydi. Strabon (M.S. 2. yy.) kitabında "Burada su boldur ve kentte bir çok doğal havuzlar ve hamamlar vardır" demektedir.⁵⁵ Hierapolis'in Roma imparatorlarının da ilgisini çektiği Hadrianus ve Caracalla'nın kenti ziyarete geldiği bilinmektedir. Kent, B. Menderes grabenini kuzeydoğudan sınırlayan faya ve bu faya bağlı olarak oluşan çatlak ve kırık sistemlerine bağlı olarak çıkan sıcak sularla ün kazanmasına rağmen, en büyük zararı depremlerden görmüştür. M.S. 60 yılında Romalılar zamanında IX şiddetinde bir deprem geçirmiştir.⁵⁶ Kenti büyük ölçüde harap eden bu depreme rağmen tekrar aynı yerde kurulması, sıcak su kaynaklarının varlığına bağlıdır. Kent, Bizanslılar zamanında da kaplıca kenti özelliğini devam ettirmiştir. Fakat eski parlaklığını kaybeden ve depremlerden büyük ölçüde harap olan kent, Türkler döneminde yerleşim yeri olarak kullanılmamıştır. Bu dönemde çevrede (Honaz, Sarayköy, Denizli, Pamukkale) 1651, 1703, 1886, 1887, 1899 yıllarında şiddetleri VI-VII arasında değişen depremler kaydedilmiştir.⁵⁷ 19. yy.da ve 20. yy. başlarında, en yüksek debili kaynak suyunun çıktığı yerde, kentin sütunlu ana caddesinin depremler sonucu çökerek ve suyun birikerek oluşturduğu doğal havuzdan, çevre halk açık hamam olarak faydalanmıştır. Buraya 1934 yılında bir havuz ve yanına üstü kapalı küçük bir hamam yapılması, Türkler döneminde kaplıca tesislerinin başlangıcı olmuştur.

Bilimsel olarak Pamukkale sularının analizi 1947 yılında yapılmış, 35°C sıcaklıktaki suların kalsiyum ve serbest karbondioksit oranının yüksek olduğu tespit edilmiştir.⁵⁸ Ulaşım olanağının her mevsim iyi olmadığı ve konaklama tesislerinin bulunmadığı yıllarda termal suların kullanımı açık banyo şeklinde olmuş, halk arasında

⁵⁵ STRABON, Coğrafya, XIII. Kitap 4.14, (çev.A.Pekman), 1987, s.138.

⁵⁶ H.SOYSAL ve diğerleri, Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (M.Ö. 2100-M.S. 1900), İstanbul, 1981, s.30.

⁵⁷ Aynı kaynak.

⁵⁸ K.Ö.ÇAĞLAR, Türkiye Maden Suları ve Kaplıcaları, MTA, 1948, Ankara.

"şifâli su" olarak bilinen suların bilimsel olarak sıcak su tedavisi (balneoterapi) için uygunluğu 1971 yılında ortaya konmuştur. Pamukkale'de üç kaynakta bilimsel olarak yapılan analizler sonucunda suların toplam debisinin 330 lt/sn'nin üzerinde, sıcaklığın 35°C civarında (33°C - 35,5°C), pH değeri 5.8 - 6.02 arasında, radon konsantrasyonu (Rn 222) 1381-1537 Pci/lt, bikarbonat, sülfat, kalsiyum, sodyum, magnezyum ve karbondioksitli bir bileşime sahip olduğu tespit edilmiştir.⁵⁹ Banyo halinde kullanıldığında dolaşım sistemine ait hastalıklara ve romatizma sendromuna, içme kürleri halinde sindirim sistemi üzerinde olumlu etkileri görülürken, karaciğerin fonksiyonel bozukluklarında, safra kesesi ve yollarının kronik iltihaplanmalarında ve safra taşlarında ortaya çıkan sindirim bozukluklarında kullanılır.⁶⁰ Aynı araştırmada Karahayıt köyü kaynaklarının da analizi yapılmıştır. Pamukkale kaynaklarıyla en önemli farkları debilerinin az, sıcaklıklarının fazla ve içlerinde demir iyonunun bulunmasıdır. Karahayıt kaynak sularında en yüksek debiye sahip olan kaynağın debisi 40 lt/sn'dir (diğer iki kaynak 0.2 ve 1,5 - 2 lt/sn). Kaynakların sıcaklığı ise 40°C - 56°C'ler arasındadır (hipertermal).⁶¹ Pamukkale kaynak suları kısmen demirli olmasına rağmen, buradaki kaynaklardan ikisi demirlidir. Kaplıca turizminde, suyun kişi/gün kullanım kapasitesi açısından debisi önemlidir. Pamukkale kaynakları traverten oluşumu, turizm ve tarım olmak üzere üç şekilde kullanıldığından debinin yüksek olması önem taşımaktadır. Ayrıca Pamukkale kaynaklarının sıcaklığının vücut sıcaklığına yakın olması kaplıca turizminde kullanımını kolaylaştırmaktadır.

Kaynak suları hakkında en yeni araştırma, Pamukkale koruma projesi kapsamında, Hacettepe Üniversitesi Karst Su Kaynakları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yapılmıştır. Bu araştırmada mevcut ve olası su potansiyeli, termal suların fiziksel ve kimyasal özellikleri araştırılmıştır. Yapılan akım ölçümleriyle ana akiferin yıllık ortalama debisi 385 lt/sn olarak tespit edilmiştir.⁶² Hierapolis antik kenti içinde 5 kaynak bulunmaktadır (Jandarma I ve II, Motel, Bel-Tes ve İnciraltı kaynakları). Bunlar arasında en yüksek debi bir motelin

⁵⁹ Kaynak: Türkiye Maden Suları 3, Ege Bölgesi, İ.Ü. Tıp Fak., 1975, İstanbul, s.54-59.

⁶⁰ Aynı, s.51.

⁶¹ Aynı, s.60-65.

⁶² Ş.ŞİMŞEK ve diğerleri, "Pamukkale Termal Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Travertenlerin Korunmasına Yönelik Hidrojeoloji Çalışmaları", II. Ulusal Su Sempozyumu (4 Mayıs 1995) Bildiriler Kitabı, s.16 (4 Mayıs 1995).

ortasındaki havuzda toplanan ve en fazla kullanılan kaynaktır (160 lt/sn). Diğer kaynaklardan Belediye tesislerinin 10 km kuzeydoğusunda Bel-Tes kaynağının debisi 100 lt/sn, Jandarma I kaynağının 65 lt/sn (diğer iki kaynak toplam 35 lt/sn) dir. Büyük Menderes grabeni içinde debisi en yüksek kaynaklar Pamukkale termal kaynaklarıdır. Bu projede öncelikle yörenin 1/25.000 ölçekli bir hidrojeoloji haritası yapılarak termal suların oluşumunu sağlayan jeolojik ve hidrojeolojik özellikler araştırılmıştır. Kaynaklar ile travertenler arasında beton üstü kapalı 3500 m'lik bir yeni kanal yapılmış, yeni kanal sistemi ve kaptajlar sonucunda kaynak gözesinde ve kanal boyunca kaçakların önlenmesi nedeniyle yaklaşık % 30 oranında debi artış oranı sağlanmıştır.⁶³ Sıcak su tedavisi belirli bir süreyi gerektirir bu süre 3 hafta veya minimum iki haftadır.⁶⁴ Kaplıca turizminde tatil ve tedavi birlikte düşünüldüğünden belirli bir süre kalmayı gerektirir. Pamukkale'de konaklama tesislerinin sayısı arttıktan sonra iç ve dış turizmde gelen turist sayısı da artmıştır. Fakat konaklama tesislerinde ortalama kalış süresi 1 gündür. Bu nedenle Pamukkale suları sıcak su tedavisinden çok, travertenlerin doğal güzelliğini görmek isteyenler tarafından kısa süreli kullanılmaktadır. Karahayıt köyü güney çıkışına yapılan oteller Karahayıt kaynaklarının debisi fazla olmadığından Karahayıt köyünde kaplıca turizmi için değil, Pamukkale'ye doğa turizmi için gelenlerin kapasitesine göre plânlanmıştır. Pamukkale ve Karahayıt'da kaplıca tedavisine yönelik tedavi merkezi bulunmamaktadır. Pamukkale'ye gelen turistlerin çoğunluğu doğa turizmi için gelmesine rağmen, sular travertenlerin oluşumunun devamlılığı için değil, konaklama tesislerinde kaplıca tedavisine de dayanmayan, açık havuzlarda rekreasyon amacıyla kullanılmaktadır. Kaplıca turizminin iç ve dış turizm açısından gelişmesi için konaklama tesislerinde, havuz ve banyolarla birlikte sağlık bölümlerinin de etkin olması gerekir. Karahayıt güneyine yapılan konaklama tesislerinde açık havuzlarla birlikte kapalı havuzlar, uzman yönetiminde sağlık programları, çamur banyoları vb. hizmetler de bulunmaktadır. Fakat bu tesisler arasında sadece fay hattı üzerinde bulunan konaklama tesisleri, kendi yaptıkları sondajlarla sıcak kaynak sularından faydalanmaktadır.

⁶³ Aynı s.25.

⁶⁴ Z.KARAGÜLLE - N.ÖZER, "Kaplıca Kür Teknikleri", Tıbbi Ekoloji ve Hidro-Klimatoloji Dergisi, cilt:2, Sayı:2-3, s.32.

3. Pamukkale Çevresinde Kültür Turizmi

Pamukkale traverten taraçalarının sınırladığı plato üzerinde yer alan Hierapolis antik kenti kalıntıları, aynı alan içinde, doğa ve kaplıca turizmiyle ören turizminin iç içe olmasını sağlamıştır. Kentin kalıntıları K. Çökelez dağının güneybatıya doğru alçalan eteklerinde, Çürüksu ovasını kuzeydoğudan sınırlayan plato üzerinde 370 - 450 m yükseltiler arasında, boyutları 1000 x 800 m olan geniş bir alana yayılmıştır. Kent kuruluş yeri seçimini ve bu yerde gelişimini birkaç coğrafi etmene borçludur. Öncelikle yeraltı deresi oluşturan kaynak sularından çıkan karbondioksitin, bir mağaradan zehirli gaz olarak çıkması ve çevrede beyaz çökelti bırakarak sıcak sular, ilâhi bir gücün varlığının delili sayılarak, burası çevre kentlerdeki insanların dinî açıdan dikkatini çekmiştir. Zehirli gaz ve sıcak sular yer altı ve ölümler dünyasının tanrısı Hades (Pluton) ile bağlantılı olarak, bu mağara üzerinde Hades Tapınağı (Kharoneion) kurulmuş, Plutonion adı verilen bu tapınak ilk yerleşmenin temeli olmuştur (Foto 46). Bu tapınak M.S. 2. yy.da inşa edilen Apollon tapınağının zemin katındadır.⁶⁵ Bu tapınak çevresinde gelişen kentin dinsel işlevi daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. M.S. 80 yıllarında Hz. İsa'nın havarilerinden St. Philip'in bu kentte öldürüldüğü kabul edilerek, Bizanslılar döneminde anısına yaptırılan anıt mezar (M.S. 4. yy. sonu 5. yy. başı) nedeniyle önemli bir hristiyanlık merkezi olmuştur. Bizans surlarında küçük bir kapı ve yol, kenti bu anıt mezara bağlar. Burası hristiyanlığın resmi din oluşundan sonra halkın büyük ilgisini çeken bir yer olmuştur. Nekropolde musevî mezarlarının varlığı, kentte musevî bir toplululuğun da yaşadığını göstermektedir. Kuzey nekropolündeki hamam içine sonradan kilise yapılması, cenazelerin dinsel yanılla kabul gördüğünü göstermektedir.

⁶⁵ M.U. ANABOLU, "Hierapolis'de Bulunan Kharoneion veya Plutonion", Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, s.155.

Foto 46. Kentin İlk Nüvesini Oluşturan Apollon Tapınağı Kalıntıları

Kentin kuruluş yerinin olanakları, kentte diğer fonksiyonların da gelişmesini sağlamıştır. Bunlardan birisi, kentin kuruluş yerinin askeri savunma açısından sağladığı üstünlüklerdir. Traverten taraçalarının başladığı yamaç ile ovanın en alçak noktası arasında 120 m'lik yükseklik farkı bulunmaktadır. K. Çökelez dağıyla kuzey ve kuzeydoğusunu korumaya alan kent, ortalama 150 m yükseltideki Çürüksu (Lykos) vadisinde Babadağ-Honaz arasında çok geniş bir alanı ortalama 400 m yükseklikteki kuruluş yerinden denetleyebiliyordu. Bu bakımdan Bergama Krallığı zamanında Selekidlere karşı bir askeri koloni olarak önem kazanmıştır. Bizanslılar kenti kuzey, doğu ve güneyden çeviren surlar yaparken traverten taraçaları alanını doğal sur kabul etmişler ve bu alana sur yapmamışlardır. Basit bir işçilik gösteren bu surların düşmana karşı savunma amaçlı değil yağmacı ve hırsızlara karşı yapıldığı sanılmaktadır.⁶⁶

Kuruluşu dinî nedenlere dayanan, askeri önemi olan kentin Romalılar zamanında gelişmesi, sıcaксу kaynaklarının şifâli özelliğinin getirdiği şöhrettir. Bu nedenle bir kaplıca kenti işlevini kazanmıştır. Günümüzde bu işlevi Pamukkale kasabası devam ettirmektedir.

⁶⁶ G.BEAN, Turkey Beyond the Meander, 1980, London, s.206.

Kentin gelişmesinde bir diğer etmen, Çürüksu ve Menderes vadilerinin sağladığı ulaşım kolaylığıdır. Kent Ege kıyılarını İç Anadolu ve Akdeniz üzerinden Mezopotamya'ya bağlayan yollar üzerindeydi. Bir taraftan Efesos ve Tralles'den gelerek Laodikeia'dan geçen ve Ege kıyılarını Suriye ve İran'a bağlayan "cenup yolu" (güney yolu) na bağlıydı. Diğer taraftan Tripolis-Philadelphia üzerinden Sardes'e giden yol Hierapolis'den geçerdi.⁶⁷ Efesos-Apameia (Dinar) yolu Hierapolis'i İç Anadolu'ya bağlardı. Kentin kuzey kapısı Sardes'e giden yola, güney kapısı bir kavşak kenti olan Laodikeia'ya açılırdı. Önemli ticaret yollarına bağlanması, kentin ticarî işlev kazanmasını sağlamıştır. Kentte özellikle halı dokumacılığı, yün boyama gibi faaliyetlerin geliştiği bilinmektedir. Günümüzde çevrenin ticarî işlevini Denizli kenti yüklenmiştir. Kent konumunun sağladığı olanaklarla gelişmiş, Lykos vadisinin üç önemli şehrinden birisi olarak kendisinden önce kurulan Laodikeia'ya rakip olmuş, Colossae (Honaz) nin göçlerle eski önemini kaybetmesine neden olmuştur.

Kentin ilk kuruluşu hakkında kesin bilgiler yoktur. Bulunan en eski kalıntılar Helenistik Döneme aittir (M.Ö. 330-30). Fay hattına yakınlığı nedeniyle depremlerle yıkılması, her seferinde aynı yerde tekrar kurulması, eski kalıntıların bir kısmının travertenlerle örtülmesi gibi nedenlerle, daha eski dönemlere ait kalıntılar hasar görmüş olduğundan, ancak kazılarla ortaya çıkarılabilecektir. Helenistik dönemde kent, Denizli çevresine hakim olan Selekid'ler ve Bergama Krallığı arasında el değiştirmiş, Bergama Kralı tarafından kurulduğu bilinen kent belki de daha önce Selekid'lerin kurduğu bir kentin yerine kurulmuştur. M.Ö. 2. yy.da Bergama Krallığı'nın bir kenti olduğu bilinmektedir. M.Ö. 1. yy.dan itibaren Romalıların egemenliğine girmiş, M.S. 395'den itibaren bir Bizans kenti olmuştur. Kentin M.S. 6. yy.dan itibaren sönükleştiği ve halkın göç etmeye başladığı bilinmektedir. 12. yy.dan itibaren artık yerleşim açısından terkedilmiştir. İlk kuruluşu hakkında kesin bilgiler yoksa da M.Ö. 2. yy.dan M.S. 12. yy.a kadar daimî iskân görmüştür. En parlak dönemlerini M.S. 2. ve 3. yy.larda yaşamıştır. Kentin dinî, askeri, kaplıca, ticarî işlevlerini sağlayan coğrafi konumu kentin gelişmesini sağlamıştır. Kent fay hattına yakınlığı nedeniyle, en büyük zararı bu nedenden görmüş, şiddetli depremlerle yıkılmış fakat kuruluş yeri üstünlükleri nedeniyle yerini değiştirmemiştir. Fakat M.S. 60 depremindeki büyük tahripden sonra kent merkezi güneye taşınmıştır.

⁶⁷ W.M.RAMSAY, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (çev. M.Pektaş), 1966, İstanbul, s.50.

Bunun delili depremde harap olan eski tiyatronun kent surlarının dışında, sonradan yapılan tiyatronun kent surları içinde kalmasıdır.⁶⁸

Kent hakkında ilk bilgiler arkeologlar tarafından yayınlanmıştır. Özellikle Alman arkeologların 1887 yılında C. Humann başkanlığında başlattıkları kazı sonuçları 1898'de yayınlanmıştır.⁶⁹ 1957 yılında İtalya Torino Üniversitesi ve 1974 Lecce Üniversitesi tarafından başlatılan kazı ve restorasyon çalışmaları günümüzde devam etmektedir. Helenistik dönemde ızgara plânlı olarak kurulan kentin günümüzde görülen kalıntıları Roma döneminde M.S. 60 yılındaki şiddetli depremde sonra imparatorluğun maddi desteğiyle sağlam olarak kurulan kente aittir. Kentin dinî işlevine ait Helenistik dönemde yapılan Plutonion üzerine kurulmuş Apollon tapınağı, kiliseler ve St. Philip anıt mezarı, kaplıca işlevine ait hamamlar bulunmaktadır. Kalıntılar arasında ayrıca çevrede suların bol olmasıyla ilgili olarak kente içme suyu getiren su kanalları, çeşmeler ve iki tiyatro bulunmaktadır. kenti kuzey-güney doğrultusunda ikiye bölen, yaklaşık 1 km uzunluğunda, sütunlu caddenin kuzey kısmı, Lecce Üniversitesi'nin kazılarıyla ortaya çıkarılmış ve restore edilmektedir. Kaldırılan Pamukkale motelin ortasındaki açık havuzun içinde, ana caddenin sütunları bulunmaktadır. Muhtemelen deprem sonucundaki bir çökmeye, kaynak suları burada doğal olarak toplanmıştır. Diğer kısımlarında büyük ölçüde harap olan sütunlu ana caddenin en ilgi çekici kalıntıları anıtsal kapılardır. Roma dönemine ait olan kapılar, üç kemerli ve yanlarında kuleleriyle zafer takı görünümündedir. M.S. 1. yüzyıla ait kentin ana girişleri olan önemli ticaret yollarına açılan bu kapılar bulundukları yöne göre Kuzey Roma Kapısı (Frontinus Kapısı) ve Güney Roma Kapısı (Onur Kapısı veya Domitian Kapısı) olarak adlandırılmıştır. M.S. 4. yy. sonunda yapılan Bizans surları kentin tamamını içine almadığından Roma kapıları sur dışında kalmıştır. Aynı yönlerde Bizans surlarından kente girişi sağlayan "Kuzey Bizans Kapısı" ve "Güney Bizans Kapısı" bulunmaktadır. Günümüzde yeni plânlamalar dahilinde arkeolojik kalıntılara ve traverten alanına girişte bu yönlerle uyulmuş, yapılan yeni kapılar aynı yönlerde yapılarak "kuzey kapı" ve "güney kapı" olarak adlandırılmıştır. Kuzey kapı Roma ve Bizans kapılarının dışında, güney kapı Roma ve Bizans kapılarının arasında yer almaktadır. Bizanslılar kenti kuzey, güney ve doğudan çeviren surlar yaparken kentin batısındaki traverten alanına

⁶⁸ G.BEAN, aynı, s.202.

⁶⁹ Carl HUMANN, C.CİCHORİUS, W.JUDEİCH ve F.WİNTER, Altertümer von Hierapolis, Berlin, 1898.

muhtemelen doğal güzelliğe zarar vermemek için sur yapmamışlardır. Fakat son yapılan arkeolojik kazılar, bu yönde bir turistik tesis (Tusan Motel) yanındaki sur kalıntısının, Selçuklular dönemine ait olduğunu ortaya koymuştur. Bu turistik tesisin kaldırılması ancak 2000 yılında mümkün olmuştur. Pamukkale ismi, ovada çiftçilik yapan aileler tarafından, travertenlerin şekli ve beyazlığı pamuk yığınlarına benzetilerek üzerindeki bu kaleden dolayı verilmiş olmalıdır.

Kentin Helenistik ve Roma dönemlerine ait iki tiyatrosu bulunmaktadır. Kentin kuzeydoğusunda yer alan Helenistik devir tiyatrosu depremle yıkılınca, bu tiyatronun kalıntıları da kullanılarak kent merkezine doğru 410 m yükseklikten ovaya hâkim bir konumda yapımı yaklaşık yüzyıl süren Roma tiyatrosu yapılmıştır. 15 000 kişi alacak kapasitede ve oldukça süslü olan tiyatronun restorasyon çalışmalarına, Torino Üniversitesi tarafından devam edilmektedir.

Kentin kuzey, güney ve doğu yönlerinde, mezar çeşitleriyle ilgi çeken nekropoller bulunmaktadır. Kuzey kapısından girişte karayolu nekropolün içinden geçmektedir. Sayıları bini aşan mezarların tipleri (tümülüs, lahit, ev tipi vb.) ilgi çekicidir. Bir kısmının kitabeleri okunarak panolara asılmıştır. Mezarlığın bu kadar geniş olması, insanların kente dinî işlevinden dolayı kutsallığından ve kaplıca kenti olmasından dolayı, sıcak sularından şifâ bulmak için hayatlarının son yıllarını geçirmek üzere yerleştiklerini hissettirmektedir. 1972 yılında Roma Hamamı'nın bir projeye onarılması ve bir kısmının müze haline getirilmesi uygun görülmüştür. Hamamın üç kapalı bölümü, üç salon olarak düzenlenmiş ve 1984 yılından itibaren müze olarak hizmet vermektedir. A salonunda Hierapolis ve Laodikeia kazılarında çıkan eserler sergilenmektedir. B salonunda Beycesultan höyüğü (Çivril ilçesi, Menteş köyü) kazısı eserleri, Frig, Helenistik, Roma, Bizans dönemlerine ait eserler ve kronolojik olarak dizilmiş sikkeler, C salonunda Hierapolis tiyatrosunun cephesini süsleyen eserler restore edilerek sergilenmiştir. Hamamın doğu kısmında kütüphane ve gymnasium olarak bilinen açık yerlerde mermer ve taş eserler sergilenmektedir.

Hierapolis ören turizmi açısından Anadolu'nun önemli antik kentlerinden birisidir. Kuruluşuna neden olan termal kaynaklarla gelişmiş ün kazanmış olmasına rağmen bu kaynakların çıkışını sağlayan çatlak sistemi ve faya bağlı olarak depremlerden zarar görmüş, Helenistik dönem kalıntıları da traverten tabakalarıyla kaynaşmıştır. Kuzey nekropolünde, suyun döküldüğü yamaç kenarında

temeli zamanla travertenle kaplanmış, zakkum ağaçlarıyla süslü, şehrin adeta sembolü olabilecek güzellikte bir lahit mezar bulunmaktadır. Kent günümüzde de sıcak su kaynaklarıyla ününü bütün dünyaya duyurmaktadır. Ören turizminde en çok ilgiyi Roma tiyatrosu, kuzey mezarlığı, kuzey ve güney Roma ve Bizans kapıları, sütunları restorasyon çalışmalarıyla yerlerine konmakta olan sütunlu caddenin kuzey kısmı, kültür turizmi açısından ise Roma hamamı içinde müze çekmektedir. 1996 yılında yenilenen ışıklandırma düzeniyle hamam ve tiyatro travertenlerle birlikte gece ışıklandırılmaktadır.

Kültür turizmi açısından Çürüksu vadisinde çevrede ilgi çekici kalıntılar olmasına rağmen turizmde turlara dahil edilmemektedir. Eskişehir ve Gönçalı arasında M.Ö. 1. yy.da Anadolu'nun önemli ve ünlü kentlerinden birisi olan Laodikeia kentinin kalıntıları bulunmaktadır. İki tiyatro, stadyum ve gimnazyum, anıtsal çeşme, meclis binası, Zeus tapınağı, su kanalları günümüze gelmiştir. Küçük Asya'nın 7 ünlü kilisesinden birisinin bulunması nedeniyle 1996 yılında inanç turizmi turlarına dahil edilen kent bu bakımdan ilgi çekecektir. Honaz'ın 2 km kuzeyinde kurulmuş olan Colossae'den çok az kalıntı kalmıştır. Yenicekent'in doğusunda Hierapolis'e 20 km uzaklıktaki Tripolis'in ise tiyatro, hamam, kale surları ve nekropol kalıntıları bulunmaktadır. Kültür turizmi açısından Denizli-Afyonkarahisar karayolunun 7 km'sinde Akhan köyü girişinde Selçuklu yapısı Akhan kervansarayı yer almaktadır.

4. Traverten Alanında Doğa ve İnsan Etkileşimi

Bir taraftan doğal oluşumu devam eden Pamukkale travertenleri diğer taraftan bilinen ilk yapısı Plutonion'dan itibaren günümüze kadar insan etkileşimiyle iç içedir. Traverten alanında dinsel amaçlı başlayan yapılaşma kentin dinî fonksiyonu yanında askeri, ticarî ve kaplıca kenti özelliği kazanmasıyla artmıştır. M.Ö 2.yüzyıl-M.S 12.yüzyıl arasında traverten alanı sürekli yerleşim alanı olmuştur. Travertenlerin görselliğinden insan her dönemde faydalanmıştır. Travertenler antik dönemde Hierapolis kentinin ününü artırmıştır. 12.yüzyıldan itibaren yerleşme alanı olarak önemini kaybetmiş olmasına rağmen görselliğiyle ilgi çektiği gezginlerin kitaplarında görülmektedir. Sıcak suların antik dönemlerde de tarım alanlarının sulanmasında kullanıldığı aktif olmayan kanal tipi travertenlerden anlaşılmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde yerleşme ovaya

inmiş fakat suyun tarım amaçlı kullanımı ovada yakın yıllara kadar devam etmiştir.

Hierapolis'in günümüzdeki işlevini yüklenen Pamukkale 19.yüzyıl sonunda ovada yer alan bir çiftliğe yörük aileler, bir aşiret ve çevre köylerden çiftçilerin gelmesiyle köye dönüşmüştür. 19.yüzyıl ve 20.yüzyıl başlarında yazılan eserlerden Hierapolis'in yıkıntılar halinde olduğunu, sularının ovada tarım alanlarında kısmen de açık banyo şeklinde traverten alanında kullanıldığını, bu dönemde traverten alanında antik kalıntılar dışında yeni bir yapının olmadığını öğreniyoruz. 13.yüzyıldan 20.yüzyıla kadar yeni yapılaşmadan uzak kalan traverten alanı Cumhuriyet Dönemi başlarından itibaren görselliği ve sıcak su kaynaklarının şifalı özelliği nedeniyle yeniden insanla sıkı etkileşim içine girmiştir.

4.a. Turizmin Başlangıcı ve Etkileri

Pamukkale traverten alanı, Cumhuriyet dönemi başlarında suları ovada tarım amaçlı kullanılırken ulaşım olanağı zor olsa da Denizli'den ve çevre köylerden, sıcak sularından şifâ bulmak için günlük veya çadırlarla birkaç gün için mesire yeri olarak günümüzdeki anlamıyla rekreasyon için geline bir yer olmuştur. Herhangi bir turizm hizmet tesisinin bulunmadığı bu yıllarda Denizli'den Pamukkale'ye ulaşım ancak yağışsız mevsimlerde açık olan köy yollarından yapılmıştır. Bunlardan daha kısa olan birincisi Denizli-Eskihisar-Goncaali-Karakova-Çeltikçi'den ve Çürüksu nehri üzerinde sağlam olmayan ahşap Mercan köprüsünden geçerek Ecirli köyüne (günümüzde Pamukkale) ulaşırdı. Daha uzun olan diğer yol doğuya doğru Denizli-Çal asfaltının 16 km'sinde Döğüş köprüsünden geçer, Irlıganlı köyü güneyinden geçerek Ecirli köyüne ulaşırdı.⁷⁰ Pamukkale'ye öğrenci gruplarının artan ilgisi üzerine öncelikle Denizli'den olan ulaşımı düzenlemeye çalışılmış, 1934 yılında birinci yol her mevsim gidiş-gelişe uygun duruma getirilmiş, Çürüksu üzerine demirden bir köprü (Cumhuriyet köprüsü) yapılmış ve yol üzerindeki diğer köprüler onarılmıştır.⁷¹ Aynı yıllarda yapılan diğer değişiklikler, kaynak sularının doğal olarak göllendiği yere açık bir havuz (150 m²) ve küçük, ahşap, zarif bir çatısı olan kapalı bir banyonun yapılmasıdır.

⁷⁰ F.AKÇAKOCA AKCA, Pamukkale Suları, 1946, İstanbul, s.15.

⁷¹ Aynı, s.19.

Bu havuz etrafına yapılan motelin ortasında kalmış, motelin kaldırılması günümüzde ancak gerçekleşmiş fakat havuzun kullanımı devam etmektedir. Kapalı banyo ise traverten alanı üzerinde Cumhuriyet döneminin ilk yapısıdır. Ecirli köyünden yürüyerek veya atla çıkılan traverten alanına 1934 yılında bir patika yapılmıştır.⁷² Bu patika 1964 yılında travertenleri kesen daha sonraki yıllarda tartışmalara neden olan ve kaldırılması günümüze kadar gelen asfalt yolun temelini oluşturmuştur. 1940'lı yıllarda Pamukkale, çevre halkın ve öğrenci gurupların mesire yeri olmuştur (açık hava rekreasyon alanı). Denizli'den Pamukkale'ye "fayton", "gezinti otomobilleri" veya otobüslerle gelenler olduğu gibi Denizli'den veya Goncalı tren istasyonundan itibaren yürüyerek veya atla gelindiği bilinmektedir.⁷³ Günlük gelenler açık havuz veya kapalı banyodan, şifâli sulardan faydalanıp piknik yaparak günlük rekreasyonel faaliyet yaparlardı. Konaklama tesisi olmadığından iklimin uygun olduğu mevsimlerde çadır kurarak veya harabeler içinde konaklardı. Denizli'de kurulup 1947'de geliştirilen "Gezici Derneği" (Turizm Derneği) nin Pamukkale'nin turizmde tanınmasında katkıları olmuştur. Pamukkale sularının ilk bilimsel analizi de aynı yıl yapılmıştır.

1950'li yıllarda artan ihtiyaç üzerine traverten alanında içme suyu, telefon, posta gibi ilk ihtiyaçlar karşılanmış ve çevre ağaçlandırılmaya başlanmıştır.⁷⁴ Traverten alanında ilk konaklama tesisi 1957 yılında daha önce yapılan havuzun çevresi motel odaları şeklinde düzenlenerek (Pamukkale Motel) "Denizli Turizm Derneği" tarafından yapılmıştır. Aynı yıl İtalyan bilim adamları Hierapolis antik kentinde günümüzde de devam eden kazılara başlamışlardır.

1960'lı yılların en önemli gelişmesi, günümüzde kullanılan Çürüksu ovasından geçen Pamukkale'ye ulaşımı kolaylaştıran ve kısaltan Denizli- Pamukkale karayolunun 1964 yılında tamamlanmasıdır. Fakat bu yolun devamı olarak Pamukkale travertenlerini kesen patikanın asfaltlanması travertenleri tahrip etmiştir. Daha önceki yıllarda turistik konaklama Denizli kentinde yapılırken, 1962 yılında traverten alanına ikinci tesis (Tusan Motel), 1964 yılında Ecirli köyüne ilk otel (Konakzade) ve traverten alanına üçüncü tesis (Koru Motel), 1967 yılında dördüncü tesis (Bel-Tes)

⁷² Aynı, s.19.

⁷³ A.A.TÜTENK, Hierapolis, Pamukkale Kılavuzu, 1948, Denizli, s.3.

⁷⁴ T.TOKER, Pamukkale (Hierapolis), 1959, Denizli, s.21.

yapılmıştır. Travertenlerin oluşumunu ve beyazlığını sağlayan ve tarım alanlarında sulama suyu olarak kullanılan termal kaynak sularının, traverten alanında yapılan tesislerde üçüncü bir kullanım alanının ortaya çıkmasıyla, travertenlerin üzerinden yeterli su akıtılmadığından, kararma sorunu gündeme gelmiştir. Pamukkale köyü (yükseklik 200-250 m), Çürüksu nehrine (150 m) göre yüksekte olduğundan, Çürüksu'dan sulamada faydalanamadığı için, köy Pamukkale kaynak sularını ovaya inip soğuduktan sonra tarım alanlarında kullanmak zorunda kalmıştır. 1966 yılında Devlet Su İşleri köylüye yeni sulama suyu olanakları sağlamak için araştırmaları sonucunda yeni bir kaynak bularak 1969 yılında sulama suyu şebekesini tamamlamıştır. Fakat DSİ'nin bulduğu kaynağın debisi (170 lt/sn) sulamaya yetmediğinden Pamukkale kaynak suları kanallara alınarak sulama suyu olarak kullanılmaya devam etmiştir.

1966 yılında ilk olarak ortaya atılan Pamukkale'nin Milli Park olması yolundaki çalışmalar, 1969 yılında tekrar gündeme gelmiş, Bakanlıklar, bilim adamları ve A.B.D. Millî Parklar Dairesi işbirliğiyle başlanan Pamukkale çevresinin milli park olarak uzun devreli gelişme planı, 1970 yılında tamamlanmıştır. Fakat 1956 tarihli 6831 sayılı Orman Yasası sadece ormanları ve orman rejimine giren sahaları milli park olarak korumaya olanak verdiğinden Millî Park yapılamamıştır. Fakat bu yasanın üçüncü maddesi, tabiatı koruma açısından önemli yerlerin orman rejimine alınmasını sağladığı için Pamukkale çevresinin orman rejimi kapsamına alınmasına çalışılmış, fakat Pamukkale günümüze kadar millî park olamamıştır.

1970 yılında traverten alanına, beşinci turistik tesis yapılmıştır (Mis-Tur). Bu tesis, traverten alanına kurulan son tesistir. Traverten alanı aynı zamanda Hierapolis antik şehriyle içiçe olduğundan yasak olmasına rağmen, yapılaşma bu tarihe kadar gelmiş, 1970 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu inşaatı yasaklamış fakat buna rağmen mevcut tesisler alanlarını genişletmişlerdir. 1971 yılında kaynak sularının turizm amaçlı kullanımı için İ.Ü. Tıp Fakültesi Hidro-Klimatoloji Kürsüsü, Pamukkale ve Karahayıt kaynaklarının analizini yapmış ve sağlık açısından değerlendirmiştir. Sonuç olarak sağlık açısından faydalı olduğu (dolaşım ve romatizma) bilimsel olarak ortaya konmuştur.

4.b- Turizmin Plânlı Gelişme Dönemi

Turizm 1980 li yıllara kadar plansız gelişme göstermiş, sit alanı üzerine kurulan oteller kalıntılara zarar verdiği gibi, suyun otellere alınması travertenler üzerinden düzenli akıtılmaması kararmalara neden olmuş, travertenlerin görünümünü bozmuştur. Pamukkale ve çevresini içeren plânlama çalışmalarının Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından yapılmasına karar verilmiş ve 1980 yılında 1/25.000 ölçekli Nazım İmar Plâni çalışmalarına başlanmıştır. 1983 yılında Turizm Bakanlığı tarafından 1/1.000 ölçekli Pamukkale Uygulama İmar Plâni yapılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı adına T.C. Turizm Bankası Fiziksel Plânlama Gurup Başkanlığı tarafından 1/25.000 ölçekli Pamukkale Çevre Düzeni Plâni 1984 yılında Bayındırlık ve İskân Bakanlığı tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Yeniköy, Eskihisar, Bozburun, Çeltikçi, Karakova, Karahayit, Kavakbaşı, Develi, Yukarışamlı, Korucuk, Pamukkale köylerini içine alan bu plânda arazi kullanımı (yerleşim alanları, turizm yerleşim alanları, tarımsal niteliği korunacak alanlar, orman alanları), termal kaynak kullanımı (termal kaynak koruma alanları, termal su dağıtımı) uygulanacak koşullar getirilmiştir. Bu çevre düzeni plânıyla, turizm yatırımları için Pamukkale köyünde 1500 turistik pansiyon yatağı, Karahayit köyünde 5375 turistik tesis yatağı önerilmiştir.

Pamukkale'nin yapılaşmadan korunmasının sağlamak için arkeolojik ve doğal sit sınırlarının belirlenmesi önemli olduğundan 1980 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu 1. Derece arkeolojik ve doğal sit sınırını belirlemiştir. Bu sınırlarda zamanla değişiklikler olmuş. 1984 yılında Taşınmaz Kültür Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından arkeolojik ve doğal sit sınırları onanmıştır. 1. Derece sit sınırı Çürüksu ovasının kuzeydoğusunda Çukurbağ mevkiinden başlayarak ve travertenleri içine alarak kuzeydoğuda Kayralık tepesine oradan güneydoğuda Domuzçukuruna ve güneyde Pamukkale kasabasına ulaşmaktadır. Alanın yaklaşık büyüklüğü 1100 hektardır.

Pamukkale turizminde önemli bir dönüm noktası 1986 yılında Pamukkale ve Karahayit köylerini kapsayan alanın Turizm Merkezi (Denizli- Pamukkale) ilân edilmesidir (5.8.1986 tarih ve 19186 sayılı Resmi Gazete). Turizm Merkezlerine Turizm Bakanlığı'nın sağladığı kredilerle Karahayit ve Pamukkale'de yeni konaklama tesisleri yapılmış ve Pamukkale'nin yaşamında yeni bir dönem açılmıştır.

Pamukkale'nin 1986 yılında konaklama tesisleri yapımını sağlayan Turizm Merkezi ilân edilmesi, aşırı ve düzensiz yapılaşma

tehlikesiyle, koruma tedbirlerini de yeniden gündeme getirmiştir. Bu konuda en önemli atılım 1988 yılında Pamukkale'nin "Dünya Doğal ve Kültürel Miras" listesine dahil edilmesidir. Türkiye'nin 1982 yılında taraf olduğu (4.2.1983 tarih ve 17959 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır) Dünya Kültürel ve Doğal Mirasını Koruma Sözleşmesi'ne göre, bu sözleşmeye taraf olan devletler kültürel ve doğal mirasın saptanması, korunması ve gelecek kuşaklara iletilmesinin sağlanması görevinin öncelikle kendisine ait olduğunu, bunun için kaynaklarını sonuna kadar kullanmayı ve uluslararası yardım ve işbirliği sağlamayı kabul etmektedir. Buna dayanarak Türkiye'nin önerisi UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim Kültür ve Bilim Teşkilâtı) nun Dünya Miras Komitesi tarafından incelenip Pamukkale "Dünya Doğal ve Kültürel Miras" listesine alınmıştır.

Koruma çalışmaları doğrultusunda, 1990 yılında Develi, Karahayıt, Pamukkale, Yeniköy ve Akköy'ü içine alan 44 km²lik alan "Pamukkale Özel Çevre Koruma Bölgesi" olarak tespit ve ilân edilmiştir (21.11.1990 tarih ve 20702 sayılı Resmi Gazete). Böylece Özel Çevre Koruma Bölgesi ilânından önce tasdikli imar plânlarına uymayan izin ve tahsislerle ilgili işlemler durdurulmuştur.

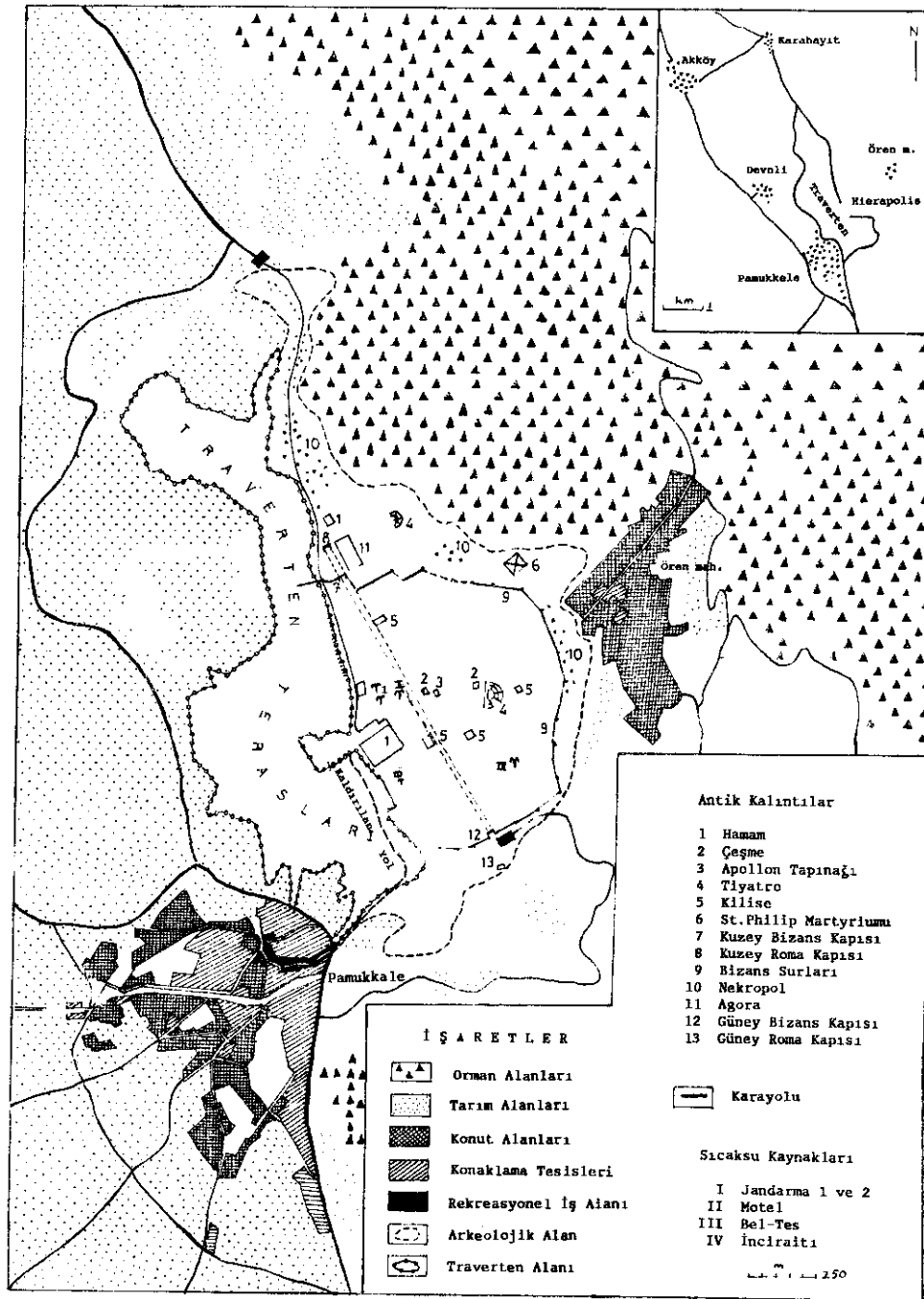
1990 yılında Denizli Valiliği, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, Çevre Bakanlığı Özel Çevre Kurumu ve UNESCO'nun katkılarıyla arkeolojik ve doğal sit alanını koruma ve geliştirme amaçlı plânlama çalışmaları başlatılmış bu çalışma 1991 yılında tamamlanmıştır. Pamukkale termal kaynaklarının ve traverten alanlarının geliştirilmesi, karst hidrojeolojisi ve çevresel etkileri üzerine çalışmalar bu projeyle yürütülmektedir. Bu projede araştırma, değerlendirme ve plânlama safhasında yapılacak işler belirlenmiştir. Projenin plânlama kapsamında 1991'de Pamukkale 1/1.000 ölçekli Uygulama İmar Plânı, 1992'de 1/1.000 ölçekli Pamukkale Koruma Amaçlı Uygulama İmar Plânı, 1992'de 1/1.000 ölçekli Karahayıt Uygulama İmar Plânı, 1993'de Pamukkale 1/25.000 Çevre Düzeni Plânı yapılmıştır. Koruma İmar Plânı yapılan alan, Çürüksu ovasının kuzeydoğusunda Çukurbağ mevkiinden başlayarak ve travertenleri içine alarak kuzeydoğuda Kayralık tepesine, güneydoğuda Domuzçukuru'na ve Pamukkale kasabasına ulaşmaktadır (1100 hektarlık alan). Bu sınır 1. Derece sit alanı sınırlarına tekabül eder. Projenin uygulanmasının başladığı 1992 yılı Pamukkale tarihinde en önemli yıldır.

Pamukkale'nin Korunması ve Geliştirilmesi projesi kapsamında, termal kaynakların ve travertenlerin oluşumu ve korunmasına yönelik

hidrojeolojik, hidrokimyasal ve mühendislik çalışmaları için 1993 yılında Kültür Bakanlığı, Denizli Valiliği ve Hacettepe Üniversitesi Uluslararası Karst Su Kaynakları Uygulama ve Araştırma Merkezi (UKAM) tarafından başlatılan proje çerçevesinde mevcut ve olası su potansiyeli araştırılarak, termal suların, fiziksel ve kimyasal özellikleri günlük, haftalık, aylık ve mevsimlik periyodlarla gözlenmiş ve suyun kullanımı bir program dahiline alınmıştır.

Travertenlerin doğal güzelliğinin korunması kapsamında, 1964 yılında Denizli - Pamukkale karayolunun devamı olarak yapılan, Pamukkale köyünden itibaren travertenleri 2/3 sini kuzeyde bırakarak kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda bölen, Hierapolis kentinin ve turistik tesislerin bulunduğu platoya çıkıp bu alanı kuzey - güney doğrultusunda aşarak Karahayıt köyüne ulaşan karayolunun, travertenleri kesen kısmı 1993 yılında kaldırılarak, yerine 1994 yılında 16 adet beton havuz yapılarak, bunların zamanla travertenle kaplanarak yapay teraslar halinde travertenlerin bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır (Foto 47).

Asfalt yolun kaldırılmasından sonra traverten ve antik kent sahasını gezmek için iki yeni karayolu giriş kapısı düzenlenmiştir. Güney yolu (3 km) ve kuzey yolu (7 km) nun yapımına 1993'de başlanmış, 1994 yılında asfaltlanmıştır (Şekil 9). Bu yolların antik kent ve traverten alanına girişi olan kuzey kapısı ve güney kapısı alışveriş üniteleri, otopark vb. tesislerle ziyaretçi karşılama merkezi olarak 1995 yılında hizmete girmiştir . Kapıların ana traverten sahasına uzak olması nedeniyle turistleri traverten sahasına taşımak için "akülü araçlar" plânlanmış, 1993 yılında deneme için akülü araç alınmış fakat çok sayıda işletmesi ekonomik bulunmamıştır. Travertenlerin beyazlatılması ve alanının genişletilmesi kapsamında öncelikle kaynak sularının düzenlenmesine gidilmiş, yeni kanal sistemini yapımına 1994 yılında başlanmış, 1995 yılında 3500 m'lik termal suları taşıyan beton kanalların yapımı tamamlanmıştır. 3 ana kaynak suyu (motel içi ve jandarma kaynakları) 4 ana kanalla dağıtmaya başlanmış, suyun dağılımı için yaz ve kış olmak üzere 2 ayrı program hazırlanmıştır. Yaz programına göre 150-200 m'lik zonlar halinde traverten üzerinde 1 gün akıtılıp güneş altında kurutmaya alınmaktadır. Kış programında ise 50 m'lik zonlar halinde iki gün akıtılmaktadır. Travertenlerin beyazlatılması çalışmaları sonucunda 45 hektar olan beyaz traverten alanı 1996'da 60 hektara ulaşmış, hedef 100 hektar olarak belirlenmiştir.

Şekil 9. Pamukkale Çevresinde Arazi Kullanımı

Foto 47. 1964 Yılında Travertenleri Bölerek Yapılan ve 1993 Yılında Kaldırılan Asfalt Yol

Turizm Çürüksu çayına karışan Ecirli derenin iki kıyısında kurulan Pamukkale(eski adı Ecirli) yerleşmesinde de mekânsal değişime neden olmuştur.Ekonomik gelirinin en büyük kısmını tarım(pamuk,mısır, buğday, baklagiller, bağcılık) oluşturmakla beraber turizm de ekonomik gelirler arasına girmiştir. Ecirli dere Pamukkale kasabasını kuzeyde Kale güneyde Pamuk olmak üzere iki mahalleye ayırmaktadır. Turistik alışveriş merkezi ve konaklama tesislerinin büyük bir kısmı Ecirli derenin kuzeyinde Kale mahallesinin doğusunda yer alır. Traverten caddesi ve Atatürk caddesi arası yerleşmenin ana merkezidir, ana yol olan Atatürk caddesi alışveriş merkezi olmuştur (halıcı, takı, giyim vb.). Yeni yapılan oteller güneyde yerleşmenin çıkışında Mehmet Akif Ersoy caddesinde yer almaktadır. Eski karayolu Çeltikçi köyünden gelerek Pamukkale'ye güneybatıdan ulaşırken, yeni karayolu (Denizli-Pamukkale-Karahayit) yerleşmenin doğusundan geçerek doğu sınırını oluşturmaktadır. Yerleşmenin gelişimi de kuzey ve güneyde bu cadde boyunca olmaktadır. Tarım alanlarında Pamukkale sıcak su kaynaklarını kullanmış olan yerleşmenin günümüzde sulama suyu Adıgüzel Barajı'ndan sağlanmıştır. Ovada genelde sıcak su kaynakları bulunduğu için içme

suyu da Honaz dağı eteklerinden Pınar köyü Pınar mevkiinden getirilmiştir. Hierapolis antik şehrinin doğusunda 500 m yükseklikte Kutluca köyünün Ören mahallesi gelişme göstermektedir. Bu mahallenin gelişmesi doğal ve arkeolojik sit alanı sınırını tehdit etmektedir. Bu nedenle yapılaşma kontrol altına alınmıştır.

Turizmden günümüzde faydalanan bir başka köy, Karahayit köyüdür. Çürüksu ovasının doğusunda Çökelez dağı eteklerinin ovayla birleştiği yerde (330 m yükseklik) kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan fay hattı üzerinde kurulmuştur. Bu fay hattına bağlı olarak çıkan sıcaksu kaynakları bu köyün de kaplıca turizminde ilgi çekmesine neden olmuştur. Köyün ulaşımı 1970'li yıllara kadar Akköy üzerinden yapılırken Pamukkale'ye kadar gelen yeni karayolunun Karahayit'a uzatılmasıyla ulaşım olanağı sağlanmıştır. Köyün sıcak sularının antik dönemlerde kullanıldığı hakkında kalıntı bulunmamakla beraber, 20. yy. başında bir Rum vatandaşı 40 yataklı han tipinde bir tesisi olduğu ve bunun 1920'den itibaren bakımsız kalıp yıkıldığı bilinmektedir.⁷⁵ Karahayit köyünde konaklama pansiyonculuk şeklinde gelişirken köyün güneybatısının 1986'da turizm merkezi ilân edilmesiyle 1992 yılından itibaren bu kesime 4-5 yıldızlı, büyük yatak kapasiteli oteller yapılmıştır. Tesislerin büyük bir kısmı köyün güneydoğusu ile dağı eteği arasında fay hattı üzerinde, bir kısmı güneybatıda ovada kurulmuştur. 9 adet tesisin toplam yatak kapasitesi 3104'dür (yatak kapasitesi 300'den fazla 7 tesis bulunmaktadır). Köyde 38 pansiyonun toplam yatak kapasitesi 963'dür. Otel ve pansiyonlarla Karahayit köyü 4067 yatak kapasitesine sahiptir. Karahayit köyünde doğal olarak çıkan termal kaynak kapasitesi 40 lt/sn olarak belirlenmiştir. Bu suyun debisi pansiyonlar ve oteller için yeterli değildir. Jeolojik kırıklardan faydalanan bir kısım pansiyonlar bahçelerinde sondajla sıcak su temin etmektedirler. Günümüzde Pamukkale'nin karayolu, havayolu ve demiryolu ulaşım olanağı bulunmaktadır. Ulaşımın güç olduğu yıllarda Denizli'den Goncalı istasyonu yoluyla Pamukkale'ye geliniyordu. Günümüzde TCDD Pamukkale'ye özel tren turları düzenlemektedir. Denizli'nin doğusunda 50 km uzaklıkta Çardak askeri havaalanıyla hava ulaşım olanağına kavuşmuştur (1991). Turizm ulaştırması büyük ölçüde karayoluyla yapılmaktadır. Muğla-Kale-Tavas karayolunun 1990 yılında tamamlanmasıyla Marmaris ve Bodrum'dan günlük veya birkaç günlük turlarla turist çekmektedir. Denizli'nin Acıpayam-Göhlisar karayoluyla Fethiye'ye, Serinhisar-Tefenni-Korkuteli

⁷⁵ T.TOKER, Pamukkale (Hierapolis), 1971, s.38.

karayoluyla Antalya'ya ulaşım olanağının bulunmasıyla Pamukkale Akdeniz kıyısına deniz turizmi için gelenleri çekmektedir.

Pamukkale'de turizm yoğunlukla kitle turizmi şeklinde 40 kişilik guruplara organize turlar şeklinde yapılmaktadır. Muğla ili kıyı turizm merkezleriyle karayolu ulaşım kolaylığı nedeniyle Bodrum, Marmaris ve Fethiye, Antalya ve Kaş'dan günde ortalama 350-400 otobüs (yoğun sezonda) gelmektedir. Bunlar 1/3 oranında bir gece konaklamakta, diğerleri günlük olarak geri dönmektedir. Bir diğer kullanım şekli de Türkiye'de "Anadolu turu" olarak düzenlenen turlara dahil edilmesidir. Bu turlarda da geceleme 1 gündür. Bireysel turizm şekli için Denizli'den ulaşım, tarifeli minibüslerle sağlanmaktadır. Bu turizm şeklinde konaklamada daha çok pansiyonlar seçilmektedir.

Pamukkale turizminde konaklama Pamukkale, Karahayit ve Denizli olmak üzere üç merkezde toplanmıştır. Denizli kenti konaklama açısından ilk ihtiyaçları karşılayan yer olmakla beraber turlar genellikle Karahayit ve Pamukkale kasabasına yapılmaktadır. 1999 yılında bu üç merkezde konaklayan turist sayısı 550 035 olmuştur (%36.8 yabancı, %63.2 yerli). Bu rakamın 1998 yılına göre (908 914 turist) düşüş göstermesinin nedeni 1999 yılında Türkiye turizminde görülen durgunlukla ilgilidir. Ortalama kalış süresi 1 gündür. Pamukkale traverten alanı Antalya- İzmir arasındaki kıyı turizm merkezlerinden günlük olarak ziyaret edilmektedir.

1991 yılında hazırlanan Pamukkale (Hierapolis) Koruma Amaçlı İmar Plânı ve Projesi'nin uygulamasına 1992 yılında başlanmış ve uygulamalar devam etmektedir. Pamukkale Koruma Projesi'nin üç ana hedefi bulunmaktadır. Bunlar travertenlerin korunması, antik Hierapolis kentinin kazılarının tamamlanması ve koruma bilincinin yaygınlaştırılmasıdır.

Pamukkale'nin varlığının nedeni olan travertenlerin korunması kapsamında plânlanan hedefler şunlardır. UKAM'ın araştırmaları sonucunda Pamukkale travertenlerinde kirlilik sonucu kararma meydana geldiği, kirlenme nedenlerinin konaklama tesislerinin fosseptiklerinden, termal havuzların atık sularından ve turistlerin travertenler üzerinde dolaşmasından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle arkeolojik ve doğal sit alanı içindeki konaklama tesisleri, alışveriş üniteleri ve Jandarma Karakolu, Özel Çevre Koruma Kurulu'nun tespit ettiği Karahayit köyü güneyine taşınması önerilmiş ve traverten alanı üzerindeki 5 konaklama tesisi kaldırılmıştır.

Hazırlanan koruma projesine göre, güneyde yer alan görsel güzelliğe sahip kat kat travertenler üzerinde dolaşılması yasaklanmıştır. Kaldırılan asfalt yolu yerine yapılan sunî havuzlar çevresinde turistlerin traverten üzerinde dolaşmasına izin verilmektedir. Böylece traverten, su, insan ilişkisi devam ettirilmiştir. Pamukkale Koruma Amaçlı İmar Plânında traverten alanı, doğal karakteri korunacak traverten alanları, beyaz traverten alanları, beyazlatılacak traverten alanları ve yürünebilir traverten alanları olarak dörde ayrılmıştır. Beyaz traverten alanları güneyde Pamukkale kasabası karşısında ve yamacın üst seviyelerinde yer almaktadır. Bu alan düzenlenecek üç seyir terasından, görsel olarak izlenecektir. Kuzey nekropolü tarafında küçük bir alan da aynı şekilde beyaz traverten alanı olarak düzenlenecek seyir terasından seyredilecektir. Su akıtılarak beyazlatılacak traverten alanları, beyaz traverten alanlarının aşağı seviyelerinde yer almaktadır. Doğal karakteri korunacak alanlar, bu iki beyaz traverten alanı arasında ve beyazlaştırılacak traverten alanlarının alt seviyelerinde yer almaktadır. Projenin en önemli kararı, ilk varolan beyaz traverten alanlarının ve beyazlatılacak alanların üzerinde gezilmemesidir.

Projede plânlanan kuzey ve güney yolu ve kapıları tamamlanmış olmakla beraber kuzey kapısı traverten alanına uzak olduğu için motorlu araçlar sit alanına girmektedir. Pamukkale'de kapılardan traverten sahasına ulaşımın akülü araçlarla olması plânlanmıştır. Sessiz çalışan ve en fazla 20 km hız yapabilen bu araçların arkasına takılan römorklarla turistler kuzey ve güney kapısından alınarak ören sahasında dolaştırılacak, kuzey ve güney kapısı arasındaki kısım araç trafiğine kapatılacak ve traverten üzerindeki otoparklar kaldırılacaktır.

Konaklama tesislerinin Karahayit köyüne yapımıyla, Karahayit köyüne de ilgi daha çok artmıştır. Karahayit termal kaynakları da yeniden değerlendirilecek, termal su kullanımı yeniden düzenlenecektir. Kızılsu kaynağı çevresinde "Tedavi Merkezi" kurularak kaynak suları öncelikle burada değerlendirilecektir. Kaynakta oluşan renkli travertenlerin çevre düzenlemesi yapılacaktır.

Sonuç olarak gelecekte Pamukkale, seyir teraslarından seyredilecek, belirli yerlerde üzerinde yürünebilecek, manzarasına konaklama tesisi girmeyen, sit alanı tamamen araç trafiğine kapalı bir doğa harikası olarak varlığını devam ettirecektir.

5. Geçmişten Geleceğe Bakış

Pamukkale travertenleri hidrojeolojik, jeomorfolojik ve klimatolojik birkaç koşulun aynı yerde birleşmesi sonucu ender bir yerşekli olarak oluşmuştur. Kireçtaşından oluşan anakayacın varlığı, bir fay hattına bağlı olarak oluşan çatlaklardan çıkan termal suların, hafif eğimli bir plato üzerinde aktıktan sonra, basamaklı bir yamaçtan dökülmesi gibi önemli koşullar aynı yerde bir araya gelmiştir.

Dinî nedenlerle kurulup, savunma açısından üstünlükleri olan bir plato üzerinde askeri, ticari önemi olan bir kent, sularının tedavi edici özelliğinden kazandığı ününü, kendi yaşamı bittikten sonra, günümüzde de devam ettirmektedir. Termal suların çıkışını, travertenlerin oluşumunu sağlayan fay hattı, bu kentin çeşitli defalar yıkımına neden olmasına rağmen, kent güçlü olduğu dönemlerde yardımlarla tekrar aynı yerde kurulmuştur. Fakat 12. yy.dan itibaren traverten alanında yerleşim sona ermiş, Türkler döneminde ovaya inen yerleşimin kuruluş amacı tarım olmasına rağmen, bu köylerden Pamukkale'nin günümüzde gelişimi tekrar termal sulara ve travertenlere bağlı olarak turizmle olmaktadır.

• Arkeolojik araştırmalarla belirlenen antik dönemlere ait bilgilere göre, Roma İmparatorluğu zamanında Hierapolis'in imparatorluğun diğer kentlerinde tanındığı, termal suların kentin hamamlarında kullanıldığı, evlere dağıtıldığı, traverten alanının doğal yapısının korunduğu ve Bizanslılar döneminde kent surla çevrilirken bu yöne sur yapılmadığı bilinmektedir. 1345 depreminden itibaren kent artık tamamen terkedilmiştir. Bu tarihten cumhuriyetin ilk yıllarına kadar traverten alanında yapılaşma olmamıştır. Pamukkale termal suları ovada tarım amaçlı kullanılırken tedavi edici ününü devam ettirmiş, traverten alanı, ulaşım güç olmasına rağmen Denizli'den günlük geziler için kullanılan bir mesire yeri olmuştur. Pamukkale'nin başlangıçta en çok ziyaretçileri Türkiye'de iç turizmin başlamasında büyük katkısı olan, öğrenci gezileridir. Cumhuriyetin başlangıç yıllarından günümüze kadar Pamukkale'nin yaşamında en önemli olaylar, 1934'de Denizli'den Çeltikli üzerinden gelen yolun onarılması, traverten alanına bir havuz ve kapalı bir banyo yapılması, 1957 yılında İtalyan arkeologların kazıya başlaması, 1957-1970 yılları arasında traverten alanında 5 konaklama tesisinin yapılması, 1964 yılında Çürüksu ovasından geçen Denizli-Pamukkale karayolunun yapımı ve travertenleri kesen patikanın asfaltlanması, 1971 yılında termal suların sıcak su tedavisi açısından uygunluğunun bilimsel olarak tespiti, 1974

yılında Lecce Üniversitesi'nin kazıya başlaması, 1984'de Pamukkale Çevre Düzeni Plânının hazırlanması, 1986 yılında Turizm Merkezi ilân edilmesidir. Şüphesiz koruma açısından en önemli gelişme 1988 yılında Dünya Doğal ve Kültürel Mirası'na dahil edilmesi, 1990 yılında Özel Koruma Bölgesi ilân edilmesi ve devlet desteğiyle 1991'de koruma amaçlı imar plânının hazırlanmasıdır. 1992 yılında başlanan bu plânın uygulamaları Pamukkale travertenlerinin görünümünü büyük ölçüde değiştirmiş, asfalt yolun kaldırılması ve beyazlatılan traverten alanlarıyla doğal güzelliği daha da belirginleşmiştir. Fakat insanın özellikle son 30 yılda verdiği tahribatın onarımı uzun yıllar alacaktır.

1964 yılında travertenleri kesen patikanın asfaltlanması yolun güneybatısında kalan travertenlerin kararmasına neden olmuştur. Bu hata ancak 1993 yılında karayolu kaldırılıp yerine 16 beton havuz yapılarak onarılmaya çalışılmış ve yıllar sonra bu havuzların travertenle kaplanması plânlanmıştır. Fakat havuzların içinin toprak olması nedeniyle içinde otlar yetişmektedir. Bu nedenle içlerinin beton yapılması gerekmektedir. Travertenleri beyazlaştırmak için düzenli bir su dağıtım sistemi ve su kirliliğini önlemek için kaynak sularının, üstü kapalı CO₂ çıkışı için delikler bırakılmış beton kanallara alınmasıyla, kendiliğinden oluşan kanal travertenlerin oluşumu önlenmiştir. Halbuki suyun doğal akışıyla biriken tortular bir başka traverten şekli olan kanal tipi travertenleri oluşturmaktadır. Bu nedenle suyun açık kanallarda akmasıyla kanal tipi traverten oluşumu devam edecektir.

Traverten alanına yapılan yaklaşık 5 konaklama tesisi zamanla alanlarını genişleterek, arkeolojik sit alanına ve kısmen travertenlere zarar vermiştir. Bir kaynak alanının yüzme havuzu olarak kullanılması (burası aynı zamanda Hierapolis şehrinin sütunlu ana caddesinin bir kısmıdır) günümüzde de devam etmektedir. Bu havuza yoğun mevsimde günde 1000 kişi girmektedir. Kaldırılan Tusan motelin havuzu iki bölüm halinde traverten oyularak yapılmıştır. Bu tesis aynı zamanda antik kent kalıntıları ve bir kale kalıntısı üzerinde kurulmuştur. Traverten alanında kaldırılan 5 turistik tesis uzun yıllar kalıntıları örtmüştür. Plân uygulamaları dahilinde öncelikle yapılan giriş kapıları, antik dönemlerin Roma ve Bizans kapılarına göre modern çatı biçimleriyle arkeolojik sit alanına uyum göstermemektedir. Özellikle güney giriş kapısı arkeolojik kalıntıları tahrip etmiştir. Bu yönde arkeolojik kentin kuruluş yerinden daha yüksek seviyede yer alan Ören mahallesi de görünüme girerek ve yerleşme alanını genişleterek arkeolojik sit alanını tehdit etmektedir.

Suyun konaklama tesislerine çekilmesi ve yeterli miktarda verilmemesi birtakım sorunlara neden olmaktadır. Travertenlerde beyazlatma olabilmesi için kaynak sularının yüzme havuzu, banyo gibi ara kullanımdan geçirilmeden traverten teraslarına verilmesi gerekir. Çünkü bu oluşumlar doğal koşullarda oluşmuştur. Suyun içinde bikarbonat miktarı azaldıktan sonra verilince yeterli çökeltme olmamakla ve aynı yerlere daha fazla su verilmesi gerekmektedir. Tesislerde kullanılan sularda insan kullanımı sonucu biyolojik kirlenme olmuştur. Bunun sonucu olarak suyun akışa geçtiği yerlerde yosunlaşma daha hızlı olmuştur. Doğal özelliği bozulmuş suyun travertenler üzerine verilmesi yosunlaşmayı çabuklaştırmış, yosunlaşmayı önlemek için suyun kesilmesi de beyazlatmayı yavaşlatmıştır. Bu sorun traverten alanındaki tesisler kaldırılarak çözümlenmiştir.

Doğa anıtları olarak kabul edilen yer şekilleri öncelikle turizm açısından değerlendirilmektedir. Bunlar jeolojik ve jeomorfolojik geçmişin belgeleri olarak bilim adamlarının açık hava laboratuvarlarıdır. Turizm, bilimsel önemi olan yerlere zarar vermektedir. Bu gibi yerler öncelikle koruma tedbirleri alınarak ve yanında bir doğa müzesi kurularak turizme açılmalıdır. Arkeolojik kalıntılar kazı ekibi tarafından hazırlanan panolarla turistlere tanıtılmaktadır. Aynı şekilde teras ve kanal tipi travertenlerin oluşumu ve doğa anıtı olarak önemlerini izah eden panolara yer verilmelidir. Koruma bilincinin geliştirilmesi ancak bu şekilde olacaktır.

Uygulamalı olarak 1992'de başlayan Pamukkale koruma çalışmalarının kararları yıllar öncesinden alınmıştır. 1964 yılında Pamukkale motelin kaldırılması kararlaştırılmıştır. 1968'de Pamukkale'nin milli park olması önerilmiştir. 1970 yılında genişlemek isteyen motellere yeni inşaat izni verilmemiştir. Tusan motelin 1973'de kat ilâvesi uygun görülmemiştir. 1980 yılında termal suyun tarımda kullanılmasının önlenmesi, sit alanı içindeki turistik tesislerin kaldırılması kararları alınmıştır. Fakat turizmin ekonomik yönü daha çok göz önüne alınmış ve yasaklar tam olarak uygulanamamıştır. Yasak olmasına rağmen, koruma tedbirleri denetlenmediğinden, turistler Pamukkale'yi travertenler üzerinde yürüyerek ve havuzlarda yüzerek tahrip etmişlerdir. Turistlerin traverten terasları üzerinde dolaşması ve havuzlarda yüzmesi ancak 1997 mayıs ayından itibaren kesin olarak yasaklanmıştır. Plânlanan gezi bandı ve seyir teraslarının traverten üzerine yapılmasının önlenmesi de olumlu bir karar olmuştur.

Pamukkale'nin kuzey giriş kapısı çevresinde ağaçlandırma çalışmaları başlamıştır. Beyaz travertenler en güzel uyumu pembe zakkum çiçekleriyle göstermektedirler. Bu nedenle peyzaj plânlamasında ağaçlık boyutları ve çiçekleriyle zakkumlara yer verilmelidir.

Pamukkale Çürüksu ovasındaki tarım alanları ve köylerle kırsal ortam içindedir. Bu nedenle Pamukkale'de doğa, kaplıca ve kültür turizmi kırsal turizmle birlikte yapılmalıdır. Köylerin çevrelerine 4-5 yıldızlı büyük yatak kapasiteli oteller yerine pansiyonların ve apart otellerin geliştirilmesi, büyük yatak kapasiteli tesislerin Denizli'de toplanması daha uygun olacaktır. Kırsal turizm Hierapolis ve Laodikeia'da ünlü olan dokumacılığın tekrar köylerde gelişmesini sağlayabilecektir.

Son söz olarak Pamukkale'de suyun insanla ve doğayla ilişkisi, su tedavisi, görsellik, traverten oluşumunun devamlılığı açılarından dengeli bir şekilde devam ettirilmelidir. İnsanlık, Pamukkale'yi gelecek nesillere her türlü koruma tedbirleri alarak, denetleyerek, teraslardan termal suları akan bir şelâle şeklinde ve devraldıkları bir dünya mirasını koruma bilincine sahip olduklarını göstererek bırakmalıdır.

III- KANYONLAR VE VOLKANİK YER ŞEKİLLERİ

Dik ve derin yamaçlarıyla kanyonlar genellikle turistleri manzara seyretmek amacıyla, spora meraklı macera sever turistleri ise uzun yürüyüş (trekking), su sporları (kano, rafting), kaya tırmanışı için çekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde "Grand Kanyon" dünyanın en ünlü kanyonu olarak turizmde yerini alırken, Türkiye'de iç ve dış turizme ilk açılan yerlerden birisi de bir kanyon (Ihlara Kanyonu) olmuştur. Henüz Türkiye'de kıyı turizminin gelişmediği 1960'lı yıllardan itibaren Ihlara Kanyonu'nun iç ve dış turizmde peribacaları kadar önemli bir yeri bulunmaktadır (Foto 48). Türkiye'de çok sayıda kanyon bulunmasına rağmen Ihlara Kanyonu'nun turizme erken açılmasının ve tanınmasının nedeni Ürgüp-Göreme yöresine yakın olması, vadi boyunca yer alan köyler (Ihlara, Belisırma, Yaprakhisar, Selime) nedeniyle ulaşımın kolaylığıdır. Aksaray'ın güneydoğusunda içinden Melendiz çayının aktığı vadinin turizmde konu olan ignimbritten oluşan dik yamaçlı kanyon kısmı, Ihlara ve Selime köyleri arasında yamaçları yer yer 100 m'yi aşan 14 km'lik kısmıdır. Ihlara köyü

yakınında düzenlenen manzara seyir yerinden kanyonun kızıl kahverengi ignimbrit sütunlarından oluşan dik ve derin yamaçları yerçekli olarak turistlerin ilgisini çekmektedir. Kanyonun tabanına merdivenle inilmektedir. Bu hizmet vadinin Türkiye'nin en çok gezilen kanyonu (yılda 70-80 bin turist) olmasını sağlamıştır. Ürgüp-Göreme yöresinde hristiyanlığı yaymak, saklanmak ve dinî bir hayat yaşamak amacıyla doğa içinde gizlenmiş vadilerin kullanılması amacı bu vadi de görülmektedir. Vadinin yamaçlarındaki kaya kiliselerinin 12 tanesi turizme açık bulunmaktadır. En önemlileri Ağaçalı, Pürenli seki, Kokar, Yılanlı, Sümbüllü, St. George kiliseleridir. Bu özelliğiyle İhlara vadisi kültür turizmi içinde inanç turizmine de açık bulunmaktadır.

Foto 48. İhlara Kanyonunun Kızılkahverengi İgnimbrit Yamaçları

Türkiye'nin yakın yıllara kadar turizmde tanınmayan bir kanyonu da kıyı turizmine katılanları çekmektedir. Fethiye ve Kaş ilçeleri sınırında, Kayadibi köyü yakınında içinden Eşençay'ın kolu Gökçesu (Karaçay)'yun aktığı Saklıkent Kanyonu, 1988 yılında Kayadibi köyünden bir girişimcinin kanyonun girişine 100 m'lik ahşap bir iskele yapımıyla turizme açılmıştır. Gökçesu'yu bu ahşap iskeleyle aşan turistler kanyonun içinde genişleyen kesime ulaşmakta içinde yürüyüş yapmaktadır (Foto 49). Kanyonun içinde bir lokanta

yapılmıştır. Gökçesu kıyısında ve nehir üstüne ahşap iskeleler üzerine kurulan ve yol boyunca yer alan kır lokantaları, yerel yemeklerin yendiği ve kırsal ortamda bütünüyle kırsal turizm özelliği göstermektedir (Foto 50). Kıyının sığığında kaçan, kanyonun serin havası ve Gökçesu'yun suyunda serinleyen turistler tarafından büyük ilgi görmekte ve aynı anda kapasitesinin üzerinde turist dolaşmaktadır.

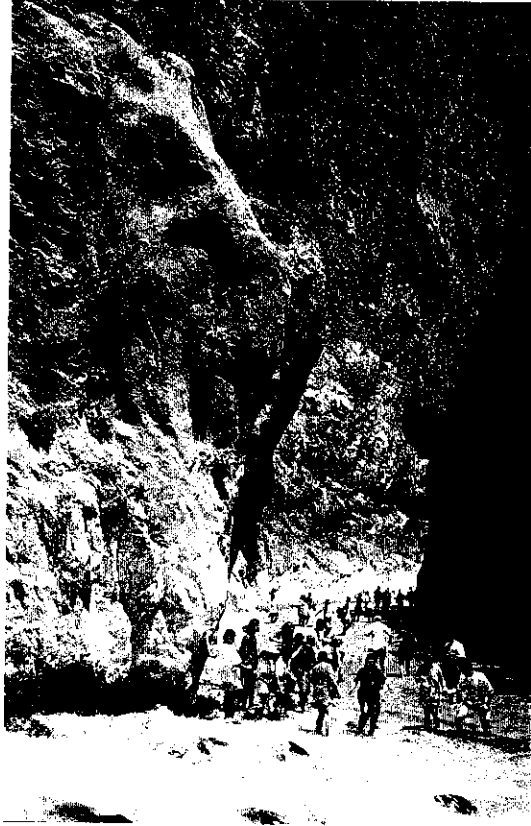

Foto 49. İçinden Gökçesu Deresinin Aktığı Saklıkent Kanyonu

Foto 50. Gökçeşu Deresinde Ahşap İskeleler Üzerinde Lokantalar

Türkiye turizminde bir diğer kanyon da tanınmasını turizmin gelişmiş olduğu bir yörede bulunmasına borçludur. Antalya'nın Serik ilçesinde Beşkonak'ın 5 km kuzeyinden itibaren Beşkonak'tan kuzeye doğru 14 km uzunluğunda olan kanyonun 400 m'yi aşan yamaçları bulunmaktadır. İçinden akan çaya (Köprüçay) ve kanyona (Köprülü Kanyon) ismini veren M.Ö. 5. yüzyıla ait Selge kentinin Romalılar dönemine ait 2 köprü (Oluk köprü, Büğrüm köprü) bulunmaktadır. Bu çevrenin Akdeniz bitki örtüsünün hâkim olduğu orman içinde olması da ayırıcı bir özelliğidir. Selge antik kentine de bu kanyonun üzerinde Oluk köprüden geçilerek ulaşılmaktadır. 1973 yılında bu özellikleriyle (jeomorfoloji, bitki örtüsü, antik kalıntılar) Milli Park olarak korunmaya alınmıştır (Köprülü Kanyon Milli Parkı). Kanyon trekking, kano ve rafting amaçlı turistlerin de büyük ilgisini çekmektedir. Dış turizmde ilgi gören Akdeniz Bölgesi dışında daha çok iç turizme açık Altınoluk'da (Edremit) Kazdağları'nda 27 km uzunluğunda Şahinderesi kanyonu trekking amaçlı günlük turlarla gezilmektedir

Kanyonlar doğanın ulaşılması ve aşılması güç yer şekilleri olduğundan turizme açılmaları öncelikle ulaşım olanağının sağlanmasıyla mümkündür. Manzara çekim gücünün yüksek olduğu noktalarda manzara seyir yerleri düzenlenerek turizme açılmaktadır.

Bu şekilde turizme açılan az sayıda kanyon bulunmakla beraber özel donanım gerektiren sportif amaçlı geziler için çok sayıda kanyon bulunmaktadır. Kargı kanyonu (Aksu), Karanlıkıçı Kanyonu (Esençay), Yeşilırmak Kanyonu (Yeşilırmak) vb.

Turizmde dünyada ilgi çeken bir diğer yer şekli volkanlardır. Volkanlar konileri, kraterleri, kalderaları açısından olduğu kadar, bir kısmında volkanik faaliyetin devam etmekte olmasıyla da ilgi çekmektedir. Türkiye'nin en yüksek volkanları Ağrı dağı, Erciyes dağı ve Süphan dağı yer şekli olarak değil alpinizmde ilgi çekerler. Türkiye'nin turizmde en önemli volkanik yer şekli Nemrut kalderasıdır. Büyüklüğü, içinde yer alan gölleriyle ilgi çekerken, karayoluyla kalderaya ulaşım olanağı olması turizmde gelişimini kolaylaştırmaktadır. Kalderanın elips şeklindeki tabanının büyük çapı 7 km'dir. Bu büyüklüğüyle Avrupa'nın dördüncü büyük kalderasıdır.⁷⁶ Kaldera içinde Nemrut gölü, Ilıgöl ve daha küçük birkaç göl ile birlikte turizm için farklı bir doğal ortama sahiptir. Dünyada ender bir volkanik yer şekli Karapınar-Ereğli karayolunun güneyinde Meke dağı-Tuzla gölüdür. Volkanik patlama sonucunda bir patlama çukuru (maar) oluşmuş, bu çukuru kaplayan gölün içinde ikinci bir patlamayla 50 m yüksekliğinde bir volkan konisi yükselmektedir. Bu koninin tepesinde de küçük bir göl bulunmaktadır. Manisa-Uşak arasında Kula çevresinde turizme konu olabilecek volkanik koniler, patlama çukurları ve lav akıntılarının yer aldığı 40km.lik volkanik bir alan yer almaktadır. Strabon'un Katakekaumene (Yanık Ülke) olarak tasvir ettiği bu alanda boyutları farklı 68 adet koni yer almaktadır.⁷⁷ Günümüzde sadece bilimsel öğrenci gezilerinin düzenlendiği bu alanın turizme kazandırılması gerekir (Foto 51).

⁷⁶ İ.YALÇINLAR, "Nemrut Sönmüş Volkanı ve Kalderası", İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, no.18-19, 1973, s.264.

⁷⁷ S.ERİNÇ, "Kula ve Adala Arasında Genç Volkan Reliefi" İ.Ü Coğrafya Enstitüsü Der. Sayı.17,1970 s.13.

Foto 51. Kula Volkan Reliefinden Bir Koni

IV- MAĞARA TURİZMİ

Mağaraların görsel, sportif, sağlık ve kültür açısından sahip olduğu özellikler, turizme kaynak olarak mağara turizmini ortaya çıkarmıştır. Mağara turizmi, sportif ve bilimsel amaçlı olarak mağaracıların, mağara içlerinin doğal güzelliklerini keşfetmeleri ve tanıtımlarıyla başlamıştır. Mağaralar, mağaracılık sporu açısından aktif turistleri çekerken diğer taraftan giriş açılması, dolaşımın düzenlenmesi, aydınlatma hizmetleriyle her yaştan ve guruptan turistleri çekmektedir. Mağaralar sarkıt ve diktler, traverten vb. oluşumlarla süslü salonları, gölleri, yeraltı dereleriyle doğa turizminin, mikroklimasıyla sağlık turizminin, yerleşim ve dinî ibadet yeri olarak kültür ve inanç turizminin konusu içine girmektedir.

1. Mağaraların Yer Şekli Olarak Turizmde Önemi

Yeryüzünde görülen dere, şelâle, göl, traverten vb. doğal güzelliklerin yeraltında varlığı, insan için daima karanlık ve bilinmeyen olan yeraltı düşüncesini, aydınlığa ve hayranlığa dönüştürmüştür. Mağaraların doğa turizmi açısından en önemli özelliği, mağara ortamında damlama, akma, buharlaşma, durgun su ortamı gibi çökeltme mekanizmaları nedeniyle oluşan speleotem (mağara oluşumu) adı verilen şekillerin biçim, renk, yoğunluk ve boyutları açısından sunduğu görselektir. Çökeltme mekanizmalarından damlama ve akma çeşitli boyutlarda sarkıt, dikit, sütun, perde ve akmataşı tabakaları oluşturmaktadır. Yerçekimine aykırı gelişen speleotem şekilleri ise heliktit (spiral şekilli sarkıt), antonit (çiçek şekilli oluşum), yumrusal yapılar şeklindedir. Su altında ise kenartası havuzları, mağara incileri, havuz çökelleri, kristal kaplamalar oluşmaktadır. Mağara göllerinin özelliği speleotem şekillerin, özellikle mağara incilerinin durgun su ortamı nedeniyle net bir şekilde gözlenmesidir.

Speleotem şekiller beyaz, sarı, kahverengi, kırmızı vb. renklidir. Beyaz renk, ana kayacın kireçtaşı olması sonucu kalsiyum iyonlarını içeren sulara karbonat çökeltimine bağlıdır. Mağaraya yoğunlukla akarsularla taşınan demir, sarı-kahverengi ve kırmızı, mangan ise kahverengi- siyah renkler verir.⁷⁸ Sarkıt, dikit ve sütunlardaki büyüme halkalarında genel olarak beyaz renkler soğuk, koyu renkler ise sıcak dönemleri karakterize eder.⁷⁹

Doğa turizminde mağaralar, görsel amaçlı ve sportif amaçlı olmak üzere iki şekilde kullanılırlar. Görsel amaçlı kullanımlar için speleotem şekiller bakımından zengin, dolaşımın kolay olması bakımından yatay yönde gelişmiş, ulaşım olanağı sağlanabilen mağaralar seçilirler. Mağara girişi düzenlenerek, mağara içinde özel donanıma ihtiyaç duyulmadan turistlerin dolaşması sağlanıp, aydınlatılarak turizme açılırlar ve müze şeklinde ücret karşılığı gezilirler. Sportif amaçlı kullanımlar için derinlik ve uzunluk daha çok önem kazanmaktadır. İçinde düzenleme yapılmayan bu mağaraları, mağaracılar özel donanımlarıyla gezerler.

⁷⁸ T.SÖYLEMEZ, "Mağaralarda Sedimentasyon" 1. Speleoloji Sempozyumu (11-13 Mayıs 1990), s.30.

⁷⁹ L.NAZİK, "Mağara Morfolojisinin Belirlediği Jeolojik-Jeomorfolojik ve Ekolojik Özellikler", Jeomorfoloji Dergisi, Sayı:17, 1989, s.59.

Türkiye'de görsel olarak turizme açılan ilk mağaralar Akdeniz Bölgesinde yer almaktadır. Toros dağlarında kireçtaşının geniş yer tutması mağaralar açısından büyük bir potansiyel sağlamaktadır. Ayrıca turistik bir bölge oluşundan dolayı gelen turist sayısının fazla olması bakımından deniz turizmine alternatif olarak sunulmaktadır. Türkiye'nin aydınlatılarak görsel olarak ilk turizme açılan mağarası Damлатаş'ın, iki küçük salonundan üst salon sarkıt ve dikitlerle süslüdür. Alanya'da şehir içinde deniz kıyısında (100m) olması bakımından Türkiye'nin en fazla gezilen mağarasıdır. Yılda yaklaşık %70'i yabancı yaklaşık 250.000 turist tarafından gezilmektedir (269.257 kişi 1993 yılı, 251.081 kişi 1996 yılı). Burdur şehrinin 7 km güneydoğusunda Antalya - Burdur karayolunun 1 km doğusunda yer alan İnsuyu mağarasının sarkıt ve dikitlerle süslü salonları aydınlatılarak 1965 yılında turizme açılmıştır. 1974 yılında içinde yer alan göllerden 4. salondaki gölün derinliği 8 m olarak tespit edilmiştir.⁸⁰ Fakat yağış azlığı ve ovada tarım amacıyla yapılan su sondajları yeraltı su seviyesini düşürmüş ve mağara içindeki göllerin kurumasına neden olmuştur. Günümüzde sadece Büyük Gölün en derin kısmında su bulunmaktadır.

Turizme açılan bir mağaralar gurubu da Silifke- Erdemli arasında, Narlıkuyu koyunun 3 km kuzeyinde birbirine 75 m uzaklıkta Cennet, Cehennem obrukları ve Cennet obruğunun 300 m batısında Dilek (Narlıkuyu) mağarasıdır. Dilek mağarası 1965 yılında girişi genişletilip dikey bir merdiven ve içinde yürüyüş yolları düzenlenerek turizme açılmıştır. Mağaraların tavanlarının çökmesiyle oluşan Cennet ve Cehennem obrukları derinlikleriyle ilgi çekmektedir. En derin noktası 110 m olan Cehennem obruğuna ancak sportif amaçlı iniş yapılmaktadır. Fakat görsel olarak derinliği ilgi çekmektedir. En derin noktası 135 m derinlikte olan Cennet obruğuna iniş için bir patika bulunmaktadır (Foto 52). Obruğun batı ucundaki mağara ağzında bir kilise kalıntısı yer alır. Akdeniz Bölgesinde Tınaztepe (Seydişehir) mağarası (1994) ve Anamur'un 9 km kuzeybatısında Ovabaşı köyünde Köşekbükü mağarası daha yakın yıllarda (1998) Dim Çayı vadisinde Dim mağarası aydınlatılarak turizme açılmıştır.

⁸⁰ K.SUNGUR, "The İnsuyu Cave (Turkey)", Review no.15, 1974-76, s.130.

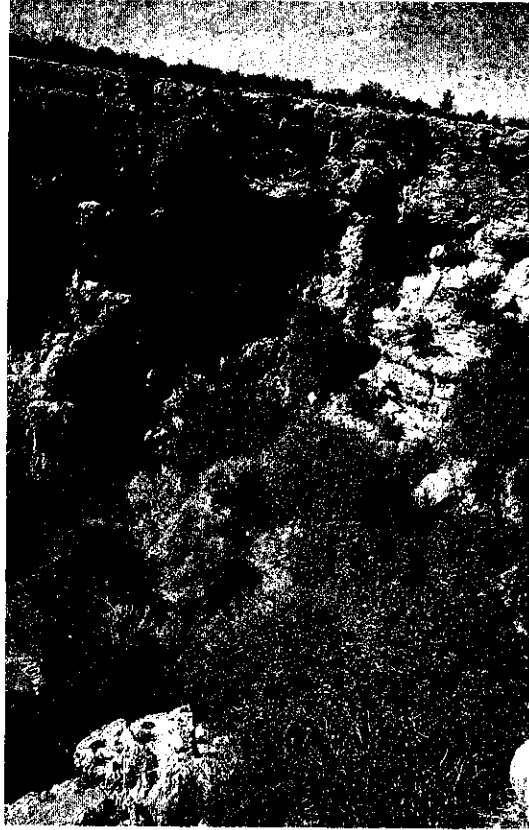

Foto 52. Bir Patikayla İnilen Cennet Obruğu

Diğer bölgelerden Ege Bölgesinde Sırtlanini (Aydın-Karacasu-Y.Çamaraşı köyü) mağarası, Karadeniz Bölgesinde Ballica köyü yakınında (Tokat-Pazar) İndere vadisi yamacında Ballica mağarası (1993)(Foto 53), Cebeli köyü (Gümüşhane-Torul) Karaca mahallesi Kırantaş mevkiinde yer alan Karaca mağarası, Doğu Anadolu Bölgesinde Harput Beldesi (Elazığ) 6 km kuzeydoğusunda Buzluk mağarası (1990) aydınlatılarak turizme açılmıştır. Sarkıt, dikit, duvar ve örtü damlataşları, damlataş havuzlarıyla süslü bu mağaralardan, Buzluk mağarasının farklı özelliği, yaz aylarında salonlarında buz tabakaları ve buzdan sarkıt ve dikitlerin oluşmasıdır. Mağara içinde yaz aylarında buz oluşması, mağara sistemi içinde gerçekleşen

klimatolojik şartlara, mağaranın doğal şekline ve yaz ayları içindeki kuvvetli hava akımlarına bağlıdır.⁸¹

Doğa turizmine konu olan bir başka mağaralar gurubu deniz mağaralarıdır (Foto 54). Deniz mağaralarının özelliği mağara içerisine deniz altından yansıyarak giren güneş ışınlarının meydana getirdiği fosforlu turkuaz renktir. Deniz mağaraları günlük deniz turlarında özellikle Akdeniz kıyılarında ilgi görmektedir. En çok tanınan içine sandalların da girebildiği Kalkan - Kaş arasında Kapıtaş kumsalı yakınında "Mavi Mağara" dır. Marmaris'de Adaağzı'nda bir deniz mağarası, Alanya kıyılarında Korsan İni (Kızlar), Aşıklar ve Fosforlu mağara da tekne turlarında ilgi çekmektedir.

Mağaraların olağanüstü güzelliği, bu güzellikleri tırmanma, iniş, dalma, akarsu geçişleri gibi özel bilgi ve beceri gerektiren mağaracılık sporu sayesinde ilk defa görebilme heyecanını taşıyan mağaracıları çekmektedir. Türkiye'de özellikle Batı ve Orta Toroslar, Zonguldak ve Kastamonu mağaraları sportif mağaracılık açısından ilgi çekmektedir. Bu bakımdan en tanınmış mağaralar arasında Altınbeşik - Dündensuyu (Antalya - Akseki - Ürünlü köyü), Körükini, Suluin, Balatini mağaraları (Konya - Derebucak - Çamlık köy), Pınargözü (Isparta - Yenişarbademli), Gökgöl, Cumayanı, Kızılelma mağaraları (Zonguldak), Ayvaini (Bursa - Ayvaköy), Dupnisa (Kırklareli - Demirköy - Sarpdere köyü), Atçini (Karabük - Bulak Köyü - Mencilis mevki) mağaraları yer almaktadır. Yeni mağaraların keşfi gibi araştırmacı yönü bulunan sportif mağaracılık açısından Türkiye oldukça zengin bir potansiyele sahiptir.

Mağaracılıkta en derin ve en uzun mağaralara girmek, alpinizmde doruklara ulaşmak gibi önem taşımaktadır. Türkiye'nin en derin ve en uzun mağaraları araştırmalar ilerledikçe değişmektedir. Dünyada oldukça ilgi gören dikey mağaracılıkta, 1967 yılında İngiliz, Fransız ve Türk mağaracıları Dündencik - Düden (Akseki- Cevizli) mağarasında Türkiye'nin en derin mağarası olarak-330 m'ye inmişlerdir. 1989 yılından başlayarak BÜMAK Anamur kuzeyinde Çukurpınar yaylasında Çukurpınar düdeninde, derinlik araştırmalarına başlamış, 1992 yılında - 1190 m ile mağaranın en derin noktasına inmişlerdir. Bu derinlik Türkiye mağaralarının ulaşılan en derin noktasıdır (1992). Bazıları araştırmalarla derinleşen, Pınargözü

⁸¹ M.D.ÇİTÇİ, "Harput - Buzluk Mağarasının Jeomorfolojik Özellikleri ve Mağarada Buz Oluşumu", Fırat Havzası Coğrafya Sempozyumu, s.46.

(Isparta-Yenişarbademli), Subatağı (Kayseri-Yahyalı), Düdenyayla (Antalya-Manavgat), Camılıköy (Adana-Pozantı), Sütlük (Adana-Pozantı), Bucakalan (Antalya-Akseki), Sakaltutan (Akseki-Cevizli) mağaraları-300 m'yi aşan derinlikleriyle Türkiye'nin en derin mağaraları arasındadır.

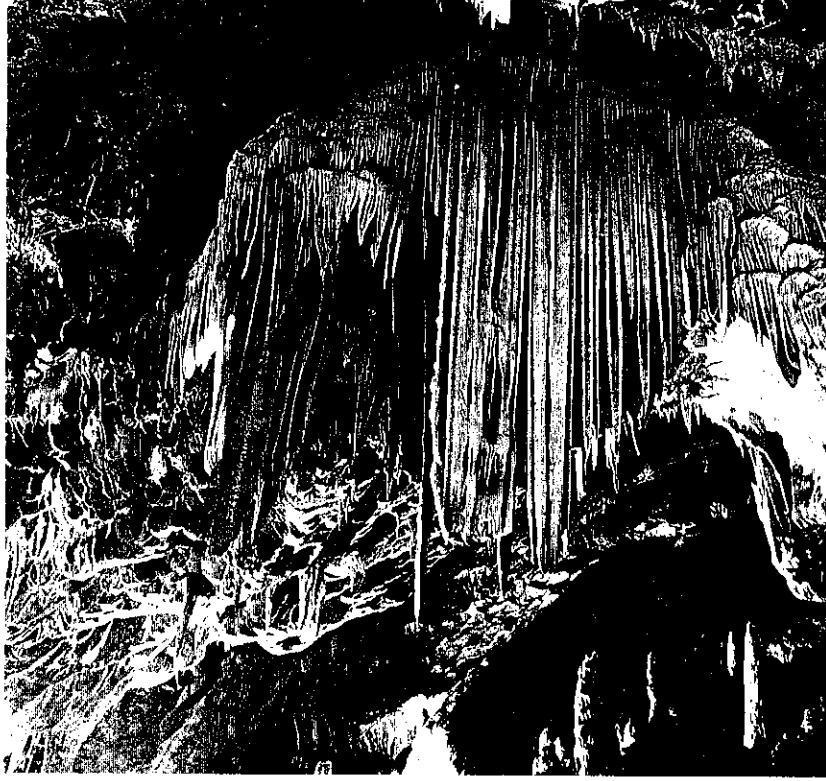

Foto 53. Speleotem Şekillerin Yarattığı Görsel Güzellik (Ballica Mağarası-Tokat)

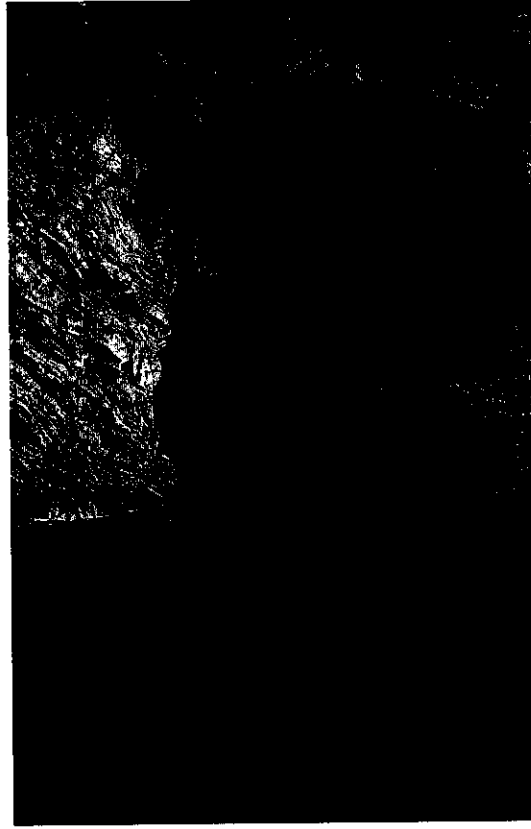

Foto 54. Marmaris Adaağı'nda Mavi Mağara

Bilinen 15 km uzunluğuyla, araştırmaları devam eden Pınargözü mağarası Türkiye'nin en uzun mağarasıdır. Kızılelma (Zonguldak), Dupsina (Kırkklareli), Gökgöl (Zonguldak), Atçıini (Zonguldak), Ayvaini (Bursa) Türkiye'nin en uzun mağaraları arasındadır. Mağara dalıcılığı da sportif olarak ilgi görmektedir. Suluin (Beyşehir) ve İncirli Gök (Finike) mağaralarına sualtı dalışlarıyla derinlik tespiti devam etmektedir.

Sportif mağaracılık tamamen ekiple yapılması gereken bir spor dalı olarak yerli ve yabancı gurupları çekmektedir. Sportif mağaracılık dernek ve üniversite kulüplerinin organizasyonuyla yapılmakta, malzeme ve konaklama hizmetlerini kendileri karşılamakla beraber bu guruplara ulaşım, transferler, malzeme taşınması konularında hizmet

verilmesi gerekmektedir. Mağaraların keşfi, tanınması ve haritalanması konusunda sportif mağaracılığın büyük katkısı bulunmaktadır.

2. Sağlık Turizmi Açısından Mağaralar

Mağara tedavisi (speleoterapi), mağara iklimasının tedavi edici etkisi konusunda yapılan olumlu deneyler sonucunda ortaya çıkmıştır. Mağara havasındaki radyoaktivite ve CO₂'in sağlık üzerine etkileri araştırılmaya devam etmektedir. Mağara içinde hava akımlarının olmaması, nem oranının çok yüksek olması (% 100), nemin su damlası halinde havada yüzen toz vb. partikülleri kaplaması ve bunların soğuk mağara duvarlarına çarpıp yapışması, mağara havasının temiz olmasına neden olmaktadır.⁸² Bu durum mağaralarda özellikle astımlı hastalar için uygun bir ortam oluşturmaktadır. Türkiye'de speleoterapi açısından bilimsel olarak ilk incelenen mağara Damlataş mağarasıdır (Alanya). Bu mağarada speleoterapi deneyleri 1954 ve 1955 yıllarında yapılmıştır.⁸³ Araştırmalar bu mağaranın havasının bronşiyal astıma faydalı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle mağaranın ilk tanınması speleoterapi açısından olmuştur. Fakat deniz turizminde çok ilgi gören Alanya'da şehir içinde denize 100 m uzaklıktaki mağara doğa turizminde yılda yaklaşık 250.000 turist tarafından gezilmektedir. Bu durum mağara havasının speleoterapi açısından kullanımını imkansız duruma getirmiştir.

Sağlık turizmi açısından kullanılan bir başka mağara İnsuyu mağarasıdır (Burdur). İnsuyu mağarasından çıkan yeraltı deresine mağara çıkış ağzı yakınındaki bir faydan çıkan maden suyu karışmaktadır.⁸⁴ Çevre halk tarafından mağaradan çıkan yeraltı deresine karışan maden suyunun şifalı olarak tanınması, mağaranın ilk açıldığı yıllarda sağlık turizmi açısından oldukça ilgi görmesine neden olmuştur. Köşebükü mağarası da havasının astım hastalığına iyi geldiğinin halk arasında söylenmesi üzerine günde 4 saat kalınarak kullanılmaktadır.

⁸² A.AKYOKUŞ, M.İ.ARMAN, N.COŞKUN, "Mağara Tedavisi ve Antalya Yöresi Mağaraları", Tıbbi Ekoloji ve Hidro-Klimatoloji Dergisi, Sayı:2-3, 1984, s.166.

⁸³ E.AKÇİÇEK, "Mağara Bilim ve Mağara Tedavisi", İzmir Göğüs Hastanesi Der., Sayı:4, 1987, s.59.

⁸⁴ T.AYGEN, Türkiye'nin Az Bilinen Doğal ve Arkeolojik Değerleri, 1988, İstanbul, s.185.

3. Kültür Turizmi Açısından Mağaralar

Mağaralar doğal güzellikleri yanında, prehistorik, paleontolojik, arkeolojik, antropolojik, jeolojik, coğrafik, speleolojik araştırmalar yapan araştırma guruplarının ilgisini çekmektedir.

Anadolu'da özellikle kireçtaşı içinde oluşan mağaralar Paleolitik (Eski Taş Devri)'den itibaren kaya sığınakları yerleşmeleri olarak kullanılmıştır. Tekkeköy (Samsun), Döngel (K.Maraş), Samandağ (Hatay), Palanlı (Adıyaman), Sırtlanı (Silifke), Kadiini (Alanya), Kapalıin (Isparta) önemli kaya sığınakları olarak tespit edilmiştir.⁸⁵ Bunlar arasında Antalya'nın 25 km kuzeydoğusunda Karain Mağarası'nda ilk kazılara 1946 yılından itibaren Prof. Dr. Kılıç Kökten tarafından başlanılmıştır.⁸⁶ Kazıları devam eden Karain mağarası Anadolu'da sürekli yerleşim görmüş ve içinde kalın bir dolgu tabakası oluşmuştur. Kazılar sonunda Alt ve Orta Paleolitik evreleri süresince genellikle çakmaktaşıdan üretilmiş mağara endüstrileri (yonga ve delgiler, aletler, çekirdek, vurgaç ve döküntüler) bulunmuştur. Mağara dışında düzenlenen müzede bir kısmı ziyaretçiler tarafından izlenmektedir. Mağaranın içinde gezmeye gelenler için Karain'in genel stratigrafisini veren ve mağaranın tabakalanma durumunu açık bir şekilde sergileyen bir kesit bulunmaktadır.⁸⁷

Antalya'nın yaklaşık 45 km kuzeyinde Ahırtaş köyü kuzeybatısında İndağı'nda Kocain mağarasının prehistorik özelliği yanında, içinde daha yakın dönemlerde kullanıldığını kanıtlayan sunak taşları ve sarnıklar bulunmaktadır. Mağara 600 m uzunluğunda salonu, girişte 35 m, içerde 75 m genişlikte ve bazı yerlerde 50 - 60 m yüksekliğiyle Türkiye'nin bilinen en büyük yeraltı boşluğu olması bakımından ilgi çekicidir.⁸⁸ Bilimsel araştırmalara konu olan bir başka mağara K.Çekmece gölünün yaklaşık 2 km kuzeyinde Sazlıdere'nin doğu kıyısındadır. Bu mağarada İstanbul Üniversitesi ve California (Berkeley) Üniversitelerinin işbirliğiyle Pleistosen arkeolojisine ait kazılara 1988 yılında başlanmış, araştırmalar mağarada yerleşmeyi Alt

⁸⁵ K.KÖKTEN, "Karain'in Türkiye Prehistoryasında Yeri", Türk Coğrafya Dergisi, no.22-23, 1963-64, s.19

⁸⁶ K.KÖKTEN, "Karain Mağarasında Türkiye'nin En Eski İskânı Hakkında Alınan Neticeler", IX. Coğrafya Meslek Haftası, 1955, s.74.

⁸⁷ I.YALÇINKAYA, Alt ve Orta Paleolitik Yontmataş Endüstrileri Biçimsel Tipolojisi ve Karain Mağarası, (1989, Ankara), s.84.

⁸⁸ T.AYGEN, Türkiye Mağaraları, 1984, s.20.

Paleolitik çağa tarihlendirmiştir.⁸⁹ Bazı mağaralar kutsal yerler olarak inanç turizminin konusu içine girmektedir. Ş.Urfa'nın Balıklı göl semtindeki mağara (Hz.İbrahim Peygamber makamı) Hz.İbrahim Peygamber'in doğduğu mağara olarak bilinir. Tarsus'un kuzeybatısında (14 km) Ulaş köyü yakınında Eshab-ı Kehf mağarası müslüman ve hiristiyanlar tarafından kutsal kabul edilir. Antakya şehrinin kuzeydoğusunda Hac dağı eteğinde eni 9,5 m, derinliği 13 m, yüksekliği 7 m olan mağarada St.Paul, St.Piyer ve Barnabas ilk hiristiyan cemaat ile toplanıp vaazlar vermişlerdir. Hiristiyanlığın ilk mabedlerinden sayılan mağara-kilise (St.Piyer kilisesi) 1963 yılında "hac yeri" olarak kabul edilmiştir.⁹⁰ (Foto 55)

Foto 55. Hac Dağı Eteğinde Mağara-Kilise (Antakya)

⁸⁹ G.ARSEBÜK, M.ÖZBAŞARAN, "Yarımburgaz'da Pleistosen Arkeolojisi", 1. Speleoloji Sempozyumu, 1990, s.57.

⁹⁰ A.DEMİR, Çağlar İçinde Antakya, 1996, İstanbul, s.34.

4. Türkiye'de Mağara Turizminin Gelişimi, Sorunlar ve Öneriler

Türkiye'de mağaralarla ilgili ilk çalışmalar bilimsel olmuştur. Yarımburgaz mağarası 1869 - 1870 yıllarında jeolog Abdullah Bey tarafından kısmen incelenmiş ve incelemelerinin sonucu yayınlanmıştır.⁹¹ Kocain Mağarası 1919 yılında İtalyan arkeolog Guiseppe Moretti tarafından araştırılmıştır.⁹² 1927 yılında İ.Ü. Fen Fakültesi Zooloji profesörü Raymond Hovasse Yarımburgaz mağarasında mağara hayvanları hakkında bir araştırma yapmıştır.⁹³ Coğrafyacı C.Arif Alagöz karstik araştırmalarını yayınladığı kitabında Yarımburgaz, Ilgarini mağaraları ve Cennet, Cehennem obrukları hakkında bilgi vermiştir.⁹⁴ 1949 - 1950 yıllarında İsveçli K.Linberg Anadolu'da mağarada yaşayan hayvanlar hakkında araştırma yapmıştır.⁹⁵ 1955 yılında jeolog Temuçin Aygen Maraspoli (Ermenek) mağarasında Türkiye speleolojisine geniş ufuklar açan ilk önemli speleolojik araştırmayı yapmıştır. 1959 yılındaki ilk yayını (Mağaralar ve Yeraltı Irmakları-Speleoloji, Nafia Vekaleti, DSİ Umum MÜd. Neş. sayı:88, 1959, Ankara), bilimsel raporları ve dergilerde araştırdığı mağaraları tanıtan (İller Bankası Dergileri 1968-1971) izlemiştir. Özellikle 1955 yılından itibaren gazete ve mecmualardaki röportajları, Türkçe ve yabancı dillerde fotoğraf albümleriyle mağaraların geniş kitlelere tanıtımını yapmış, 1963 yılında IV., 1969 yılında V., 1981 yılında VIII. Uluslararası Speleoloji Kongrelerine Türkiye'yi temsilen katılmış ve Türkiye'de Karst Hidrolojisi ve speleoloji konularında bildiriler sunmuştur.

Mağara turizmi konusunda en önemli adım, Temuçin Aygen ve bir gurup jeolog tarafından 1964 yılında "Türkiye Mağara Cemiyeti"nin kurulmasıdır. Adı "Türkiye Mağara Araştırma, Tanıtma ve Turizm Derneği" olarak değişen dernek, yabancı mağaracıların Türkiye'deki mağara araştırmalarını yönetmiş ve birlikte özellikle Toroslardaki mağaraları incelemişlerdir. Mağaracılık sportif olarak üniversite gençlerinin ilgisini çekmiş, ilk üniversite derneği (BÜMAK) 1973 yılında

⁹¹ C.A.ALAGÖZ, Türkiye Karst Olayları, 1944, Ankara, s.7.

⁹² G.MORETTI, "İndağında Kocain", Annuario Della Scuola Archeologica di Atene, 6-7, 1923-1924.

⁹³ R.HOVASSE, Yarımburgaz Mağarası, İstanbul Darülfununu Fen Fak. Mec., 1927.

⁹⁴ C.A.ALAGÖZ, Türkiye Karst Olayları, Türk Coğrafya Kurumu, yay. no.1, Ankara, 1944.

⁹⁵ K.LINBERG, "Notes Sur Quelques Grottes de la Turquie", Annales de Spelèologie 1952, 1954.

Boğaziçi Üniversitesi'nde kurulmuştur. ODTÜ ve Hacettepe Üniversitelerinin Dağcılık ve Mağaracılık kulüplerinin mağaralara düzenlediği gezilerde mağaralar sportif yönü yanında bilimsel olarak da ilgi görmüş, üniversite öğrencileri mağaralarda yaptıkları araştırmaları yayınlamışlardır. Mağaraların bilimsel ve sportif amaçlı geziler dışında aydınlatılarak doğa turizmine açılması Damlataş mağarasıyla olmuştur. Bunu 1965 yılında İnsuyu ve Dilek mağaralarının aydınlatılmaları izlemiştir. Damlataş ve Dilek mağaraları turistik yörelerde bulunduğu, İnsuyu mağarası Antalya karayoluna yakın olması nedeniyle ilgi görmüş, diğer mağaraların turizme açılması için 1990'lı yıllara gelinmiştir (Buzluk mağarası 1990, Ballica mağarası 1993, Karaca mağarası 1993, Köşekbükü mağarası).

Speleoloji konusunda ilk resmi çalışmalar ise 1979 yılında MTA bünyesinde oluşturulan birimde, Mağara Araştırma Projesi dahilinde 1980-1988 yılları arasında jeomorfolog Nuri Güldalı, Lütfi Nazik ve diğer araştırmacıların özellikle Batı ve Orta Toroslarda çok sayıda mağarayı etüt etmesiyle başlamıştır. Bu araştırmalar sonucunda 1994 yılında Tınaztepe mağarası turizme açılmıştır.

Hacettepe Üniversitesi "Uluslararası Karst Su Kaynakları Uygulama ve Araştırma Merkezi (UKAM)" Türkiye'de speleoloji konusunda araştırmalar yapmaktadır. 1994 yılında Mağara Araştırma Derneği, BÜMAK, MTA ve UKAM'ın katkılarıyla Mağaracılar Birliği kurulmuştur. Bu birlik bünyesinde çeşitli alt guruplar oluşturulup özellikle kurtarma ve yabancı mağaracılarla işbirliği konularında çalışmalar yapılmaktadır.

Turizm Bakanlığı 1993 yılında yayınlanan "Ülkemiz Mağaraları Hakkında, Mevzuat, Uygulamalar ve Öneriler" kitabıyla mağaraların araştırma, koruma ve kullanılmaları konusundaki mevzuatı vermiş, önerilerde bulunmuştur. Mağaralar en değerli doğa anıtları arasında bulunmasına rağmen, doğrudan mağaraları korumaya alan yasalar yerine, mağaraların korunması Çevre Kanunu'nda (1983) doğal zenginliklerin, Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda tabiat varlıklarının korunması kapsamına girmektedir. Mağara ortamlarının nesli tehlikeye düşen flora ve fauna türlerini koruma altına alan Bern Sözleşmesi (1984) gereğince de korunması gerekmektedir. Türkiye, mağaraları özellikle küçük yarasalar (microhiroptera)'ın yaşama ortamı olarak korumakla yükümlüdür.

Türkiye'de koruma konusunda ilk çalışma Altınbeşik (Antalya-Aydıncık-Ürünlü köyü) mağarasının milli park olarak korunmaya

alınmasıdır (31.8.1994 tarih ve 22037 sayılı Resmi Gazete). Ürünlü köyü güneydoğusunda, Manavgat çayı vadisinin batısında 1966 yılından itibaren bilimsel araştırmalara konu olan mağara, Beyşehir gölü güneyinden başlayan büyük bir yeraltı su sisteminin çıkışında yer almaktadır. Körükini ve Suluin mağaralarından geçen su Kembos ve Sobuca polyelerinden yeryüzüne çıkmakta, Altınbeşik mağarasından geçerek Manavgat çayına karışmaktadır. Mağara, içinde 2 göl, salon ve galeriler, mağara ağzının muhteşem yapısıyla olağanüstü güzelliklere sahiptir.

Türkiye'de bütün Akdeniz Alpin kuşağında olduğu gibi mağara sayısının çok fazla olduğu tahmin edilmektedir. Prehistorik dönemlerde kaya sığınakları yerleşmeleri, daha yakın dönemlerde ibadet yerleri olarak kullanılan mağaralar, günümüzde çok kısıtlı olarak hayvan barınağı, depo ve turizm amaçlı kullanılmaktadır.

Türkiye'de mağaralarla ilgili ilk çalışmalar bilimsel amaçlı olmuştur. Bilimsel amaçlı çalışmalar arasında mağaraları en fazla tanıtan yeraltı su sistemlerinin araştırılması olmuştur. Bu tanıtım sonucu Türkiye mağaraları öncelikle sportif gezilere açılmıştır. Sportif mağaracılık Türkiye'de yerli ve yabancı mağara dernek ve kulüplerinin gezileriyle, yeni mağaraların keşfi, mağaraların haritalanması şeklinde mağaraların içlerine ve derinliklerine doğru ilerleyerek devam etmektedir.

Yeraltı su sistemlerinin araştırılması 1955 yılında başlamış, bunun açtığı yolda sportif mağaracılık 1964 yılından itibaren gelişmeye başlamış, ilk mağaralar aydınlatılarak 1965 yılından itibaren turizme açılmış olmasına rağmen ilk üç mağara dışında, mağaraların aydınlatılması 25 yıl sonra 1990 dan itibaren olmuştur.

Mağaraların turizme açılırken iç düzenlemeleri sırasında sarkıt ve dikitlerin kırılması, beton yürüyüş yollarının sunî görünümü, direkt aydınlatmanın kötü etkileri vb. nedenler mağaraların bilinçli bir düzenlemeyle turizme açılmasını gerektirmiştir. Mağaralar turizme açılmadan önce mağaranın haritası çıkarılarak, jeomorfolojisinin ayrıntılı olarak işlenmesi, fauna, flora özelliklerinin bilimsel tespitinden sonra, koruma tedbirlerinin alınması, çevre düzenlemesi (ulaşım, otopark, idare, bekçi vb. üniteler), mağara içi aydınlatma projelerinin hazırlanması gerekmektedir. Doğa müzesi olarak gezilen mağaralarda girişte ve içinde mağaranın haritası ve speleotem şekilleri açıklayıcı bilgi panoları bulunmalıdır. Mağaraların oluşum sürecini açıklayan panoların koruma bilincinin gelişmesine büyük katkıları olacaktır.

Mağaralar öncelikle doğal sit alanı veya tabiat anıtı ilan edilerek korunmaya alınmalıdır. Mağaralar turizme açılırken iç mekân kadar dış mekânın da doğallığı önemlidir. Fakat özellikle turizmin geliştiği yörelerde mağara turizmi de büyük ilgi gördüğünden Cennet obruğu (Silifke) kenarı, İnsuyu(Burdur) ve Damlataş(Alanya) mağaraları girişi ağırlama(Lokanta vb.) ve alışveriş üniteleri yapılarak doğal özelliğini kaybetmiştir. Bu ünitelerin mağaraların 1km uzağına kurulması gerekmektedir.

Türkiye'de turizmin deniz turizminde yoğunlaşması, yerini alternatif turizm çeşitleri aramaya yöneltmiştir. Mağara turizmi, yörelerde turizmi çeşitlendirmek bakımından oldukça önemlidir. Mağaralar bazı yörelerin tek turizm çekiciliği olduğundan turizme açılmaları büyük önem taşımaktadır. Deniz turizmi, yayla turizmi, kış turizmi iklimle sınırlı olmakla beraber mağara turizmi yıl boyunca yapılabilir. Türkiye mağaraları sadece doğa turizmi açısından değil sağlık turizmi ve kültür turizmi açısından da büyük bir potansiyele sahiptir. Fakat bu konuda öncelikle daha fazla bilimsel çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bilimsel çalışmaların speleoloji konusunda yoğunlaşması daha çok sportif mağaracılığın gelişmesini sağlamıştır. Halbuki speleoterapi konusunda daha çok araştırma ve deney yapılması gerekmektedir. Mağaralar sağlık turizmi açısından iç turizmde daha çok ilgi çekecektir.

V- DAĞ TURİZMİ

Dağların ilk olarak turizme açılması sportif etkinliklerden dağcılık ve kayak sporu sayesinde olmuştur. Dağcılara ulaşım, konaklama, ağırlama ve rehberlik gibi hizmetlerin verilmesi alpinizm olarak adlandırılan turizm çeşidini, dağların kayak sporuna uygun alanlarının konaklama, ağırlama ve eğlence tesislerinin yapımıyla kayak merkezine dönüşmesi kış turizmini ortaya çıkarmıştır. Kentlerin yorucu ve sağlıksız yaşama ortamından uzaklaşmak isteyen insanlar için kıyıların artık konaklama tesisleri ve yazlık konutlarla betonlaşması, denizlerin kirlenmesi, sağlıklı yaşama konusunda bilinçlenen insanların güneşin zararlı etkileri yüzünden güneşlenmekten kaçınmaları ve dağların buna seçenek olarak doğal çevre ve sağlıklı ortam sağlaması, turizmde dağlara olan ilgiyi artırmış ve geleneksel olarak yaz mevsiminde yaylacılık faaliyetinde

hayvancılık ve tarım için çıkılan yaylalarda verilen turistik hizmetlerle dağlarda yayla turizmi yaygınlaşmaya başlamıştır.

Alpinizm bütün yıl yapılabilirdiği için bu turizm çeşidi iklime bağlı değildir. Fakat kış turizmi kayak sporuyla ilişkili olduğu için kar yağışları, kar kalınlığı, karın yerde kalma süresi bu turizm çeşidinin yıl içindeki süresini belirlemektedir. Bu süre yaklaşık olarak Kasım ve Nisan ayları arasında 6 aydır (sonbahar sonu, kış ve ilkbahar başı). Yayla turizmi ise bunun tam tersi olarak ilkbahar sonu, yaz ve sonbahar başını içine almaktadır. Böylece kış turizmi ve yayla turizmi mevsimsel olarak birbirini tamamladığından yaylalarda kurulan kış turizm alanlarında konaklama tesisleri bütün yıl boyunca kullanılabilir.

Dağlar alpinizm, yayla turizmi, kış turizmi dışında ekoturizm (yumuşak turizm), kırsal turizm, klimatizme de olanak tanımaktadır. Dağlar çevreye karşı duyarlı, doğaya zarar vermemeyi ilke edinmiş ekoturizmi seçen turistlere bitki örtüsü ve yaban hayatı kaynaklarını gerçek doğal ortamında inceleme ve izleme olanağı verir. Dağ köyleri turistlere ülkeyi yerel mimari özelliklerinin korunduğu ortamlarda, yerel yaşam biçimleriyle tanınmasını sağlayan kırsal turizm için de uygundur. Sağlık turizminin bir kolu olan klimatizm açısından da orta yükseklikteki dağlık ve ormanlık alanların ikliminin uygun olduğu bilinmektedir.

Dağlar macera, heyecan ve değişiklik arayanlara çeşitli rekreasyonel faaliyetler ve yeni sporlar sağlamaktadır. Rekreasyonel faaliyetlerden birkaç günlük doğa yürüyüşleri (trekking), günlük doğa yürüyüşleri (hiking), dağ bisikletiyle geziler, ve orienteering (yön tayini) de artık dağlar da ilgi çekmektedir. Dağlarda kayaçlar ve yüzey şekilleriyle ilgili olarak yapılan sporlar çeşitlenmiştir. Sağlam kayaçların olduğu dik yamaçlarda serbest tırmanma (kaya tırmanıcılığı), yamaç paraşütü (parapente) ve asılma plânörü (hanggliding) gibi motorsuz uçuş araçlarıyla doruklardan uçmak için, dorukta koşmak için uygun yer, eğim, uygun iklim koşulları ve iniş için, iniş mesafesi içinde uygun yerlerin bulunması gerekmektedir. Karlı alanlarda yapılan değişik sporlar arasında kar ve buzda botla kaymak (snow-speed rafting), kızak (snow-scating), buzul kayağı, heli-skiing (helikopterle gidilerek yapılan yüksek dağ kayağı), boloon skiing (balonla gidilerek yapılan yüksek dağ kayağı), snow-boarding sayılabilir.

Bu bağlamda kış turizmi, alpinizm, yayla turizmi, ekoturizm, kırsal turizm, klimatizm gibi turizm çeşitlerini ve rekreasyonel

faaliyetleri içine alan **dağ turizmi**, orta ve yüksek dağlık alanların yüzey şekilleri, iklim ve kırsal yapısına bağlı olarak oluşan ve gelişen bir turizm çeşididir.

1. Kış Turizmi

Kış turizmi, kar yağışına bağlı olarak dağların kar alabilen yükselti kuşağında sporun (kar kayağı) ağırlık kazandığı bir turizm çeşididir. Bir mekanik tesis ve kayakeviyle başlayan kayak alanından, konaklama, hizmet, eğlence, spor, rekreasyon tesisleriyle kayak merkezleri ortaya çıkarmıştır. Kar kayağıyla başlayan sportif faaliyetler çok çeşitlenmiş (snow-baording, snow-speed rafting, snow-scating) sporun ağırlık kazandığı bir turizm çeşidi olmakla beraber rekreasyonel ve eğlence tesisleriyle kayak merkezleri, dağ turizm merkezlerine dönüşmüşlerdir. Kış turizmi iklime bağlı olarak yaz turizminin karşısıdır. Yaz turizmini belirleyen deniz turizminin karşısı olarak da kar turizmidir.

1.a. Kış Turizm Alanlarının Yer Seçimi

Kış turizm alanlarında sportif faaliyetler için kayak pistleri ve mekanik tesislerin kurulduğu alan, kayak alanı olarak tanımlanır. Konaklama, hizmet, eğlence, ağırlama tesislerinin kurulduğu alan yerleşim alanıdır. Kış turizm alanlarının yer seçimini etkileyen başlıca coğrafya etmenleri iklim ve yüzey şekilleridir.

İklim : Düşük sıcaklıklar, kar yağışı, rüzgârlar kış turizmini etkileyen başlıca iklim elemanlarıdır. Kayak alanı olarak öncelikle yeterli ölçüde kar yağışı alabilen, kar kalınlığı ortalama 1 m ve karın yerde kalma süresi 120 günü aşan yerler seçilmelidir. Kış turizminde kar kalınlığı ve yerde kalma süresi kadar kar kalitesi de önemlidir. Nem ve toz kar kalitesini bozduğundan kayak sporu için en iyi kar, kuru, hafif, beyaz ve derin olan toz kardır. Toz karın oluşması için havanın çok soğuk olması gerekir. Soğuk hava kütlelerindeki az su buharının yoğunlaşmasıyla 1mm den küçük iğneler şeklinde, yerde dağınık bir örtü şeklinde ince, parlak kar örtüsü görülür. Çabuk erimediği ve üzerine düştüğü cisimleri ıslatmadığı için bu kara toz kar veya kuru kar (kristal kar) adı verilir. Dünyada kayak alanlarının önemi toz kar göre artmaktadır. Yükseldikçe havadaki su buharı

azaldığından, kayakçılar toz kar bulmak için helikopterle yükseklerle çıkarak yüksek alan kayakçılığı (heli-skiing) yapmaktadırlar.

Kayak alanlarının rüzgâr durumu da önemlidir. Özellikle kayak alanlarının güneybatı (İodos) rüzgârlarına açık olması durumunda İodos karı yumuşatarak kalitesini bozmaktadır. Bu nedenle güney rüzgârlarına kapalı kuzey yamaçlar kayak alanı olarak daha uygundur. Kar yağışı sırasında esen rüzgârların karı süpürmesiyle oluşan tipili kar yağışları da kayak sporunu engellemektedir. Bir diğer olumsuz etki de yoğun ve kalın sislerin oluşmasıdır. Bu durum kayakçıların yönlerini kaybetmesine neden olmaktadır.

İklimin ayrıca tesis alanlarında yapılar üzerinde, şiddetli ve hâkim rüzgar yönüne küçük pencereler açılması, kar birikmesini önlemek için çatının eğimli olması, saçakların buz sarkıtlarına karşı sağlam ve bina dışına taşacak şekilde yapılması gibi etkileri bulunmaktadır.

Yüzey Şekilleri : Kış turizm alanları için öncelikle kar yağışı alabilecek yükselti kuşakları gerekir. Uluslararası standartlara göre sağlıklı insanın rahatsızlık hissetmediği ve karın yerde kalma süresinin uzun olduğu 1600 – 2000 m arasındaki yükselti kuşağı uygun görülür.

Kayak alanlarında kayak öğretimi, serbest kayak ve yarışmalar için farklı eğim, uzunluk ve genişlikte yamaçların bulunması gerekir. Bu açıdan en uygun yamaçlar, dağların orta yükseklikteki seviyelerinde kuzeye bakan, kesintisiz topoğrafya göstermelidir. Kuzey yamaçlar daha az güneş radyasyonu aldığı için karın yerde kalma süresi daha uzundur. Dar ve dışbükey profilli yamaçlar kayak pisti olarak uygun değildir. Geniş ve içbükey profilli yamaçlar kar kayağı için uygun alanlar oluşturur.

Kayak sporu dünyada kuzey disiplini ve alp disiplini olmak üzere iki alt başlıkta toplanmaktadır. Bu disiplinlerin özellikleri de kayak alanlarının yer seçimini etkilemektedir. Kuzey disiplininin en yaygın kolu olan kayak koşu (cross -country) için düz ve az eğimli alanlar gerekirken, alp disipliniinde yüksek seviyelerden alçak seviyelere kayakla inildiğinden çeşitli eğimlerde yamaçlar gerekir. Kayak sporunda en yaygın olan alp disiplini olduğundan kış turizm alanlarının seçimi de bu disiplinin kurallarına göre yapılmaktadır. Kayak pisti olarak kullanılacak yamaçların eğimi eğitim, serbest kayma ve yarışmalar için farklıdır (Foto 56). Eğitim amaçlı kayak pistleri için % 15 eğim yeterli olurken, serbest kaymada pistlerin eğimi % 50

olabilmektedir. Yarışmalar için % 60-70 eğime sahip yamaçlar gerekmektedir (extrem kayakçılık). Pistler kolay pist (eğitim amaçlı), orta pist (serbest kayma), iyi pist ve zor pist olarak gurublandırılır ve turizm haritalarında hatları renkli olarak gösterilir (eğitim pisti yeşil, orta pist mavi, iyi pist kırmızı, zor pist siyah çizgiyle). Dik yerlerden başlayan zor bir pist aşağıya doğru eğim azaldıkça iyi ve orta pist durumuna gelebilir. Kayak pistlerinin eğimi ve uzunluğu yanında genişliği de önemlidir. Kayak pistlerinde genişlik (alp disipliniinde) 1/10 oranında olmalıdır. (örnek: 1000 m uzunluk, 100 m genişlik). Bu nedenle kayak pisti olarak kullanılacak yamaçlarda uzunlukla orantılı genişlik bulunmalıdır. Kayak alanlarında pistler için doğa tarafından hazırlanan yamaçlar seçilmekle beraber, yamaç eğimi düzeltilebilir veya yarışmalar için yamaca eğim verilebilir. Kayak koşu (ski safari) için 15 km'ye kadar düz ve az eğimli alanlar seçilebildiği gibi, bu alanlar iz açma makinesiyle sunî olarak da açılabilir.

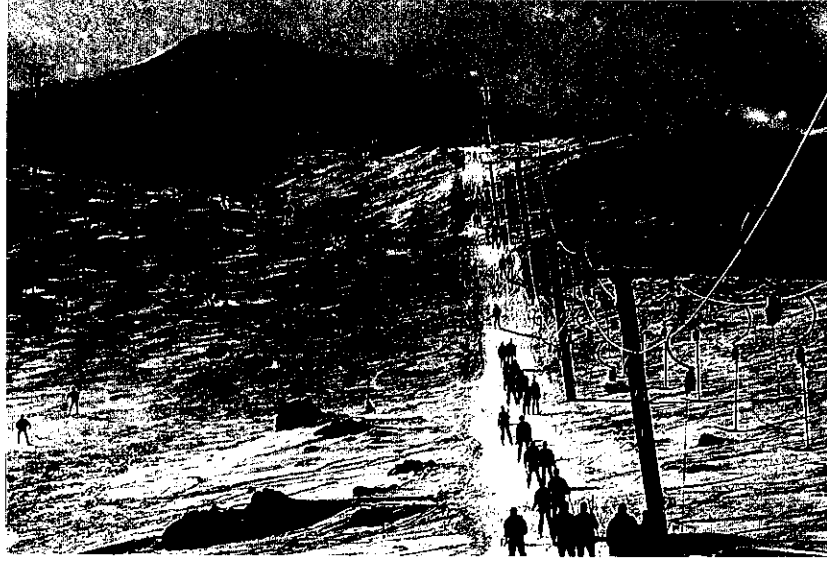

Foto 56. Pistlerin ve Mekanik Tesislerin Yer Aldığı Kayak Alanı (Erciyes Dağı)

Kış turizm alanlarında pistler ve mekanik tesislerin yer aldığı kayak alanları kadar konaklama, hizmet, eğlence ve ağırlama tesislerinin yer seçimi de önemlidir. Kayak alanları ve tesis alanları birbirinden ayrı yerlerde günlük ulaşım mesafesi içinde olabilirler.

Fakat ideal olarak bitişik yer almaları uygundur. Kayak alanları için kuzey yamaçlar seçilirken tesis alanları için güneye bakan yamaçlar seçilmelidir. Böylece kayak merkezlerinde görsel açıdan bütünlük sağlandığı gibi güney yamaçta daha fazla güneş alan konaklama tesislerinin ısıtılması daha ekonomik olmaktadır. Kayak alanları için eğim aranırken, tesis alanları için yeterli genişlikte düz alanlar gerekir. Bunun için bir yeryüzü biçimi olan plâtolar uygundur.

Kış turizm alanlarının yer seçiminde çığ, heyelan ve deprem hatlarından uzakta bulunmasına, içme ve kullanma için yeterli su kaynaklarına sahip olmasına, ana ulaşım hatlarına yakın olmasına dikkat etmek gerekir.

1.b. Türkiye'nin Kış Turizm Olanakları

Türkiye'nin ortalama yükseltisi 1131 m'dir. Yüzölçümünün % 25 oranında 1500m, % 56 oranında 1000 m'nin üzerindedir.⁹⁶ Bu nedenle kış turizmi için uygun yükselti kuşaklarına sahiptir. Bu dağlık alanların bol kar alması, kar kalınlığı ve karın yerde kalma süresi, bulunduğu coğrafi enleme, karasallığa ve yüksekliğe göre değişmektedir. Karasallığın fazla, yüksek basıncın etkisinde ve nemli hava kütlelerinin yolu üzerindeki dağlık alanlar daha fazla kar yağışı almaktadır. Türkiye'de genellikle batıdan doğuya, güneyden kuzeye doğru gidildikçe ve deniz seviyesinden yükseğe çıktıkça kar yağışlı ve karla örtülü günler sayısı artar.⁹⁷

Yüzey şekilleri ve iklim açısından Türkiye'nin kış turizmi olanakları incelenirse en uygun koşulların Doğu Anadolu Bölgesinde olduğu görülür. Doğu Anadolu Bölgesinde Nurhak, Bitlis, Bingöl, Hakkari, Mercan, Munzur, Karasu-Aras gibi 2000-3000 m'yi aşan dorukları olan sıradağların kar kayağı için uygun yükselti kuşakları bulunmaktadır. Ayrıca bölgede B.Ağrı, K.Ağrı, Tendürek, Akdağ, Süphan, Nemrut, Allahüekber dağları gibi tek dağlar da kış turizmi için uygun yükselti kuşaklarına sahiptir. Doğu Anadolu Bölgesinde kış turizmi için uygun yükselti kuşakları bulunmakla beraber, bunlardan az sayıda faydalanılmaktadır. Kış turizmi yapılan kayak alanları en yüksek seviyeye Palandöken dağında çıkmaktadır (2200-3100 m'ler

⁹⁶ A.TANOĞLU, "Türkiye'nin İrtifa Kuşakları", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 9-10, 1947, s.48.

⁹⁷ A.SÜR, "Ankara'da Kar Yağışı ve Karla Örtülü Günler", Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı:8, 1977, s.2.

arası). Bu seviye Sarıkamış'ta 2100-2600 m, Akbulut (Erzincan) kayak alanında 1200-1500 m, Altınkalbur dağı(Bitlis) 1500-1700 m, Yolçatı'da (Bingöl) 1600-2000 m, Ardahan kayak alanında 1900-2200 m'ler arasındadır. Türkiye'de kar yağışının en fazla görüldüğü yerler, kışın kontinental polar hava kütesinin etkisi altında olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin yüksek dağlık alanları özellikle kuzeydoğusudur. Doğu Anadolu Bölgesi kar yağışları ve karın yerde kalma süresine göre en uzun kış turizm mevsimine sahiptir. Türkiye'de kış turizm mevsimi ilk önce kasım ayında Palandöken ve Sarıkamış'ta açılmakta ve nisan ayı sonuna kadar devam etmektedir (150-175 gün). Bazı yıllar kayak mevsimi mayıs ayını da içine alabilmektedir. Kış turizm mevsimi Bitlis, Bingöl(Yolçatı), Akbulut, Ardahan 'da aralık-nisan ayları arasındadır (120-150 gün).

Karadeniz Bölgesi Doğu Karadeniz Bölümünde Giresun, Gümüşhane, Zigana, Soğanlı gibi kıyı sıradağlarının ve bunlardan Çoruh-Kelkit vadi oluşuyla ayrılan dağların (Mescit, Kop, Çimen dağları) 2500 m'nin üzerinde dorukları bulunmaktadır. Özellikle Doğu Karadeniz Bölümü yaylaları kış turizmi için uygundur. Bu bölümde Gümüş kayak alanı, Zigana yaylasında 1900-2500 m yükselti kuşağındadır. Orta Karadeniz bölümünde dağlar doğuya göre nispeten alçalsa da 2000 m'yi aşan birkaç doruk bulunmaktadır (Amasya güneyinde Akdağ ve Gölköy güneyinde birkaç doruk). Kıyıda Canik dağlarının yükseltisi 1500-2000 m yükselti kuşağındadır. Batı Karadeniz bölümünde kıyıdan içeriye doğru sıralanan üç dağ sırasından İsfendiyar (Küre) dağları 2000 m, Ilgaz-Bolu dağları 2500 m, Köroğlu dağları 2400 m'yi aşmaktadır. Bu bölümde yer alan kış turizm alanlarından Ilgaz Dağlarında Ilgaz kayak alanı 1800-2400 m, Aladağ'da Kartalkaya 1600-2400 m yükselti kuşağında bulunmaktadır. Karadeniz Bölgesi Türkiye'nin bol kar alan diğer bir bölgesidir. Doğu Karadeniz Bölümünde kıyıyı çok yakından izleyerek yükselen dağlar nedeniyle, kışın sıcaklık da düşük olduğundan havanın içerdiği nemin büyük kısmı kar şeklinde düşer. Bu nedenle Rize, Gümüşhane, Giresun dağları kışın bol kar almaktadır. Orta Karadeniz Bölümünde kıyıda dağlar doğuya göre alçak olduğundan ve devamlı dağ sıraları bulunmadığından daha az kar alsa da Canik dağlarının yüksek kesimleri bol kar almaktadır. Batı Karadeniz Bölümünde dağların denize bakan yamaçları bol kar almaktadır. Ilgaz ve Kartalkaya'da kayak mevsimi aralık-nisan aylarını içine alarak 120-150 günü bulmaktadır.

İç Anadolu Bölgesinde dağlar sıradağlar şeklinde değil Erciyes dağı (3917 m), Hasan dağı (3268 m), Melendiz dağı (2898 m), Karadağ (2271 m), Karacadağ (1960 m), Elmadağ (1855 m) gibi tek dağlar şeklindedir. Bölgenin kayak alanları Erciyes dağı üzerinde 2200-2500 m, Elmadağ'da 1400-1800 m yükselti kuşağındadır. Marmara Bölgesinde 2000 m'yi aşan tek dağ olan Uludağ'da kayak alanı 1800-2000 m yükselti kuşağındadır. Sapanca Gölü güneyinde Kartepe'de (Keltepe) 1600 m'de yeni bir kayak alanı düzenlenmektedir. İç Anadolu Bölgesinde karasallık, kışın antisiklon sahası durumunu alması, polar hava kütlelerinin etkisi ve düşük sıcaklıklar nedeniyle kar yağışları görülür. Erciyes dağında kar yağışlarına göre kış turizm mevsimi 1 aralık-15 nisan tarihleri arasında kapsamaktadır. Marmara Bölgesi sıcaklıkla ilgili olarak daha az kar yağışı almaktadır. Fakat Uludağ yükseklik nedeniyle bol kar yağışı alır ve karın yerde kalma süresine göre kış turizm mevsimi 15 aralık-30 mart tarihlerini içine alır.

Ege Bölgesinin Ege Bölümünde dağların denize dik uzanması ve aralarında aynı doğrultuda vadilerin yer alması nedeniyle, bu vadiler boyunca kısımlara sokulan nemli hava nedeniyle kar uzun süre yerde kalmaz. Ancak sıcaklığın düşük olduğu günlerde nemin bir kısmı kar şeklinde dağlık alanlara düşer. İçbatı Anadolu Bölümü kıydan uzaklaştıkça karasallık derecesinin, yükseltinin artması ve sıcaklığın düşmesi nedeniyle daha fazla kar yağışı almaktadır (Murat dağı, Honaz dağı). Ege Bölgesinde karın yerde kalma süresi kısa olmasına rağmen İzmir'e yakınlığı nedeniyle Bozdağlar'da 1700-2100 m yükselti kuşağı kış turizmi için uygundur.

Akdeniz Bölgesinde Batı Toroslarda Sultan dağları, Bey dağları, Geyik dağlarında kış turizmine uygun yükselti kuşakları bulunmakta ayrıca Göller yöresinde Barla dağı (2734 m), Davras dağı (2635 m), Katrancı dağı (2334 m) gibi kış turizmine uygun yüksek dağlar bulunmaktadır. Orta Toroslar üzerinde Bolkar dağları, Aladağlar ve Tahtalı-Binboğa dağları kış turizmi için uygun yükselti kuşağındadır. Akdeniz Bölgesinde Karadeniz Bölgesinde olduğu gibi yüksek dağ sıraları kıyıyı çoğu yerde yakından izlemekle beraber, bu bölgede enleme ve sıcaklığa bağlı olarak kar yağışı daha azdır. Nemli hava kütleleri Toroslar üzerinde nemini alçak yerlere yağmur şeklinde bıraktıktan sonra yükseldikçe soğuma neticesinde yağış kar şeklinde düşmektedir. Bu nedenle Akdeniz Bölgesinde kış turizmi ancak yüksek seviyelerde mümkündür. Kar yağışı ve karın yerde kalma süresi 1500 m'den sonra artar. Bölgede kış turizminin yapıldığı Bey dağlarında

Bakır dağda Saklıkent kayak alanı 1800-2000 m yükselti kuşağındadır. Kış turizm mevsimi kar yağışları ve karın yerde kalma süresine göre 15 aralık- 15 nisan tarihleri arasındadır. Davraz dağında 1650m'de yer alan kayak alanında kayak mevsimi Ocak ayından 10 Nisan'a kadar devam etmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Karacadağ batısındaki kayak alanında bol kar alan yıllarda Ocak-Şubat aylarında kayak yapılabilir.

Türkiye'de kış mevsiminin bir özelliği de, ilkbahar aylarından Mart ayının, kış aylarından olan Aralık ayından daha fazla kar yağışı almasıdır.⁹⁸ Türkiye'de kayak mevsimi sonbaharda kısa, ilkbaharda daha uzundur. Böylece Türkiye dağlarında nisan ve mayıs aylarını içine alan "ilkbahar kayağı" döneminden bahsetmek mümkündür. Saklıkent kayak alanı için tanıtımı yapılan "yaz kayağı" Mart ayında Antalya'da deniz suyunun 18⁰ C olması ve aynı ay Saklıkent'te kayak yapılabilmesidir. Avrupa'da yaz kayağı ise glasiyelerde sınırlı alanlarda yapılabilen buzul kayağıdır.

1.c. Kış Turizminin Yayılış Alanları

Türkiye'de kış turizminin en geniş yayılış alanı, yüzey şekilleri ve iklimle ilgili olarak Doğu Anadolu Bölgesindedir. Mevcut 6 kış turizm alanı, Erzurum, Kars, Ardahan, Erzincan, Bitlis, Bingöl illerinde yer almaktadır. Bu bölgede verilen hizmetler bakımından en gelişmiş olan "Palandöken Kayak Merkezi", Erzurum kentinin güneyinde, kente 4 km uzaklıkta Palandöken Dağı'nda Büyük Ejder Tepe'nin (3176 m) kuzey yamacında Hınıs Boğazı'nda yer almaktadır. Bu bölgede diğer kış turizm alanları, bir konaklama tesisi ve mekanik tesisin yer aldığı spora yönelik kayak alanı olarak kullanılmaktadır. Bunlardan "Sarıkamış Kayak Alanı", Sarıkamış'ın güneyinde birbirine 3 km uzaklıkta iki kayak alanıdır. Bunlardan "Osman Yüce Kayak Alanı", Çamurlu Dağ'ın (veya Yücedağ 2605 m) kısmen kuzey yamacında, "Sarıçam Kayak Alanı" Cıbiltepe'nin (2634 m) kuzey yamacında yer almaktadır. Kars kentine 60 km, Erzurum'a 150 km uzaklıktadır. Bölgenin diğer kayak alanlarından "Akbulut Kayak Alanı", Erzincan kentine 43 km uzaklıkta Sakaltutan geçidindedir. "Yolçatı Kayak Alanı" Bingöl kentinin 20 km batısında Kurucudağ'ın (2260 m) güney yamaçları üzerinde bulunmaktadır. Fakat siyasi nedenlerle 6 yıldır faal

⁹⁸ S.ÖNGÖR, "Türkiye'de Kar yağışları Rejimi Üzerinde Bazı Müşahadeler", Türk Coğrafya Dergisi, sayı:18-19,1958-1959, s.73

değildir. "Bitlis Kayak Alanı", Bitlis kentinin batısında (kente 500 m) Altınkalbur dağının (1810 m) kuzey yamaçları üzerinde yer almaktadır. Ağrı kentinin 18 km güneybatısında Bubi dağı kayak alanı, siyasi nedenlerle 1994 yılından itibaren faal değildir. 1995 yılında Ardahan'ın 4 km doğusunda Çamlıçatak ormanları mevkiinde bir kayak alanı hizmete girmiştir. Kış turizminin sayı bakımından ikinci yaygın alanı, Karadeniz Bölgesi'ndedir. Batı Karadeniz Bölümünde "Kartalkaya Kayak Alanı", Bolu kentinin güneydoğusunda kente 55 km uzaklıkta, Köroğlu Dağlarının (Köroğlu Tepe 2400 m, Kartalkaya T. 2221 m) kuzey yamacında yer almaktadır. "Ilgaz Kayak Alanı" Çankırı-Kastamonu il sınırı üzerinde yükselen Ilgaz dağlarının (B. Ilgaz T. 2586 m) kuzey yamaçlarında Kastamonu kentinin güneyinde kente 40 km uzaklıktadır. Doğu Karadeniz Bölümünde "Gümüş Kayak Alanı", Zigana Dağlarında Zigana Geçidi doğusunda (500 m) Gümüşhane kentine 50 km, Trabzon'a 60 km uzaklıktadır.

Çizelge 1 – Türkiye'nin Kayak Merkezleri ve Kayak Alanları

Adı	Bölge	Dağ Kuşağı	Yükselti (m)
Uludağ	Marmara	Uludağ	1800- 2000
Kartalkaya	Karadeniz	Köroğlu	1600- 2400
Ilgaz	Karadeniz	Ilgaz	1800- 2400
Zigana(Gümüş)	Karadeniz	Zigana	1900- 2500
Erciyes	İç Anadolu	Erciyes	2200- 2500
Elmadağ	İç Anadolu	Elmadağ	1400- 1800
Palandöken	Doğu Anadolu	Palandöken	2200- 3100
Bitlis	Doğu Anadolu	Altınkalbur	1500- 1700
Ardahan	Doğu Anadolu	Çamlıçatak Mevkii	1900- 2200
Akbulut	Doğu Anadolu	Sakaltutan Geçidi	1200- 1500
Sarıkamış	Doğu Anadolu	Çamurlu dağ	2100- 2600
Saklıkent	Akdeniz	Bakırlı dağ	1800- 2000
Bozdağlar	Ege	Bozdağlar	1600- 2100

İç Anadolu Bölgesinde kış turizmi iki büyük kente (Ankara, Kayseri) yakın iki dağ üzerindedir. "Erciyes Kayak Merkezi" Kayseri kentinin güneyinde kente 25 km uzaklıkta Erciyes dağının 2200-2500 m'ler arası yükselti kuşağında,dağın doğu yamacındadır (Tekir yaylası). "Elmadağ Kayak Alanı" Ankara kentinin güneyinde Elmadağ'ın kuzey yamaçlarında (Ankara 25 km) bulunmaktadır. Marmara Bölgesi'nde yüksek dağlar fazla yer kaplamamasına rağmen, Türkiye'nin en gelişmiş kayak merkezi bu bölgededir. Bursa kentinin güneydoğusunda Uludağ'ın (2543 m) kuzey yamacında (Bursa 22 km) yer almaktadır. Akdeniz Bölgesi dağlık bir bölge olmasına rağmen, bulunduğu enleme göre iklimi daha sıcak olduğundan kış turizminde daha kısa bir mevsime sahiptir. Bu nedenle kayak alanları yaygın değildir. Antalya Körfezi'nin batısında kuzey-güney doğrultusunda uzanan Bey Dağları üzerinde Bakırlı Dağ'ın (2547 m) kuzey yamacında (Antalya 50 km) "Saklıkent Kayak Alanı" kış turizminde kullanılmaktadır. Göller Yöresinde Davraz dağı kuzey yamacında 1650m de düzenlenen kayak alanı 1998 yılında açılmıştır. Ege Bölgesinde Bozdağlar (2157 m)'ın kuzeye bakan yamaçlarında, Büyük Çavdar, Küçük Çavdar ve Gündoğan yaylaları (Bozdağ 5 km) kış turizmi açısından uygundur.⁹⁹Büyük Çavdar mevkiinde 1600m de 2 otel,bungalovlar ve 3 mekanik tesis kış turizmine hizmet etmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Karacadağ batısında 1700m de 1998 de 1 mekanik tesisle kayak alanı hizmete girmiştir.

Sonuç olarak Türkiye'de kış turizmi en yaygın olarak dağlık bir bölge olan Doğu Anadolu Bölgesinde yapılmaktadır. Türkiye'deki bütün kayak merkezleri ve kayak alanları bir kentin çekim alanı içine girmektedir.

1.d. Kış Turizminin Gelişimi ve Sorunları

Kış turizminin ortaya çıkmasını sağlayan kayak, dünyada ilk olarak dağlık bölgelerde yaşayanların ulaşım aracı olarak kullanılmıştır. Türkiye'nin kayakla ilk tanışması Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordularının yetiştirdikleri kayakçı birliklerini kullanmaları sayesinde olmuştur. Aynı amaçla Avusturya'dan getirilen iki teğmenle eğitilen Türk kayakçı birliği, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar Erzurum'u işgal ettikleri zaman

⁹⁹ F.SOYKAN, "Bozdağlar'da (Ege Bölgesi) Rekreatif Yaylacılık", Turizm Yıllığı 1994, Ankara, s.305.

kullanılmıştır. Böylece kayak Türkiye’de ilk olarak askeri amaca hizmet etmiştir. Kayak Türkiye’de ikinci olarak yurt içi ve yurt dışı yarışma kayağı olarak ilgi görmüştür. Bunun başlangıcı da kayak sporunu dağcılıkla birlikte geliştirmeyi düşünerek 1939 yılında Dağcılık ve Kış Sporları Federasyonu’nun kurulmasıdır. Bu federasyonun Türkiye dağlarında düzenlediği geziler ve kayak yarışmaları kayak sporuna olan ilgiyi artırmış, Erzurum, Ankara ve Kayseri’de dağcılık ve kış sporları kulüpleri kurulmasıyla gençlerin bu spora ilgisi artmış ve kayak sporu bölgesel olarak gelişmeye başlamıştır. Öncelikle Uludağ, Erciyes Bitlis, Sarıkamış ve Palandöken’de mekanik tesis ve kayak evleri yapımıyla hizmet verilmeye başlanmıştır. Tatil kayağı kayak alanlarında kayak evleri dışında konaklama tesisleri gerektirmiş ilk otel Uludağ’a yapılmıştır. İlk konaklama tesisleri kamu dinlenme tesisleri olarak yapılmış bunu otellerin yapımı izlemiş ve 1966 yılında kış sporları dağcılıktan ayrılarak “Kayak Federasyonu” kurulmuştur. Uludağ, Palandöken, Erciyes, Sarıkamış, Bitlis öncelikle gelişmeye alınarak mekanik tesisler kurularak yapılaşma başlamış, bu dağlarda eğitime yönelik uygulamalar artmıştır.

Askeri amaçla başlayıp, spor amaçlı devam eden kayak alanlarının turizm açısından gelişimi, verilen hizmetler oranında olmuştur. Bazıları bir mekanik tesis ve bir kayak eviyle kayak alanı olarak kullanılırken, bazıları çok sayıda mekanik tesis (teleski, telesiyej, kar makinası, kar motorsikleti, pist eziciler vb.), hizmet tesisleri (ilkyardım ve sağlık ocağı, postane, karakol, meteoroloji istasyonu, karayolları bakımevi, turizm ve danışma, kayak vestiyeri ve onarım yeri vb.), eğlence ve ağırlama tesisleri (lokanta,kafeterya, gece kulübü, diskotek), alışveriş (kayak spor malzemeleri ve giysileri), sosyal amaçlı tesisler (kayak evi, gençlik yurdu, kamu dinlenme tesisleri), spor tesisleri (spor eğitim alanları, kayak okulları, açık ve kapalı buz pateni pistleri, kayak koşu pistleri gibi çok çeşitlidir. Ayrıca kış turizm merkezlerinin yaz turizmine yönelik tesisleri (kamping, piknik, spor alanları, yürüyüş yolları, manzara seyir yerleri) bulundurması bu alanların kayak mevsimi dışında da kullanılmasını sağlar.

Kış turizm alanlarında altyapı hizmetlerinin başında ulaşım gelmektedir. Türkiye’de ilk açılan kayak alanları bir kente yakın ve karayolu bağlantısı kurulabilenler olmuştur. Türkiye’de kış turizmine uygun çok sayıda alan ulaşım olanağı bulunmadığı için turizme açılmamaktadır. Kartalkaya kayak alanının turizme açılması özel bir girişimcinin 1978 yılında yaptırdığı otele karayolu yaptırmasıyla

mümkün olmuştur. Kış turizm alanlarının iç turizmde diğer bölgelerden ve dış turizmde ilgi görmesi havayolu ulaşımıyla mümkündür. Bu bakımdan Bursa, Erzurum, Kayseri, Antalya, Ankara, Erzincan, Trabzon havaalanları kullanılmaktadır. Palandöken ve Erciyes kayak merkezleri havayoluyla İstanbul'dan Uludağ'a olan ilgiyi çekmeye çalışmaktadır. Kayak merkezine kadar ulaşan helikopter taşımacılığı kış turizm alanları için en uygun ulaşım şeklidir. Helikopter taşımacılığına ilk olarak açılan Uludağ bu bakımdan, İstanbul'dan ilgi görmektedir. Saklıkent kayak alanına Antalya'dan helikopterle kayak turları düzenlenmektedir. Kış turizm alanlarının özel bir ulaşım yolu teleferik (veya telekabin) dir. Sadece Uludağ kayak merkezinin bu ulaşım olanağı bulunmaktadır. 1957 yılında yapımına başlanmış 1963 yılında işletmeye açılmıştır. Bursa kentinin Piremir mahallesindeki istasyondan, ilk olarak 2500 m'lik bir hatla Kadiyayla (1231 m) ve bir aktarmayla 2480 m'de Sarıalan yaylasına çıkılmaktadır.¹⁰⁰ Bu hatta 35 kişilik 4 kapalı kabin çalışmaktadır. Sarıalandan 5 km'lik karayoluyla kayak merkezine ulaşılır.

Kayak alanlarında ulaşımın sonra ikinci altyapı ünitesi mekanik tesislerdir (teleski, telesiyej). Ulaşım olanağı sağlanan bir alan, bir yerleşim biriminin çok yakınında ise konaklama tesisi yapılmadan sadece mekanik tesisi yapımıyla kayak alanı durumuna gelebilir. Kayak alanlarının başlıca mekanik tesisleri kayakçıları arızasız, eğimli yamaçlarda yukarı doğru taşıyan askılı taşıyıcı-çekici (teleski veya skilift) ve arızalı, çok eğimli yamaçlarda kayak pistlerinin başlangıcına taşıyan sandalyalı-havadan (telesiyej) taşıyıcılarıdır. Mekanik tesislerin kuruluş yeri kayakçıları engellememesi için bir pistin iki tarafından veya bitişik iki pistin ortasından geçecek şekilde plânlanmalıdır. Ilgaz kayak alanında telesiyejin direklerinin kayak pistinin ortasından geçirilmesi kaymayı zorlaştırmaktadır. İlk mekanik tesis 1950 li yıllarda Uludağ'da yapılmış, bunu 1963 yılında Erciyes, 1969 yılında Bitlis ve Sarıkamış mekanik tesisleri izlemiştir. Telesiyejler insan sağlığı açısından soğuk hava dikkate alınarak 20 dakikalık çıkış süresini aşmamalıdır. Bu bakımdan en uzun telesiyej hattı Palandöken'dedir (3327 m uzunluk), 1969 yılında 2200-3074 m kodları arasında yapılmıştır. Türkiye'de kış turizm alanlarında mekanik tesisler açısından en büyük kapasite Uludağ'dadır (14 mekanik tesis, 8470 kişi/saat).

¹⁰⁰ S.DOĞANER, "Dağ Turizmine Coğrafi Bir Yaklaşım : Uludağ'da Turizm", Coğrafya Araştırmaları, Sayı:3, Ankara, 1991, s.150.

Kayak alanlarında konaklama hizmeti bu sporun turizme dönüşmesini sağlamıştır. Konaklama öncelikle Kayak Federasyonu Gençlik ve Spor Müdürlüğü'nün dağ evleri şeklinde yaklaşık 50 yataklı kayak evleri yapımıyla başlamıştır. Bunları kamu dinlenme tesisi olarak yapılan konaklama tesisleri izlemiştir. Özel sektörün Uludağ, Ilgaz, Palandöken, Kartalkaya gibi kış turizm alanlarına yatırım yapmasıyla konaklama hizmeti gelişmiştir. Yatak kapasitesi açısından Uludağ birinci sıradadır (3500 yatak). Palandöken kayak merkezine 5 yıldızlı, beş yeni konaklama tesisinin hizmete girmesiyle Uludağ'a rakip olmuştur (Foto 57).

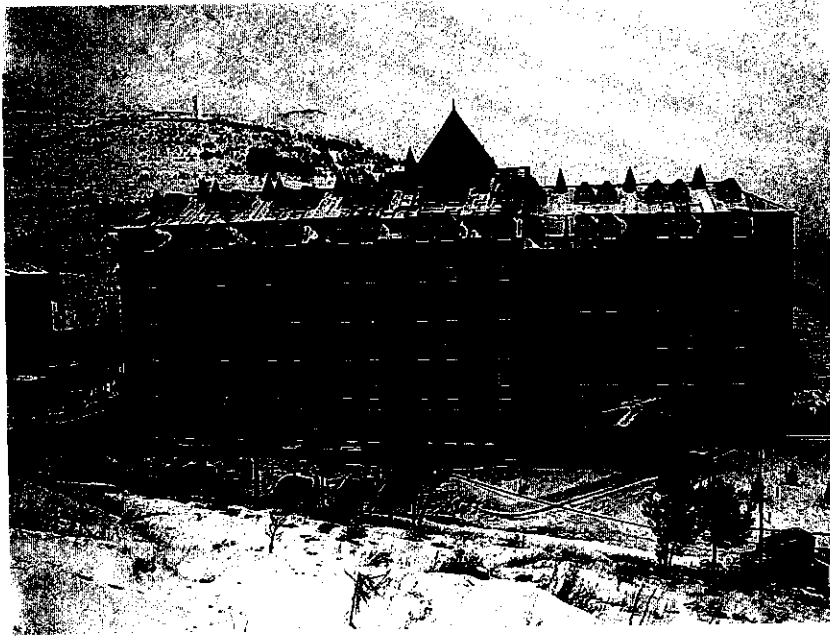

Foto 57. Palandöken Kayak Merkezinde 5 Yıldızlı Otel

Türkiye'de kış turizmini geliştirmek için bazı kış turizm alanları "Turizm Alanı" veya "Turizm Merkezi" ilân edilerek, ilân edilen parseller özel sektöre 49 yıllık kiralanmaktadır. Bu amaçla ilk olarak Bolu- Köroğlu Dağları Turizm Alanı içinde kalan Kartalkaya ilân edilmiştir. (1982). Uludağ'da I. Gelişim Bölgesi olarak adlandırılan Oteller mevkiinde yapılaşma dondurularak, buradan Mandıra vadisiyle

ayrılan II. Gelişim Bölgesi 1986 yılında Turizm merkezi ilân edilmiştir. Fakat bu kesimde uzun süre yapılaşma olmamış 2000 yılında bir konaklama tesisi hizmete girmiştir. Bunu 1990 yılında Hasan dağı (Aksaray), 1991 yılında Kop dağı (Bayburt), Zigana (Gümüşhane), Sarıkamış, 1992 yılında Erciyes, 1993 yılında Sapgör (Bitlis) ve Palandöken (Erzurum) turizm merkezleri izlemiştir. Bu şekilde Türkiye'de kıyı turizmine yönelik yatırımları, dağlık alanlara çekmek amaçlanmıştır. Turizm Bakanlığı hazırladığı "Kış Sporları Merkezleri" projesi kapsamında, 1993 yılında Erciyes, Kartalkaya, Sarıkamış, Palandöken ve Uludağ'da yatak kapasitesini artırmak için yatırım yapmıştır. Antalya, Zigana, Kop dağı, Hasan dağı kayak alanlarının plânlama ve altyapı çalışmaları devam etmektedir. Akdağ (Alanya), Aladağlar (Niğde), Bolkar dağları, Yıldızeli (Sivas), plânlanmaktadır. Davraz dağı kuzey yamacına 1650m de 1988 yılında 1 otel(50 yatak) ve 1 mekanik tesis yapılmıştır. Sapanca gölü güneyinde Kartepe'de dağ turizmi projesi dahilinde başlayan altyapı ve konaklama tesisi yapımı devam etmektedir. Bu kayak alanı İstanbul'a yakınlığı nedeniyle Uludağ'ın yoğunluğunu kendisine çekecektir.

Türkiye yüzey şekilleri bakımından kış turizmine uygun yükselti kuşaklarına sahiptir ve dağların kayak pistleri için uygun eğim ve uzunlukta çok sayıda yamaçları bulunmaktadır. Özellikle yaz mevsiminde hayvancılık için kullanılan yaylalar, doğal kayak alanları olarak çok uygundur. Dağlar sahip oldukları potansiyele rağmen, kış turizminde kullanılan alanlar çok az yer kaplamaktadır. Türkiye Alp-Himalaya dağ kuşağı üzerinde olmasına rağmen, Avrupa ülkelerinde Alp dağlarında, kış turizmi çok daha önce başlamış ve bu turizme çok fazla yatırım yapılmıştır. Avrupa kış turizm merkezleri, konaklama, mekanik, eğlence, ulaşım, alışveriş, rekreasyon tesisleri bakımından çok gelişmiştir. Kayak sporu dışında çeşitli spor olanakları (kış golfü, binicilik, tenis, jimnastik, paraşütle atlama, okçuluk, yüzme, kızakla gezi, buz pateni vb.) sağlanmakta yürüyüş patikaları, güneşlenme terasları, kayak koşu alanları düzenlenmektedir. Bu özellikleriyle Türkiye'den de turist çekmektedir. Bu nedenle Türkiye'de kış turizm alanlarında rekreasyonel faaliyetlerin kar kayağı dışında da çeşitlenmesi gerekir. Türkiye'de kış turizmi iç turizme yöneliktir. Uludağ, Palandöken, Erciyes, Kartalkaya bölgeler arası öneme sahip diğerlerinin yerel önemi bulunmaktadır. En gelişmiş kayak merkezi Uludağ'dır. Gelişmesinin nedenleri arasında coğrafi konumu ve verilen hizmetlerin gelişmiş olması sayılabilir.

Dağlarda turizm amaçlı yapılaşma ekolojik dengeyi (bitki örtüsü, yeraltı suyu kaynakları, yaban hayatı) bozacağı için ekolojik plânlamalar yapılmalıdır. Turizm merkezi ilân edilerek yapılaşmaya açılan kayak alanlarında, plânlı bir gelişmeye yer verilmeli, kitle turizmine yönelik büyük yatak kapasiteli tesisler yerine yaklaşık 50 yataklı dağ otelleri (oberj) yapılmalıdır. Türkiye’de kış turizm alanları, Uludağ haricinde henüz tesislerle betonlaşmamıştır. Fakat mevcut tesisler de doğayla uyum içinde değildir. Dağların kıyılarda yaşanan ikincil konut sorunundan uzak tutulması gerekir. Kış turizminde tesisler doğayla uyumlu dağ evi niteliğinde yapıldığı zaman yaz mevsiminde de yayla turizmine hizmet verebilirler. Uludağ’da büyük yatak kapasiteli oteller yaz mevsiminde kapanarak, bir yayla olan “oteller mevkii”ni yazın kullanılamaz duruma getirmiştir. Yaz mevsiminde günlük kullanım tesislerinin yer aldığı Sarıalan yaylası daha çok ilgi görmektedir. Kayak pistlerinin kapasitesi 250 m²/kayakçı olarak hesaplanmasına rağmen, Uludağ’da orta pistlerde bu oran 50 m²/kayakçının altına düşmektedir. Türkiye’de kayak pistlerinin uzunluğu Avrupa kayak merkezlerine göre çok düşüktür. Avrupa ülkelerinde sunî kar yağdırılarak kış turizm mevsimi erken açılmaktadır. Kış turizmi, dağların yöre halkının otlak olarak kullandığı yükselti kuşağına girmektedir. Yazın otlak olarak kullanılan kayak alanlarında bitki örtüsüne zarar vermemek için sadece mekanik tesisler ve günlük kullanım tesisleri yapılarak, düşük yoğunlukta yapılaşmaya gidilmelidir.

2. Alpinizm

İsmi Alp dağlarından alan Alpinizm, dorukları hedefleyen dağcılık sporu ve daha alçak seviyelerde bilimsel ve rekreasyon amaçlı tırmanışlar için verilen ulaşım, konaklama, ağırlama, taşıma, güvenlik vb. hizmetleri kapsayan bir turizm çeşididir.

Dağlar, öncelikle spor açısından dağcıları ve oluşumları açısından özellikle volkan ve buzul jeomorfolojisi konusunda çalışan bilim adamlarını çekmiştir. Spor açısından en yüksek ve zorlu doruklar seçilirken, bilimsel araştırma gezileri volkan kraterleri ve buzullara yönelmektedir. Buzul gölleri, şelâle, kırsal yaşam, alpin flora sahası vb. doğal güzellikleri olan orta yükseklikte dağlar ise her yaş ve meslekten gurupları kendisine çekmektedir. Dağcılık Federasyonu ve kulüplerinin düzenlediği, dorukları hedefleyen tırmanışlar teknik bilgi, deney gerektirdiği için sadece dağcılar katılırken, seyahat

acentelerinin düzenlediği, kamping, yayla evleri ve köy evlerinde konaklayarak yapılan birkaç günlük yürüyüşleri ve kolay tırmanışları kapsayan "trekking" adı verilen turlar, dağları turizmde sporcular dışında daha geniş kitlelere açmıştır. Alpinizm, sportif olarak bütün yıl boyunca yapılmakla beraber, rekreasyon amaçlı geziler için iklim koşulları gözönüne alınarak yaz sonu, sonbahar başı seçilmektedir.

2.a. Türkiye'de Alpinizm

Türkiye'de Alp - Himalaya kıvrım kuşağının bir parçası olan kuzey ve güney Anadolu sıradağlarının ve volkanik dağların alpinizm için uygun çeşitli dorukları bulunmaktadır. En yüksek doruklar Ağrı (5122 m), Cilo (Reşko doruğu 4135 m), Süphan (4058 m) dağlarıdır. Bu durumda Türkiye dağları gerek eğitim amaçlı kolay çıkışlar, gerekse zor çıkışlar için çeşitli olanaklar sunar.

Alpinizmde yükseklikleri açısından en çok ilgi gören dağlar Ağrı dağı (5122 m), Doğu Karadeniz dağlarının Kaçkar (3932 m) ve Verçenik (Üçdoruk 3709 m) dorukları, Erciyes dağı (3917 m), Süphan dağı (4058 m), Munzur dağlarının Akbaba (3462 m), Orta Toroslar'da Aladağlar üzerinde Kaldı (3588m) Demirkazık (3756m), Bolkar dağlarında Medetsiz (3524 m) doruklarıdır (Foto 58 ve 59). Antalya Körfezi batısında Beydağları'nın Kızılarsivrisi (3086 m) doruğu ve Tahtalı dağı (2360 m), Marmara Bölgesi'nde Uludağ (2543 m) yükseklikleri açısından değil eğitim amaçlı çıkışlar ilgi görürler. Doğa yürüyüşü (trekking) için en çok Kaçkar dağları ve Aladağlar'a turlar düzenlenmektedir.

2.b. Alpinizmi Etkileyen Coğrafi Etmenler

Yapısal Özellikler : Yapısal özelliklerin Alpinizm üzerine etkisi, sportif, bilimsel ve rekreasyon amaçlı çıkışlara göre değişiktir. Sportif amaçlı çıkışlarda yamaçların eğimi, kayaç yapısı, kayaçların sertlik ve çatlak durumu ve topoğrafya (buzul, karst, akarsu) önemlidir. Dağlarda dorukların biçimleri kayaç yapısına ve aşındırma şekillerine bağlıdır. Tortul kayaçlar daha yassı, volkanik kayaçlar sarp doruklar oluştururlar. Dağlarda kayaç yapısıyla beraber akarsu ve buzul aşındırmasının etken olduğu yamaçlar dik ve sarp olurken, sadece donma-çözülme ve yüzey süpürmesinin etkili olduğu yamaçlar düzgün yüzeyli ve fazla sarp değildir.

Volkanik dağlar ve volkanizmanın etkisi görülen dağlarda volkanik kayalar çatlaklı bir yapıya sahip olduğundan doruk bölgesinde çivili ve ipli tırmanışlar için uygun değildir. Ağrı dağında yamaç eğimleri ve topoğrafya tırmanışa uygun olmasına rağmen doruk kısmı andezitlerden oluşmuştur.¹⁰¹ Bu nedenle ipli ve çivili tırmanışlar için uygun değildir. Süphan dağı temelini andezit, aglomera ve bazaltların teşkil ettiği bütünüyle bazalt lavlarından meydana gelmiş bir volkan konisidir.¹⁰² Topoğrafya tırmanışta güçlü çıkarmamasına rağmen kaya yapısı ipli ve çivili tırmanışlara uygun değildir. Erciyes dağının ana yapısı andezit ve buna eklenen volkanik materyalden oluşmuştur.¹⁰³ Sağlam olmayan bu kaya yapısı nedeniyle çıkış için doğu ve kuzeydoğudaki buzkar yüzeyler tercih edilir.

Foto 58. Alpinizmde İlgi Gören Erciyes Dağı (Foto: Emrullah Güney)

¹⁰¹ M.M.BLUMENTAL, "Ağrı Volkanı ve Sedimenter Çevresinin Dağları", İ.Ü. Fen Fak. Mec., Sayı:3-4, 1958.

¹⁰² Ö.SÜR, Türkiye'nin Özellikle İç Anadolu'nun Genç Volkanik Alanlarının Jeomorfolojisi, 1972, Ankara, s.61.

¹⁰³ Ö.SÜR, aynı, s.22.

Foto 59. Aladağlar'da Demirkazık Doruğu

Kaçkar dağlarında granit ve granodiorit gibi kayalardan oluşan doruklar kütleleşmiş, bazaltik kayalar sivri doruklar oluşturmuşlardır.¹⁰⁴ Kaçkar dağlarında kuzey ve kuzeydoğuya bakan yamaçlar diğer yamaçlara göre daha fazla buzul aşındırmasının etkisi altında kalmıştır. Dorukların en sarp ve dik yamaçları bu nedenle kuzey ve kuzeydoğuya bakmaktadır.¹⁰⁵ Alpinizmde kuzey yönden çıkışlar güneye göre daha zordur, ayrıca Kaçkar doruğuna kuzeyden buzul üzerinden de çıkış yapılmaktadır. Cilo dağlarının yüksek kısımları

¹⁰⁴ İ.YALÇINLAR, Soğanlı - Kaçkar ve Mescit Dağı Silsilelerinin Glasyasyon Şekilleri, İ.Ü. Coğ. Ens. Der., Sayı:2,1951, s.30.

¹⁰⁵ İ.YALÇINLAR, aynı, s.30.

(Reşko-Uludoruk) ofiolitik (volkanik yeşil kayalar) ve kireçtaşı kayalardan oluşmuştur.¹⁰⁶ Sat dağlarının ise kireçtaşı, şist ve grelerden oluşmuştur.¹⁰⁷ Bu dağlarda kireçtaşından oluşan doruklar ipli ve çivili tırmanışlar için uygun kayaç yapısına sahip olmasına rağmen volkanik kayalardan oluşan doruk ve yamaçlar çatlaklı kayaç yapısı nedeniyle uygun değildir. Munzur dağlarında da kireçtaşı kayalar hakimdir. Bu nedenle Alpinizm için sağlam kayaçlı yamaçlar ve dişli doruklara sahiptir. Aladağlar'ın büyük bir kısmını kireçtaşları oluşturur.¹⁰⁸ Kuzeye bakan yamaçlar buzul aşındırmasının etkisiyle daha sarp, ayrıca yamaçlarda karstik aşındırma izleri ve şekilleri görülür. Donma çözülme olaylarının hâkim olduğu güney yamaçlarda ise dağcılıkta "çarşak" adı verilen yamaç döküntüleri görülür. Dağcılık malzemelerini ve dağcılarının başarılarını olumsuz etkileyen yamaç döküntülerinin çokluğu Aladağlar'ı alpinizmde olumsuz etkilemektedir.¹⁰⁹ Bolkar dağlarında hâkim kayalar kireçtaşı ve dolomitlerdir ve Bolkar dağlarının Alp dağlarını hatırlatan dorukları bulunmaktadır.¹¹⁰ Alpinizmde yamaçların eğimine, zeminin özelliklerine (buz, kayaların sertlik ve çatlak durumu) göre tırmanma hareketleri zorluk derecelerine ayrılmıştır (I-IV). Buna göre çıkışlar kolay, çok zor, aşırı zor gibi sınıflandırılmıştır.

Bilimsel bakımdan dağlar özellikle volkan ve buzul jeomorfolojisi açısından ilgi çekmiş ve çekmektedir. Volkan jeomorfolojisi açısından en çok Ağrı, Erciyes, Süphan, Tendürek dağı, Nemrut dağları ve buzul jeomorfolojisi açısından Kaçkar, Aladağlar, Cilo-Sat dağları, Uludağ ilgi çekmektedir. Dağlarda bilim adamlarının yaptığı araştırmaların sonuçları, alpinizmi etkileyen daimi kar sınırı, kayaç yapısı, buzul, karst ve akarsu jeomorfolojisini ortaya koymuştur. Daimi kar sınırı Cilo dağında 3500 m, Doğu Karadeniz dağlarında 3100 - 3200 m, Ağrı dağında 4000 m, Süphan dağında 3600 m'den geçmektedir.¹¹¹ Buzul göllerinin tesbiti ise rekreasyon amaçlı gezilerin bu dağlara yönelmesini sağlamıştır. Bilimsel amaçlı

¹⁰⁶ S.ERİNG, "Van'dan Cilo Dağları'na", Coğ. Ens. Der., Sayı:3-4, 1952-53, s.103.

¹⁰⁷ S.ERİNG, aynı, s.102.

¹⁰⁸ M.M.BLUMENTHAL, Toroslar'da Yüksek Aladağ Silsilesinin Coğrafyası, Stratigrafisi ve Tektoniği Hakkında Yeni Etüdler, MTA yay., 1952, Ankara, no.6, s.3.

¹⁰⁹ H.AYDINGÜN, Aladağlar, Redhouse yay., 1987, s.17.

¹¹⁰ M.M.BLUMENTHAL, Yüksek Bolcardağın Kuzey Kenar Bölgelerinin ve Batı Uzantılarının Jeolojisi, MTA yay., no.7, 1956, Ankara, s.4.

¹¹¹ S.ERİNG, 1952-53, s.104.

çıkışlar ayrıca alpin bitkiler katındaki bitki formasyonlarını da ortaya çıkarmaktadır.

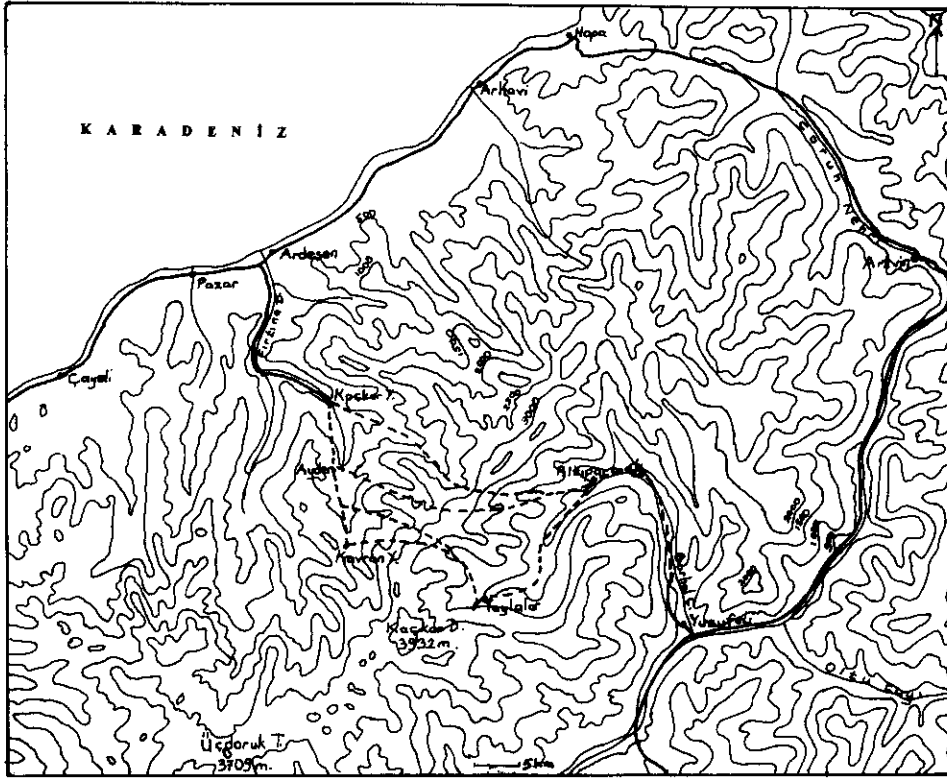
Dağlara rekreasyon amaçlı çıkışlarda, trekking adı verilen yürüyüşlere olanak tanıyan yaylalar, vadiler ve bunları birbirine bağlayan geçitler ve görsel açıdan küçük buzul gölleri(sirk gölü) önemlidir. Orta yükseklikte yayla ve vadilerden geçerek enine aşmak için en çok ilgi gören Kaçkar ve Toros dağlarıdır. Kaçkar Geçişi (Transkaçkar) kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda Çamlıhemşin - Yusufeli arasındaki (Kaçkar yayla - Altıparmak köyü, Ayder yayla - Altıparmak köyü, Ayder yayla - Yaylalar köyü, Kavron yayla-Yaylalar köyü) geçitler kullanılarak yapılabilir (Şekil 10). Bu yürüyüşte Y. Kavron yaylasının güneydoğusunda sirk gölleri görülebilir. Bunların en büyüğü (750 m²) 2375 m'de Büyük Deniz gölüdür.¹¹² (Foto 60) Kamping ve yayla evlerinde konaklayarak birkaç günde yapılan bu yürüyüş aynı hatlar kullanılarak ters yönde (Yusufeli - Çamlıhemşin) arasında da yapılabilir.

Toros Geçişi (Transtoros) Aladağlar üzerinde kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda Çamardı - Aladağ arasında Çukurbağ köyü - Karayalak Vadisi - Yedigöller vadisi - Hacer Boğazı - Ulupınar (Barazama) köyü hattı veya ters yönde aynı hat kullanılarak yapılır(Şekil 11). Bu yürüyüşte ismini sirk göllerinden alan Yedigöller vadisinde Büyük göl her mevsim su bulundurması bakımından ilgi çekicidir (Foto 61).

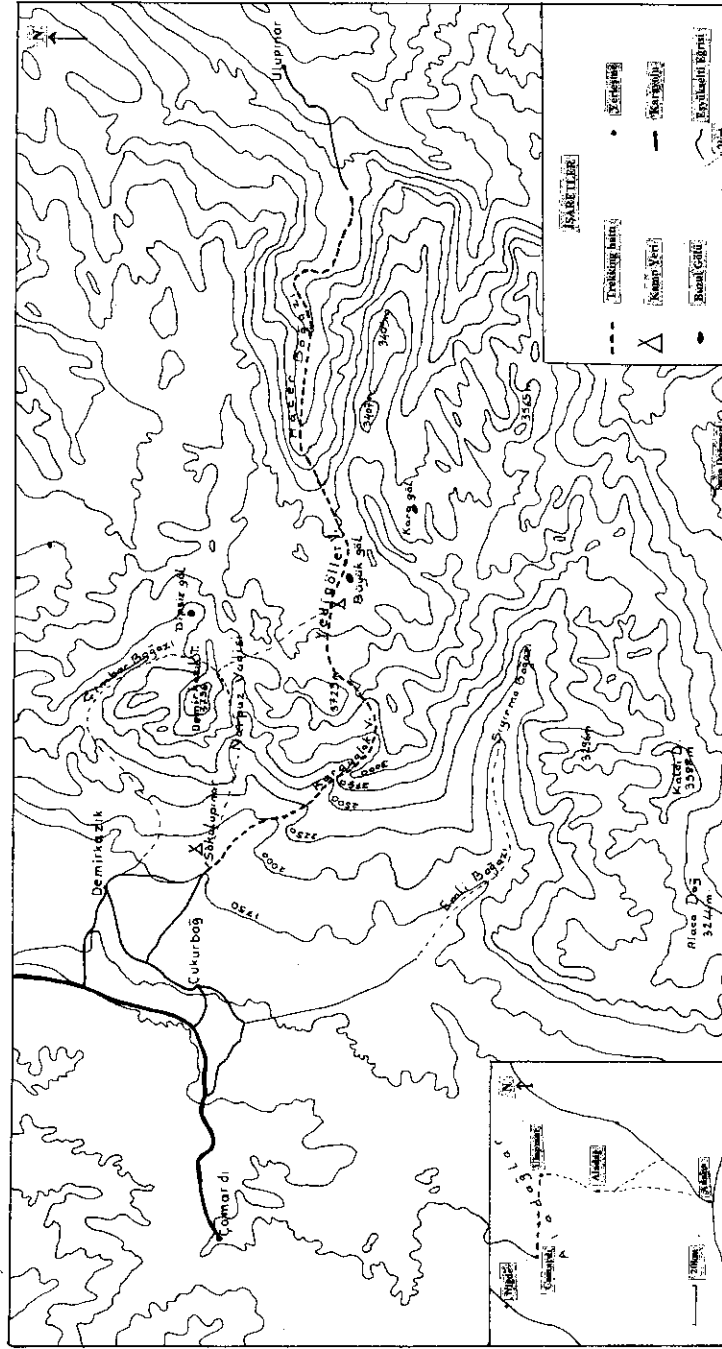
Uludağ üzerinde en yüksek doruğun (2543 m) kuzey yamaçlarında üç tane sirk gölü yer almaktadır (Aynalıgöl, Kilimli göl, Karagöl).¹¹³ Oteller mevkiine 10 km uzaklıkta olan bu göller uzun yürüyüş (hiking) için ilgi çekicidir ve Türkiye'de korunmaya alınan ilk dağ (1958) olan Uludağ Ulusal Parkı'nın sınırları içindedir.

¹¹² A.F.DOĞU - M.SOMUNCU vd., "Kaçkar Dağında Buzul Şekilleri, Yaylalar ve Turizm", Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:2, 1993, Ankara, s.160.

¹¹³ S.ERİNÇ, "Uludağ Üzerinde Glasyal Morfoloji Araştırmaları", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 11-12, 1948-49, Ankara, s.86.

Şekil 10. Kaçkar Geçişinde Trekking Hatları

Şekil 11. Toros Geçiş'inde Aladağ Trekking Hattı

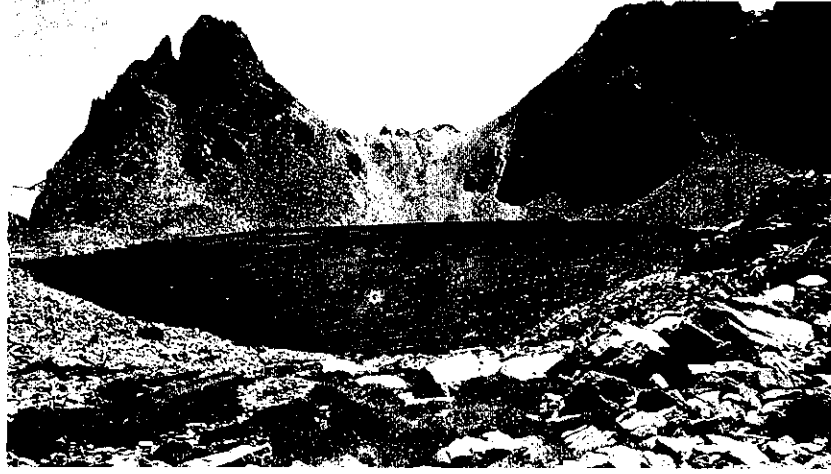

Foto 60. Kaçkar Dağları Trekking Hattında Büyük Deniz Gölü

Foto 61 Aladağlar Yedigöller Yaylasında Sirk Gölü

İklim, Hidroğrafya ve Bitki Örtüsü : İklim koşulları alpinizmde gezi ve tırmanma mevsimlerini belirler. Spor amaçlı tırmanışlar için "yaz çıkışı ve kış çıkışı" olmak üzere iki ayrı mevsim belirlenirken rekreasyon amacıyla yapılan çıkışlar yaz mevsimiyle

sınırlanır. Kış çıkışları, genellikle kar şeklinde olan yağışların ve düşük sıcaklığın etkisi altındadır ve bu şartlar dağcılık malzemesi ve giysilerini de etkiler. Yaz çıkışları, dağlarda görülen gündüz ve gece arasındaki sıcaklık farklarından dolayı, gündüz yoğun güneşlenme (ışınım), gece ise düşük sıcaklıkların etkisi altındadır. Türkiye’de alpinizmde kış çıkışları için genellikle şubat ve mart ayları uygundur. Karın yumuşak olduğu kasım, aralık, ocak ve çığ tehlikesinin olduğu nisan, mayıs ayları uygun sayılmaz. Yüksek dağlar mayıs ayına kadar kar yağışı alır ve dağlara ilkbahar haziran, temmuz aylarında gelir. Bu nedenle rekreasyon amaçlı geziler için en uygun aylar yaz aylarıdır (haziran, temmuz, ağustos).

Alpinizmde kamp yerleri su kaynaklarına bağlı olarak yapılır. Aladağlarda Demirkazık doruğunun batı eteğinde Sokulupınar, Kaldı dağı eteğinde Akşampınarı gibi. Ayrıca buzullarla beslenen dereler de dağcılara bol su sağlarlar. Aladağların karstik yapısına ve iklime bağlı olarak kaynaklarda eylül ayında su azalır veya kurur bu nedenle rekreasyon amaçlı geziler bu aydan itibaren uygun değildir. Dağlarda özellikle sirk gölleri Aladağlar ve Kaçkar dağlarında rekreasyon amaçlı çıkışlarda ilgi çekmektedir. Doğa yürüyüş hatları, gölleri ve yeraltı sularının yüzeye çıktığı şelalelere göre düzenlenmektedir. Aladağ geçişinde Yedigöller vadisinde buzul gölleri ve Kapuzbaşı köyünde Kapuzbaşı şelaleleri (Kayseri, Yahyalı ilçesine bağlı) ilgi görmektedir.

Alpinizm orman sınırı üzerinde yapıldığından, bitki örtüsü yüksek dağ çayırları ve alpin bitkiler katından oluşmaktadır. Toros, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu’daki dağlar üzerinde alpin bitkiler sahası ilkbahar, yaz ve sonbaharda çeşitli renklerdeki çiçeklerle süslüdür. Rekreasyon amaçlı çıkışlarda orman örtüsü bakımından zengin yerler daha çok ilgi görür. Aladağlarda trekking hattı üzerinde Emli ve Hacer boğazlarında korunmuş ormanlar bulunmaktadır.

2.c.Ulaşım, Konaklama, Verilen Hizmetler: Dağlar geniş alan kapladığından idari bakımdan bir veya birkaç ilin sınırları içine girebilirler. Ağrı dağının kuzey yamaçları Iğdır, güney yamaçları Ağrı, Kaçkar dağlarının kuzey yamaçları Rize, güney yamaçları Artvin ili sınırları içindedir. Aladağlar Niğde, Kayseri ve Adana il sınırları içine girmektedir. Bu durum çıkış izni almak gerektiği zaman ve yerel idarelere ihtiyaç olduğu zaman önem taşımaktadır. Alpinizmden en çok faydalanan yerleşmeler, dağın çıkış yönünde ve dağa en yakın olan şehir, köy ve çıkış yolu üzerindeki yaylalardır. Ulaşım,

konaklama, rehber, binek hayvanı gibi hizmetleri bu yerleşmeler vermektedir. Ağrı dağı için güney yamaçta Doğu Beyazıt-Topçatan köyü, Kaçkar dağlarına kuzeyden çıkış için Rize-Çamlıhemşin'den sonra Ayder ve Aşağı Kavron-Yukarı Kavron yaylaları, güneyden çıkış içinse Artvin-Yusufeli-Yaylalar köyü hattı kullanılır. Aladağlar'a kuzeyden çıkış için Niğde-Çamardı-Demirkazık köyü, güneyden çıkış için Adana-Aladağ-Kökez köyü hattı kullanılır. Erciyes dağına tırmanışlarda Tekir yaylasına kadar karayolu ulaşımı bulunmaktadır. Alpinizmde konaklama sabit olmayan kamplar şeklindedir. Ayrıca dağcılara yol üzerinde gidiş ve dönüşlerde dinlenmek için dağevleri yapılmaktadır. Kaçkar dağlarına çıkanlar için Ayder, Yukarı Kavron yaylalarında, güneyde Yusufeli ilçesinin Yaylalar ve Altıparmak köylerinde, Erciyes dağında Tekir yaylasında, Aladağlar'da Demirkazık köyünde dağ evleri bulunmaktadır. Alpinizmde verilen rehber, binek hayvanı, haberleşme ve sağlık gibi hizmetler en yakın yerleşmelerden sağlanmaktadır.

2.d. Türkiye'de Alpinizmin Gelişimi ve Sorunlar

Türkiye'de alpinizmin başlangıcında bilim adamlarının bilimsel amaçlı araştırmalarının ve yayınlarının büyük katkısı olmuştur. Ağrı dağına ilk çıkış 1829 yılında (eylül) Prof. Frederic Parrot tarafından yapılmıştır.¹¹⁴ Erciyes dağına ilk çıkan kişi 1837 yılında İngiliz jeolog W.J.Hamilton'dır, onu 1848 de P. De Tchihatcheff izlemiştir.¹¹⁵ Aladağlar Demirkazık doruğuna ilk olarak 1927 de G. Künne ve ekibi çıkmıştır.¹¹⁶ 1936 yılında kurulmuş olan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü içinde ilk kurulan spor federasyonları arasında olan ve dağlara spor amaçlı çıkışları desteklemek için 1939 yılında kurulan Dağcılık ve Kış Sporları Federasyonu'nun 1945 de Hakkari-Cilo dağlarına düzenlediği geziye coğrafyacı Reşat İzbirak, 1948 yılında Sırrı Erinç katılmışlar ve araştırmalarının sonuçlarını yayınlamışlardır.¹¹⁷ Dağlar bilimsel açıdan en çok jeolog ve

¹¹⁴ STRECT, "Ağrı Dağı", İslam Ansiklopedisi, I.cilt, s.153.

¹¹⁵ B.DARKOT, "Erciyes Dağı" İslam Ansiklopedisi, 4.cilt, s.287.

¹¹⁶ G KÜNNE, Die Deutsche Alpine Taurusexpedition 1927 (Ala Dagh in Zilizien), 1928.

¹¹⁷ R.İZBIRAK, "Cilo ve Nemrut Dağlarıyla Hakkari ve Van Gölü Çevrelerinde Coğrafi Araştırmalar", Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Der. IV,1945. R.İZBIRAK, Cilo Dağı ve Hakkari ile Van Gölü Çevrelerinde Coğrafi Araştırmalar, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yayını, no 67. R.İZBIRAK, "Cilo Dağlarının Turizm Bakımında Değeri" Ülkü Der., Sayı:4, 1947. S.ERİNÇ, "Van'dan Cilo Dağlarına" Coğ. Ens. Der., Sayı:3-4, 1952-53.

coğrafyacıların ilgisini çekmiş günümüzde de devam eden bu araştırmaların ilk yayınlanan sonuçlarının Türkiye dağlarının tanınmasında büyük katkısı olmuştur.¹¹⁸

1966 yılında kış sporlarından ayrılarak kurulan Dağcılık Federasyonu'nun ve üniversitelerde kurulan dağcılık kulüplerinin dağlara düzenledikleri geziler dağcılığın spor olarak yaygınlaşmasını sağlamıştır. Dış turizmde en çok ilgiyi çeken Ağrı dağı, Alp dağlarından (Mont Blanc 4807 m) daha yüksek ve kuzeyden (İğdır ve Aralık yükseltisi yaklaşık 700-800 m) oldukça kütlevî ve heybetlidir. Ağrı dağının dış turizmde tanınmasının bir diğer nedeni ise inanç turizmiyle ilgilidir. Dinî kitaplarda geçen "Nuh Tufanı"nda Ağrı dağında karaya oturduğu sanılan Nuh'un gemisini aramak için yabancıların yaptığı geziler bu dağa ilgiyi artırmıştır.

Alpinizm spor ağırlıklı bir turizm şekli olduğu için federasyonun ve kulüplerin yaptığı gezilerle devam etmiş, bu turizm en çok, dağa en yakın köylerin verdiği rehber, binek hayvanı vb. hizmetlerle sınırlı kalmıştır. Seyahat acentelerinin dağlara yönelmesi ancak 1985 yılından sonra olmuştur. Doğal ortamı seçenler tarafından bu turizm çeşidinde, henüz betonlaşmamış Türkiye dağları, dış ve iç turizm açısından çok uygundur.

Alpinizm açısından Türkiye önemli bir potansiyele sahip olmasına rağmen, alpinizmden belirli dağlardan faydalanılmaktadır. Spor amaçlı çıkışlar için en çok Ağrı, Erciyes, Kaçkar ve Aladağlar ilgi çekerken, rekreasyon amaçlı çıkışlarda Kaçkar dağları ve Aladağlar ilgi çekmektedir.

¹¹⁸ **F.PARROT**, Reise zum Ararat, 2 cilt, 460 s., Berlin 1894. **W.J.HAMILTON**, On the geology of a part of Asia Minor between the Salt Lake of Kodj Hisar and Caesarea Cappadocia, Transactions Geology Society (2) 5, 583-597, London, 1840. **F.R.MAUNSELL**, Central Kurdistan, Georg. J. 18, 121-144, London, 1901. **A.PENTHER**, Eine Reise in das Erdschias-Dagh (Kleinasien), Abhandlungen d.k.k. geog. Ges. Wien. Bd. VI, no.1, 1905. **A.PHILIPPSON**, Ein Gletscher am Erschias-Dagh in Kleinasien, Zeitsch. Gletscherkunde, I, 66-68, Bern, 1906. **L.KRENEK**, Gletscherr im Pontischen Gebirge (Lasistan), Zeitschr.Gletscherkunde, 20, 121-131, Leipzig, 1932. **H.BOBEB**, Forschungen im Zentralkurdischen Hochgebirge Zwischen Van-und Urmia-See, Petermanns Geographische Mitteilungen, 84, 152-162, Gotha, 1938. **M.M.BLUMENTHAL**, Der Erdschias Dagh, die Alpen, 14, 82-87, Bern, 1938. **A.ARDEL**, Uludağ Morfolojik Etüd, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:5-6, 1944. **S.ERİNC**, Doğu Karadeniz Dağlarında Glasyal Morfoloji Araştırmaları, İ.Ü.Ed.Fak.yay., 1944. **S.ERİNC**, "Uludağ Üzerinde Glasyal Morfoloji Araştırmaları", Türk Coğ.Der., Sayı:11-12,1948-1949. **İ.YALÇINLAR**, "Soğanlı-Kaçkar ve Mescit Dağı Silsilelerinin Glasyasyon Şekilleri", Coğ.Ens.Der., no.2, 1951. **M.M.BLUMENTHAL**, Vom Ağrı Dağ (Ararat) zum Kaçkar Dağ, die Alpen, 34, 125-137, Bern, 1958.

Türkiye alpinizmde son yıllarda dağcılık becerisi ve malzemesi gerektirmeyen uzun ve zorlu dağ yürüyüşlerine (trekking) yönelmiştir. Doruğa ulaşmak gibi bir hedefi bulunmayan bu yürüyüşler küçük guruplara, sabit olmayan kamplarla yapılmaktadır. Geliştiğinde çevre kirliliğine dikkat edilmesi gerekmektedir.

Alpinizm açısından Türkiye dağlarının daha iyi tanınmasını sağlamak için dağların coğrafi özellikleri (jeomorfoloji, iklim, hidroğrafya, bitki örtüsü), tırmanma hatları, konaklama hizmetlerini içeren broşürler hazırlanmalıdır. Alpinizmde sağlık hizmeti büyük önem taşımaktadır. İlk yardım hastanesi, ambulans, helikopter pisti gibi hizmetler geliştirilmelidir.

3. Yayla Turizmi

Yayla turizmi jeomorfolojide yüksek düzlükleri (plâto) ifade eden yaylaların turizm amaçlı kullanımıyla ortaya çıkmıştır. Başlıca hayvancılık ve tarım amaçlı olarak yapılan yaylacılık faaliyeti halk arasında "hava değişikliği" olarak adlandırılan sağlıklı iklimde bulunmayı da geleneksel olarak içermektedir. Yayla turizminde de asıl çekici etmen sıcaklığın fazla olduğu aşağı seviyelerden, ılıman değerlere doğru kaçıştır. Yayla turizmine en uygun yükselti kuşağı, insan sağlığı açısından uygun sıcaklık ve basınç şartlarına sahip 800 – 2000 m'ler arasında yer almaktadır. Yatay yönde ve aşağı seviyelerdeki yaylalar, daimi yerleşmelerin de yer aldığı bir kuşak olarak kırsal turizmin konusu içine girmektedir. Dağlık alanlarda orta yükseklikteki yaylalar, konaklama tesisleriyle kullanılırken, 2000 m'nin üzerindeki yaylaların insan sağlığı açısından rekreasyonel faaliyetler için sadece günlük kullanılması uygundur.

Yaylalar, bitki örtüsü, yaban hayatı kaynakları, göl, şelale, kanyon vb. doğal çekiciliklerle üstün peyzaj değerlerine sahip, yerel mimari tarzının korunduğu, geleneksel kırsal yaşam ortamıyla, ekoturizm özellikleri göstermektedir. Büyük guruplara kısa zamanda hızlı ulaşım araçlarıyla, sabit programlarla, pasif bir şekilde yapılan ve kıyılarda yoğunlaşan kitle turizminin aksine, yayla turizminin bireyler, aileler ve arkadaşlardan oluşan küçük guruplara daha geniş zamanda, sabit olmayan programlarla yapılması uygundur. Konaklama tesislerinin yerel yapı tarzına uygun, en fazla iki katlı olması gerekirken, yayla evleri ve kampingler diğer bir konaklama çeşidini oluşturur. Yayla turizmi konum, iklim ve rekreasyonel faaliyetler

açısından kıyı turizminin karşıtıdır. Deniz seviyesine bağlı olan kıyı turizmi, başlıca rekreasyonel faaliyeti güneşlenme olan sıcaklık değerleri ararken, deniz seviyesinden yüksekte yer alan yayla turizmi, başlıca rekreasyonel faaliyeti trekking olan ılıman iklim ister. Yaylalar çevreye saygılı, sakin ortamları seven, doğasever turistleri çekmektedir. Turistler aktif olarak trekking, binicilik, golf, çim kayağı gibi rekreasyonel aktivitelere katılmaya isteklidirler.

3.a. Türkiye’de Dağlık Alanların Yayla Turizmi Potansiyeli

Türkiye’de dağlık alanların geniş yer kaplaması ve yaylacılık faaliyetinin yaygın olması nedeniyle, yayla turizmi açısından çok geniş olanaklar bulunmaktadır. Dağlık alanların yayla turizmine en uygun bölümü, Doğu Karadeniz dağlarıdır. Bunun nedenleri arasında kıyıya, birbirine ve bir yerleşim birimine yakın çok sayıda yaylanın bulunması, yaylaların zengin bitki örtüsüyle yeşil turizm, ayrıca klimatizm, alpinizm, sıcaksu kaynaklarıyla termalizm, dağınık yerleşim düzeni ve ahşap sivil mimari örnekleriyle kırsal turizme uygun olmasıdır. Alpinizmde ilgi gören Kaçkar doruğuna kuzey yönden çıkış için Ayder, A.Kavron ve Y.Kavron yaylaları kullanılmaktadır. Ayder yaylası sıcaksu kaynaklarıyla termalizmde ilgi görmektedir. Zigana yaylası mekanik tesislerle kış turizminde kullanılmaktadır. Ayrıca Doğu Karadeniz dağlarında orman sınırı üzerindeki yaylalar, yazın çim kayağı, kışın kar kayağı için uygundur. Ayrıca alpin bitkiler katı olarak doğa severler için ilginçtir. Buzul gölleri trekking hatlarını kendilerine çekmektedir.

Doğu Karadeniz dağlarında kıyıya çok yakın mesafede 3000 m’ye ulaşan dağlık alanda plâtolar, su kaynakları, bitki örtüsü, ahşap sivil mimari örnekleri, kırsal yaşam ortamıyla coğrafi özellikleri açısından yayla turizmine uygundur. Öncelikle turizmde tanınanlar altyapı hizmetlerinden yol, su, elektrik hizmetleri olan, yerli halkın ihtiyaçlarına yönelik alışveriş (bakkal, manav, fırın) ve ağırlama (pansiyon, otel, kamu dinlenme tesisi) üniteleri bulunan, çevre yaylaların merkezi konumunda, yöre halkı tarafında da rekreasyon amaçlı kullanılan yaylalardır.

Turizmde verilen hizmetler açısından en gelişmiş ve tanınmış olan Rize-Ayder yaylası (1350 m) sadece yayla turizmi açısından değil, sıcak su kaynaklarıyla termalizm ve Kaçkar doruğuna kuzeyden çıkış hattı üzerinde bulunması bakımından alpinizmde de hizmet etmektedir (Foto 62). Ayder yaylası turizme 1967 yılında 2 kaplıca binasının inşa

edilmesiyle açılmıştır.¹¹⁹ Daimî yerleşim birimi olan Uzungöl (1250 m) yayla turizminde oldukça ilgi görmektedir. Uzungöl yaylası 1985 yılında bir girişimcinin 7 bungalov (50 yatak) inşasıyla konaklamaya açılmış, 1991 yılında 2 otel (toplam 20 yatak) yapılmıştır (Foto 63). Ayrıca günlük olarak organize turlar, özel araçlar ve Çaykara'dan düzenli minibüs seferleriyle kullanılmaktadır. Uzungöl yaylasında 1625 hektar alan, 1989 yılında Tabiat Parkı olarak koruma altına alınmıştır. Trabzon-Gümüşhane karayolunda Zigana dağı eteklerine 40 adet bungalovla (150 yatak) yayla tatil köyü kurulmuştur.

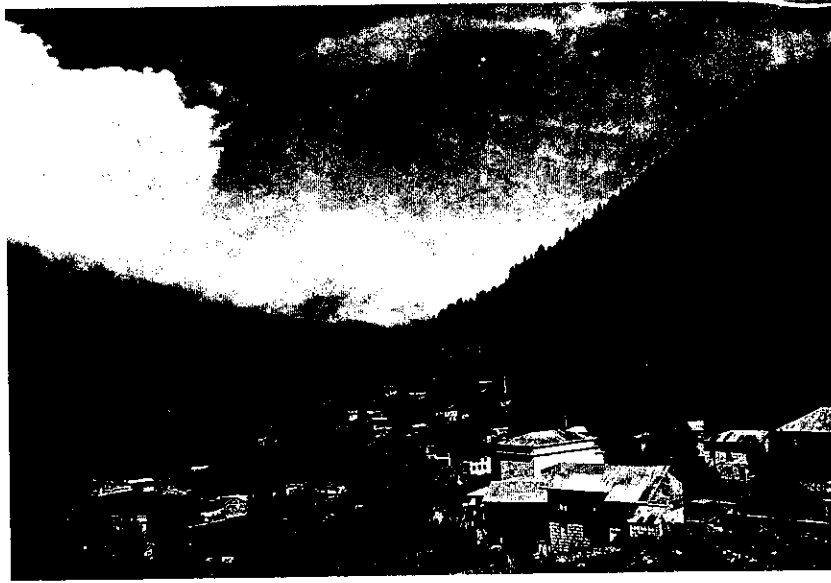

Foto 62. Yayla Turizmi ve Termalizme Hizmet Veren Ayder Yaylası

Giresun ilinde Kümbet, Bektaş, Trabzon ilinde Düzköy, Kurudağ, Kuruçam, Bayburt-Kop Dağı, Artvin-Kafkasör yaylaları yol, su elektrik gibi altyapı hizmetleri yanında konaklama tesisi olan yaylalardır. Konaklama tesisi olmayan yaylalar, günlük rekreasyon alanı olarak veya kamping alanı olarak kullanılmaktadır. Bu bakımdan

¹¹⁹ M.SOMUNCU, "Rize-Ayder Yaylasında Turizm" Türkiye Coğrafyası Dergisi, no.3, s.266.

en tanınmış olanlar Giresun ili Hanalanı (Kulakkaya), Melikli obası, Trabzon ili Maçka-Şolma, Maçka-Mavura, Maçka-Kiraz, Lapazan, Çakırgöl, Kadirga, Çatma obası, Eriklibeli (Tonya), Sazalanı, Sis dağı yaylası, Rize ili Çamlıhemşin-Aşağı ve Yukarı Kavron, İkizdere-Çağırnkaya, Artvin ili Borçka-Karagöl, Şavşat-Karagöl, Ardauç-Babilan, Gümüşhane Altıntaşlar (Kalis) yaylalarıdır. Orta Karadeniz Bölümü'nde Ordu ilinin Perşembe, Kefalan ve Çambaşı yaylaları, Batı Karadeniz Bölümü'nde Sinop ilinin Gerze-Güzfindık ve Bozarmut, Türkeli-Kurugöl, Samsun-Kunduz yaylaları rekreasyon açısından ilgi görmektedir. Doğu Karadeniz Bölümü'nde yaylalara yakın bazı köylerde pansiyon bulunmaktadır (Hamsiköy, Gürgenağaç ve Yaylalar köyleri).

Foto 63. Uzungöl Yaylasında İlk Kurulan Konaklama Tesis

Yayla turizmi açısından geniş olanaklara sahip bir dağlık alanda Toros dağlarıdır. Özellikle Orta Toroslar'da yaylacılık faaliyeti çok yaygındır. Toros dağlarında yayla turizminin Doğu Karadeniz dağlarından farklı özellikleri bulunmaktadır. Toros dağlarında su kaynaklarının azlığı, yerleşmenin yaylalarda toplu olmasına neden olmaktadır. Bitki örtüsü bakımından Karadeniz Bölgesi'yle aynı zenginliğe sahip olmamakla beraber, kireçtaşının geniş yer kaplaması

nedeniyle çevre, karstik şekiller vadi, mağara vb. yerşekilleri açısından ilginçtir. Akdeniz Bölgesi Adana bölümünde Hatay-Batıyaz (Teknepinar), Belen-Güzelyayla (Soğukoluk), İçel-Çamlıyayla'da konaklamak için otel ve pansiyon bulunmakta, İskenderun-Nergislik, Adana-Maksutoğlu yayla evleri konaklamak için kiralanmaktadır. Antalya bölümünde ise bazı yaylalar deniz turizmine katılanlar için düzenlenen günlük turlarda kullanılmaktadır. Alanya Dereköy-Türbelinas, Köyceğiz-Ağla, Kaş-Gömbe yaylaları günlük rekreatif aktivitelerle kullanılmaktadır. Antalya Saklıkent yaylası kış turizmine de açıktır.

Ege Bölgesi'nde Spill dağı milli parkının yerleşim alanı olan Atalanı yaylasında kamu kurumlarına ait dağ evlerinde (16 adet) konaklamak mümkündür. Ödemiş-Bozdağ ve Gölcük yaylaları konaklama tesisleri ve ikinci konutlarla turizmde kullanılmaktadır. Aydın-Paşa yaylası ise günlük rekreasyon tesisleriyle çevre halk tarafından kullanılmaktadır.

Türkiye'nin dağlık alanlarının yayla turizmi açısından potansiyeli fazla olmakla beraber gelişiminde bazı etmenler rol oynamaktadır. Doğu Karadeniz bölümünde yaz mevsiminde yağış, özellikle kamp şeklinde konaklamanın yapıldığı yayla turizmini olumsuz etkilemektedir. Yüksek alanlarda daha fazla olmakla beraber kıyı istasyonlarının verileriyle, Trabzon'da yaz mevsiminde aylık ortalama yağışlı gün sayısı 9, Rize'de 17 gündür. Çok sık görülen sis olayı da manzara seyrini olumsuz etkilemektedir (yaz mevsiminde aylık ortalama kapalı gün sayısı Trabzon 7-10, Rize 17 gün). Heyelan olayları da yayla yollarının kapanmasına neden olmaktadır. Toros yaylalarında Akdeniz iklim özellikleri yağış, sis ve heyelan gibi olumsuz etmenleri ortadan kaldırmaktadır. Yayla turizm mevsimini iklim belirlemektedir. Bu süre haziran-eylül ayları arasında yaklaşık 4 aydır. Deniz turizmiyle aynı mevsimi paylaşan yayla turizminde kıyıya yakın yaylalar, turizmi çeşitlendirmektedir.

Yayla turizmi günümüzde turizmin diğer çeşitlerinden etkilenmektedir. Batı Akdeniz kıyılarında deniz ve ören turizminin kitle turizmi şeklinde gelişmiş olması, Batı Toroslar üzerindeki yaylaların günlük rekreasyon alanları olarak turizme açılmasını sağlamıştır. Doğu Karadeniz bölümü ise turizmde en fazla yayla turizmi ve alpinizmle ilgi çekmektedir. Alpinizm özel beceri gerektirdiğinden, yayla turizmi daha geniş katılım olanağına sahiptir.

3.b. Türkiye’de Yayla Turizminin Gelişimi ve Sorunları

Yaz mevsiminde orta yükseklikteki dağlık alanların aşağı seviyelere göre ılıman iklimi, ekonomik nedenlerle yapılan yaylacılık faaliyetine, öncelikle yöre halkı tarafından yapılan rekreasyon işlevi kazandırmıştır. Büyük kentlere göç eden veya toprağını ve hayvanını satan yöre halkının, geleneksel olarak yaylaya çıkmayı devam ettirmeleri, çevredeki yerleşim birimlerinin rekreasyon gereksinimini karşılayan yaylaları uzak mesafelere açmış ve sadece tatil amacıyla yaylaya çıkan bir nüfusu ortaya çıkarmıştır. Rekreasyon amacıyla yaylaya çıkan nüfusun ve yaylalarda tatil amaçlı ikincil konut sayısının artması, yaylalarda altyapı ve üstyapı hizmetlerini gerekli duruma getirmiştir. Altyapı hizmetlerinden yol, su ve elektrik olanaklarının sağlanması, bu yaylalarda günlük rekreasyonel faaliyet alanı olarak faydalanan nüfusu da artırmıştır.

Yaylaların çevre halk tarafından rekreasyon amacıyla kullanımı yaylacılık faaliyeti kadar eski olmakla beraber, turizme açılması oldukça geç olmuştur. Deniz turizminin bütün dünyada ilgi görmesi nedeniyle Türkiye’de turizmde kıyılar gittikçe artan bir ilgi görmüştür. Turizm Teşvik Kanunu’ndan (1982) sonra ilân edilen turizm alan ve merkezlerinin de kıyılarda yer alması yatırımcıları büyük ölçüde kıyılara çekmiş Çeşme-Alanya arasında yoğun yapılaşmaya neden olmuştur. Kıyılarda betonlaşma ve ayrıca güneşlenmenin deri üzerindeki olumsuz etkileri, turizmde insanları kıyı turizmine alternatif bir turizm çeşidi aramaya yöneltmiştir. Dünyada ekoturizme yönelik Türkiye’de de bu bakımdan uygun koşullara sahip yaylaları gündeme getirmiştir. Türkiye’de yayla turizmine yönelik devletin teşvikiyle 1990 yılından itibaren başlamıştır. Turizm Bakanlığı Doğu Karadeniz bölümünde 12 yaylayı turizm merkezi ilân ederek teşvik kredileriyle yatırımcıları yaylalara çekmeyi amaçlamıştır. Turizm Merkezi ilân edilen ilk yaylalar Giresun-Bektaş, Çaykara-Uzungöl, Akçaabat-Karadağı, Tonya-Eriklibeli yaylalarıdır (5.3.1990 tarih ve 20452 sayılı Resmi Gazete). 1991 yılında Artvin ili Kaçkar, Kafkasör, Bayburt-Kopdağı, Giresun-Gümbet, Gümüşhane-Zigana, Ordu-Çambaşı, Rize-Anzer, Maçka-Şolma yaylaları Turizm Merkezi ilân edilmiştir (20.5.1991 tarih ve 29876 sayılı Resmi Gazete). 1991 yılında, turizm merkezi ilân edilen 12 yaylanın jeolojik etüdleri ve çevre düzeni plânlarının hazırlanması, İller Bankası’na verilmiş ve Turizm Bakanlığı’yla ortak yürütülen çalışma sonucunda 12 yaylanın 1/25.000 ölçekli çevre düzeni plânları hazırlanmıştır. Çevre düzeni plânlarında spor tesisleri, piknik ve kamp alanları, yürüyüş patikaları

düzenlenirken, coğrafi koşulların etken olduğu geleneksel sivil mimari dokunun korunarak, yeni yapılar için yapılaşma koşulları getirilmiştir. Yerleşim alanlarında, tüm yapıların geleneksel yerel yapılaşma ile uyumlu şekilde ahşap ve taş malzemeye yapılması ve maksimum kat adedinin 2 olması plânlanmıştır.

1991 yılında Akkuş-Argın, Aybastı-Perşembe, Giresun-Yavuzkema1, Ayancık-Akgöl, Kozfindık-Bozarmut (Sinop), Türkeli-Kurugöl, Araklı-Pazarcık yaylaları turizm merkezi ilân edilmiştir (20.9.1991 tarih ve 20997 sayılı Resmi Gazete). Altyapı eksiklikleri turizm merkezi ilân edilen yaylalarda turizmin gelişimini engellediğinden, 1991 yılından itibaren Turizm Bakanlığı tarafından altyapı yapımına başlanmıştır.

Yayla turizmine oldukça geç başlayan Türkiye’de yaylaların tanıtımı için Turizm Bakanlığı “Doğu Karadeniz Yaylaları” ve “Toros Yaylaları” adı altında kitapçıklar yayınlamış, Sinop-Artvin arasında 30, Toros Dağları’nda 90 yaylanın tanıtımını yapmıştır.

Bir diğer gelişme de Doğu Karadeniz bölümünde yoğunlaşan alpinizm, klimatizm, yayla turizmi gibi aktivitelerin doğaya olası zararlarını önlemek için Kaçkar Dağları, Hatila Vadisi ve Şavşat-Karagöl-Sahara yaylası çevresinin milli park olarak korunmaya alınmasıdır (31.9.1994 tarih ve 22037 sayılı Resmi Gazete). Bu alanlarda yayla gelişim alanları belirlenmiştir. Kaçkar dağları milli parkında Verçenik ve Kaçkar dorukları kuzeyinde Sıcak yayla, Amlakit, Yaylaköy (Elevit), Yukarı Kavron yaylaları 1. derece, Yukarı Çaymakçur, Palovit, Olgunlar, Trovit, Orta yayla 2. derece yayla gelişim alanı olarak ayrılmıştır.

Yayla turizmi özellikle Doğu Karadeniz yaylalarını seyahat acentelerinin tur programlarına almalarıyla iç ve dış turizmde gittikçe artan ilgi görmektedir. Yöresel olarak yapılan yayla şenliklerinin iletişim araçlarıyla tanıtımı, çevre halkın katıldığı şenlikleri turizme de açmıştır. Kafkasör yaylası (Artvin) “Boğa Güreşleri”, Kadirga yaylası (Trabzon) “Kadirga Şenlikleri”, Kümbet yaylası (Giresun) “Yayla Şenlikleri”, Kiraz yayla “Ayeser Şenlikleri”, Sultan Murat yaylası (Bayburt) “Sultan Murat Şenliği” turistlerin de ilgisini bu yaylalara çekmektedir. Şenlikler aynı zamanda yöresel el sanatlarının da hatıra eşyası olarak turistler tarafından ilgi gördüğü pazar yeri olmaktadır.

Türkiye’nin yayla turizmi potansiyeli çok fazla ve yaylaların rekreasyon amacıyla kullanımı yaylacılık faaliyeti kadar eski olmakla

beraber, Türkiye’de yayla turizminin başlaması 1990 lı yıllardan itibaren olmuştur. Bunun başlıca nedeni dünyada olduğu gibi Türkiye’de de turizmde kıyıların başlıca çekici alan olmasıdır. Dünya ekoturizme yönelirken Türkiye’de dağlık alanların bu bakımdan büyük bir potansiyele sahip olduğu görülmüş fakat yaylaların altyapı eksiklikleri nedeniyle az sayıda yayla turizme açılabilmiştir.

Yayla turizminin en önemli sorunlarından birisi yaylaların büyük bir kısmının ulaşım güçlüğüdür. Yayla turizminin geliştirilmesi plânlanan Doğu Karadeniz bölümünde dağlık alanların kütlevî yapı göstermesi, yerleşim birimlerinin kıyı üzerinden birbiriyle ulaşım sağlamasına neden olurken, yaylaların da birbiriyle bağlantısını güçleştirmektedir. Yayla yolları üzerinde heyelan da ulaşımı da güçleştirmektedir. Bazı yaylalara ancak arazi tipi araçlarla ulaşılabilir. Akdeniz Bölgesi’nde kıyı turizmine katılan turist sayısının fazla olması, yaylalara jeep safari turlarına katılımı artırmaktadır (Manavgat-Akseki-İbradı). Toros dağlarında iç kısımla bağlantı sağlayan karayolu hattı üzerinde bulunan yaylalar, ayrıca kamp ve karavan yeri olarak da kullanılabilir. Antalya-Beyşehir karayolu üzerinde İbradı, Kaş-Burdur karayolu üzerinde Gömbe yaylası gibi.

Türkiye’de yayla turizm alanlarının bir özelliği de bazı yaylaların idari olarak köy yerleşim alanı olmasıdır (İbradı, Belen). Bu yaylaların nüfusu yaz mevsiminde oldukça artmaktadır. Yaylaların yoğunluğu ise yaylacılık mevsimi sonunda bütünüyle terk edilirler.

Yaylalarda az sayıda konaklama tesisi bulunmaktadır. Yeni yapılacak konaklama tesisleri için turizm merkezi ilân edilen yaylalarda kat sınırlaması getirilmiştir. Yaylalarda kıyı turizminde konaklama tesislerinin neden olduğu gibi aşırı betonlaşma görülmemektedir. Fakat yaylalarda geleneksel olarak yaylacılıkla birlikte varolan yayla evlerinin sayısı, günümüzde kıyılarda yoğunlaşan tatil konutlarının koşutu olarak hızla artmaktadır. Yayla turizminde konaklama tesisi olarak bu konutlardan faydalanmak daha uygun olacaktır.

Yaylalar ekonomik olarak yöre halkının hayvancılık alanıdır. Yaylalarda turizm fonksiyonunun gelişmesiyle ortaya çıkacak betonlaşma, bazı yaylalarda hayvancılığa zarar verebilir. Diğer taraftan turizm, hayvansal ürünlerin tüketimine yeni bir pazar sağlayacaktır.

Yaylaların doğa turizmi yanında, turizmde işlevlerini çeşitlendirmek ve turizm mevsimini uzatmak için sıcaksu kaynağı olan yaylalara kaplıca tesisleri, karın yerde kalma süresinin uzun olduğu yaylalara mekanik tesisler, alpinizm hatları üzerinde bulunan yaylalara dağ evleri yapılmalıdır. Yaylalar gelecekte kış turizminin daha çok ilgi alanı olacaktır. Böylece yaylaların bütün yıl boyunca turizmde kullanımı mümkün olacaktır. Bu amaçlarla Antalya-Saklıkent ve Zigana yaylaları kullanılmaktadır. Uludağ kayak merkezi bir yaylada kurulmuş olmakla beraber tesislerin kış turizmine yönelik olması, bu alanın yayla turizminde kullanımına engel olmuştur.

Türkiye’de yaylaların rekreasyon alanı olarak kullanımının başlangıcına kıyıların sıcak ve neminden kaçmak neden olmuştur. Fakat kıyı turizminin gelişimiyle, yaylalara çıkan aileler, bir süre yayladan inerek kıyı turizmine katılmaktadırlar (Örnek Gözne yaylası) (Foto 64). Kıyı turizmine katılanların da serinlemek için yaylalara çıkması bu iki turizm çeşidi arasında bir ilişki oluşturmıştır.

Foto 64. İçel İlinin Gözne Yaylası

Türkiye’de kıyı turizminde görülen plânsız gelişme, yaylaları daha cazip duruma getirmiştir. Son on yılda çevre koruma konusunda önemli adımlar atılmış olması yayla turizmini plânlı bir şekilde geliştirecektir. Turizmde öncelikle gelişme gösteren yaylalar orta yükseklikte bir yerleşim birimine yakın olanlardır. Türkiye’de dağların gelecekte büyük bir yayla turizm potansiyeli mevcuttur.

4. Türkiye’nin Dağ Turizm Merkezi : Uludağ

Türkiye dağları dağ turizmi için(kış turizmi, alpinizm, yayla turizmi, klimatizm, ekoturizm, kırsal turizm) uygun coğrafi koşullara sahip olmakla beraber dağ turizminde gelişme gösterememiştir. Turizme açılan dağlarda, dağ turizmi içinde bir veya iki turizm çeşidi gelişme göstermiştir. Örneğin Palandöken dağında kış turizmi, Aladağlar’da alpinizm, Erciyes dağında alpinizm ve kış turizmi, Kaçkar dağlarında alpinizm ve yayla turizmi gelişme göstermiştir. Bunlar arasında konumu, yapısı ve doğal özellikleri bakımından dağ turizmine uygunluğu ve kullanımı açısından Uludağ, Türkiye’nin tek dağ turizm merkezi olabilmıştır. Uludağ Marmara Bölgesi’nin en yüksek dağı olarak alpinizm, kar yağışı, kar kalınlığı ve karın yerde kalma süresi açısından kış turizmi, temiz havasıyla klimatizm, yaylalarıyla “yayla turizmi”, eteklerinde yer alan köyleriyle kırsal turizm, bitki örtüsü ve yaban hayatı kaynaklarıyla ekoturizm için uygun koşullara sahiptir.

Uludağ’da dağ turizm çeşitleri içinde başta gelen faaliyet kış turizmidir. Dağın kış turizmine açılması, iklimi, jeomorfolojisi ve büyük bir kente yakınlığı sayesinde olmuştur.

Uludağ meteoroloji istasyonu (1920 m) verilerine göre yıllık kar yağışlı gün sayısı 63, karın yerde kalma süresi 178 gündür, kar örtüsünün kalınlığı 3 m’nin üzerine çıkmaktadır. Uludağ’da kış turizm mevsimi ortalama 15 aralık – 30 mart tarihleri arasındadır. Karın erken yağması ve pistlerin düzenlenmesiyle daha önce açılıp, geç erimesiyle nisan ayında da kayak yapılabilir. Kayak merkezinin yer aldığı dağın Bursa’ya bakan kuzey yamacında 1900 m’de yer alan ve önceden yayla olarak kullanılan Oteller mevki, bir yer şekli olarak plâtodur. Bu plâtoyu güneyden çeviren tepelerin yamaçları kayak pisti olarak uygundur (Becerren pisti % 26 eğim, Fatin Tepe pisti % 45 eğim).¹²⁰ Turizmde ilk olarak yaylalarıyla ilgi gören Uludağ’ın kış

¹²⁰ S.DOĞANER, “Dağ Turizmine Coğrafi Bir Yaklaşım. Uludağ’da Turizm”, Coğrafya Araştırmaları, Sayı: 3, 1991, s.140.

turizmine açılması bir kayakevinin yapımıyla başlamış, bunu 1941 yılında bir konaklama tesisinin yapımı (Büyük Otel) izlemiştir. 1953 yılında yeni bir kayakevi yapılmış ve çevrede izinsiz yapılaşma başlamıştır. 1961 yılında Kirazlıyayla, Sarıalan yayla ve Oteller mevkiini de içine alan Uludağ ulusal Parkı kurulunca izinsiz yapılar yıkılarak, kamu dinlenme tesisleri ve oteller yapımına başlanmıştır. Bundan sonraki 10 yıllık dönemde tesisler yapılsa da, günümüzdeki tesislerin çoğunluğu 1970-1980 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde yapılmıştır. 1985 yılında 1/1.000 ölçekli Uludağ Kayak Merkezi Uygulama İmar Plânı yapılarak I. Gelişim Bölgesi olarak adlandırılan oteller mevkiinde yapılaşma dondurulmuştur. (Foto 65) I. Gelişim Bölgesi'nden Mandra Vadisi'yle ayrılan II. Gelişim Bölgesi 5 Ağustos 1986 tarihinde "Turizm Merkezi" ilân edilmiş, buradaki parseller turizm tesisleri için yatırımcıların kiralmasına açılmış ve ancak 2000 yılında 1 tesis hizmete girmiştir.

Foto 65. Uludağ I.Gelişim Bölgesinde Konaklama Tesisleri

Uludağ, Türkiye'nin en gelişmiş kış turizm merkezidir. Kış turizminde en büyük yatak kapasitesine sahiptir. Kamuya ait 11, özel sektöre ait 14 konaklama tesisinde toplam yatak kapasitesi 3500'dür.

Ayrıca ağırlama, alışveriş, eğlence, rekreasyon tesisleriyle kayak sporu dışında gelenlere de hizmet vermektedir. Karayolu, teleferik (Bursa-Sarıalan) ve helikopterle ulaşım olanağı bulunmaktadır.

Uludağ'ın jeomorfolojisinin turizm bakımından sağladığı bir olanak da yaylalardır. Yaylalar özellikle dağın Bursa ovasına bakan kuzey yamacında ve zirve kesiminde yer alırlar. Kuzey yamaçtaki yaylalar yüksekliklerine göre Kadiyayla (1231 m), Kirazlıyayla (1505 m), Sarıalan yayla (1621 m) dır (Foto 66). Diğer yaylalar 2000 m'nin üzerinde Zirve tepenin kuzeyinde Kırkpınar yaylası, Koşuk dere sırtlarında Çalı yayla ve Kapiyayla, en yüksek doruğun doğusunda 2500 m'de Karagöl yaylası yer almaktadır. Yüksek yaylalar etekteki köy halkı tarafından ekonomik bir faaliyet olarak hayvancılık (koyun) için kullanılmaktadır.

Turizme açılan yaylalar Bursa kenti ile Oteller mevki arasında aşağı seviyelerde Kadiyayla, Kirazlıyayla ve Sarıalan yaylasıdır. Bursa'nın 1326'da Orhan Bey tarafından fethinden sonra gezi yeri olarak ilgi gören bu yaylaların turizme açılması bazı hizmetlerin (ulaşım, konaklama, alışveriş vb.) verilmesiyle olmuştur. 1963 yılında Kadialan ve Sarıalan yaylalarına Bursa kentinden teleferikle ulaşım olanağı sağlanması bu yaylalara ilgiyi artırmıştır. Kadialan yaylasında 1 konaklama tesisi (450 yatak), Sarıalan yaylasında 28 adet bungalow tipi konaklama tesisi, ağırlama ve hediyelik eşya üniteleri, Kirazlı yaylada günlük kullanım tesisleri (çeşme, piknik için ocak, masa, kır gazinosu, çocuk oyun alanları vb.), 2 kamu konaklama tesisi (270 yatak) bulunmaktadır. Uludağ yayla turizminde ilgi görmesinde iklimin büyük etkisi bulunmaktadır. Yayla turizmini yoğun olarak yapıldığı 15 haziran - 1 eylül arasında Kirazlı yayla ve Sarıalan yaylasında aylık ortalama sıcaklıklar 11-13°C'ler arasında iken Bursa'da 21-24°C'ler civarındadır. Bu mevsimde ortalama yüksek sıcaklıklar Bursa'da 30°C'yi aştığı halde, bu yaylalarda 17-19°C'ler arasındadır.

Foto 66. Uludağ'da Kirazlıyayla

Orta yükseklikteki dağlar insan sağlığının korunması bakımından en uygun yerler olarak kabul edilmektedir. Yükseldikçe havanın basıncı, yoğunluğu buna bağlı olarak bağıl nem oranı ve oksijen azalmakta, böylece güneş ışınları daha etkili olmaktadır. Yüksek yerler ozon bakımından zengin olduğundan, ozon havada kirletici atıkları doğal olarak temizler ve dağlar ovaya göre daha temiz havaya sahiptir. Yükseldikçe havadaki oksijenin azalması "oksijen açlığını" ortaya çıkarır ve solunum organları daha yoğun çalışarak güçlenir ve kan temizlenir. Bilimsel olarak da ispatlanan bu durum, Uludağ çevresinde halkın geleneksel yaylaya çıkma faaliyet nedenlerinden birini oluşturmuştur. Halk 21 gün dağ havası almanın kanı temizlediğine inanmaktadır. Uludağ'ın yoğun orman örtüsüyle kaplı olması iklimi daha düzenli duruma getirmektedir. Dağda, aylık ortalama rüzgâr hızı Bursa'ya göre daha düşüktür. Bursa'da yaz mevsiminde rüzgâr hızı 2.3-2.8 m/sn, Kirazlı yaylada 1.5-1.7 m/sn arasındadır. Gece - gündüz sıcaklık farkları yaz mevsiminde Bursa'da 13-14°C, Kirazlı yaylada 8-9°C'ler arasındadır. Ayrıca iğne yapraklı ormanların, salgıladığı kokularla sinir sistemi üzerinde rahatlatıcı etkisi

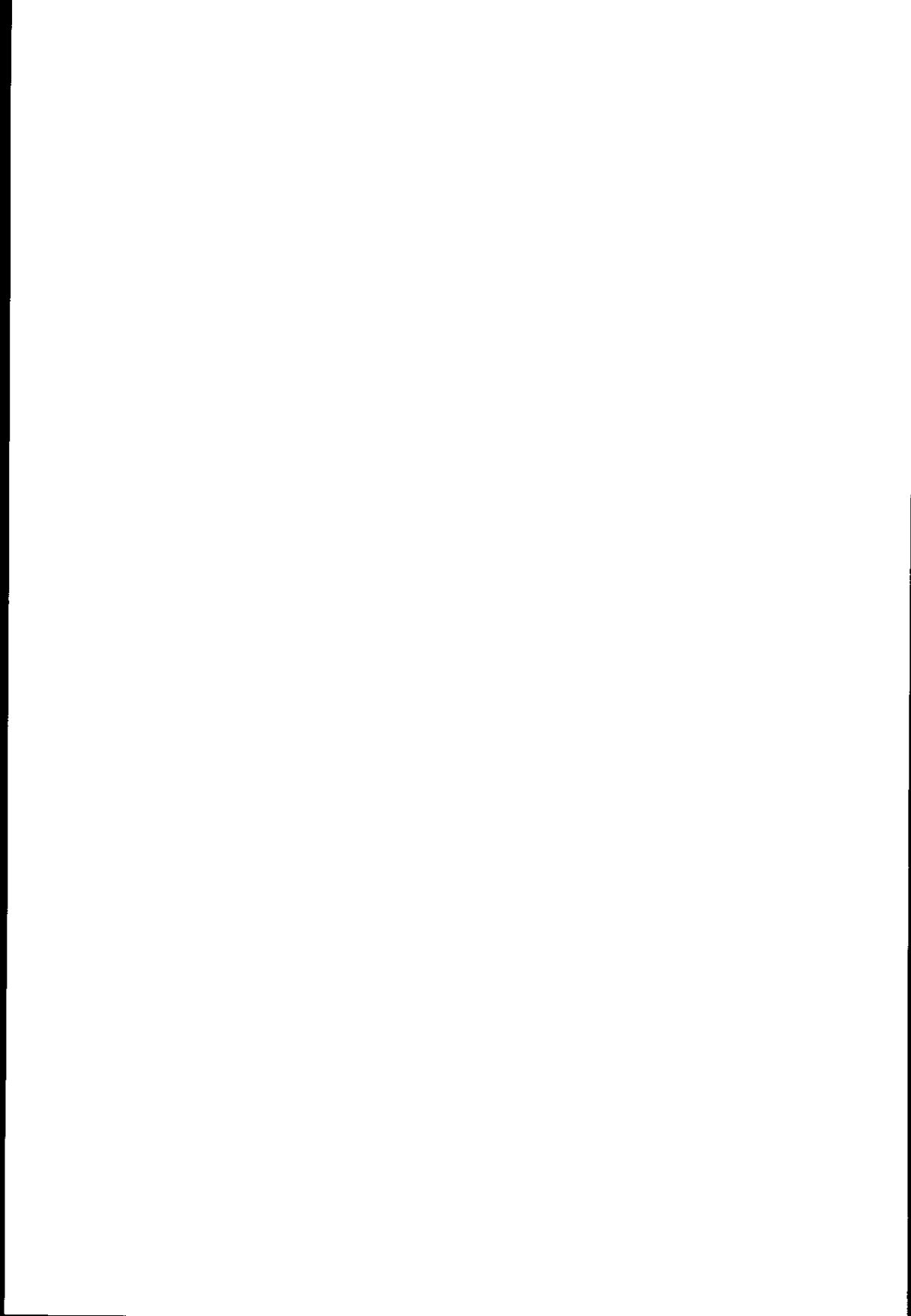
olduğu bilinmektedir. Uludağ bu özellikleriyle klimatizm açısından uygundur. Bu bakımdan Bursa halkı tarafından kullanıldığı gibi, sporcuların nefes alma çalışmaları yaptığı bir kamp yeri olarak kullanılmaktadır.

Uludağ, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde ortalama yüksekliği 100-150 m arasında değişen Bursa Ovası'nın güneyinde 2543 m yüksekliğiyle, Bursa Ovası'yla arasında 2400 m'lik farkla yükselmektedir. Türkiye'de alpinizm açısından daha yüksek doruklar bulunmakla beraber Uludağ alpinizmde eğitim dağı olarak ilgi görür. Uludağ uzun ve zorlu dağ yürüyüşleri (trekking) ilgi görmektedir. Manzara seyir noktalarına (Cennetkaya, Çobankaya vb.) düzenlenen bu yürüyüşler arasında en ilginç Oteller Mevkii ve Zirve arasındaki hatta görülen kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda dizilen buzul gölleridir. Bilimsel araştırmalar için araştırmacı ve öğrenci guruplarını çeken bu göllerden turizm bakımından önemli olanlar Uludağ doruğunun kuzeyinde yer alan kuzeybatıdan güneydoğuya Kilimli göl, Karagöl ve Aynalı göldür. Uludağ'ın oteller mevkii, Kirazlı yayla ve Kadıalan yaylaları büyük yatak kapasiteli oteller nedeniyle kırsal özelliklerini kaybetmiştir. Fakat dağın 500-1000 m seviyelerinde daha çok bahçe tarımı yapılan yaklaşık 25 köy kırsal özelliğini korumaktadır. Bu köylerin gelecekte kırsal turizme açılması uygun olacaktır. Bunlardan kuzey etekte yer alan Cumalıkızık köyü, Osmanlılardan günümüze kadar sivil mimari özelliğini bozulmadan koruduğu için kültür turizmine açılmıştır.

Uludağ bitki örtüsü ve yaban hayatı kaynaklarını doğal ortamda incelemek isteyen doğaya karşı duyarlı ekoturizme yönelen turistlere olanaklar sunar. Uludağ'da ormanın önemli bir özelliği kuzey yamaçlarının bitki basamakları bakımından örnek bir bütünlük göstermesidir. Turizm hizmeti olarak bitki zonlarındaki hâkim ağaç türleri sarı levhalar üzerine yazılarak yüksekliklerine göre dizilmiş ve bu konuda kolaylık sağlanmıştır. Bu özelliğiyle araştırmacı ve öğrenci gurupları da çekmektedir. Uludağ'da bitki örtüsü doğal coğrafi görünümün ana elemanı olarak dağın jeomorfolojik yapısına hareketlilik ve görsel açıdan renk katar. Bitki örtüsü dağa, ağaçların yapraklanma ve çiçeklenme dönemlerine göre farklı görünümeler sunar. Bitki örtüsü etekten zirveye kar yağışıyla kış mevsiminde eşsizdir. Dağın yoğun kullanımı ve büyük bir kente yakınlığı yaban hayatı kaynaklarına zarar vermiştir. Nadir bir tür olan sakallı akbaba

(gypaetus barbatus) ve Apollo kelebeğinin (paranassius apollo) varlığı doğa araştırmacılarının ilgisini dağa çekmektedir.

Uludağ Türkiye’de ilk dağ turizm merkezi olmasını konumuna borçludur. Oysa Kaçkar dağı dağ turizm çeşitlerini(alpinizm, yayla turizmi, kış turizmi, kırsal turizm vb) daha geniş alanlarda sunabilecek özelliklere sahiptir. Bu dağın dağ turizmine yönelik plânlaması yörenin ekonomisine de katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- AKCA AKÇAKOCA F. 1946, *Pamukkale Suları*, İstanbul.
- AKÇİÇEK, E. 1987, "Mağara Bilim ve Mağara Tedavisi (Speleoloji ve Speleoterapi)" *İzmir Göğüs Hastanesi Dergisi*, cilt.2, 4:50-62, İzmir.
- AKKAN, E. 1964, *Erzincan Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi*, A.Ü Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yay. no.153, Ankara.
- AKKAN, E. 1975, *Sinop Yarımadasının Jeomorfolojisi*, A.Ü Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yay. no.261, Ankara.
- AKKAN, E.-M. TUNCEL, 1990, "Bilinmeyen Bir Doğal Anıt: Otlukbeli Gölü" *Coğrafya Araştırmaları*, 2:99-112, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yay., Ankara.
- AKKAN, E.- A. F. DOĞU- İ.ÇİÇEK- G.GÜRGEN-H.YİĞİTBAŞOĞLU-M.SOMUNCU, 1993, "Uzungöl", *Türkiye Coğrafyası Dergisi*, 2:251-262, A.Ü Türkiye Coğrafyası Araştırma Merkezi, Ankara.
- AKOVA, İ. 1995, "Akarsu Turizmi", *Türk Coğrafya Dergisi*, 2:393-408, Türk Coğrafya Kurumu yay. İstanbul.
- AKYOKUŞ, A.- M.İ. ARMAN- N.COŞKUN, 1984, "Mağara Tedavisi ve Antalya Yöresi Mağaraları" I.Ulusal Balneoloji Sempozyumu Özel sayısı, *Hidro- Klimatoloji Dergisi*, no.2-3, s.163-170, İstanbul.
- ALAGÖZ, C. A. 1944, *Türkiye Karst Olayları*, Türk Coğrafya Kurumu yay. no.1, Ankara.
- ALTUNEL, E.- P. L. HANCOCK, 1993, "Active Fissuring and Faulting in Quaternary Travertines at Pamukkale, Western Turkey" *Zeitschrift für Geomorphologie*, Suppl.Bd: 285-302, Berlin.
- ALTUNEL, E.- P. L. HANCOCK, 1993, "Morphology and Structural Setting of Quaternary Travertines at Pamukkale" *Jeological Journal*, vol.28:335-346, Bristol.
- ALTUNEL, E.-P. L. HANCOCK, 1996, "Structural Attributes of Travertine-Filled Extensional Fissures in The Pamukkale Plateau, Western Turkey" *International Geology Review*, vol.38: 768-777, Bristol.

- ANABOLU, M. 1989, "Hierapolis'de Bulunan Kharoneion veya Plutonion" *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu*(27-30 Eylül 1988), Denizli.
- ARDEL, A. 1944, "Uludağ Morfolojik Etüd", *Türk Coğrafya Dergisi*, no.5-6, s.35-60, Türk Coğrafya Kurumu yay. Ankara.
- ARIK, A. 1981, "Avanos (Nevşehir) Yöresinin Jeomorfolojisi", *Jeomorfoloji Dergisi*, 10:139-154, Ankara.
- ARSEBÜK, G.-M. ÖZBAŞARAN, 1990. "Yarımburgaz'da Pleistosen Arkeolojisi", *I.Speleoloji Sempozyumu*(11-13 Mayıs 1990), B.Ü Mağara Araştırma Kulübü yay. no. VI, İstanbul.
- AYGEN, T. 1984, *Türkiye Mağaraları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu yay. İstanbul.
- AYGEN, T. 1988, *Türkiye'nin Az Bilinen Doğal ve Arkeolojik Değerleri*, İstanbul.
- BAŞAK, E.-Z. KARAGÜLLE, 1991. "Maden Suları ve Termal Suların Sınıflandırılması ve Türkiye'deki Dağılımı, II. Ulusal Balneoloji ve Tıbbî Biyometeoroloji Kongresi (12-14 Haziran 1991), *Kongre Özel Sayısı*, s.27-31, İstanbul.
- BAYDUR, N. 1970, *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, İ.Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.
- BEAN, G. 1980, *Turkey Beyond The Meander*, Londra.
- BLUMENTAL, M. M. 1952, *Toroslar'da Yüksek Aladağ Silsilelerinin Coğrafyası, Stratigrafisi ve Tektoniği Hakkında Yeni Etüdler*, MTA Enstitüsü yay. no.6, Ankara.
- BLUMENTAL, M. M. 1956, *Yüksek Bolkardağ'ın Kuzey Kenar Bölgelerinin ve Batı Uzantılarının Jeolojisi*, MTA Enstitüsü yay. no.7, Ankara.
- BLUMENTAL, M. M. 1958, "Ağrı Volkanı ve Sedimanter Çevresinin Dağları" *İ.Ü Fen Fakültesi Mecmuası*, no.3-4, İstanbul.
- BULUT, İ. 1997, "Turistik Potansiyeli Yönünden Yozgat İli Kaplıcaları", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2:69-114, Atatürk Üniv.yay. Erzurum.
- CEYLAN, M. A. 2000, "Güney Çağlayanı'nın Rekreatyoneel Önemi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 3:61-76, Atatürk Üniv. Yay. Erzurum.
- ÇAĞLAR, K. Ö. 1948, *Türkiye Maden Suları ve Kaplıcaları*, MTA Enstitüsü yay. Ankara.

- ÇEKİRGE, N. 1984, "Kaplıca Mimarisi ve Kaplıcaların Planlama-Tasarlama Sorunları", I. Ulusal Balneoloji Sempozyumu, *Özel sayı, Tıbbî Ekoloji ve Hidro-Klimatoloji Dergisi, no.2-3, s.206-216, İstanbul.*
- ÇİTÇİ, M. D. 1990, "Harput- Buzluk Mağarasının Jeomorfolojik Özellikleri ve Mağarada Buz Oluşumu" *Fırat Havzası Coğrafya Sempozyumu (14-15 Nisan 1986), Elazığ.*
- ÇORUH, S. 1986, "Şifalı Sularımız ve Tıbbî Turizm Sorunumuz", *Turizm Yıllığı 1986, Turizm Bankası yay. Ankara.*
- DARKOT, B. "Erciyes Dağı", *İslam Ansiklopedisi, 4.cilt.*
- DEMİR, A. 1996, *Çağlar İçinde Antakya, Akbank yay. İstanbul.*
- DOĞANAY, H. 1989, "Erzurum'da Kayak Spor Turizmi ve Başlıca Sorunlar" *Turizm Yıllığı 1987, Turizm Bankası yay. Ankara.*
- DOĞANAY, H. 1990, "Erzurum'un Termal Turizm Potansiyeli", *Turizm Yıllığı 1988- 1989, s.158-173, Turizm bankası yay. Ankara.*
- DOĞANAY, H. 1991, "Turistik Potansiyeli Yönünden Gürlevik Çağlayanı", *Turizm Yıllığı 1991, Kalkınma Bankası yay. Ankara.*
- DOĞANAY, H. 1992, "Kurşunlu Termal Turistik Bölgesi", *Turizm Yıllığı 1992, Kalkınma Bankası yay. Ankara.*
- DOĞANAY, H. 1994, "Tortum Çağlayanı ve Turistik Potansiyeli", *Turizm Yıllığı 1994, Kalkınma bankası yay. Ankara.*
- DOĞANAY, H. 1999. "Deliceermik Kaplıcası'nın Turizm Açısından Önemi", *Türk Coğrafya Dergisi, 34.1-8, Türk Coğrafya Kurumu yay. İstanbul.*
- DOĞANAY, H. 2000, "Türkiye'de Az Tanınan Üç Doğa Harikası: Tomara- Sırakayalar ve Muradiye Çağlayanları", *Doğu Coğrafya Dergisi, 3:1-24, Atatürk Üniv.yay. Erzurum.*
- DOĞANER, S. 1985, "Turizmde Doğanın Önemi ve Türkiye'de Doğayı Koruma Çalışmaları", *Bülten, 2:117-124, İ.Ü Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Dergisi, İstanbul.*
- DOĞANER, S. 1991, "Dağ Turizmine Coğrafi Bir Yaklaşım: Uludağ'da Turizm", *Coğrafya Araştırmaları, 3:137-157, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yay., Ankara.*
- DOĞANER, S. 1992, "Kütahya'da Kaplıca Turizmi", *Ege Coğrafya Dergisi, 6:47-60, Ege Üniv. Yay. İzmir.*

- DOĞANER, S. 1992, "Türkiye'nin Yat Limanları", *Bülten*, 9:183-206, İ.Ü Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü yay. İstanbul.
- DOĞANER, S. 1992, "Gemlik Körfezi Kuzey Kıyılarının Turizm Coğrafyası", *Türk Coğrafya Dergisi*, 27: 59-84, Türk Coğrafya Kurumu yay. İstanbul.
- DOĞANER, S. 1993, "İstanbul'da Gemi İnşa Sanayii", *Türk Coğrafya Dergisi*, 28:65-116, Türk Coğrafya Kurumu yay. İstanbul.
- DOĞANER, S. 1993, "Köyceğiz- Dalyan Çevresinde Coğrafi Özelliklerin Turizm Açısından Değerlendirilmesi", *Coğrafya Dergisi*, 4: 23-54, İ.Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.
- DOĞANER, S. 1994, "Köyceğiz-Dalyan Çevresinde Ekoturizm", *Turizm Yıllığı 1994*, Kalkınma Bankası yay. Ankara.
- DOĞANER, S. 1995, "Peribacalarının Turizm Bakımından Önemi", *Türk Coğrafya Dergisi*, 30:25-39, Türk Coğrafya Kurumu yay. İstanbul.
- DOĞANER, S. 1996, "Anadolu'nun Coğrafi Mirası Pamukkale", *Türk Coğrafya Dergisi*, 31: 7-38, Türk Coğrafya Kurumu yay. İstanbul.
- DOĞANER, S. 1997, "Türkiye'nin Dağlık Alanlarında Kış Turizmini Etkileyen Coğrafi Etmenler", *Coğrafya Dergisi*, 5:19-44, İ. Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.
- DOĞANER, S. 1998, "Türkiye Kıyı Kullanımında Turizm Olgusu", *Türk Coğrafya Dergisi*, 33:25-52, Türk Coğrafya Kurumu yay., İstanbul.
- DOĞANER, S. 1999, "Gökova Körfezinde Yat Turizminin Coğrafi Koşulları", *Coğrafya Dergisi*, 7:57-74, İ.Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.
- DOĞANER, S. 2000, "Kıyı Oklarının Doğal Varlıklar Olarak Korunması", *Coğrafya Dergisi*, 8:1-28, İ.Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.
- DOĞU, F.- M. SOMUNCU-İ.ÇİÇEK-H. TUNÇEL-G.GÜRGEN, 1993, "Kaçkar Dağında Buzul Şekilleri Yaylalar ve Turizm" *Türkiye Coğrafyası Dergisi*, 2:157-184, A.Ü Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi yay. Ankara.

- DOĞU, A. F.- G.GÜRGEN- H. TUNCEL- M.SOMUNCU, 1995, "Göller-Hunut Dağında Buzul Şekilleri, Yaylalar ve Turizm", *Türkiye Coğrafyası Dergisi*, 3: 193- 218, A. Ü Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi yay. Ankara.
- DOĞU, A. F.- İ.ÇİÇEK- G.GÜRGEN- H.TUNÇEL, 1996, "Üçdörük-Verçenik Dağında Buzul Şekilleri, Yaylalar ve Turizm", *Türkiye Coğrafyası Dergisi*, 5:29-52, A.Ü Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi yay. Ankara.
- ERGUVANLI, K.- E.YÜZER- N.ÇEKİRGE, 1984, "Türkiye Kaplıcalarında Yapılan Bazı Çalışmalar ve Eski Yayınlar", *Tıbbî Ekoloji ve Hidro- Klimatoloji Dergisi*, no.3-4, s.178-189, İstanbul.
- EMİROĞLU, M. 1975, "İhlara Vadisi: Turizm Coğrafyası Açısından Bir İnceleme", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 7: 45- 108, A.Ü Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yay. Ankara.
- EMRE, Ö.- Y. GÜNER, 1988, "Ürgüp Yöresi Peribacalarının Morfojenezi", *Jeomorfoloji Dergisi*, 16: 23-30, Ankara.
- ERİNÇ, S. 1944, *Doğu Karadeniz Dağlarında Glasyal Morfoloji Araştırmaları* İ.Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.
- ERİNÇ, S. 1948-1949, "Uludağ Üzerinde Glasyal Morfoloji Araştırmaları", *Türk Coğrafya Dergisi*, no.11-12, s.79-94, Türk Coğrafya Kurumu yay. Ankara.
- ERİNÇ, S.- B. DARKOT, 1951, "Aksu Batısında Antalya Traverten Taraçaları", *Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, no.2, İ.Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.
- ERİNÇ, S. 1952-1953, "Van'dan Cilo Dağlarına", *Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, no.3-4, İ.Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.
- ERİNÇ, S. 1960, "Konya Bölümünde ve İç Toros Sıralarında Karst Şekilleri Üzerinde Müşahadeler", *Türk Coğrafya Dergisi*, no.20, Türk Coğrafya Kurumu yay.
- ERİNÇ, S. 1970, "Kula ve Adala Arasında Genç Volkan Reliefi", *Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, no.17, İ.Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.
- ERİNÇ, S. 1971, *Jeomorfoloji*, II.cilt, İ.Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.

- ERİNÇ, S. 1995, "Pamukkale Hierapolis: Bir Termal merkezin 2000 Yıl Sonra Yeniden Dirilişi", *II. Ulusal Su Sempozyumu*(4 mayıs 1995), *Kongreler Kitabı*, İstanbul.
- EROL, O. 1990, "Konya- Karapınar Kuzeybatısındaki Obrukların Jeomorfolojik Gelişimi ile Konya ve Tuz Gölü Arasındaki İlişkiler", *Bülten*, no.7, İ.Ü Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü yay. İstanbul.
- EROL, O. 1991, "Türkiye Kıyılarında Terkedilmiş Tarihi Limanlar ve Bir Çevre Sorunu Olarak Kıyı Çizgisi Değişimlerinin Önemi", *Bülten*, no.8, İ.Ü Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü yay. İstanbul.
- GARİPAĞAOĞLU, N. 1996, "Doğal Bir Anıt Olarak Yukarı Narman Havzası Kuestası", *Türk Coğrafya Dergisi*, 31:291-304, Türk Coğrafya Kurumu yay. İstanbul.
- GÖÇMEN, K. 1977, "Pamucak Tatil Köyü Projesi Doğal Yapı Nitelikleri ve Öneriler", *Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 22: 181- 186, İ.Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.
- GÜLDALI, N.- M.DEROCHÉ, 1991, "Güneydoğu Anadolu'da Tarih Öncesi İnsanların Yaşam Ortamları, Özellikle Doğal Mağaralar", *Uluslar arası Birinci Bölgesel Jeomorfoloji Konferansı Bildirileri*(6-10 Mayıs 1991), *Jeomorfoloji Dergisi Özel Sayı*, 19:131-138, Ankara.
- GÜNER, H. 1966, *Pamukkale Termal Suyunun Mikroflorası*, Ege Üniversitesi Fen Fakültesi yay. İzmir.
- GÜNER, İ. 2000, "Touristic Potential of Ağrı Mountain", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Doğu Coğrafya Dergisi, 4:383-390, Atatürk Üniv.yay. Erzurum.
- GÜNEY, E. 1986, "Nevşehir ve Ürgüp Yöresinde Turizm Sunusu", *Türkiyemiz*, 48: 21-46, İstanbul.
- GÜNEY, E. 1986, "Göreme Vadilerinde Doğal ve Kültürel Değerlerin Korunması", *Ulusal Çevre Sempozyumu*(12- 15 Kasım 1984, Adana).
- GÜNEY, E. 1990, "Bingöl Yaylalarının Turizm Potansiyeli ve Değerlendirilmesi", *Coğrafya Sempozyumu*(14-15 Nisan 1986, Elazığ), Fırat Üniv. Yay. Elazığ.

- GÜRBÜZ, O. 1995, "Turizm Coğrafyası Açısından Nemrut Kalderası", *Türk Coğrafya Dergisi*, 30: 255-266, Türk Coğrafya Kurumu yay. İstanbul.
- GÜRDAL, H.- E.BAŞAK- H.DEMİRTAŞ, 1991, "Tuzla İçmelerinin Bugünkü Durumu", II.Ulusal Balneoloji ve Tıbbî Biyometeoroloji Kongresi, *Özel Sayısı*, s.126-131, İstanbul.
- HİDRO- KLİMATOLOJİ KÜRSÜSÜ, 1975, *Türkiye Maden Suları 3, Ege Bölgesi*, İ. Ü Tıp Fakültesi yay. İstanbul.
- HOVASSE, R. 1927, "Yarımburgaz Mağarası ", *İstanbul Darülfununu Fen Fakültesi Mecmuası*, İstanbul.
- İZBIRAK, R. 1945 "Cilo ve Nemrut Dağlarıyla Hakkari ve Van Gölü Çevrelerinde Coğrafi Araştırmalar", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IV:103-112, Ankara Üniv. yay. Ankara.
- İZBIRAK, R. 1947, "Cilo Dağlarının Turizm Bakımından Değeri", *Ülkü Dergisi*, sayı.4
- İZBIRAK, R. 1967, *Cilo Dağı ve Hakkari ile Van Gölü Çevrelerinde Coğrafi Araştırmalar*, A.Ü Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yay.no.67, Ankara.
- KARA, H.1995 "Mersin- Erdemli Arasında Gelişen Deniz Turizmi, Tarım Alanları İlişkisi ve Sorunları", *Türkiye Coğrafyası Dergisi*, 3:141-160, A.Ü Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- KARAGÜLLE, M. Z.-N. ÖZER, 1984, "Kaplıca Kür Teknikleri", *Tıbbî Ekoloji ve Hidro- Klimatoloji Dergisi*, no.2-3, İstanbul.
- KARAGÜLLE, M. Z. 1995, "Afyon- Sandıklı Peloidi Fiziko- Kimyasal Özellikleri", *III. Ulusal Su Sempozyumu(4 Mayıs 1995), Kongreler Kitabı*, İstanbul.
- KOCA, H.1995, "Gözne'de Yayla Turizmi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1: 281-301, Atatürk Üniv. yay. Erzurum.
- KOCA, H. 1999, "Burnaz Kıyılarının Turizm Potansiyeli", *Türk Coğrafya Dergisi*, 34:331-356, Türk Coğrafya Kurumu yay. İstanbul.
- KÖKSAL, A. 1972a "Doğu Anadolu'nun Turizm Coğrafyasına Dair", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, no.5-6, s. 127- 138, A.Ü Dil ve Tarih- Coğrafya Fak.yay.Ankara.

- KÖKSAL, A. 1972b, "Turizm Coğrafyası Bakımından Sinop", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, no.5-6, s.223- 228, A.Ü Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yay. Ankara.
- KÖKSAL, A. 1976, *Güney Anadolu Bölgesi ile Kıbrıs'ın Turizm Coğrafyası*, A.Ü Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yay. no.264.
- KÖKSAL, A. 1994, *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- KÖKTEN, K. 1955, "Karain Mağarasında Türkiye'nin En Eski İskânı Hakkında Alınan Neticeler", *IX. Coğrafya Meslek Haftası*, s.73-86, İstanbul.
- KÖKTEN, A. 1963- 1964, "Karain'in Türkiye Prehistoryasında Yeri", *Türk Coğrafya Dergisi*, no.22-23, s.17-28.
- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI, 1985, *Kalkınma Planları, Yıllık Programlar ve İcra Planlarında Turizm*, Ankara.
- LAHN, E. 1944, "Tortum Gölü ve Tortum şelalesi", *Türk Coğrafya Dergisi*, no.5-6, s. 137- 142, Ankara.
- LINBERG, K.1952-1954, "Notes sur Quelques Grottes de la Turquie", *Annales de Speleologie*.
- MADEN TETKİK VE ARAMA ENSTİTÜSÜ, 1973, *MTA 1935-1973*, Ankara.
- MORETTİ, G. 1923- 1924, "İndağında Kocain" *Annuario Della Scuola Archeologica di Atene*, 6-7.
- NAZİK, L.1989, "Mağara Morfolojisinin Belirlediği Jeolojik-Jeomorfolojik ve Ekolojik Özellikler", *Jeomorfoloji Dergisi*, 17: 53-62, Ankara.
- ÖNGÖR, S. 1958- 1959, "Türkiye'de Kar Yağışları Rejimi Üzerinde Bazı Müşahadeler", *Türk Coğrafya Dergisi*, no.18-19.
- ÖZESMİ, U.- M. SOMUNCU- H.TUNCEL, 1993. "Sultan Sazlığı Ekosistemi" *Türkiye Coğrafyası Dergisi*, no.2, A. Ü Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama merkezi yay. Ankara.
- ÖZER, N. 1981, *Yalova Kaplıcalarının Tarihsel Gelişimi, Doğal Özellikler, Tıbbî Değerlendirilmesi*, İstanbul.
- ÖZER, N.1984, "Kaplıca Tedavisinin Dünyadaki ve Ülkemizdeki Gelişimi", *I. Ulusal Balneoloji Sempozyumu, Özel sayısı, Tıbbî Ekoloji ve Hidro- Klimatoloji Dergisi*, no.2-3, s.2-9, İstanbul.

- ÖZER, N. 1995, "Türkiye'de Balneolojinin Durumu" III. Ulusal Balneoloji Kongresi, *Kongreler Kitabı*, s.83-86, İstanbul.
- ÖZGÜÇ, N. 1998, *Turizm Coğrafyası, Özellikler, Bölgeler, Çantay Kitabevi, İstanbul.*
- W. M. RAMSAY, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çeviri: M. Pektaş, 1960, İstanbul.
- SOMUNCU, M. 1995, "Rize- Ayder Yaylasında Turizm", *Türkiye Coğrafyası Dergisi*, no.3 A.Ü Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- SOMUNCU, M. 1997, "Doğu Karadeniz Bölümünde Yayla- Dağ Turizminin Bugünkü Yapısı, Sorunları ve Geleceği", *Türkiye Coğrafyası Dergisi*, 6:273-316, A.Ü Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- SOYKAN, F. 1994. "Bozdağlar'da Rekreatif Yaylacılık(Ege Bölgesi)", *Turizm Yıllığı 1994*, s.297-307, Ankara.
- SOYSAL, H.- S. SİPAHİOĞLU- D. KOLÇAK- Y. ALTINOK, 1981, *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (M. Ö 1200- M.S 1900)*, TUBİTAK yay. Ankara.
- STRECT, "Ağrı Dağı" *İslam Ansiklopedisi*, I.Cilt.
- SUNGUR, K. 1974- 1976 "The İnsuyu Cave(Turkey)" *Review*, İ. Ü Edebiyat Fak. Yay. 15: 127-138, İstanbul.
- SÜR, Ö. 1972, *Türkiye'nin Özellikle İç Anadolu'nun Genç Volkanik Alanlarının Jeomorfolojisi*, A.Ü Dil ve Tarih Coğrafya Fak.yay. no.223. Ankara.
- SÜR, A. 1977, "Ankara'da Kar Yağışı ve Karla Örtülü Günler", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, no.8, A. Ü Dil ve tarih Coğrafya Fakültesi yay. Ankara.
- ŞİMŞEK, Ş.- G.GÜNAY- M.EKMEKÇİ-E: ELHATİP- N.KELOĞLU- C.YEŞENTENER- C.DİLSİZ- İ.N. GÜNER, 1995, "Pamukkale Termal Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Travertenlerin Korunmasına Yönelik Hidrojeoloji Çalışmaları", II. Ulusal Su Sempozyumu (4 Mayıs 1995), *Kongreler Kitabı*, s.8-26, İstanbul.
- TANOĞLU, A. 1947, "Türkiye'nin İrtifa Kuşakları", *Türk Coğrafya Dergisi*, no.9-10, Türk Coğrafya Kurumu yay. Ankara.

- TCHIHATCHEF, P. *İstanbul ve Boğaziçi*, çeviri: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt yayınları, 2000 İstanbul.
- TOKER, T. 1959, *Pamukkale (Hierapolis)*, Denizli.
- TUNCEL, M.- K. GÖÇMEN, 1973, "Köyceğiz- Fethiye Yöresinde Bazı Coğrafi Gözlemler", *Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, no. 18-19, s.111-138, İ.Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.
- TUNCEL, M. 1993, "Katakekaumene", *Globe*, sayı.3, İstanbul.
- TUNCEL, M. 1998, "Yanardağların Armağanı", *Kapadokya*, s.18-43, İstanbul.
- TURİZM BAKANLIĞI, 1989, *İkincil Konut Envanteri*, Ankara.
- TURİZM BAKANLIĞI, 1992, *İkincil Konutların Turizm Amaçlı İşletme Modelinin Tespiti Araştırması*, Ankara.
- TÜTENK, A. A. 1948, *Hierapolis, Pamukkale Kılavuzu*, Denizli.
- UZUN, A. 1995, *Gerze- Alaçam Arası Kıyı Bölgesinin Jeomorfolojisi*, Konya.
- VINCENZ, F. 1900, "Reise nach den Steinkaskaden von Hierapolis (Kleinasien)", *Globus*, LXXVII, no.24, Braunschweig.
- YALÇINKAYA, I. 1989. *Alt ve Orta Paleolitik Yontmataş Endüstrileri Biçimsel Tipolojisi ve Karain Mağarası*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yay. no.27. Ankara.
- YALÇINLAR, İ. 1951, "Soğanlı- Kaçkar ve Mescit Dağı Silsilelerinde Glasyasyon Şekilleri", *Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, no.2, İ. Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.
- YALÇINLAR, İ. 1973. "Nemrut Sönmüş Volkanı ve Kalderası", *Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, no. 18-19, İ. Ü Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul.
- YAZICI, H.- M. CİN, 1997, "Uzungöl Turizm Merkezinde Coğrafi Gözlemler", *Türk Coğrafya Dergisi*, 32:57-78, Türk Coğrafya Kurumu yay. İstanbul.
- YÜZBAŞIOĞLU, N.- A: YAMEN- H. DEMİRTAŞ- N. ÖZER, 1991, "Türkiye'de Kaplıca Kullanımının Bugünkü Durumu" II.Ulusal Balneoloji ve Tıbbî Biyometeoroloji Kongresi, *Kongre Özel Sayısı*, s. 92-103, İstanbul.